

**Strategia Rozwoju Turystyki w Gminach:
Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów-
Gorce, Szczawno-Zdrój, Jedlina-Zdrój,
Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz
w Powiecie Wałbrzyskim na tle
Subregionu Turystycznego „Góry
Wałbrzyskie”**

Poznań, 29 stycznia 2009 roku

Zleceniodawca:

Dolnośląska Organizacja Turystyczna
Ul. Igielna 13
50-116 Wrocław
tel. (0 71) 344 11 09
fax.(0 71) 8 799 89 17

Autor:

Business Mobility International Spółka z o.o.
al. 3-go Maja 11
76-200 Słupsk
tel. (0 59) 845 63 01-03
fax.(0 59) 845 63 03
e-mail: office@bm-intl.2com.pl
http:www.bmintl.com

Koordynator projektu:

mgr Agnieszka Duda

Kierownik zespołu ekspertów:

prof. dr hab. Marek Dutkowski

Zespół ekspertów:

mgr inż. Tomasz Sikora
mgr Jarosław Krzemiński
mgr Agnieszka Nowakowska
mgr Agata Kubea

Biuro regionalne:

Business Mobility International Spółka z o.o.
ul. Drewsa 4E
61 – 606 Poznań
tel/fax (061) 825 78 60
e-mail: office@bm-intl.2com.pl

Siedziba w Brukseli:

Business Mobility International NV-SA
Square de Meeûs 38-40
B-1000 Brussels, Belgium
tel. [32-2] 644 36 89
fax [32-2] 648 07 80
www.bm-intl.com

Spis treści

Wprowadzenie do audytu turystycznego.....	5
1. Uwarunkowania prawno-polityczne rozwoju turystyki w Subregionie „Gór Wałbrzyskich”	7
1.1. Uwarunkowania prawno-polityczne makrootoczenia	7
1.2. Uwarunkowania prawno-polityczne mikrootoczenia.....	16
Uwarunkowania zewnętrzne – wnioski.....	19
1.3. Uwarunkowania wewnętrzne	21
Uwarunkowania Wewnętrzne - Wnioski	27
2. Analiza potencjału turystycznego obszaru „Góry Wałbrzyskie” na tle regionu	28
2.1. Walory przyrodnicze dla rozwoju turystyki w wyodrębnionym obszarze.....	28
2.1.1. Klimat 28	
2.1.2. Ukształtowanie powierzchni.....	29
2.1.3. Sieć hydrograficzna	30
2.1.4. Zróżnicowanie flory	31
2.1.5. Zróżnicowanie fauny	32
2.1.6. Prawne formy ochrony przyrody	33
2.1.6.1 Parki krajobrazowe	33
2.1.6.2 Rezerваты przyrody	35
2.1.6.3 Obszary Chronionego Krajobrazu	35
2.1.6.4 Obszary NATURA 2000.....	36
Stan środowiska naturalnego	36
Wnioski- walory przyrodnicze	37
2.2. Walory kulturowe rozwoju turystyki	38
2.2.1. Rys historyczno – kulturowy	39
2.2.2. Obiekty architektury i budownictwa	41
2.2.2.1. Zabytki architektury sakralnej	41
2.2.2.2. Zabytki architektury świeckiej	45
2.2.2.2.1. Zamek Książ	45
2.2.2.2.2. Inne obiekty architektury świeckiej na terenie gmin	47
2.2.2.3. Zabytkowe cmentarze.....	53
2.2.2.4. Parki pałacowe, dworskie, willowe.....	54
2.2.2.5. Zabytki techniki	55
2.2.2.6. Zabytki ruchome	58
2.2.2.7. Formy tradycyjnej zabudowy wiejskiej.....	58
2.2.2.8. Stanowiska archeologiczne	58
2.2.3. Muzea, zbiory i wystawy czasowe	59
2.2.4. Instytucje kulturalne	59
2.2.5. Tradycje i imprezy lokalne-kulturalne (roczne kalendarium)	60
2.2.6. Pozamaterialne walory kulturowe (wybitne postaci, legendy, tradycje, obyczaje, przepisy kulinarne)	65
Wnioski – walory kulturowe	65
2.3. Walory specjalistyczne i ich wykorzystanie dla turystyki aktywnej.....	66
2.3.1. Walory dla wędrówek pieszych.....	67
2.3.2. Walory wędkarskie.....	68
2.3.3. Walory dla turystyki wodnej.....	69
2.3.4. Walory dla turystyki rowerowej	69
2.3.5. Walory do uprawiania turystyki konnej	72
2.3.6. Walory ukształtowania terenu dla uprawiania innych form turystyki: wspinaczki skałkowej, rajdy terenowe na hałdach, lotnie, parolotnie.	73
Wnioski - turystyka aktywna	74
2.3.7. Ocena potencjału walorów subregionu turystycznego „Gór Wałbrzyskich”	75
2.4. Zagospodarowanie turystyczne	78
2.4.1. Baza uzdrowiskowa	78
2.4.1.1. Uzdrowisko Szczawno-Zdrój	78
2.4.1.2. Uzdrowisko Jedlina-Zdrój	81
2.4.2. Baza noclegowa	83
2.4.3. Baza gastronomiczna	86
2.4.4. Baza sportowo-rekreacyjna	90
Podsumowanie	92

2.4.5. Szlaki turystyczne	93
2.4.6. Baza dla rozwoju turystyki edukacyjnej	94
2.4.7. Sieć informacyjna	94
2.4.8. Przewodnicy turystyczni	95
2.4.9. Biura usług turystycznych i przewozowych	96
2.4.10. Struktura przedsiębiorstw turystycznych	96
2.4.11. Pozostała infrastruktura paraturystyczna	97
2.4.12. Dostępność komunikacyjna / usługi transportowe.....	97
2.4.12.1. Komunikacja drogowa	97
2.4.12.2. Komunikacja kolejowa	98
2.4.12.3. Komunikacja lotnicza	99
2.4.12.4. Granica z Czechami	99
2.4.13. Dostępność dla niepełnosprawnych	99
Wnioski - stan zagospodarowania turystycznego	100
2.5. Dominujące formy turystyki.....	100
2.5.1. Wielkość i struktura ruchu turystycznego	100
2.5.2. Sezonowość ruchu turystycznego	102
2.5.3. Modele przyjazdu.....	102
2.5.4. Struktura społeczno – ekonomiczna odwiedzających	106
Podsumowanie – dominujące formy turystyki	107
2.6. Wizerunek obszaru obejmującego subregion „Góry Wałbrzyskie”	107
2.6.1. Analiza aktywności promocyjnej gmin, organizacji i branży turystycznej.....	108
2.6.2. Postrzeganie obszaru wśród turystów odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”	111
2.6.3. Postrzeganie obszaru na potencjalnych rynkach	113
Wnioski	117
2.7. Aktywność społeczności lokalnej.....	118
2.7.1. Demograficzno – ekonomiczna charakterystyka mieszkańców obszaru Góry Wałbrzyskie na tle regionu	118
2.7.2. Aktywność organizacji lokalnych i regionalnych oraz społeczności lokalnych	120
2.7.3. Aktywność samorządów w pozyskiwaniu funduszy UE	123
2.7.4. Aktywność usługodawców turystycznych	130
2.7.5. Liderzy lokalni o społeczności i potencjale rozwoju usług turystycznych- wyniki badań.....	131
Wnioski - aktywność społeczności lokalnej.....	135
2.8. DIAGNOZA STANU I MOŻLIWOŚCI ROZWOJU TURYSTYKI ANALIZA SWOT.....	136
2.9. Założenia do Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie”	138
3. STRATEGIA	143
CELE STRATEGICZNE, CELE OPERACYJNE KIERUNKI DZIAŁANIA	147
„ARCHITEKTURA” SIECIOWEGO/ZINTEGROWANEGO PRODUKTU TURYSTYCZNEGO	155
WARUNKI REALIZACJI STRATEGII.....	159
PROGRAMY OPERACYJNE	160
SZACUNKOWY KOSZTORYS WDROŻENIA PROGRAMU.....	176
PROGRAM PROMOCJI.....	177
MECHANIZMY PARTNERSTWA I WSPÓŁPRACY MIĘDZYSEKTOROWEJ.....	180
4. ZAŁOŻENIA DO STUDYUM WYKONALNOŚCI.....	181
ZEWNĘTRZNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA.....	181
MONITORING STRATEGII	194
PODSUMOWANIE	201
ANEKS	202

WPROWADZENIE DO AUDYTU TURYSTYCZNEGO

Subregion turystyczny „Góry Wałbrzyskie” do niedawna kojarzył się jedynie z terenami zniszczonymi przemysłem górniczym, a walory turystyczne były znane jedynie nielicznym pasjonatom turystyki. W związku ze zmianami zachodzącymi od czasu likwidacji przemysłu górniczego naturalnym kierunkiem rozwoju dla obszaru stała się szeroko rozumiana turystyka.

„Góry Wałbrzyskie” to przyjęta na szczeblu regionu nazwa subregionu turystycznego obejmująca znacznie szerszy obszar niż wynika to z przyjętej nazwy. Obszarem geograficznym dla tego subregionu są Góry Kamienne, Góry Wałbrzyskie i Góry Sowie. Już w trakcie organizowanych konferencji i warsztatów strategicznych pojawiały się propozycje, aby przy formułowaniu produktu turystycznego dla tego obszaru posługiwać się nazwą „Sudety Wałbrzyskie”. Ostateczne rozstrzygnięcia w tej sprawie nastąpią w części strategicznej tego dokumentu. Obszar ten dzięki niezaprzeczalnym walorom przyrodniczym od dawna wykorzystywane były dla celów turystyki. Ciekawa rzeźba terenu i szata roślinna umożliwiają uprawianie różnorodnych form turystyki. Nawet stan środowiska, który był nienajlepszy, ulega stałej poprawie i pozwala z nadzieją myśleć o inwestycjach w turystykę w najbliższej przyszłości. Region posiada również bardzo rozbudowane walory kulturowe, które są niezastąpione w konstruowaniu produktu turystycznego.

Rozwój turystyki w tym obszarze jest kontynuacją trendu zapoczątkowanego w XIX w., który towarzyszył silnemu rozwojowi przemysłu. Po II Wojnie Światowej priorytetem stał się tylko rozwój przemysłowy, a turystyka zeszła na dalszy plan. Zmiany po 1989 r. spowodowały konieczność powrotu do bardziej równomiernego rozwoju regionu. Turystyka jako jeden z podstawowych czynników rozwoju gospodarczego ma zmienić przemysłowy charakter regionu.

Stan zagospodarowania turystycznego pozostawia jeszcze wiele pól do działania i to zarówno dla sektora publicznego i prywatnego. Jest to spowodowane zapóźnieniami jakie powstały przez lata skupiania się na innych formach monoprzemysłowych rozwoju regionu. W działaniach gmin i podmiotów prywatnych widać zainteresowanie rozbudową istniejącej infrastruktury, a jego dowodami są działania inwestycyjne obydwu tych grup od wielu lat. Poszczególne gminy zaczęły zmierzać w kierunku zbudowania kompleksowej oferty turystycznej. Kierunek ten szczególnie uwidacznia się w lokalnych dokumentach strategicznych. Praktycznie każda gmina niezależnie od kompletności tej dokumentacji wskazuje na konieczność inwestycji w infrastrukturę turystyczną w celu zmiany tradycyjnej struktury społecznej i przemysłowej regionu. Gminy w ramach posiadanych budżetów starają się przeprowadzać inwestycje poprawiające stan infrastruktury turystycznej, a prywatni inwestorzy ciągle rozszerzają ofertę turystyczną.

Efektom tych działań jest zwiększająca się liczba turystów, jednak dynamika wzrostu mniejsza niż w regionie karze zastanowić się nad rewizją podejmowanych działań w celu skuteczniejszego przyciągania turystów.

Kompleksowe stworzenie produktu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” pozwoli na podejmowanie trafnych decyzji odnośnie kierunków rozwoju turystyki w regionie oraz umożliwi skoordynowanie działań wszystkich gmin w celu spójnego rozwijania oferty turystycznej obszaru.

Głównym celem audytu było dokonanie diagnozy sytuacji, w jakiej znajduje się turystyka w subregionie. Aby ten cel osiągnąć wykorzystano dane ze źródeł wtórnych oraz pierwotnych, aby uzyskać materiał, który po poddaniu analizie pozwoli na określenie uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych rozwoju turystyki dla subregionu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” i dokonanie ich oceny.

W audycie wykorzystano następujące źródła danych i informacji:

a) pierwotnych:

- dane zebrane w drodze korespondencji z podmiotami publicznymi i prywatnymi objętymi opracowaniem,
- przeprowadzone wywiady pogłębione z liderami opinii publicznej,
- wizja lokalna wybranych obiektów,
- własne badania ankietowe.

b) wtórnych:

- 1) Raport o stanie powiatu wałbrzyskiego - rok 2004
- 2) Program Ochrony Środowiska. Powiat Wałbrzych (2003)
- 3) Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Wałbrzyskiego na 2005 - 2006 i lata następne (2005)
- 4) Strategia Rozwoju Powiatu Wałbrzyskiego na lata 2005-2013 (2005)
- 5) Strategia Zrównoważonego Rozwoju Miasta Wałbrzycha do 2013 roku (2005)
- 6) Plan Rozwoju Lokalnego Wałbrzycha (2004)
- 7) Strategia Promocji Wałbrzycha na lata 2008-2013 (2008 r.)
- 8) Program Ochrony Środowiska dla Miasta Wałbrzycha na lata 2004-2007 z uwzględnieniem perspektywy do roku 2015 (2004)
- 9) Zintegrowany Plan Rozwoju Transportu Publicznego dla Wałbrzycha na lata 2005-2013 (2005)
- 10) Strategia Rozwoju Miasta Świebodzice
- 11) Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Świebodzice (2005)
- 12) Program Ochrony Środowiska Gminy Świebodzice (2004)
- 13) Plan Rozwoju Lokalnego gminy Boguszów-Gorce 2004-2013
- 14) Plan Ochrony Środowiska dla Gminy Boguszów-Gorce (2004)
- 15) Strategia Rozwoju Uzdrowiskowej Gminy Miejskiej Szczawno-Zdrój (2000)
- 16) Lokalny Program Rewitalizacji Uzdrowiskowej Gminy Miejskiej Szczawno-Zdrój na lata 2006 – 2013 (2006)
- 17) Plan Rozwoju Lokalnego Uzdrowiskowej Gminy Miejskiej Szczawno-Zdrój
- 18) Strategia Gminy Jedlina-Zdrój
- 19) Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Jedlina-Zdrój (2004)
- 20) Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Miejskiej Jedlina-Zdrój (2007)
- 21) Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Mieroszów (2004)
- 22) Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospodarki Odpadami dla gminy Mieroszów na lata 2004-2014 (2004)
- 23) Plan Rozwoju Miejscowości Sokołowsko (2005)
- 24) Strategia Rozwoju Gminy Mieroszów (2003)
- 25) Studium Turystyki (Gmina Mieroszów)
- 26) Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagosp. Przestrz. Gminy Mieroszów (2006)
- 27) Strategia Rozwoju Gminy Walim na lata 2000-2006 (1999)
- 28) Program Ochrony Środowiska dla Gminy Głuszyca na lata 2004 - 2011 (2004)
- 29) Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Głuszyca na lata 2004-2013 (2004)
- 30) Kierunki Strategii Rozwoju Gminy Głuszyca (1999)
- 31) Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Czarny Bór na lata 2007-2013 (2007)
- 32) Strategia rozwoju Gminy Czarny Bór na lata 2004 – 2010 (2004)
- 33) Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Stare Bogaczowice (2004)
- 34) Program Ochrony Środowiska dla gminy Stare Bogaczowice (2004)
- 35) Narodowy Planu Rozwoju na lata 2007–2013
- 36) Strategia Rozwoju Turystyki na lata 2007 – 2013
- 37) Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego na lata 2007 – 2013
- 38) Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013
- 39) Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju
- 40) Strategia Rozwoju Transportu na lata 2007 – 2013
- 41) Polityka Ekologiczna Państwa na lata 2003 – 2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007 – 2010
- 42) Plan Działania Polskiej Organizacji Turystycznej na rok 2008
- 43) Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku
- 44) Program Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego
- 45) Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013
- 46) Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego 2007-2011 (2006)
- 47) Koncepcja programowa „Traktu Wałbrzyskiego” (2007)
- 48) Raport z badań ruchu turystycznego na Dolnym Śląsku i we Wrocławiu w 2007 roku
- 49) Publikacje i opracowania historyczne,
- 50) Oficjalne strony internetowe samorządów lokalnych oraz Starostwa Powiatowego w Wałbrzychu, jednostek miejskich, instytucji publicznych, podmiotów prywatnych i in.

1. UWARUNKOWANIA PRAWNO-POLITYCZNE ROZWOJU TURYSTYKI W SUBREGIONIE „GÓR WAŁBRZYSKICH”

W celu przeprowadzenia kompletnej analizy stanu istniejącego turystyki w obszarze „Gór Wałbrzyskich” należy zdiagnozować sytuację prawno-polityczną otoczenia na poziomie europejskim, krajowym i lokalnym.

Natomiast diagnoza stanu istniejącego uwarunkowań prawno-politycznych występujących w regionie pozwoli na zachowanie spójności opracowywanej Strategii Rozwoju Turystyki z dokumentami strategiczno-planistycznymi poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego i samorządu wojewódzkiego.

UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE

1.1. Uwarunkowania prawno-polityczne makrootoczenia

Działania Unii Europejskiej dotyczące turystyki lub dziedzin bezpośrednio związanych z jej rozwojem

Unia Europejska nie ma podstaw prawnych do bezpośredniego kreowania wspólnej polityki w dziedzinie turystyki.¹ Dziedzina ta należy do kompetencji państw członkowskich UE. Jednakże znaczenie sektora turystycznego dla gospodarki krajów europejskich sprawia, że Unia Europejska podejmuje działania zmierzające do zacieśnienia współpracy pomiędzy krajami Unii oraz określenia pożądanych kierunków rozwoju turystyki. Turystyka jest ściśle powiązana z innymi dziedzinami gospodarki, co powoduje, że mają do niej zastosowanie liczne przedsięwzięcia i akty prawa europejskiego podejmowane w tych dziedzinach, a które znajdują się bezpośrednio w kompetencji Unii Europejskiej (takie jak transport, ochrona środowiska, bezpieczeństwo konsumentów, podatki i in.). W związku z tym, istotnym zadaniem realizowanym przez Komisję Europejską jest zapewnienie, by interesy sektora turystycznego zostały wzięte pod uwagę przy opracowywaniu aktów prawnych, programów wsparcia i innych przedsięwzięć podejmowanych w dziedzinach, które mają wpływ na turystykę.

Pierwszym istotnym wyrazem zainteresowania Wspólnoty rozwojem turystyki było utworzenie w 1986 r. Komitetu Doradczego Turystyki, będącego płaszczyzną wymiany informacji na temat działań na rzecz rozwoju turystyki podejmowanych w krajach członkowskich.

W 1992 r. ogłoszono Decyzję Rady Wspólnoty (Decyzja Rady z 13 lipca 1992 r., 92/421/EEC) dotycząca zamierzeń w zakresie wsparcia sektora turystycznego. W tym dokumencie uchwalono m.in. wolę podjęcia działań na rzecz:

- poprawy wiedzy na temat sektora turystyki i poprawy spójności działań Wspólnoty poprzez wykonywanie badań sektora, rozwój statystyk dotyczących turystyki, konsultacje z przedstawicielami branży turystycznej;
- zmniejszenia sezonowości ruchu turystycznego poprzez wsparcie działań, wymiany informacji i doświadczeń sprzyjających osiągnięciu tego celu;
- inicjatyw mających na celu rozwój turystyki podejmowanych na szczeblu międzynarodowym, zwłaszcza transgranicznych lub polegających na współpracy pomiędzy miastami, jak również zmierzających do wdrożenia nowych technologii, polegających na współpracy z krajami spoza

¹ http://www.mos.gov.pl/1materiały_informacyjne/archiwum/nppc_aneksy/roz24.html oraz J. Gospodarek, *Prawo Turystyczne w zarysie*, Bydgoszcz – Warszawa 2003.

Wspólnoty, oraz pilotażowych programów współpracy pomiędzy jednostkami publicznymi oraz prywatnymi w upadających regionach turystycznych;

- ochrony konsumentów, nabywców produktów turystycznych;
- popularyzacji wiedzy i promocji dziedzictwa europejskiego, w tym kultury, tradycji i stylu życia, poprzez wsparcie dla inicjatyw tworzenia europejskich szlaków kulturowych, wspieranie wiedzy i doświadczeń w tym zakresie;
- wzięcia pod uwagę wymogów środowiska w odniesieniu do rozwoju turystyki poprzez wsparcie działań mających na celu wzrost świadomości ekologicznej oraz innych inicjatyw w turystyce, zwłaszcza międzynarodowych, przyjaznych dla środowiska;
- rozwoju turystyki socjalnej;
- rozwoju turystyki dzieci i młodzieży;
- szkoleń oraz wypracowywania standardów w zakresie nauczania turystyki oraz umiejętności przedstawicieli branży turystycznej, wymianę wiedzy i doświadczeń m.in. poprzez współpracę międzynarodową;
- promocji turystyki europejskiej poza granicami Wspólnoty.

Wspomniany dokument zaowocował m.in. powstaniem raportu Komisji Europejskiej na temat działań podejmowanych na szczeblu UE, powiązanych z sektorem turystyki (*Community measures affecting tourism 2000*; SEC(2002) 300²).

Dalsze prace instytucji europejskich nad wykorzystaniem ekonomicznym i społecznym potencjału sektora turystycznego zaowocowały Komunikatem Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Komitetu Ekonomiczno – Gospodarczego i Społecznego i Komitetu Regionów z dnia 13 listopada 2001 roku – wspólnie pracując dla przyszłości turystyki europejskiej (*Working together for the future of European Tourism*), COM (2001) 665 finalny dokument zawierał odniesienie do następujących problemów:

- ułatwianie wymiany i rozpowszechniania informacji, szczególnie z wykorzystaniem nowych technologii,
- poprawa procesu nauczania w celu podwyższenia umiejętności kadry turystycznej,
- poprawa jakości produktów turystycznych,
- promowanie ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju w turystyce,
- zarządzanie wpływem i wykorzystaniem nowych technologii i wymiany informacji na sektor turystyczny.

Działania powiązane z powyższymi obszarami wyznaczają kierunki aktywności Unii Europejskiej. Wymianie informacji pomiędzy różnymi stronami i partnerami służyć ma Forum Turystyki, organizowane corocznie od 2002 r., które rozszerza zakres działań Komitetu Doradczego Turystyki³.

Wyrazem woli współpracy krajów członkowskich Unii Europejskiej w dziedzinie turystyki jest także Uchwała Rady Ministrów UE z dnia 21 maja 2002 roku w sprawie przyszłości turystyki europejskiej (2002/C 135/1). W dokumencie tym zwraca się uwagę, że jakkolwiek polityka wspólnotowa w takich obszarach jak: transport, środowisko, nowe technologie, higiena żywienia, energie, podatki oddziałuje bezpośrednio na sektor turystyczny, jednak nie zawsze interesy tego sektora są brane pod uwagę przed podjęciem decyzji o sposobie oddziaływania w obrębie wspomnianych obszarów. Dokument ten zawiera propozycje zmian istniejącej sytuacji, przede wszystkim poprzez wykorzystanie potencjału instytucji i organów doradczych UE, zacieśnienia dialogu pomiędzy nimi oraz przedstawicielami branży turystycznej oraz międzynarodowymi organizacjami turystycznymi. Zachęca się jednocześnie do wymiany informacji pomiędzy krajami członkowskimi w zakresie obowiązującego prawa oraz do wypracowania wspólnych metod oceny funkcjonowania sektora turystycznego, co umożliwi dokonywanie porównań na szczeblu międzynarodowym.

Cele i kierunki działań UE w sferze turystyki określone są ponadto w następujących dokumentach⁴:

1. Komunikat Komisji do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Gospodarczego i Społecznego oraz Komitetu Regionów z dnia 25 listopada 2003 roku – Podstawowe kierunki dotyczące zrównoważonego rozwoju turystyki europejskiej (*Basic orientations for the sustainability of European Tourism*);
  2. Konkluzje Rady Unii Europejskiej z 18 kwietnia 2005 roku w sprawie zrównoważonego rozwoju turystyki europejskiej
3. Wzrost i zatrudnienie – zintegrowane wytyczne na lata 2005 – 2008 wraz z zaleceniem Komisji w sprawie ogólnych wytycznych dla polityk gospodarczych państw członkowskich oraz wspólnoty oraz

² <http://europa.eu.int/comm/enterprise/services/tourism/policy-areas/measures.htm>

³ <http://europa.eu.int/comm/enterprise/services/tourism/tourismeu.htm>

⁴ *Strategia Rozwoju Turystyki na lata 2007 – 2013*, Dokument Rządowy przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 21 czerwca 2005 roku, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa, czerwiec 2005 r.

wnioskiem dotyczącym decyzji Rady w sprawie wytycznych dla polityk zatrudnienia państw członkowskich.

Polityka Unii Europejskiej względem turystyki jest realizowana m.in. poprzez skierowanie w ten obszar aktywności środków finansowych poprzez fundusze: Fundusz Spójności, Fundusze Strukturalne oraz Fundusz Społeczny. Są one przeznaczone m.in. na rozbudowę infrastruktury turystycznej, wspieranie sektora małych i średnich przedsiębiorstw oraz kształcenie kadry. Należy zwrócić uwagę, że dla rozwoju turystyki istotne znaczenie mają także środki przeznaczane inne cele m.in. na rozwój kultury, transportu, ochronę środowiska, edukację.

Unia Europejska poprzez swoje prawodawstwo wywiera bezpośredni wpływ na funkcjonowanie podmiotów branży turystycznej, tworząc dyrektywy związane tematycznie z tą dziedziną gospodarki i nakładając w ten sposób na kraje członkowskie obowiązek dostosowania krajowego prawodawstwa do zawartych w dyrektywach wymogów. Dyrektywy związane tematycznie z sektorem turystyki mają głównie na celu ochronę praw konsumenta, jak również uznanie uprawnień w zakresie zawodów związanych z turystyką. Odpowiednia dyrektywa reguluje także sprawy związane ze sprawozdawczością statystyczną w turystyce. Ponadto instytucje UE wydają zalecenia, jednakże nie mają one charakteru zobowiązującego dla krajów członkowskich.

Poniższa tabela przedstawia zestawienie najważniejszych aktów prawnych Unii Europejskiej związanych tematycznie z funkcjonowaniem sektora turystyki.

Tabela 1 Dyrektywy i zalecenia Unii Europejskiej dotyczące turystyki.

1.	Układ Europejski
	Zgodnie z Art. 88 Układu Europejskiego strona polska oraz unijna powinny intensyfikować i rozwijać wzajemną współpracę, w szczególności przez: wprowadzanie ułatwień w dziedzinie wymiany turystycznej, zwiększanie przepływu informacji (banki danych, sieci międzynarodowe), sprzyjanie przepływowi <i>know-how</i> w drodze szkoleń, programów wymiany, seminariów, realizację przedsięwzięć o charakterze międzynarodowym.
2.	Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy zastąpiony 13 XII 2007 Traktatem Lizbońskim
	Część III – Polityki i Funkcjonowanie Unii – Tytuł III – Polityki i Działania Wewnętrzne – Rozdział V – Dziedziny, w których Unia może podejmować działania wspierające, koordynujące lub uzupełniające – sekcja 4 – Turystyka – Artykuł III – 281 (Official Journal C 210, 16/12/2004 P. 0126 – 0126). Unia uzupełnia działania Państw Członkowskich w sektorze turystycznym, w szczególności poprzez wspieranie konkurencyjności przedsiębiorstw Unii w tym sektorze. W tym celu działania Unii skierowane są na: a) zachęcanie do tworzenia korzystnego środowiska dla rozwoju przedsiębiorstw w sektorze turystyki, b) wspieranie współpracy między Państwami Członkowskimi, w szczególności poprzez wymianę dobrych praktyk.
3.	Dyrektywa 94/47/EEC z 16 października 1994 r. o ochronie nabywców prawa do korzystania z nieruchomości na podstawie czasowego udziału
	Dyrektywa odnosi się do sytuacji korzystania z obiektów turystycznych lub ich części w czasie ściśle oznaczonym, za odpowiednią opłatą zryczałtowaną i wiąże się z obowiązkiem pokrywania kosztów korzystania z danego obiektu, co jest powszechnie określane angielską nazwą <i>time-sharing</i> . Dyrektywa ta nie przesądziła o konstrukcji prawnej <i>time-sharingu</i> , pozostawiając to ustawodawcom krajowym.
4.	Dyrektywa 90/314/EEC z 13 czerwca 1990 r. o podróżach turystycznych za cenę zryczałtowaną
	Cechą charakterystyczną tej Dyrektywy jest podejście do podróży turystycznych jako oznaczonego pakietu usług oferowanych za łączną cenę, obejmującego nie mniej niż dwie usługi turystyczne (transport, zakwaterowanie, inne usługi turystyczne) trwające ponad 24 godziny albo obejmujące nocleg. Konsument nabywający taki pakiet usług ma zapewnioną ochronę dzięki określeniu we wskazanej dyrektywie zakresu odpowiedzialności organizatora i sprzedawcy (pośrednika) podróży turystycznej, nałożonym na te podmioty obowiązkom w zakresie informowania klientów o ważnych dla nich kwestiach oraz ograniczeniach co do możliwości zmiany ceny podróży i innych postanowień umownych oraz odstąpienia od umowy przez organizatora. Takiej ochronie konsumenta służy również wyznaczenie minimalnej treści umowy o podróż turystyczną, zawarte w aneksie do wspomnianej dyrektywy.

5.	Pozostałe Dyrektywy: 68/367/EEC; 68/368/EEC; 75/368/EEC; 82/4707 EEC
	Przy tworzeniu jednolitego rynku usług turystycznych Unii Europejskiej istotną rolę odegrały Dyrektywy znoszące bariery uniemożliwiające lub utrudniające podejmowanie i prowadzenie w państwach członkowskich działalności w dziedzinie hotelarstwa, gastronomii, przewodnictwa, pilotażu transportu itp.
6.	Zalecenie Rady 86/665/EEC z 22 grudnia 1986 r. w sprawie ujednoczenia systemu informacji hotelowej
	Akt ten zmierza do ochrony gości hotelowych przed wprowadzającymi w błąd informacjami co do standardu hoteli i innych obiektów hotelarskich oraz zakresu świadczonych przez nie usług hotelarskich. Aneks I do tego zalecenia określa rodzaj i zakres informacji, które powinny być zamieszczane w oficjalnych informatorach o obiektach hotelarskich. Aneks II zawiera ujednoczone oznaczenia graficzne urzędzeń, możliwości i rodzajów świadczeń oferowanych w danym obiekcie hotelarskim.
7.	Dyrektywa 85/577/EEC z 20 grudnia 1985 r. w sprawie ochrony konsumenta w umowach zawartych poza lokalem przedsiębiorstwa.
8.	Dyrektywa 93/13/EEC z 5 kwietnia 1993 r. o niedozwolonych klauzulach w umowach konsumenckich.
9.	Dyrektywa 97/7/EC z 20 maja 1997 r. o ochronie konsumentów w umowach zawieranych na odległość.
10.	Dyrektywa 98/27/EC z 19 maja 1998 r. o nakazach zaprzestania szkodliwych praktyk w celu ochrony interesów konsumentów.
11.	Dyrektywa 95/57 dotycząca zbierania danych statystycznych w obszarze turystyki.

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Gospodarek, *Prawo Turystyczne w zarysie*, Bydgoszcz – Warszawa 2003

Z punktu widzenia *acquis communautaire*⁵ gminy są traktowane jako część administracji publicznej państwa członkowskiego UE^{6;7}

Z chwilą przystąpienia Polski do Unii Europejskiej zaczęły obowiązywać przewidziane w art. 91 Konstytucji RP zasady określające stosunek prawa wspólnotowego do prawa krajowego, tj. zasada pierwszeństwa prawa wspólnotowego wobec prawa państw członkowskich oraz zasada bezpośredniego stosowania. Obowiązywanie tych zasad jest o tyle istotne dla władz samorządowych, że powoduje znaczącą zmianę w katalogu źródeł prawa stanowiących podstawę funkcjonowania administracji publicznej. Obok norm krajowego porządku prawnego administracja samorządowa zobowiązana jest do stosowania norm pierwotnego i wtórnego prawa wspólnotowego.

Prawo Wspólnoty Europejskiej ma w dominującej części charakter gospodarczy. To ono jest głównym (aczkolwiek nie jedynym) środkiem, za pomocą którego realizuje się szeroko rozumiana integracja ekonomiczna państw UE. Gminy są jednostkami gospodarczymi jednolitego rynku Unii Europejskiej, gdyż po pierwsze, korzystają z uregulowań kształtujących jego działanie współuczestnicząc jako podmioty gospodarujące w obrocie handlowym a po drugie, mają do nich zastosowanie istotne ograniczenia wynikające z ochrony tego rynku przed zniekształceniami konkurencji lub zaburzeniami jego funkcjonowania spowodowanymi brakiem wyraźnego rozdziału pomiędzy spełniającymi także funkcje władcze organami działającymi w sektorze publicznym a sektorem prywatnym. Ograniczenie to wynika z prawa Unii Europejskiej, nawet chociażby konkretne akty prawne, które mają zastosowanie do gmin miały postać ustaw lub aktów niższego rzędu wydanych przez parlament krajowy.

Reasumując, można najogólniej stwierdzić, iż prawo europejskie ma na gminy wpływ w trzech obszarach:

- po pierwsze, w istotnym stopniu określa warunki makroekonomiczne ich funkcjonowania,
- po drugie, tworzy narzędzia wspomagające (w szczególności o charakterze finansowym),
- po trzecie, tworzy nowe zadania w stosunku do gmin lub też znacząco modyfikuje zadania już istniejące (powodując także konieczność wypracowania nowych kompetencji).

⁵ Rzeczniej zwane *acquis de l'Union* – dorobek prawny Wspólnoty Europejskiej oraz Unii Europejskiej obejmujący tak prawo stanowione, jak i orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości, zasady prawa WE oraz wspólne podstawowe zasady konstytucyjne państw członkowskich UE. Pod pojęciem tym należy rozumieć ujednoczanie, dostosowywanie, uzgadnianie lub zbliżanie regulacji prawnych państw członkowskich do całości kształtu dorobku prawnego Wspólnoty Europejskiej, który obejmuje wszystkie uchwalone w jej ramach akty prawne.

⁶ *Polskie samorządy a prawo Unii Europejskiej*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, luty 2005 r.; A. Nowak – Far, *Funkcjonowanie gmin w Unii Europejskiej*, Poznań 2002; *Samorząd terytorialny a prawo UE*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej.

⁷ A. Nowak – Far, *Funkcjonowanie gmin w Unii Europejskiej*, Poznań 2002.

Jak to wynika z art. 5 TWE, Unia Europejska nie reguluje wszystkich sfer działania gmin. W zakresie kompetencji wspólnych z państwami członkowskimi musi się ona kierować zasadą subsydiarności pozostawić wiele istotnych kwestii do regulacji prawodawców krajowych.

Polityka rozwoju turystyki na szczeblu krajowym i jej podstawy prawne

Stanowisko organów państwowych w sprawie rozwoju turystyki wyznacza kierunki i stwarza ramy dla tworzenia planów rozwoju na szczeblu lokalnym⁸.

Największe znaczenie w kontekście tworzenia strategii rozwoju turystyki obszaru subregionu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” ma „Strategia Rozwoju Turystyki na lata 2007 – 2013” Dokument Rządowy przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 21 czerwca 2005 roku. Został on stworzony w powiązaniu z innymi dokumentami rządowymi oraz obowiązującymi aktami prawnymi i innymi dokumentami w dziedzinie turystyki na szczeblu krajowym oraz międzynarodowym.

Dokument ten zawiera określenie priorytetowych obszarów rozwojowych w turystyce, do których zaliczono: rozwój produktów turystycznych, rozwój zasobów ludzkich, wsparcie marketingu, kształtowanie przestrzeni turystycznej oraz wsparcie instytucjonalne. Uszczegółowienie celów i działań Strategii zawiera tab. 3. Realizacja postawionych celów polegać będzie m.in. na prowadzeniu badań regionalnych i horyzontalnych (dotyczących różnych rodzajów działalności turystycznej), organizacji systemu szkoleń i staży, tworzeniu metodologii i rozwiązań modelowych (np. modeli rozwiązań prawno- administracyjnych lub modeli współpracy samorządów z podmiotami prywatnymi), jak również tworzenie odpowiednich prorozwojowych procedur prawnych (np. umożliwiających tworzenie partnerstwa publiczno - prywatnego). Dokument zawiera m.in. deklarację działania na rzecz zwiększenia dostępności regionów turystycznych poprzez rozwój transportu. Planuje się wsparcie dla projektów innowacyjnych, m.in. w zakresie bezpieczeństwa oraz przyjaznych dla środowiska.

Zadania z obszaru wsparcia marketingowego realizowane są za pośrednictwem Polskiej Organizacji Turystycznej oraz regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych. Zadania tych instytucji polegają na promocji Polski jako kraju atrakcyjnego turystycznie, a ponadto polegają na tworzeniu systemu informacji turystycznej. W tym przypadku Strategia kładzie nacisk na potrzebę koordynację działań marketingowych, a przez to zwiększenie ich efektywności oraz zastosowanie nowych technologii w procesie tworzenia systemu IT.

Zgodność przyjętych kierunków rozwoju na szczeblu lokalnym z priorytetami przyjętymi na szczeblu krajowym i regionalnym ułatwia pozyskanie środków na ich realizację np. przez samorządy lokalne. Jednym z instrumentów realizacji polityki Państwa są Regionalne Programy Operacyjne, które służą realizacji Narodowego Planu Rozwoju - Podstawy Wsparcia na lata 2007–2013. Rozwijają one cele Narodowego Planu Rozwoju określając priorytety, kierunki i wysokość środków przeznaczonych na realizację polityki regionalnej państwa.

Państwo odgrywa także rolę regulacyjną w stosunku do sektora przedsiębiorstw turystycznych. Rola ta wynika m.in. z dostosowania polskiego prawa do ustawodawstwa UE. Regulacje w tym wypadku dotyczą głównie działalności hotelarskiej, biur podróży oraz świadczenia usług pilotażu i przewodnictwa turystycznego i zostały wprowadzone Ustawą z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz.U. z 2004r., Nr 223, poz. 2268). Miały one istotne znaczenie dla uporządkowania polskiej branży turystycznej i poprawę kwalifikacji kadry turystycznej poprzez wymogi stawiane osobom tworzącym usługi turystyczne i zaangażowanym w ich świadczenie. Wprowadzenie minimalnych wymogów w stosunku do obiektów świadczących klientom usługi hotelarskie oraz wprowadzanie kategoryzacji obiektów hotelarskich także przyczyniło się do uporządkowania i stworzenia przejrzystego z punktu widzenia klientów systemu wskazującego na poziom i zakres świadczonych usług.

Wśród aktów prawnych dotyczących turystyki lub dziedzin bezpośrednio związanych z jej rozwojem obowiązujących na terenie Rzeczypospolitej Polskiej należy wymienić te zawarte w poniższej tabeli.

⁸ <http://www.mg.gov.pl/Prawo/Obowiazujace+prawo/Turystyka/> oraz *Kompendium wiedzy o turystyce*, praca zbiorowa pod red. G. Gołębskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Tabela 2 Akty prawne odnoszące się do turystyki – obecnie obowiązujące w Polsce.

1.	Konstytucja RP z dn. 2 kwietnia 1997 r., obowiązująca od 17 października 1997 r.
	Art. 68 Konstytucji RP w ust. 5 zobowiązuje władze publiczne do popierania rozwoju kultury fizycznej, co ma następować m.in. poprzez rozwijanie różnych form turystyki aktywnej.
2.	Ustawa z dn. 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych - tekst jednolity (Dz. U. z 2004 r., Nr 223, poz. 2268)
	Dokument ten stanowi podstawowy akt normatywny rangi ustawy regulujący zagadnienia turystyki. Ustawa określa warunki świadczenia przez przedsiębiorców usług turystycznych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a także za granicą, jeżeli umowy z klientami o świadczenie tych usług są zawierane na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.
3.	Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dn. 19 sierpnia 2004 r. w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie (Dz. U. z 2006 r., Nr 22, poz. 169)
	Rozporządzenie określa m.in.: 1) wymagania dla poszczególnych rodzajów i kategorii obiektów hotelarskich co do wyposażenia oraz zakresu świadczonych usług, w tym usług gastronomicznych; 2) minimalne wymagania co do wyposażenia innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie; 3) sposób prowadzenia ewidencji obiektów hotelarskich oraz innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie.
4.	Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dn. 28 czerwca 2001 r. w sprawie opłat związanych z zaszeregowaniem obiektu hotelarskiego (Dz. U. 2006 r., nr 30, poz. 214)
	Rozporządzenie określa wysokość i tryb pobierania opłat za dokonanie oceny spełniania przez obiekt hotelarski wymagań niezbędnych do zaszeregowania obiektu do określonego rodzaju i kategorii.
5.	Ustawa z dn. 2 lipca 2004 roku o swobodzie działalności gospodarczej (Dz. U.2007 nr 155, poz. 1095)
	Ustawa reguluje podejmowanie, wykonywanie i zakończenie działalności gospodarczej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz zadania organów administracji publicznej w tym zakresie.
6.	Ustawa z dn. 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz gminach uzdrowiskowych (Dz. U. z 2005 r., nr 167, poz. 1399)
	Ustawa określa: 1) zasady oraz warunki prowadzenia i finansowania lecznictwa uzdrowiskowego; 2) kierunki lecznicze uzdrowisk; 3) zasady sprawowania nadzoru nad lecznictwem uzdrowiskowym; 4) zasady nadawania obszarowi statusu uzdrowiska albo statusu obszaru ochrony uzdrowiskowej; 5) zasady pozbawiania obszaru statusu uzdrowiska albo statusu obszaru ochrony uzdrowiskowej; 6) zadania gmin uzdrowiskowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.mg.gov.pl/Prawo/Obowiazujace+prawo/Turystyka/> oraz J. Gospodarek, *Prawo Turystyczne w zarysie*, Bydgoszcz – Warszawa 2003.

Tabela 3 Dokumenty strategiczno – planistyczne obowiązujące obecnie w Polsce wraz z odniesieniem do dziedziny turystyki.

Strategie i Polityki	
1.	Narodowy Planu Rozwoju na lata 2007–2013⁹
	W odróżnieniu od Narodowego Planu Rozwoju na lata 2004–2006, który jest dokumentem programującym wykorzystanie przez Polskę funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności Unii Europejskiej, Narodowy Plan Rozwoju (NPR) na lata 2007–2013 jest strategią obejmującą całokształt działań rozwojowych kraju, bez względu na pochodzenie środków finansowych. Tak więc poza przedsięwzięciami współfinansowanymi z budżetu UE, uwzględnione w niej zostaną działania finansowane wyłącznie z zasobów krajowych. W NPR 2007–2013 określono rozwój turystyki poprzez następujące działania – w kierunku: – rozwoju regionalnych produktów turystycznych - tworzenie odpowiedniej infrastruktury turystycznej z poszanowaniem zasady zrównoważonego rozwoju; – wspierania zatrudnienia w obszarach gospodarki wymagających dużych nakładów pracy,

⁹Narodowy Planu Rozwoju na lata 2007 – 2013.

	<p>w tym w obszarze usług turystycznych;</p> <ul style="list-style-type: none"> - tworzenia sprzyjających warunków dla zatrudnienia w małych i mikro-przedsiębiorstwach; - identyfikacji i promocji produktów tradycyjnych - produktów lokalnych i regionalnych, szczególnie będących istotnymi elementami oferty turystycznej i tożsamości regionalnej; - budowy zintegrowanego systemu promocji produktów turystycznych dla turystów zagranicznych-kompleksowa skoordynowana promocja turystyczna Polski oraz regionalnych produktów turystycznych; - promowania „przyjaznych dla środowiska” produktów i usług: m.in. turystyki, ze szczególnym uwzględnieniem ekoturystyki i agroturystyki oraz promocji systemów zarządzania środowiskowego; - kreacji oraz rozwoju konkurencyjnych produktów turystycznych m.in. dzięki wprowadzeniu systemu badań w obszarze turystyki w celu dostosowania produktów turystycznych do oczekiwań klientów i wymogów rynku; - wspomagania systemów rozwijających turystykę - uruchamianie rozwiązań projakościowych, działań podnoszących poziom bezpieczeństwa i in.; - doskonalenia zawodowego i kształtowania kadr, w tym społecznych; - rewitalizacji zdegradowanych obszarów zurbanizowanych m.in. poprzez rewitalizację dziedzictwa kulturowego na tych obszarach, nadanie im funkcji turystycznej; - wspierania rozwoju nowoczesnego transportu miejskiego i podmiejskiego tj. budowę dróg rowerowych, poprawę dostępności do miejsc i obiektów atrakcyjnych turystycznie, kulturowo i rekreacyjnie; - poprawy jakości środowiska wodnego na terenach rekreacyjnych; - rozwoju zrównoważonej turystyki.
2.	<p>Strategia Rozwoju Turystyki na lata 2007 – 2013¹⁰</p>
	<p>Dokument określa priorytetowe obszary wzmocnienia dynamiki i harmonijnego rozwoju turystyki:</p> <ul style="list-style-type: none"> - rozwój produktów turystycznych; - rozwój zasobów ludzkich, - wsparcie marketingu; - kształtowanie przestrzeni turystycznej; - wsparcie instytucjonalne. <p>Strategia rozwoju turystyki na lata 2007 – 2013 stanowi koncepcję modernizacji polskiej turystyki, z uwzględnieniem jej uwarunkowań, źródeł finansowania i systemu ewaluacji. Zaproponowane w dokumencie cele i priorytety mają na celu sprzyjanie budowaniu silnych podstaw gospodarki turystycznej, której rola i znaczenie w gospodarce narodowej wzrasta.</p> <p>OBSZARY PRIORYTETOWE, CELE I DZIAŁANIA</p> <p>Obszar priorytetowy - ROZWÓJ PRODUKTÓW TURYSTYCZNYCH Cel pośredni: Budowa oraz rozwój konkurencyjnej oferty turystycznej Cel operacyjny 1 – Kreowanie i wdrażanie produktów turystycznych Cel operacyjny 2 – Rozwój infrastruktury turystycznej Cel operacyjny 3 – Podnoszenie poziomu jakości produktów turystycznych</p> <p>Obszar priorytetowy – ROZWÓJ ZASOBÓW LUDZKICH Cel pośredni: Przygotowanie wysoko wykwalifikowanych kadr dla turystyki Cel operacyjny nr 1 – Kształtowanie kadr dla obsługi ruchu turystycznego Cel operacyjny nr 2 – Kształtowanie turystyki społecznej</p> <p>Obszar priorytetowy – WSPARCIE MARKETINGOWE Cel pośredni: Stworzenie spójnego i skutecznego systemu marketingu w turystyce Cel operacyjny nr 1 – Usprawnienie systemu informacji turystycznej Cel operacyjny nr 2 – Zwiększenie efektywności działań marketingowych w turystyce</p> <p>Obszar priorytetowy – KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI TURYSTYCZNEJ Cel pośredni: Tworzenie kompleksowych rozwiązań sprzyjających kształtowaniu przestrzeni turystycznej. Cel operacyjny nr 1 – Kształtowanie środowiska w kontekście rozwoju przestrzeni turystycznej Cel operacyjny nr 2 – Zwiększanie dostępności turystycznej regionów przez rozwój transportu</p> <p>Obszar priorytetowy – WSPARCIE INSTYTUCJONALNE Cel pośredni: Wspomaganie systemów rozwijających turystykę Cel operacyjny nr 1 – Wsparcie instytucji i organizacji działających w obszarze turystyki Cel operacyjny nr 2 – Tworzenie sprzyjających warunków dla zatrudnienia w przedsiębiorstwach turystycznych Cel operacyjny nr 3 – wsparcie przedsiębiorstw turystycznych Cel operacyjny nr 4 – wspieranie innowacyjności w turystyce Cel operacyjny nr 5 – Rozwój badań w obszarze turystyki</p>

¹⁰ Strategia Rozwoju Turystyki na lata 2007 – 2013.

3.	Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego na lata 2007 – 2013¹¹
	<p>Strategia ta wymienia główne problemy rozwoju regionalnego kraju oraz wskazuje na kierunki ich rozwiązywania. Wyznacza także główne cele rozwoju regionalnego, które będą realizowane przez rządową politykę regionalną, i które powinny zostać uwzględnione przez władze samorządu wojewódzkiego w ich programowaniu rozwoju regionów.</p> <p>Natomiast w poddanych konsultacjom Założeniach Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego na lata 2007–2013 wskazano na nieliczne obszary atrakcyjne (znane) turystycznie w skali międzynarodowej w Polsce. Taka sytuacja może prowadzić w konsekwencji do peryferializacji określonych regionów. Wśród kierunków stanowiących szansę rozwoju wskazano m.in. wsparcie dla rozwoju infrastruktury turystycznej, także infrastruktury ekologicznej służącej tworzeniu warunków dla rozwoju turystyki i przeciwdziałającej zagrożeniom wynikającym z degradacji środowiska naturalnego oraz instytucji rozwijających usługi turystyczne.</p>
4.	Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013¹²
	<p>W dokumencie rozwój dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza w ujęciu regionalnym i lokalnym potraktowano jako atut wzmacniający atrakcyjność turystyczną, a tym samym jako impuls do wzrostu gospodarczego i zwiększenia liczby miejsc pracy. Kulturowanie i promocja szczególnie wartościowych zjawisk kultury lokalnej traktowane jest w dokumencie w wymiarze podstawowego czynnika rozwoju regionu w odniesieniu do kapitału intelektualnego, wyrównywania szans, rozwoju ekonomicznego – inwestycji i turystyki.</p> <p>Rosnące znaczenie powiązania kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów jest w tym dokumencie podstawą dla podjęcia działań w zakresie kształtowania zintegrowanych produktów turystycznych (w tym markowych produktów turystyki kulturowej), większego wykorzystania elementów dziedzictwa kulturowego także zabytków oraz aktywności instytucji kultury w rozwoju przedsiębiorczości, w tym turystyki.</p> <p>Wśród propozycji rozwiązań systemowych wskazano także możliwość wprowadzenia tzw. „opłaty kulturowej”, która w 50% przeznaczona byłaby na rozwój produktów turystycznych, a w 50% na ochronę zabytków. Zwrócono także uwagę na możliwe wykorzystanie sieci punktów bibliotecznych jako uzupełnienia systemu informacji turystycznej w Polsce.</p>
5.	Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju¹³
	<p>Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (KPPZK)¹⁴ - dokument planistyczny określający przyrodnicze, kulturowe, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania oraz cele polityki przestrzennej Polski. Dokument stanowi podstawę dla programowania ponadlokalnych przedsięwzięć publicznych, wpływających na przestrzenne zagospodarowanie kraju.</p> <p><u>Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju</u> wskazuje na konieczność koncentracji aktywności społeczno-gospodarczej w miejscach najkorzystniejszych dla rozwoju gospodarczego. Przyjęta koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w powiązaniu z działaniami realizowanymi w ramach polityki strukturalnej wyznacza następujące priorytety:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wspieranie rozwoju funkcji stołecznych Warszawy, wspieranie kształtowania się aglomeracji miejskich o największych szansach na awans w hierarchii europejskiej (Warszawa, Trójmiasto, Poznań, Kraków, a w dłuższym okresie: Szczecin, Wrocław, Łódź, Katowice, Lublin, Bydgoszcz, Toruń, Białystok, Rzeszów); wspieranie ośrodków o znaczeniu krajowym i regionalnym, - wspieranie kształtowania się dynamizujących rozwój kompleksów turystycznych, głównie Polski północnej, północno-wschodniej i wschodniej, wspieranie rozwoju turystyki, nakierowanego na ochronę środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego, zagospodarowanie wolnych zasobów pracy, wykorzystywanie możliwości gospodarki turystycznej w restrukturyzacji sektorów, takich jak: rolnictwo, zdrowie, gospodarka wodna. <p><u>Wyciąg</u></p> <p>III.1.6. Polityka kształtowania kompleksów gospodarki turystycznej dynamizującej rozwój (...)</p> <p>Główne cele publiczne realizowane w zakresie turystyki i rekreacji na ponadlokalnym szczeblu to ochrona przestrzeni turystycznej (w tym środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwa cywilizacyjnego), rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej, rozwój produktu turystycznego w układzie przestrzennym kraju oraz wykorzystanie możliwości gospodarki turystycznej w restrukturyzacji innych sektorów (rolnictwo, zdrowie, gospodarka wodna). Powyższe cele wyznaczają pięć głównych zadań, rządowych wpływających na przestrzenne zagospodarowanie kraju:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ochrona dziedzictwa kulturowego i historycznego jako filaru turystyki, rewaloryzacja przestrzeni turystycznej, ▪ tworzenie dogodnych warunków do funkcjonowania, transformacji i harmonizacji rozwoju uzdrowisk i innych miejscowości klimatycznych, ▪ rozwój turystyki na obszarach chronionych i innych, cennych przyrodniczo i krajobrazowo, na których istnieją rygory ochronne i ograniczenia funkcji gospodarczych,

¹¹ Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego na lata 2007 – 2013.

¹² Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013.

¹³ Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju

¹⁴ Koncepcja Polityki i Przestrzennego Zagospodarowania Kraju.

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ rekonstrukcja przestrzeni turystycznej i przyjazne środowisku zagospodarowanie przestrzenne, zgodne z naturalną pojemnością recepcyjną i chłonnością terenów, ▪ przemiany w europejskiej gospodarce wodnej wskazują na wzrost znaczenia turystyki w utrzymaniu i rozwijaniu wodnych dróg śródlądowych.
6.	Strategia Rozwoju Transportu na lata 2007 – 2013¹⁵
	<p>W Strategii Rozwoju Transportu na lata 2007–2013¹⁶ jako element rozwoju nowoczesnego rynku transportowego w zakresie transportu morskiego i śródlądowego - wodnego wskazano za celowe ożywienie przewozów pasażerskich i ruchu turystycznego na wybranych szlakach wodnych, a także promowanie rozwoju turystyki, jako stymulatora popytu na usługi transportowe. W odniesieniu do transportu miejskiego wśród celów wskazano także wspieranie budowy dróg rowerowych.</p> <p>W pracach nad dokumentem pochodnym, powiązany z projektem Narodowego Planu Rozwoju 2007–2013, tj. Sektorowym Programem Operacyjnym - TRANSPORT na lata 2007–2013 zaznaczono w szerszy sposób działania w zakresie rozwoju infrastruktury transportowej, uwzględniając specyfikę turystyki.</p>
7.	Polityka Ekologiczna Państwa na lata 2003 – 2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007 – 2010¹⁷
	<p>W dokumencie Polityka ekologiczna państwa na lata 2003–2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007–2010,¹⁸ zatwierdzonym przez Radę Ministrów w grudniu 2002 roku, określono naczelną zasadę rozwoju poprzez zrównoważony rozwój, a w odniesieniu do określonych sektorów, w tym turystyki, potrzebę uwzględniania celów ekologicznych na równi ze społecznymi i gospodarczymi. Ponadto zwrócono uwagę na potrzebę wspierania powstawania „zielonych miejsc pracy” w agro- i ekoturystyce, ekologizacji systemu planowania zagospodarowania przestrzennego, w szczególności obszarów ochrony uzdrowskiej i kopalni leczniczych oraz kształtowania postaw konsumenckich poprzez podnoszenie świadomości ekologicznej.</p> <p>W związku z podnoszeniem wiedzy o kwestiach ochrony dziedzictwa przyrodniczego w społeczeństwie przyjęto w 1997 roku Narodową strategię edukacji ekologicznej, w której przewidziano działania w zakresie włączenia do programów nauczania w szkołach i uczelniach kształcących na potrzeby turystyki tematyki proekologicznej, promocji szkoleń dla instruktorów, strażników i opiekunów przyrody integrowania edukacji ekologicznej w krajowe i regionalne programy rozwoju turystyki.</p>
8.	Plan Działania Polskiej Organizacji Turystycznej na rok 2008¹⁹
	<p>Ogólne założenia strategiczno-programowe</p> <p>Celem nadrzędnym POT jest zwiększanie wartości sektora turystyki w Polsce poprzez bezpośredni i pośredni wzrost dochodów z turystyki, ich udziału w dochodach budżetu Państwa i dochodach budżetów samorządowych oraz poprzez wzmocnienie turystycznego wizerunku Polski na globalnym rynku usług turystycznych.</p> <p>Cele podejmowanych działań</p> <p>Dla całej aktywności POT zdefiniowano cztery cele pośrednie i uporządkowano je w cztery zadania priorytetowe:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Wzmocnienie zainteresowania Polską jako atrakcyjnym turystycznie celem podróży. Przypisane zadanie - Promocja Polski jako kraju atrakcyjnego turystycznie. 2. Zwiększenie dostępności i użyteczności informacji turystycznej o Polsce. Przypisane zadanie – Rozwój polskiego systemu informacji turystycznej w kraju i na świecie. 3. Podniesienie konkurencyjności polskiej oferty turystycznej na rynku krajowym i za granicą. Przypisane zadanie – Wzmocnianie jakości, produktywności (efektywności) i innowacyjności turystycznej Polski. 4. Doskonalenie sprawności organizacyjnej POT. Przypisane zadanie – Tworzenie i koordynacja polityki POT. <p>Zadanie związane z realizacją planu działania na 2008 r.:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. PROMOCJA POLSKI JAKO KRAJU ATRAKCYJNEGO TURYSTYCZNIE w tym: Promocja turystyki miejskiej i kulturowej, promocja turystyki aktywnej i wypoczynkowej, promocja turystyki biznesowej, promocja turystyki uzdrowskiej, spa i wellness, promocja wizerunkowa i wieloproduktowa. 2. TWORZENIE I ROZWÓJ SYSTEMU INFORMACJI TURYSTYCZNEJ w tym: Rozwój zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej oraz rozwój sieci centrów informacji turystycznej oraz podnoszenia jakości ich funkcjonowania. 3. POPRAWA PRODUKTYWNOŚCI TURYSTYCZNEJ POLSKI w tym: Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2008 – 2015, zarządzanie i promocja wiedzy marketingowej, rozwój produktów turystycznych oraz wspomaganie rozwoju infrastruktury i przestrzeni turystycznej 4. TWORZENIE I KOORDYNACJA POLITYKI POT w tym: Modelu funkcjonalno-organizacyjnego POT (struktura i narzędzia) oraz administracyjna i techniczna obsługa realizowanych zadań.

¹⁵ Strategia Rozwoju Transportu na lata 2007 – 2013

¹⁶ Projekt Strategii Rozwoju Transportu na lata 2007 – 2013.

¹⁷ Polityka Ekologiczna Państwa na lata 2003 – 2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007 – 2010

¹⁸ Polityka Ekologiczna Państwa na lata 2003 – 2006 z uwzględnieniem perspektyw na lata 2007 – 2010.

¹⁹ Plan Działania Polskiej Organizacji Turystycznej na rok 2008.

1.2. Uwarunkowania prawno-polityczne mikrootoczenia

Polityka regionalna w zakresie turystyki lub dziedzin bezpośrednio związanych z jej rozwojem obowiązująca w Województwie Dolnośląskim.

Tabela 4 Dokumenty strategiczno – planistyczne na poziomie województwa dolnośląskiego.

1	Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku²⁰
	<p>Cel „gospodarczy”: Zbudowanie konkurencyjnej i innowacyjnej gospodarki Dolnego Śląska Priorytet 3 - Wspieranie aktywności gospodarczej na Dolnym Śląsku Działanie 9 - Wspieranie integracji i rozbudowy gospodarczej dolnośląskiego potencjału turystycznego oraz uzdrowiskowego i ich promocja.</p> <p>Działanie obejmuje budowę wspólnej dla całego regionu sieci powiązań przedsiębiorstw turystycznych oraz prowadzenie promocji zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz regionu. Przewiduje się działania polegające na rozszerzaniu oferty uzdrowiskowej i turystycznej regionu poprzez dofinansowywanie i promowanie zmian jakościowych i ilościowych. W szczególności wspierane będą projekty zmierzające do ulepszenia i rozbudowy potencjału uzdrowiskowo turystycznego Dolnego Śląska.</p> <p>Cel „przestrzenny”: Zwiększenie spójności przestrzennej i infrastrukturalnej regionu i jego integracja z europejskimi obszarami wzrostu</p> <p>Priorytet 2 - Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich</p> <p>Działanie 3 - Wykształcenie nowej koncepcji wsi – rozwój pozarolniczej aktywności mieszkańców terenów wiejskich i wykształcenie nowych funkcji dla tych terenów.</p> <p>Działanie obejmuje aktywizację społeczności obszarów wiejskich poprzez podejmowanie przedsięwzięć związanych z organizowaniem miejsc pracy w działalności na rzecz rolnictwa i mieszkańców wsi, a także tworzenie pozarolniczych źródeł utrzymania dla rolników w formie agroturystyki lub innych form aktywności.</p> <p>Cel „Społeczny”: Rozwijanie solidarności społecznej oraz postaw obywatelskich twórczych i otwartych na świat</p> <p>Priorytet 2 - Umacnianie społeczeństwa obywatelskiego, rozwój kultury</p> <p>Działanie 1 - Optymalizacja infrastruktury kulturalnej, zwiększenie aktywności społecznej w obszarze kultury.</p> <p>Działanie obejmuje pełną inwentaryzację infrastruktury kulturalnej oraz wypracowanie rozwiązań umożliwiających jej efektywne wykorzystanie między innymi poprzez tworzenie zachęt do szerszego włączania się społeczeństwa regionu w kreowanie oraz odbiór kultury. W ramach działania uwzględniane są projekty nakierowane na modernizację i uzupełnianie materialnej bazy kulturalnej Dolnego Śląska.</p> <p>Działanie 2 - Ochrona dziedzictwa cywilizacyjnego. Rozwój tożsamości regionalnej.</p> <p>Przedmiotem działania jest inwentaryzacja dziedzictwa cywilizacyjnego regionu, budowa infrastruktury zapewniającej jego bezpieczeństwo, propagowanie go wśród mieszkańców oraz włączenie w programy kształcenia różnych typów szkół elementów wiedzy na ten temat.</p>
2	Program Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego²¹
	<p>Priorytet I – Markowe produkty turystyczne</p> <p>Kreowanie nowoczesnej oferty turystycznej w oparciu o markowe produkty turystyczne to warunek konkurencyjności oferty turystycznej regionu. Koncentracja działań i nakładów na wiodących produktach markowych regionu sprzyjać będzie nadaniu pożądanego kierunku rozwoju sektora, a także stworzy podstawę do m.in. przyciągnięcia inwestorów prywatnych, chcących inwestować na Dolnym Śląsku. W ramach priorytetu wspierane będą działania pozwalające na pełniejsze wykorzystanie walorów województwa w celu zaoferowania konkurencyjnego markowego produktu turystycznego. Na podstawie audytu turystycznego regionu stwierdzono, że największy potencjał rozwoju związany jest z:</p>

²⁰ Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do 2020 roku

²¹ Program Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego

Turystyką aktywną (promocja sieci tras wędrówek transgranicznych pieszych, rowerowych, konnych, wodnych; tworzenie subproduktów w zakresie wspinaczki górskiej i skałkowej, lotniarstwa, paralotniarstwa i szybownictwa, turystyki konnej, wędkarstwa, golfa; korzystanie z infrastruktury parków wodnych).

Turystyką uzdrowiskową (klimat podgórski i górski, wykorzystanie w pełni zasobów uzdrowiskowych np. borowiny, wody lecznicze i peloidy).

Turystyką kulturową (bogactwo i różnorodność walorów kulturowych i historycznych). Ponadto ważną rolę w rozwoju turystyki województwa będą spełniały:

Turystyka biznesowa.

Turystyka na obszarach wiejskich (szansa rozwoju obszarów o istotnych walorach turystycznych, ale słabych gospodarczo, zagrożonych marginalizacją).

Turystyki tranzytowa, w tym przygranicznej (położenie na pograniczu z Niemcami i Czechami stanowi potencjał do rozwoju tej formy turystyki).

Turystyka przyrodnicza, obserwacje przyrody.

Priorytet 2 – Rozwój lokalny turystyki

Jednym z celów strategicznych dokumentu jest aktywizowanie obszarów w niewielkim stopniu zagospodarowanych i wykorzystywanych turystycznie. Są to zarówno małe miasteczka, obszary wiejskie jak również tereny poprzemysłowe i pomilitarne oraz obszary zagrożone marginalizacją.

Wsparcie inicjatyw lokalnych w zakresie m.in.:

- tworzenia infrastruktury,
- formowania Lokalnych Organizacji Turystycznych,
- opracowywania programu rozwoju turystyki nie tylko będzie aktywizowało lokalną społeczność, ale także przyczyni się do napływu kapitału inwestycyjnego, co w konsekwencji powinno spowodować wzrost ruchu turystycznego w regionie. Innym ważnym obszarem działań jest wspieranie lokalnych inicjatyw kreujących ruch turystyczny w oparciu o bogate zasoby dziedzictwa kulturowego, jak również walory naturalne.

Priorytet 3 – Markowa infrastruktura turystyczna

Infrastruktura turystyczna i paraturystyczna to niezbędny element rozwoju turystyki każdego regionu. Jej obecny stan na Dolnym Śląsku nie jest zadowalający i stanowi barierę dalszego rozwoju ruchu turystycznego. Dlatego niezbędne jest podjęcie działań zmierzających do wsparcia inicjatyw mających na celu powstawanie infrastruktury, w tym bazy noclegowej na poziomie europejskim stanowiącej dopełnienie i lepsze wykorzystanie oraz zagospodarowanie istniejących walorów turystycznych.

Ważnym elementem powstawania markowej infrastruktury jest rozwój tematycznych szlaków turystycznych jako kompleksowej propozycji produktów turystycznych. W ramach tych działań wspierany będzie rozwój infrastruktury oraz oferty turystycznej w miejscowościach położonych wzdłuż szlaków. Szczególny akcent zostanie położony na rozwój Drogi Sudeckiej – głównej osi rozwoju turystyki w regionie.

Priorytet 4 – System wsparcia sektora i produktów turystycznych

Priorytet 4 obejmuje kompleksowy zespół działań mających na celu wsparcie rozwoju sektora turystyki oraz produktów turystycznych obejmujących:

- Działania z zakresu szeroko pojętego marketingu (promocja, dystrybucja, informacja).
- Szkolenia kadr dla potrzeb turystyki.
- Doradztwo dla firm z sektora turystycznego.
- Rozwój systemu informacji turystycznej.

Podstawą wzrostu konkurencyjności oferty turystycznej regionu, oprócz działań infrastrukturalnych, jest koordynacja i integracja działań marketingowych połączona z bieżącym badaniem potrzeb i oczekiwań turystów oraz monitorowaniem rynku usług turystycznych i zachodzących na nim zmian w kraju i zagranicą. Efektem prowadzonych badań i analiz powinno być dostosowywanie oferty turystycznej do docelowych segmentów turystów. W ramach działań marketingowych znajdują się zadania obejmujące stworzenie narzędzi komunikacji marketingowej istotnych dla budowy turystycznego wizerunku województwa, przede wszystkim w oparciu o znak turystyczny regionu, a także wspieranie m.in. powstawania indywidualnych znaków turystycznych zidentyfikowanych w audycie obszarów turystycznych. Istotny element rozwoju turystyki stanowią kadry obsługujące turystów. Opracowanie i wdrożenie skutecznego systemu szkolenia personelu dla potrzeb turystyki znacząco przyczyni się do poprawy jakości usług i obsługi turystycznej. Uzupełnieniem działań wspierających rozwój sektora jest zapewnienie dostępu podmiotom działającym w branży dostępu do usług doradczo – konsultingowych.

3	Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013²²
	<p>Priorytet 6: Wykorzystanie i promocja potencjału turystycznego i kulturowego Dolnego Śląska („Turystyka i Kultura”)</p> <p>Głównym celem priorytetu jest wzrost konkurencyjności dolnośląskiej oferty turystycznej oraz wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa przeszłości dla podniesienia atrakcyjności regionu na rynku krajowym i międzynarodowym. Realizacja priorytetu przyczyni się do wzrostu znaczenia turystyki i kultury jako czynnika stymulującego rozwój gospodarczy i społeczny województwa.</p> <p>Działanie 6.1 - Turystyka uzdrowiskowa</p> <p>Sektor usług związanych z turystyką uzdrowiskową w najbliższej przyszłości będzie odgrywał istotną rolę, między innymi ze względu na postępujące starzenie się społeczeństwa oraz modę na zdrowy styl życia. Bogate zasoby surowców leczniczych oraz wyjątkowy mikroklimat regionu sprzyjają rozwojowi turystyki uzdrowiskowej. Szczególnym przedmiotem zainteresowania są górskie i podgórskie miejscowości turystyczne z XIX-wiecznymi tradycjami uzdrowiskowymi i charakterystyczną stylową zabudową sanatoryjno-pensjonatową oraz obfitymi źródłami leczniczych wód mineralnych (szczawy, radonowe, siarczkowe i termalne). Na terenie Dolnego Śląska funkcjonuje największa liczba uzdrowisk w Polsce (11 uzdrowisk statutowych spośród 43 w kraju). Jednak pomimo wielu atutów niepokojącym zjawiskiem jest zmniejszanie się liczby przyjeżdżających do dolnośląskich uzdrowisk kuracjuszy. Jest to powodowane między innymi złym stanem infrastruktury miejscowości uzdrowiskowych i rozproszeniem działań promocyjnych wpływającym na ich niską skuteczność. Dlatego też w zakresie produktu uzdrowiskowego preferowane będą przedsięwzięcia zmierzające do wzrostu poziomu konkurencyjności miejscowości uzdrowiskowych względem innych uzdrowisk w kraju i za granicą.</p> <p>W tym kontekście wspierane będą projekty dotyczące między innymi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - odbudowy i renowacji architektury zdrojowej, w tym m.in. pijalni wód oraz rewitalizacji parków, - promowania dolnośląskiego produktu uzdrowiskowego w kraju i za granicą poprzez przygotowanie materiałów promocyjnych i ich rozpowszechnianie z wykorzystaniem skutecznych kanałów dystrybucji i narzędzi marketingowych. <p>Działanie 6.2 - Turystyka aktywna</p> <p>Bogactwo i różnorodność walorów naturalnych Dolnego Śląska stwarza atrakcyjne warunki do rozwoju różnych form turystyki aktywnej. Jednakże w dalszym ciągu w tym zakresie obserwuje się niedostosowanie infrastruktury do standardów europejskich (np. wyciągi narciarskie, stacje wodne, ścieżki rowerowe). Szczególnie zauważalne jest to na tle konkurencji ośrodków rekreacyjnych zlokalizowanych w Republice Czeskiej i w Saksonii. Dlatego w ramach priorytetu realizowane będą kompleksowe przedsięwzięcia dotyczące opracowywania i wdrażania koncepcji z zakresu rozwoju infrastruktury (w tym modernizacji i budowy obiektów rekreacyjnych i sportowych) niezbędnej do uprawiania aktywnych form turystyki, między innymi: narciarskiej, górskiej, rowerowej, pieszej i wodnej. W niniejszym obszarze będą także wspierane przedsięwzięcia promujące infrastrukturę związaną z uprawianiem turystyki aktywnej.</p> <p>Działanie 6.3 - Turystyka biznesowa</p> <p>Ze względu na walory turystyczne regionu oraz atrakcyjne położenie geograficzne, a także intensywną współpracę międzyregionalną i międzynarodową Dolny Śląsk posiada szczególne uwarunkowania do rozwoju turystyki biznesowej. Skuteczne wykorzystanie tego potencjału wymaga wsparcia odpowiedniej infrastruktury, która pozwoli na organizację w regionie imprez wysokiej rangi. Z tego względu w ramach priorytetu wspierane będzie:</p> <ul style="list-style-type: none"> - tworzenie nowych oraz rozwój istniejących centrów wystawienniczych i kongresowych zdolnych obsłużyć imprezy o charakterze co najmniej regionalnym, - promocja i marketing regionu jako atrakcyjnego miejsca dla organizacji kongresów, konferencji, wystaw gospodarczych oraz innych imprez biznesowych. <p>Działanie 6.4 - Turystyka kulturowa</p> <p>Bogate walory historyczne i różnorodność kulturowa Dolnego Śląska oraz imprezy o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym przyczyniają się do rozwoju turystyki kulturowej. W tym zakresie za czynniki obniżające atrakcyjność regionu należy uznać zły stan techniczny wielu obiektów zabytkowych. W związku z powyższym w ramach priorytetu wspierane będą projekty, mające na celu poprawę stanu nieruchomych i ruchomych obiektów wpisanych do rejestru zabytków dotyczące: konserwacji, restauracji, renowacji, jak również adaptacji i zastosowania środków ochrony (technicznej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej).</p> <p>W produkcie „turystyka kulturowa” preferowane będą projekty:</p> <ul style="list-style-type: none"> - będące impulsem do podejmowania kolejnych przedsięwzięć (np. związanych z adaptacją i wykorzystaniem zabytków do pełnienia nowych funkcji mających pozytywny wpływ na rozwój gospodarczy regionu), które przyczynią się do tworzenia nowych miejsc pracy, - przewidziane do realizacji na szlakach turystycznych o znaczeniu regionalnym,

²² Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013

- umożliwiające jak najszersze udostępnienie obiektów dziedzictwa kulturowego.

Rozwój produktu „turystyka kulturowa” wymaga ponadto wzmocnienia innych elementów infrastruktury turystycznej, takich jak informacja turystyczna. Dlatego też w ramach priorytetu preferowane będą projekty związane z miejscowościami, obiektami i imprezami o znaczeniu regionalnym, zlokalizowanymi w otoczeniu szlaków, takich jak np.: szlak zabytków Światowego Dziedzictwa UNESCO, szlak cysterski, szlak zamków piastowskich, szlak rzeki Odry.

Istotnym elementem inwestycji w obszarze kultury na Dolnym Śląsku jest także rozwój infrastruktury jednostek kultury o znaczeniu ponadlokalnym lub co najmniej regionalnym.

Realizacji tego celu służyć będą przedsięwzięcia:

- przyczyniające się do poprawy stanu obiektów zajmowanych przez instytucje kultury,

- polegające na doposażeniu w sprzęt niezbędny do prawidłowego funkcjonowania instytucji kultury.

Realizowane inwestycje powinny prowadzić do poszerzenia oferty artystycznej danej jednostki.

Preferowane będą projekty mające pozytywny wpływ na podwyższenie atrakcyjności turystycznej regionu.

W ramach produktu „turystyka kulturowa” na projekty realizowane przez instytucje kultury, które nie mają bezpośredniego wpływu na rozwój gospodarczy Dolnego Śląska zostanie przeznaczonych maksymalnie 15% alokacji środków EFRR na priorytet. W ramach produktu „turystyka kulturowa” możliwa będzie realizacja przedsięwzięć promocyjnych i kampanii informacyjnych propagujących dolnośląskie dziedzictwo kulturowe oraz imprezy, wydarzenia kulturalne i artystyczne o znaczeniu co najmniej regionalnym.

Działanie 6.5 - Działania wspierające infrastrukturę turystyczną i kulturową.

W celu wzmocnienia infrastruktury turystycznej i kulturowej w ramach priorytetu wsparcie zostanie także skierowane na rozwój turystycznej publicznej bazy noclegowej. Rozwojowi wszystkich opisanych regionalnych produktów turystycznych towarzyszyć będzie realizacja projektów z zakresu szeroko rozumianej informacji i promocji turystycznej i kulturowej, w tym działań z wykorzystaniem technologii informacyjno – komunikacyjnych. Uzupełnieniem działań w zakresie rozwoju regionalnej infrastruktury turystycznej i kulturowej będzie realizacja projektów mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa turystom. Wsparcie zostanie skierowane na zakup sprzętu i modernizację bazy infrastrukturalnej służb i organizacji ratowniczych, działających w tym zakresie na obszarach turystycznych (m.in. Straż Miejska, Straż Pożarna, Policja, Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratownicze, Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratownicze). Będzie to możliwe wyłącznie w przypadku projektów ściśle powiązanych z zapewnieniem bezpieczeństwa turystom. W ramach projektów realizowanych w niniejszym priorytecie możliwe będzie również wsparcie dla działań z zakresu termomodernizacji oraz wykorzystania energii słonecznej. Przedsięwzięcia realizowane w ramach priorytetu „Turystyka i „Kultura” powinny także w jak najszerszym aspekcie uwzględniać poprawę dostępu osób niepełnosprawnych do infrastruktury turystycznej oraz do obiektów dziedzictwa kulturowego i instytucji kultury.

Uwarunkowania zewnętrzne – wnioski

1. Należy podkreślić wzrastającą tendencję do postrzegania turystyki jako sektora gospodarki przez instytucje tworzące prawo. Szczególnie na szczeblu europejskim problemy turystyki znajdowały się dotąd na dalszym planie, omawiane przez pryzmat problemów rozwoju transportu, usług, przedsiębiorczości, ochrony praw konsumentów i in. Spojrzenie całościowe pozwoli na lepsze dostrzeżenie istniejących możliwości rozwoju turystyki oraz nadaje inną, wyższą rangę rozwiązaniom pro-turystycznym.

2. Istotnym dla tworzenia Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów-Gorce, Szczawno-Zdrój, Jedlina-Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” jest fakt, iż zarówno na europejskim, jak i krajowym szczeblu administracyjnym turystyka uznawana jest obecnie za ważny i przyszłościowy sektor gospodarki. Przekonanie o jej potencjale ekonomicznym umacnia się, co można wnioskować po rosnącej liczbie opracowań, analiz i dokumentów powstających na różnych szczeblach zarządzania terytorialnego, w tym opracowań, których celem jest integracja i koordynacja wysiłków i działań wielu podmiotów oraz instytucji oddziałujących na rozwój turystyki. Pracom tym towarzyszy chęć poznania i zrozumienia prawidłowości w funkcjonowaniu u rozwoju turystyki, co znajduje wyraz w coraz liczniejszych już wykonanych i planowanych do wykonania w przyszłości opracowaniach i studiach poświęconych temu zjawisku. Większa znajomość prawidłowości i uwarunkowań, jakim podlega turystyka przyczyni się do poprawy skuteczności dokonywania ocen lub prognoz w turystyce. Wobec złożoności turystyki taką sytuację należy uznać za szansę jej dalszego rozwoju.

3. Na szczeblu krajowym turystyka znajduje dobre umocowanie w istniejących aktach prawnych oraz polityce Państwa. Powstające kolejno krajowe Strategie Rozwoju Turystyki są ważnym instrumentem sterowania rozwojem turystyki, dają szansę na koordynację, większą spójność a w efekcie wzajemne wzmocnienie działań Państwa z podejmowanymi na innych szczeblach zarządzania terytorialnego.

Wyrazem polityki Państwa w sferze turystyki jest działalność Polskiej Organizacji Turystycznej, instytucji odpowiedzialnej m.in. za promocję turystyczną Polski. Subregion „Góry Wałbrzyskie jako jeden z najważniejszych ośrodków turystyki uzdrowiskowo – wypoczynkowej w kraju będzie odnosiła korzyści w przypadku dostosowania celów i kierunków rozwoju tej znaczącej gałęzi gospodarki do priorytetów rozwoju turystyki określonych w dokumentach wyższego rzędu. Warunkiem wzmocnienia przewidywanych korzyści winny być przemyślane i dobrze zorganizowane działania promocyjne i poszerzenie informacji o produktach turystycznych poszczególnych gmin i całego obszaru „Gór Wałbrzyskich”, przekazywanych za pośrednictwem Lokalnej Organizacji Turystycznej i Ośrodków Informacji Turystycznej.

4. Obecność Polski w Unii Europejskiej powoduje potrzebę reorganizacji punktów odniesienia wykorzystywanych przy tworzeniu planów rozwoju na niższych szczeblach zarządzania terytorialnego. Istotne znaczenie zyskuje możliwość pozyskiwania środków finansowych z funduszy Unii Europejskiej. W przypadku turystyki korzystny wpływ na jej rozwój w danym regionie wywierają będą inwestycje i projekty finansowane z funduszy UE także w zakresie kultury, transportu i ochrony środowiska.

5. Informacje zebrane w tabelach, przedstawiające wybrane zapisy w dokumentach określających kierunki i cele rozwoju województwa dają możliwość zobrazowania, że znaczenie turystyki dla rozwoju gospodarczego jest dostrzegane także na poziomie regionalnym i subregionalnym. Dla Dolnego Śląska obszar subregionu „Góry Wałbrzyskie” stanowi jeden z ważniejszych zasobów turystycznych. Władze regionalne w swoich szczegółowych opracowaniach punkt ciężkości przenoszą na obszar Wrocławia wzmacniając funkcje metropolitalne stolicy województwa, ale turystyka i jej rozwój opiera się o walory poszczególnych pasm górskich i ich najbliższego otoczenia.

6. Współpraca na szczeblu regionalnym pomiędzy poszczególnymi subregionami turystycznymi jest możliwa w zakresie tych zadań, które przyczyniają do podniesienia rangi regionu.

Strategie rozwoju na szczeblu lokalnym i subregionalnym nie mogą być tworzone w oderwaniu od kontekstu regionalnego, jeżeli rozwój ten ma przebiegać w sposób harmonijny i zrównoważony. Znaczenie współpracy na szczeblu ponadlokalnym odgrywa w przypadku „Gór Wałbrzyskich” istotne znaczenie ze względu na to, iż obszar ten nie jest zamknięty w swoich granicach administracyjnych, na co wskazują m.in. zainteresowania turystów odwiedzających „Góry Wałbrzyskie” atrakcjami turystycznymi zlokalizowanymi na terenie sąsiednich gmin, a nawet gmin oddalonych o kilkadziesiąt kilometrów. Powinno to mieć nie małe znaczenie dla organizacji sprawnego zarządzania całym obszarem turystycznym i jego otoczenia w tym również na zasadach określonych pojęciem Klastera Turystycznego zyskującego w Europie coraz większe uznanie również jako forma sprzyjająca efektywniejszemu dystrybuowaniu funduszy strukturalnych.

Spójność zamierzeń władz lokalnych i regionalnych w obszarze turystyki pozwala m.in. na tworzenie ponadlokalnych produktów turystycznych, koordynacji działań promocyjnych i informacyjnych, a przez to wzmocnienie wysiłków podejmowanych na szczeblu subregionu.

7. Globalizacja w obszarze działalności gospodarczej, nasiloną w warunkach integracji z UE powoduje konieczność zmierzenia się z konkurencją przedsiębiorstw zagranicznych, a jednocześnie stwarza szansę poszerzenia aktywności firmy o rynki międzynarodowe. Zwiększa się przez to skala oddziaływania na szczeblu lokalnym trendów o zasięgu globalnym, czego przykładem jest rozpowszechnianie technologii informatycznych i telekomunikacyjnych. Uzyskanie przewagi konkurencyjnej w skali międzynarodowej zależy będzie zwłaszcza od rozwoju konkurencyjnych produktów turystycznych oraz odpowiedniej jakości usług turystycznych bazujących na jakości zasobów ludzkich.

8. Rozwój technologii informatycznych, w szczególności Internetu zmienia na różne sposoby zasady prowadzenia działalności gospodarczej w turystyce: zmniejsza rolę pośredników w organizowaniu podróży, obniża koszty prowadzenia kampanii promocyjnych i informacyjnych. Wykorzystanie w sposób kompleksowy i odpowiednio zorganizowany mediów elektronicznych może mieć znaczący wpływ na poprawę konkurencyjności obszaru recepcyjnego. Internet nie tylko jest źródłem informacji, zaczyna odgrywać coraz większą rolę przy zakupie produktów turystycznych dlatego warto nadal pracować nad wizerunkiem oferty turystycznej „Gór Wałbrzyskich” w Internecie.

9. Obserwowane trendy rozwoju turystyki na świecie wskazują na wzrost zainteresowania turystyką uzdrowiskowo – wypoczynkową opartą również na SPA. Oferta turystyki tego typu powinna uwzględniać oczekiwania współczesnego turysty nastawionego w tym zakresie na usługi wysokiej jakości przy przystępnych cenach. Przyzwyczajenia turysty wynikające z uwarunkowań zewnętrznych już istniejących ofert podobnego typu w Europie winny zainspirować do tworzenia na terenie „Gór Wałbrzyskich” pakietu usług sanatoryjno – uzdrowiskowych uzupełnionych o elementy SPA, przy jednoczesnej dobrej dostępności do infrastruktury sportowo – rekreacyjnej.

1.3. Uwarunkowania wewnętrzne

Miejscowe akty prawne dotyczące turystyki lub dziedzin bezpośrednio związanych z jej rozwojem w obszarze subregionu turystycznego „Góry Wałbrzyskie”

Tabela 5 Dokumenty strategiczno – planistyczne na poziomie lokalnym.

1.	Strategia Rozwoju Powiatu Wałbrzyskiego na lata 2005-2013
	<p>Cel nadrzędny: Wzrost poziomu życia mieszkańców Cel strategiczny 3: Promocja powiatu Cel podstawowy 3.3. Wykorzystanie wyjątkowych walorów: zabytków architektury, środowiska przyrodniczego, uzdrowiskowych Zadanie: Dbłość i ochrona dziedzictwa kulturowego wyzwaniem do szerokiej współpracy Zadanie: Ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Zadanie: Poprawa jakościowa i ilościowa drzewostanu w Powiecie Wałbrzyskim. Zadanie: Poprawa stanu czystości powietrza na terenie powiatu. Zadanie: Pozyskiwanie funduszy zewnętrznych na rozwój inwestycji infrastrukturalnych pozwalających na rozwój lecznictwa uzdrowiskowego Cel podstawowy 3.4. Niepowtarzalne warunki do rozwoju i uprawiania turystyki i sportu Zadanie: Pozyskiwanie funduszy zewnętrznych na rozwój inwestycji infrastrukturalnych pozwalających na rozwój turystyki Zadanie: Współpraca władz samorządowych z organizacjami sportowymi, placówkami edukacyjnymi i organizacjami pozarządowymi w celu rozwoju sportu masowego wśród społeczeństwa powiatu. Opracowanie programu rozwoju kultury fizycznej w powiecie wałbrzyskim. Zadanie: Pozyskiwanie funduszy zewnętrznych na rozwój bazy sportowej w placówkach edukacyjnych podległych starostwu, w tym zapewnienie możliwości do uprawiania sportów przez osoby niepełnosprawne Zadanie: Wspieranie rozwoju agroturystyki jako szansy rozwoju ekonomicznego obszarów wiejskich. Zadanie: Współpraca władz powiatu z przedstawicielami instytucji obsługi rolnictwa w celu rozwoju rolnictwa ekologicznego</p>
2.	Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Wałbrzyskiego na 2005 - 2006 i lata następne
	<p>Priorytet II: Zrównoważony rozwój społeczno - gospodarczy powiatu wałbrzyskiego Cel 3-Turystyka, rekreacja, lecznictwo uzdrowiskowe jako gałęzie rozwoju gospodarczego. Podejmowane działania opierają się na: - dbałości o poprawę wizerunku atrakcyjności turystycznej powiatu poprzez poprawę stanu środowiska przyrodniczego jako elementu rozwoju turystyki oraz poprawę konkurencyjności, - produktów i usług turystycznych na terenie powiatu wałbrzyskiego, - szerokiej promocji walorów turystyczno – rekreacyjnych i leczniczych powiatu, - wspieraniu rozwoju agroturystyki i gospodarstw produkujących tzw. żywność ekologiczną jako szansy wzrostu ekonomicznego obszarów wiejskich, - zwiększeniu atrakcyjności turystycznej powiatu poprzez zwiększenie wykorzystania obiektów zabytkowych pod cele kulturalne, turystyczne i rekreacyjne, - wroście znaczenia kultury jako czynnika wpływającego na walory promocyjne i turystyczne powiatu.</p>

3.	Strategia Zrównoważonego Rozwoju Miasta Wałbrzycha do 2013 roku
	<p>Cel 9: Szeroka, ogólnie dostępna i zróżnicowana oferta kulturalna miasta, odwołująca się do dziedzictwa kulturowego</p> <p>9.1 Zachowanie dziedzictwa kulturowego 9.2 Aktywizacja Centrum Europejskiego 9.3 Tworzenie sieci miejsc do działań kulturalnych 9.4 Markowe przedsięwzięcia kulturalne 9.5 Tworzenie mecenatu dla twórców kultury 9.6 Wspieranie ruchu amatorskiego 9.7 Koordynowanie i współpraca instytucji kultury 9.8 Rewitalizacja infrastruktury kulturalnej</p> <p>Cel 10: Zdrowe społeczeństwo</p> <p>10.4 Rozwój sportu amatorskiego oraz bazy sportowo-rekreacyjnej 10.5 Rozwój turystyki</p>
4.	Plan Rozwoju Lokalnego Wałbrzycha
	<p>Cel strategiczny: Aktywizacja gospodarcza i społeczna Wałbrzycha.</p> <p>Priorytet 1 – korzystne warunki dla rozwoju przedsiębiorczości.</p> <p>Cel związany z turystyką: - stworzenie warunków umożliwiających większe zróżnicowanie obszarów działalności podmiotów gospodarczych poprzez wykorzystanie potencjału turystycznego, kulturowego, edukacyjnego i sportowego miasta i regionu, osiągnięcie wysokich standardów w zakresie infrastruktury turystycznej.</p> <p>Priorytet 4 – rewitalizacja obszarów miejskich i przemysłowych.</p> <p>Cele związane z turystyką: - zmiana dotychczasowej funkcji zabudowy i jej adaptację na cele turystyczne i usługowe odnowa terenów przemysłowych, wykorzystanie ich potencjału krajobrazowego i turystycznego.</p>
5.	Strategia Promocji Wałbrzycha na lata 2008-2013
	<p>Wizja przyjęta w Strategii brzmi: W 2013 roku Wałbrzych ważnym regionalnym ośrodkiem rozwoju turystyki i nowoczesnych technologii, z którym mieszkańcy się utożsamiają oraz w którym widzą szansę swojego osobistego i zawodowego rozwoju.</p> <p>W obszarze turystyki - miasto zachęcające do aktywnego odkrywania tajemniczych i zaskakujących miejsc, dostarczające nowoczesne produkty turystyczne stworzone pod kątem zidentyfikowanych grup celowych.</p> <p>Jeden z przyjętych celów głównych to zwiększenie liczby turystów. Główne przesłanie promocyjne w okresie 2011 – 2013 to „Wałbrzych – miasto aktywnego wypoczynku”.</p>
6.	Strategia Rozwoju Miasta Świebodzice
	<p>Cel strategiczny 2 - Rozwój branży turystyczno rekreacyjnej z istotną rolą agroturystyki i wypoczynku aktywnego</p> <p>Cele średniookresowe:</p> <p>2.1. Opracowanie, wdrożenie i konsekwentna realizacja programu rozwoju turystyki w Świebodzicach 2.2. Rozwój infrastruktury i działania proekologiczne będą ukierunkowane na potrzeby rozwoju turystyki 2.3. Inwestowanie i wspieranie inwestycji w zakresie bazy pobytowej 2.4. Rozwój infrastruktury dla aktywnego wypoczynku i rekreacji 2.5. Wszechstronne wspieranie rozwoju agroturystyki 2.6. Poprawa jakości i dostępności informacji turystycznej 2.7. Współpraca w zakresie poprawy stanu zabytków architektury i budownictwa</p>

7.	Plan Rozwoju Lokalnego gminy Boguszków-Gorce 2004-2013
	<p>Cel Strategiczny:</p> <p>2. Rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej na terenie Boguszcza - Gorce</p> <p>a) Rozwój bazy noclegowej (szczególnie agroturystycznej)</p> <p>b) Urozmaicenie oferty rekreacyjnej na terenie gminy</p> <p>c) Rozwój istniejącej infrastruktury sportowej</p>
8.	Strategia Rozwoju Uzdrawiskowej Gminy Miejskiej Szczawno-Zdrój
	<p>Wizja: „Równoległy rozwój tradycyjnej funkcji uzdrawiskowo-wypoczynkowej z nową funkcją kulturalną, turystyczną i sportową - podstawą rozwoju społeczno-gospodarczego miasta”.</p> <p>Priorytety:</p> <p>I. Intensywne działania na rzecz poprawy stanu środowiska naturalnego oraz utrzymania i wzmocnienia funkcji uzdrawiskowej gminy poprzez wykorzystanie naturalnych walorów i ich ochronę oraz realizację przez różne podmioty usług zdrowotnych.</p> <p>Cele strategiczne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Wykonanie obwodnicy Szczawna-Zdroju. 2. Poprawa jakości dróg i infrastruktury towarzyszącej, przebudowa ciągów komunikacyjnych, zwiększenie ilości miejsc parkingowych i postojowych. 3. Poprawa stanu czystości cieków melioracji podstawowej i szczegółowej. 4. Rozwiązanie problemu gospodarki ściekowej. 5. Przyspieszenie działań związanych z likwidacją lokalnych kotłowni, zastąpienie paliwa stałego gazem. 6. Wymiana oświetlenia ulicznego. 7. Remont i przebudowa napowietrznych linii energetycznych. 8. Edukacja ekologiczna, zastosowanie proekologicznych technologii. 9. Dążenie do zachowania wzorowej czystości gminy. 10. Przestrzeganie zasad o ochronie gruntów rolnych i lasów. 11. Stała wymiana doświadczeń z uzdrawiskami krajowymi i zagranicznymi. 12. Stałe podnoszenie standardu obiektów leczniczo-sanatoryjnych. <p>II. Dalszy rozwój charakteru turystyczno – wypoczynkowo - rekreacyjnego gminy.</p> <p>Cele strategiczne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Opracowanie wieloletniego programu rozwoju turystyki. 2. Stałe podnoszenie standardu obiektów wypoczynkowych i turystycznych. 3. Wspieranie inwestycji powodujących rozwój turystyki aktywnej i sportu. 4. Poprawa i zapewnienie maksymalnego bezpieczeństwa. 5. Rozwój bazy pobytowej. 6. Umożliwienie niepełnosprawnym korzystanie z dobrodziejstw gminy. <p>V. Promowanie atrakcyjnego wizerunku uzdrawiska. Ścisła współpraca i współdziałanie z Wałbrzychem, Starostwem Powiatowym, województwem, regionem i gminami.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Dbłość o wizerunek miasta w wyodrębnionych strefach: <ol style="list-style-type: none"> a. uzdrawiskowej, b. usługowo-wypoczynkowej, c. mieszkaniowej, d. zorganizowanej działalności gospodarczej, e. turystyczno-gospodarczej. 2. Stała bogata oferta kulturalna i rekreacyjno-sportowa miasta. 3. Budowa programu promocji gminy. 4. Stała współpraca z mediami. 5. Wzmocnienie działań na rzecz organizacji imprez sportowo - rekreacyjnych o zasięgu ponadlokalnym i międzynarodowym. 6. Otwartość na działania mogące przynieść gminie korzyści. 7. Współpraca i współdziałanie z gminą Wałbrzych, Starostwem Powiatowym, województwem i gminami na rzecz promocji wizerunku naszego regionu.

9.	Strategia Gminy Jedlina-Zdrój
	<p>PRIORYTET 1 - Zapewnienie maksymalnego wsparcia dla rozwoju sektora uzdrowiskowo - turystycznego (z istotną rolą agroturystyki). Cele: 1.1. Konsolidacja działań zmierzających do odwrócenia niekorzystnych tendencji i przywrócenia uzdrowisku Jedlina-Zdrój dawnej renomy. 1.2. Opracowanie i konsekwentna realizacja długofalowego programu rozwoju branży turystycznej. 1.3. Uwzględnienie w programach przedsięwzięć infrastrukturalnych potrzeb wynikających z programu rozwoju produktu turystycznego. 1.4. Inwestowanie i wspieranie inwestycji w zakresie obiektów obsługi ruchu turystycznego. 1.5. Wszelchstronne wspieranie rozwoju agroturystyki. 1.6. Działania na rzecz poprawy stanu zabytków architektury i budownictwa. 1.7. Ułatwienie pracownikom turystyki podnoszenie umiejętności i kwalifikacji. 1.8. Poprawa jakości i dostępności informacji turystycznej. 1.9. Działania na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego. 1.10. Wydzielenie działek pod budowę domków letniskowych.</p>
10.	Strategia Rozwoju Gminy Mieroszów
	<p>DOMENA 1- Rozwój sektora turystyczno – rekreacyjnego z istotną rolą agroturystyki i wypoczynku aktywnego. Cele strategiczne: Cel 1.1. Opracowanie i konsekwentna realizacja długofalowego programu rozwoju turystyki w Gminie. Cel 1.2. Turystyka „bazowym” kierunkiem rozwoju dla Sokołowska. Cel 1.3. Rozwój infrastruktury i działania proekologiczne będą ukierunkowane na potrzeby turystyki. Cel 1.4. Wszelchstronne wspieranie rozwoju agroturystyki. Cel 1.5. Inwestowanie i wspieranie inwestycji w zakresie infrastruktury turystycznej. Cel 1.6. Inwestowanie i wspieranie inwestycji w zakresie bazy pobytowej. Cel 1.7. Działania na rzecz utrzymania atrakcyjności krajobrazowej Gminy. Cel 1.8. Współpraca w zakresie poprawy stanu zabytków architektury i budownictwa. Cel 1.9. Poprawa jakości i dostępności informacji turystycznej.</p> <p>DOMENA 6- Wieloaspektowa promocja Gminy, promowanie uzdrowiskowości Sokołowska, podnoszenie kwalifikacji, umiejętności i elastyczności rynku pracy. Cele strategiczne: Cel 6.2. Promowanie przywrócenia Sokołowskiemu funkcji uzdrowiskowej.</p>
11.	Studium Turystyki Gminy Mieroszów
	<p>Celem strategicznym jest rozwój turystyki i rekreacji oraz stworzenie warunków do powstania przemysłu turystycznego.</p> <p>Cele operacyjne stanowią uszczegółowienie celu strategicznego i można je sformułować w następujący sposób:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ harmonijny rozwój turystyki, sportu i rekreacji w środowisku przyrodniczym, ▪ kreowanie nowych miejsc pracy w wyniku realizacji celu głównego, ▪ stworzenie z turystyki znaczącego źródła dochodów dla gminy i jej mieszkańców, ▪ doskonalenie oferty turystycznej. <p>Poniżej przedstawione zostały proponowane formy turystyki, przyjęte w niniejszej strategii rozwoju produktu turystycznego dla gminy Mieroszów:</p> <p>I.TURYSTKA URLOPOWA - indywidualne i zorganizowane, wielodniowe pobyty w miejscowościach wypoczynkowych (Sokołowsko).</p> <p>1.Wczasy rodzinne - dwutygodniowe i dłuższe przyjazdy rodzin z dziećmi, głównie w sezonie letnim oraz zimowym w rejonie Gór Kamiennych.</p> <p>2.Wypoczynek młodzieży - kolonie i obozy wędrownie w okresie wakacyjnym, zimowiska w ramach ferii zimowych.</p> <p>3.Ekoagroturystyka - pobyty w miejscowościach wiejskich, wypoczynek w naturalnym środowisku wiejskim, z zamieszkaniem w stosunkowo prostych warunkach u rolnika, uprawiającego ziemię metodami ekologiczną naturalnej żywności oraz czynne uczestnictwo w życiu gospodarzy. Bazę dla agroturystyki stanowią mogą wsie: Nowe Siodło, Golińsk, Różana, Łączna.</p> <p>II. TURYSTYKA WEEKENDOWA - krótkie, dwudniowe pobyty w dni wolne od pracy. Aktywny wypoczynek w górach (przez cały rok, z zaznaczeniem sezonu letniego), uprawianie turystyki kwalifikowanej - jazda konna, jazda na rowerze, sporty wodne i turystyka górską. Odbiorcy krajowi i rynek turystyczny zagraniczny.</p>

	<p>III. TURYSTYKA ZDROWOTNA - wielodniowe pobyty zdrowotno - rehabilitacyjne, połączone z wypoczynkiem. Dominuje w górskiej miejscowości o wartościach klimatycznych (okolice Sokołowska). Pobyty regenerujące - w specjalnie przystosowanych obiektach sanatoryjnych. Możliwość leczenia niektórych schorzeń, takich jak choroby układu oddechowego, choroby płuc.</p> <p>IV. TURYSTYKA KRAJOZNAWCZA - najbardziej uniwersalna forma turystyki, która powinna towarzyszyć innym kierunkom, na przykład pobytom wypoczynkowym.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Regionalna - krótkie wycieczki piesze, rowerowe, samochodowe, umożliwiające poznanie interesującej historii gminy Mieroszów i okolic (np. Krzeszowa). Trasy zwiedzania powinny być dostosowane do grup uczestników i dysponowanego przez nich czasu. 2. Szkolna turystyka krajoznawcza - 1-3 dniowe wycieczki szkolne. Zwiedzanie zabytkowych miejsc, interesujących miejsc oraz osobliwości przyrody. <p>V. TURYSTYKA KWALIFIKOWANA - skierowana jest do osób wypoczywających w regionie i zamierzających realizować konkretne formy aktywności. Wymaga ona specjalnych umiejętności, sprzętu oraz odpowiedniego zaplecza w postaci wypożyczalni sprzętu, serwisu, instruktorów itd.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Turystyka górską - uprawianie wędrówek górskich (Góry Kamienne i Zawory), narciarstwo biegowe i saneczkarstwo, kolarstwo górskie (i nizinne). 2. Jeździectwo - jazda i wędrówki konne. 3. Paralotniarstwo - dzięki doskonałym warunkom meteorologicznym i ukształtowaniu terenu możliwość uprawiania tego sportu w Nowym Siodle, na Dzikowcu.
12.	<p>Strategia Rozwoju Gminy Walim na lata 2000-2006</p>
	<p>Wizja: Gmina Walim – turystyczna perła - soczysta, czerwona truskawka Misja Gminy Walim – zapewnić zdrowy wypoczynek w Górach Sowich</p> <p>Priorytet 2 - Rozwój infrastruktury turystycznej Cele główne do realizacji: C4 – rozwój bazy turystycznej</p>
13.	<p>Kierunki Strategii Rozwoju Gminy Głuszyca</p>
	<p>Priorytet 1 – Intensywne działania na rzecz rozwoju branży turystyczno-wypoczynkowej (w tym również agroturystyki)</p> <p>Cele strategiczne:</p> <p>Cel 1.1. Opracowanie i realizacja wieloletniego programu rozwoju turystyki w Gminie Cel 1.2. Uzyskanie stałego trendu wzrostowego ilości turystów przebywających w Gminie Cel 1.3. Inwestowanie i wspieranie inwestycji w zakresie obiektów obsługi ruchu turystycznego Cel 1.4. Działania na rzecz wykorzystania przygranicznego położenia gminy Cel 1.5. Wydzielenie działek pod budowę domków letniskowych Cel 1.6. Uwzględnienie w programach przedsięwzięć infrastrukturalnych potrzeb wynikających z programu rozwoju produktu turystycznego Cel 1.7. Wszechstronne wspieranie rozwoju agroturystyki Cel 1.8. Ułatwienie pracownikom turystyki podnoszenia umiejętności i kwalifikacji Cel 1.9. Działania na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego</p>
14.	<p>Strategia rozwoju Gminy Czarny Bór na lata 2004 – 2010</p>
	<p>Priorytet 3 - Intensywne działania na rzecz rozwoju branży turystycznej, ze szczególną rolą agroturystyki, która w przyszłości może spełniać wiodącą rolę w życiu gospodarczym Gminy.</p> <p>Cele strategiczne:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Opracowanie programu rozwoju agroturystyki oraz informacji turystycznej. 2. Budowa ścieżek rowerowych i pieszych na terenie całej Gminy. 3. Inwestowanie w obiekty sportowe rekreacji i wypoczynku. 4. Uwzględnienie w programach przedsięwzięć infrastrukturalnych potrzeb wynikających z programu rozwoju agroturystyki. 5. Ułatwienie pracownikom turystyki podnoszenie umiejętności i kwalifikacji. 6. Wszechstronne wspieranie rozwoju agroturystyki głównie przez organizowanie imprez sportowo-rekreacyjnych oraz kulturalnych

15.	Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Czarny Bór na lata 2007-2013
	<p>Na podstawie zidentyfikowanych potrzeb charakterystycznych dla Gminy Czarny Bór oraz na podstawie głównych kierunków działań zdefiniowanych w dotychczas tworzonych dokumentach programowych, jak i zgłoszonych przez ogół społeczności gminy utworzona została lista zadań, która obejmuje:</p> <p>III. 4. Zadania w zakresie sportu i turystyki:</p> <p>4.1. Modernizacja boiska sportowego w Borównie. 4.2. Modernizacja stadionu sportowego w Czarnym Borze, budowa szatni wraz z zapleczem. 4.3. Modernizacja boiska sportowego przy Szkole Podstawowej w Witkowie. 4.4. Budowa ścieżek rowerowych przy drogach gminnych i leśnych. 4.5. Zagospodarowanie terenów wokół zalewu w Grzędach. 4.6. Budowa obiektów małej architektury turystycznej przy szlakach turystycznych. 4.7. Odbudowa zabytkowej baszty przy ul. Zamkowej w Czarnym Borze.</p>
16.	Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Stare Bogaczowice
	<p>Projekty przyjęte w dokumencie na okres 2004-2013 w zakresie turystyki:</p> <p>ROZWÓJ BAZY KULTURALNEJ I SPORTOWEJ.</p> <p>1.Modernizacja publicznych obiektów sportowych na terenie Gminy. Każde sołectwo posiada na swoim terenie boiska sportowe, które służą zarówno integracji miejscowej społeczności, a także rozwojowi fizycznemu mieszkańców.</p> <p>2.Organizowanie imprez gminnych. Wiele sołectw na terenie gminy posiada własny kalendarz imprez organizowanych na własnym terenie. Są to zarówno imprezy skierowane do dzieci i młodzieży, jak również dorosłych mieszkańców. Wielokrotnie imprezy te skupiają również osoby spoza gminy. Oprócz imprez lokalnych - sołeckich, organizowane są też imprezy o zasięgu gminnym i ponadgminnym.</p> <p>3.Remonty i utrzymanie sal Rad Sołeckich. Każda wieś dysponuje pomieszczeniami, które lokalne władze sołeckie wykorzystują na wypełnianie własnych zadań statutowych. W celu zwiększenia ich funkcjonalności należy wykonać szereg prac remontowych, czasem bardzo kosztownych.</p> <p>4.Wyposażenie nowych pomieszczeń Gminnej Biblioteki Publicznej. Nowa siedziba Gminnej Biblioteki Publicznej /w kompleksie Zespołu Szkół w Starych Bogaczowicach/ w swoich założeniach ma pomieszczenia przewidziane do użytkowania jako pracownia komputerowa i sala audiowizualna. Wyposażenie tych pomieszczeń w niezbędne do tej działalności urządzenia wymaga pozyskania zewnętrznych środków finansowych i jest pilne ze względu na zapewnienie prawidłowego wykorzystania pomieszczenia w celu ułatwienia młodzieży dostępu m.in. do Internetu.</p> <p>WYKORZYSTANIE POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO GMINY,</p> <p>I. Zabezpieczenie obiektów zabytkowych na terenie gminy. Na terenie gminy znajduje się wiele obiektów zabytkowych, posiadających różnych właścicieli. Niezależnie jednak od osoby właściciela, w interesie gminy leży takie zabezpieczenie obiektów zabytkowych, aby przyciągały turystów. W udostępnianiu części obiektów zabytkowych (niekoniecznie własnych), gmina uczestniczy bardzo aktywnie. Ostatnim przykładem jest odbudowa mostu do ruin kompleksu zabytkowego Cisy. Jest to teren wykorzystywany zarówno turystycznie, jak i rekreacyjnie przez dużą rzeszę ludzi. Wśród zabytków na terenie gminy mamy również obiekty, stanowiące własność gminy, dla których brak jest koncepcji przyszłego zagospodarowania, a których stan techniczny zagraża zdrowiu i bezpieczeństwu otoczenia. Przykładem takiego obiektu są ruiny kościoła poewangelickiego w Starych Bogaczowicach. Obiekt przez wiele lat stanowiący własność Skarbu Państwa, stał się w wyniku komunalizacji mienia własnością gminy. Od tej pory wszelkie obciążenia dotyczą gminę, która od wielu już lat stara się o wykreślenie obiektu z rejestru zabytków, a także pozyskanie środków na jego zabezpieczenie.</p> <p>2.Program turystyki w gminie winien mieć swoje uzasadnienie w walorach historycznych i przyrodniczych gminy. Należy wykorzystać nasilający się ruch turystyczny - również pieszy oraz rozwijający się w ostatnich latach ruch turystyczny rowerowy. Warunki terenowe stwarzają szansę rozwoju dla turystyki lokalnej jak i zewnętrznej. W tym celu zasadnym wydaje się uruchomienie szlaków turystycznych, które zapewnią zaspokojenie życzeń miejscowej społeczności, jak też innych osób znajdujących upodobanie w walorach gminy. Do tras, które zaspokoją interes lokalny mieszkańców oraz osób zainteresowanych gminą turystycznie należą: -trasa w kierunku ruin zamku Cisy, -trasa w kierunku Przysiółka Wrony, która połączy centrum wsi Stare Bogaczowice z Przysiółkiem Wrony, -trasa w kierunku Masywu Trójgarbu.</p> <p>3.Zagospodarowanie zbiornika wodnego w Starych Bogaczowicach. Zbiornik ten w sezonie letnim pełni rolę zbiornika rekreacyjnego. Wybudowany wiele lat temu wymaga</p>

wykonania szeregu prac - zarówno zabezpieczających jak i modernizacyjnych. Zagospodarowania wymaga również teren przyległy do zbiornika, tak aby całość stanowiła kompleks rekreacyjny. Ze względu na swoje bardzo atrakcyjne położenie teren ten cieszy się dużym zainteresowaniem lokalnej społeczności, jak też przyciąga chętnych spoza gminy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie lokalnych dokumentów strategicznych

Uwarunkowania Wewnętrzne - Wnioski

1. Cele związane z działaniem na rzecz wzmocnienia rozwoju turystyki pojawiają się w dokumentach strategicznych gmin objętych Strategią Turystyki bardzo często nie mniej są one różnicowane co do stopnia szczegółowości i artykułowania rzeczywistych działań w tym obszarze.
2. Brak jest spójności kierunków rozwoju turystyki wymienianych przez poszczególne samorządy w ich dokumentach strategicznych i wskazywanych przez powiat wałbrzyski oraz występuje częściowa niespójność celów Gminy Świebodzice z celami określonymi przez powiat wałbrzyski w obszarze turystycznym powiatu do którego ta gmina nie należy, a jest częścią obszaru objętego niniejszą strategią.
3. Szansę dla aktywizacji dialogu pomiędzy samorządami lokalnymi oraz innymi podmiotami sektora turystycznego i sektorów z nim powiązanych stworzy aktywne działanie władz Lokalnej Organizacji Turystycznej, której powołanie w obszarze „Gór Wałbrzyskich” wydaje się konieczne.
4. Aktywizacja środowisk biznesowych i organizacji pozarządowych w budowę i realizację projektów winno się odbywać min. w ramach zaprojektowanych programów operacyjnych Strategii Rozwoju Turystyki.
5. Z punktu widzenia rozwoju turystyki duże znaczenia ma także deklaracja władz poszczególnych samorządów, że będą podejmować działania zmierzające do zachowania dziedzictwa kulturowego, w tym do rewitalizacji zespołów zabytkowych, rewitalizacji terenów zdegradowanych, tworzenia materialnych i instytucjonalnych warunków dla rozwoju kultury. Temu wszystkiemu ma służyć Strategia Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów-Gorce, Szczawno-Zdrój, Jedlina-Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie”
6. Wzmocnienie pozycji Subregionu „Góry Wałbrzyskie” jako europejskiego ośrodka turystyki uzdrowsko-wypoczynkowej można osiągnąć przez większe zaangażowanie się władz lokalnych w rozwijanie współpracy międzynarodowej, poprzez zwiększenie ilości projektów artystycznych, wspieranie działalności instytucji i placówek kultury, wspieranie działalności środowisk twórczych oraz rekonstrukcję i modernizację bazy materialnej. Brak jest w dokumentach wewnętrznych (lokalnych) programów współpracy międzynarodowej.
7. Rozwojowi turystyki sprzyjać będą niewątpliwie także deklaracje działań na rzecz rozwoju małych i średnich przedsiębiorstwa, które mają największy udział wśród podmiotów świadczących usługi hotelarskie, transportowe i inne turystyczne. Tworzenie infrastruktury i inne działania tworzące warunki dla rozwoju sportu i rekreacji, również będą istotne dla rozwoju turystyki, uzupełniając podstawową ofertę turystyczną subregionu.
8. Rozwój turystyki w subregionie turystycznym „Góry Wałbrzyskie” winien uwzględniać również zespół działań promocyjnych. Brak jest jednak do tej pory opracowania dokumentu pn.: *Strategia Promocji Subregionu „Góry Wałbrzyskie”*, który zakładałby podejmowanie działań w celu zwiększania liczby turystów odwiedzających ten obszar oraz budowania marki „Góry Wałbrzyskie”. Promocja subregionu ma być m.in. realizowana tak, aby nastąpił wzrost czasu pobytu turystów w tym obszarze, zwiększenie liczby turystów wracających w Góry Wałbrzyskie, zwiększenie odwiedzin w poszczególnych gminach tego obszaru przez turystów z nowych rynków, poprawa infrastruktury turystycznej i jakości usług, radykalna poprawa czystości i estetyki we wszystkich gminach, wydłużenie sezonu turystycznego oraz możliwość wykorzystania odwiedzających Góry Wałbrzyskie jako multiplikatorów promocji. Strategia Promocji winna postawić sobie za cel wspieranie silnych lokalnych marek. Realizacja tak postawionych celów niewątpliwie przyczyni się do rozwoju turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów-Gorce, Szczawno-Zdrój, Jedlina-Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz w Powiecie Wałbrzyskim.

2. ANALIZA POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO OBSZARU „GÓRY WAŁBRZYSKIE” NA TLE REGIONU

2.1. Walory przyrodnicze dla rozwoju turystyki w wyodrębnionym obszarze

Zasoby i walory przyrodnicze są traktowane jako jeden z głównych czynników przyciągających turystów. Świadczą o tym badania wskazane przez A. Kowalczyka²³ udowadniające, że jednym z najważniejszych motywów przyjazdu jest zainteresowanie przyrodą, a w praktyce podczas pobytu jest czynnikiem nawet bardziej znaczącym niż deklarowano.

Najistotniejsze znaczenie z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej regionów ma: odpowiedni klimat, ciekawe ukształtowanie powierzchni, szata roślinna²⁴, fauna, związane z tymi walorami obszary chronione, a także stan środowiska naturalnego.

Waloryzacja stanu istniejącego w zakresie przyrody ma na celu wskazanie potencjału subregionalnego produktu turystycznego oraz wskazać możliwe kierunki działań związane z rozwojem turystyki oparte na tych walorach.

2.1.1. Klimat

Klimat powiatu wałbrzyskiego oraz przylegającej do niego Gminy Świebodzice kształtują masy powietrza napływające z Oceanu Atlantyckiego, Skandynawii i północno – wschodniej Europy. Jest to charakterystyczny klimat górski i podgórski. Rejon Przedgórze Wałbrzyskiego charakteryzuje się warunkami klimatycznymi kształtowanymi przez układy niskiego ciśnienia. Układom tym towarzyszą fronty atmosferyczne oraz występujące fronty powietrza. Przeciętnie, co drugi dzień przez ten obszar przechodzą fronty atmosferyczne, przy ogólnie większej ich częstotliwości w chłodniejszej porze roku.

Klimat Świebodzic i ich otoczenia kształtuje w dużej mierze rozciągające się w kierunku południowym pasmo Gór Wałbrzyskich, dlatego też miasto znajduje się na pograniczu dwóch regionów klimatycznych, a mianowicie przedgórskiego lub przejściowego i podgórskiego.

Według podziału na regiony klimatyczne Dolnego Śląska, okolice Wałbrzycha leżą w górskiej dzielnicy klimatycznej Środkowych Sudetów. Opiswany region ma średnią temperaturę roczną powyżej 6.5°C. Okres wegetacji i dojrzewania letniego wynosi ok. 220 dni. Średnia temperatura przedwiośnia przekracza 7°C, a początek okresu wegetacyjnego o średniej temperaturze powyżej 5°C rozpoczyna się ok. 5 kwietnia. Średnia temperatura lata trwającego tutaj ok. 14-15 tygodni wynosi powyżej 12.5°C.

Wilgotność względna powietrza waha się w skali rocznej od 69% w czerwcu do 85% w grudniu. Najbardziej suche powietrze występuje wiosną i latem (maksymalnie w czerwcu), najbardziej wilgotne zimą (maksymalnie w grudniu). Jesień charakteryzuje się większymi wartościami wilgotności względnej niż wiosna.

Wiatry zachodnie z dominującym kierunkiem południowo-zachodnim mają przeważający kierunek w skali roku. Mniejszą nieco częstotliwością odznaczają się wiatry północno-zachodnie i wschodnie (ok. 10% w roku). Średnia roczna suma opadów w regionie Wałbrzycha waha się w granicach 611 mm do 797 mm. Stosunkowo duża suma opadów rozkłada się nierównomiernie w ciągu roku. Największe opady występują w ciepłej porze roku /kwiecień - wrzesień/ i wynoszą ok. 500 mm, co stanowi ok. 65% sumy rocznej, opady w półroczu zimowym (średnia z wielolecia) wynosi tylko 257mm. Opady atmosferyczne występują przeciętnie w ciągu 175 dni w roku²⁵

²³ Kowalczyk A. „Geografia turystyki”. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002

²⁴ zwłaszcza obecność większych zespołów leśnych

²⁵ Na podstawie Słownik geografii turystycznej. Góry Wałbrzyskie, Pogórze Wałbrzyskie, Pogórze Bolkowskie. pod red. M. Staffy. Wrocław: I-Bis, 2005 oraz danych Urzędów Gmin

2.1.2. Ukształtowanie powierzchni

Góry Wałbrzyskie są wyraźnie wyodrębniającą się częścią Sudetów Środkowych. Wraz z Górami Kamiennymi zwane były przez krótki czas po 1945 r. Sudetami Wałbrzyskimi i nazwę tę przyjęto dla utworzonego w 1998 r. Parku Krajobrazowego Sudetów Wałbrzyskich.

Orograficznie są górami bardzo rozczłonkowanymi i składają się z kilku izolowanych obniżeniami i dolinami rzecznyymi garbów. Na północnym zachodzie wyróżniają się grzbiety Trójgarbu (779 m) i Kraglaka, sąsiadujące od północnego zachodu ze zbudowanym z przeobrażonych skał paleowulkanicznych (m.in. zieleńców) i utworów permskich Pogórzem Bolkowskim, od południowego wschodu z Wyżyną Jabłowską z ostańcowym grzbieciem Długiej (558 m). Dominującym w krajobrazie jest masyw Chełmca (851 m) z Mniszkiem, których względną wysokość podkreślają obniżenia Kotliny Kuźnickiej i Kotliny Wałbrzyskiej oraz Obniżenie Lubomina. Południowo-wschodnia część Gór Wałbrzyskich nosi zarzuconą nazwę Gór Czarnych z najwyższym ryolitowym masywem Borowej (854 m) i Rybnickim Grzbieciem.

Charakteryzując krajobraz Gór Wałbrzyskich, St. Szczepankiewicz (1954) pisał: *„...Stanowi on krainę górską o wielu cechach swoistych. Wyniośle, lesiste kopuły porfirowe i melafirowe, podobne do wulkanów, sąsiadują tu z płaskimi płytami wyżynnymi oraz płytkimi kotlinami i kotlinkami; obok dolin głębokich o dużym spadku spotyka się w nieznacznej od nich odległości dolinki płytkie o łagodnych zboczach i zatorfionych dnach, po których wiją się nikle strugi o małym spadku. Na przedpolu tego świata kontrastów morfologicznych rozpościera się Pogórze Wałbrzyskie, płaskie lub łagodnie sfalowane, które opada stromym progiem ku Równinie Świdnickiej...”*

W rzeźbie terenu wyróżniają się zachowane większe lub mniejsze fragmenty powierzchni zrównań morfologicznych, ścinających różnowiekowe i tektonicznie zaburzone serie skalne. Poziomy zrównań mają być dowodem kilkietapowego dźwignia bloku sudeckiego. Najniższe, w poziomie 380-390 m i 400-420 m określane są jako poziom pogórski niższy (poziom cieszowski wg St. Szczepankiewicza), z kulminacjami nieznacznie przekraczającymi 430 m. Widoczny jest dobrze m.in. na dziale wodnym Pełcznicy, Czyżynki i Potoku Cieszowskiego, koło Nowego Cieszowa, a także w rejonie Szczawienka i Podzamcza w Wałbrzychu. Poziom pogórski wyższy (430-460 m) widoczny jest m.in. w rejonie śródmieścia Wałbrzycha. Fragmenty powierzchni zrównań w poziomie 470-510 określane są nazwą poziomu kotlinowego (poziom Wałbrzyski, Kuźnicki i in.). Niewielkie powierzchnie zajmują zrównania w poziomie Unisławskim niższym (590-630 m) i Unisławskim wyższym (660-700 m) między masywem Borowej na wsch. a Dzikowcem na zach. W zrównania wierzchowinowe wcinają się potoki, tworząc miejscami dość głębokie doliny. Doliny Pełcznicy, Szczawnika, Czyżynki i in. na pomocnej, stromej krawędzi Pogórza Wałbrzyskiego tworzą przełomy, z których najbardziej znanym jest malowniczy przełom Pełcznicy w rejonie Książa. Kulminacją Gór Wałbrzyskich jest Borowa (853,7 m). Niewiele niższą jest kopuła Chełmca (851 m) górująca nad Wałbrzychem od zachodu. Kotlinę Wałbrzycha zamyka od południa Kamienna Góra i Barbarka, od południowego wschodu pasmo Wołowca i Rybnicki Grzbiet. Ku północy Góry Wałbrzyskie przechodzą w zbudowane z metamorficznych skał paleozoicznych i osadowych skał permskich Pogórze Bolkowskie, ciągnące się od doliny Nysy Szalonej po Cieklinę. Ma charakter rozległej powierzchni zrównania z niezbyt wyniosłymi grzbieciami o charakterze twardej wyżyny (350-400 m), ciągnące się dalej ku wschodowi po dolinę Bystrzycy. Krajobraz Gór Wałbrzyskich jest w znacznym stopniu przekształcony przez człowieka, a w wielu miejscach formy antropogeniczne w postaci wyrobisk, zwałowisk (hałd), osadników, zbiorników flotacyjnych i in. stanowią dominujący element rzeźby. Poniechane w 1992 r. górnictwo węglowe w rejonie Wałbrzycha pozostawiło ok. 3.808 ha powierzchni w różnym stopniu przekształconej, w tym ok. 3.500 ha niecek z osiadania, 10 ha osadników poza zwałami i 276,28 ha zwałów, na których zgromadzono ponad 58,114 mln m³ skał płonnych i innych odpadów przemysłowych) łącznie z materiałem skalnym wydobytym metodami odkrywkowymi, wielkość kubatury form antropogenicznych w Wałbrzychu i okolicy określono na prawie 60,6 mln m³ (Wójcik, 1993). Największe zmiany dokonały się w zachodniej i południowo-zachodniej części Wałbrzycha, w rejonie Boguszowa - Gorc i Kuźnic Świdnickich. W wielu miejscach nastąpiła inwersja rzeźby poprzez wypełnienie i nadbudowanie hałdami den dolinnych, tworząc w ich obrębie wzgórze antropogenicznej genezy o znacznej wysokości względnej.

Gmina Świebodzice pod względem geograficznym usytuowana jest w pasie Obniżenia Podsudeckiego, na pograniczu Przedgórze Sudeckiego i Sudetów Środkowych. Południowa część Gminy wchodzi w skład górskiego obszaru Pogórza Wałbrzyskiego, którego fragment sąsiadujący bezpośrednio z miastem w najnowszych opracowaniach określany jest mianem Pogórza

Świebodzickiego²⁶ (J. Kondracki, Geografia regionalnej Polski). Krańce północne i północno-wschodnie to już płaskie tereny Równiny Świdnickiej, stanowiącej część Przedgórze Sudeckiego.

Według prof. Jerzego Kondrackiego Pogórze Świebodzickie to fragment Pogórza Wałbrzyskiego rozciągający się między doliną Strzegomki na zachodzie a Górami Sowimi na wschodzie. W skład Pogórza Wałbrzyskiego, prócz Pogórza Świebodzickiego, wchodzi także takie mikroregiony jak Pogórze Bolkowskie, Obniżenie Wolbromki i Kotlina Wałbrzyska.²⁷

Gmina Mieroszów pod względem geograficznym leży w Sudetach Środkowych. Obszar Gminy ze względu na położenie w różnych jednostkach geograficznych (Góry Kamienne, Obniżenie Mieroszowskie, Wyżyna Unisławska, Góry Stołowe), jest zróżnicowany geologicznie i morfologicznie.

Centralną część Gminy stanowi pasmo Gór Kamiennych, które jest rozdzielone przełomową doliną rzeki Ścinawki na część zachodnią: Masyw Dzikowca i Kopułę Lesistej Wielkiej (851 m n.p.m.) oraz część wschodnią – Góry Suche (Waligóra 936 m. n.p.m.). Góry te tworzą potężne stożki o bardzo stromych (powyżej 25% spadku) zboczach, łączące się w rozległe łańcuchy. Pasma Gór Kamiennych wznosi się deniwelacją rzędu 300m nad najwyższymi i najstarszymi poziomami otaczających je powierzchni zrównań. Od północy tworzy je niewielki 800 m poziom tzw. Rybnicki oraz rozległy położony w granicach 600-670 m n.p.m. poziom tzw. Unisławski (Wyżyna Unisławska). Wyżyna Unisławska jest źródłiskowym wododziałem spływających z niej rzek: Lesk – dopływ Bobru, Ogorzelca – dopływ Pełcznicy i dopływów Ścinawki, której dolina tworzy szerokie obniżenie. Ich trzeciorzędowy, schodowy układ jest silnie przeobrażony przez formy wtórne związane z erozyjno – akumulacyjną działalnością rzek widoczne jest to głównie w dolinie Ścinawki. Do form wtórnych tworzonych przez rzeki należą liczne doliny o charakterze wciosowym i płaskodennym, podcięcia (skarpy) na granicach zboczy i dolin rzecznych, poziomy spłaszczeń teras (zarówno wysokich piaszczysto – żwirowych plejstoceńskich jak i współczesnych – zalewowych i nadzalewowych).

Poziom 600 metrowy zaznacza się w postaci spłaszczeń na południowych zboczach Gór Kamiennych oraz w zachodniej części Obniżenia Mieroszowskiego. Najniższą część gminy stanowi obniżające się w kierunku południowo – wschodnim, położone na poziomie około 500 m Obniżenie Mieroszowskie.

Południowo – zachodnią część gminy zajmuje piaskowcowe staliwo Zaworów Mieroszowskich, ścian będących przedłużeniem w kierunku zachodnim Gór Stołowych. Ich kulminacje tworzą: Dziób 694 m, Chochoł 672 m, Rogal 640 m.

Gmina Głuszycza położona jest na wysokości 400 – 800 m n.p.m., a do najwyższych wzniesień na jej terenie zalicza się: Waligórę – 936 m n.p.m. oraz Włodarz – 811 m n.p.m. Według podziału fizyczno-geograficznego gmina leży w Obniżeniu Noworudzkim, Górach Kamiennych i Górach Sowich.

Obniżenie Noworudzkie jest bruzdą oddzielającą Góry Sowie od Gór Kamiennych i Wzgórz Włodzickich. Góry Kamienne są wychodnią potężnej pokładowej żyły porfirowej z okresu permskiego. Góry Sowie ciągną się w kierunku południowo – wschodnim w postaci jednego wału osiagającego wysokości 800 – 900 m, obniżającego się do Przełęczy Srebrnej (586 m). Na szczytach i stokach występują ostańcowe skałki²⁸

2.1.3. Sieć hydrograficzna

Obszar Gór Wałbrzyskich leży w dorzeczu Odry, w zlewniach Bobru w części zachodniej i Bystrzycy w części wschodniej. Niewielki skrawek na południu, leży w zlewni Nysy Kłodzkiej, odwadniany przez źródłiskowe potoki Ścinawki Kłodzkiej. Głównymi rzekami w obrębie Gór Wałbrzyskich są Lesk (prawoboczny dopływ Bobru), Złotnica, Witoszowski Potok (Witoszówka) oraz Strzegomka z Pełcznicą i Czyżynką jako lewobocznymi dopływami Bystrzycy. Układ sieci hydrograficznej jest skomplikowany nie tylko ze względu na złożoną budowę geologiczną i rzeźbę, ale także ze względu na wielowiekową działalność górniczą, która doprowadziła do zaniku wielu źródeł i drenażu wód podziemnych. Istniejące rzeki i potoki cechuje reżim rzek górskich, wyrażający się zmiennością stanów wód, zależnych od warunków opadowych. Przykładem mogą być stany wód Bystrzycy w profilu Jugowic: o ile średni roczny przepływ wynosi 1,60 m³/s, to minimalny 0,07 m³/s, a maksymalny aż 54,4 m³/s (wg Roczników Hydrologicznych IMGW). Ze względu na zurbanizowanie i uprzemysłowienie obszaru, wody rzek i potoków wciąż jeszcze wykazują znaczne zanieczyszczenie, choć w ostatnich latach ze względu na likwidację kopalń i koksowni obserwuje się poprawę stanu czystości. Rzeką najbardziej zanieczyszczoną jest mająca 39 km długości Pełcznica, biorąca początek

²⁶ Maria Irena Mileska. Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 840

²⁷ Jerzy Kondracki. Geografia regionalna Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 226-227

²⁸ Na podstawie *Słownik geografii...*, op. cit., oraz danych Urzędów Gmin

na osiedlu Glinik Stary i uchodząca do Strzegomki na jej 43,6 km jako prawoboczny dopływ. Odbierając w znacznym stopniu oczyszczone ścieki przemysłowe i komunalne z Wałbrzycha i Świebodzic, Pełcznica prowadzi wody w zasadzie odpowiadające III klasie czystości.

Wszystkie podstawowe rzeki i potoki powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice mają swoje źródła na terenie powiatu wałbrzyskiego (jedyne wyjątkiem stanowi rzeka Bystrzyca, która rozpoczyna się w okolicach miejscowości Bartnica – powiat kłodzki – około 3 km od granicy powiatu wałbrzyskiego).

Największa część obszaru gminy Mieroszów odwadniana jest przez rzekę Ścinawkę oraz jej dopływy, powiązane poprzez Nysę Kłodzką z systemem Odry. Północna część gminy – Wyżyna Unisławska i rejon Rybnicy Leśnej są obszarem źródłiskowym Leska i Ogorzelca, również poprzez rzekę Bóbr i Bystrzycę powiązanych z systemem Odry.

Rzeka Ścinawka – lewobrzeżny dopływ Nysy Kłodzkiej uchodzi do niej w 124 km swojego biegu. Rzeka bierze swój początek na zboczach Borowej Góry w Górach Wałbrzyskich, poniżej Golińska wpływa na terytorium Czech, które opuszcza powyżej Tłumaczowa i dalej aż do ujścia płynie po terytorium Polski.²⁹

2.1.4. Zróżnicowanie flory

Radykalne oziębienie klimatu w plejstocenie spowodowało wyginięcie większości roślin pochodzenia trzeciorzędowego. Spośród nielicznych reliktyw z tamtego okresu należy wymienić przede wszystkim śmiałką pogiętą (*Deschampsia flexuosa*) oraz borówki: brusznicę (*Yuccinum vitis mia*) i czarną (*Yuccinum myrtillus*). W konsekwencji zaś ocieplenia postglacjalnego ocalały nieliczne relikty plejstoceńskie, jak turzyce (*Carex sp.*) i wełnianka pochwowata (*Eriophorum vaginatum*). W efekcie *przeważająca* część flory tego regionu reprezentuje pochodzenie holoceniowe z różnych stron Europy, w dużej mierze holarktyczne, jak choćby jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*) czy szczyr trwały (*Mercurialis perennis*) - cyrkumborealne, oraz sosna (*Pinus alba*), malina właściwa (*Rubus idaeus*) czy marzanka wonna (*Asperula odorata*) - euroszyberyjskie. Ogólnie pod względem geobotanicznym Góry Wałbrzyskie z ich pogórzami zalicza się do Okręgu Środkowego Sudetów Działu Sudety Prowincji Górskiej. Obejmuje on w niższych częściach piętro podgórskie (do 500 m) i regla dolnego (powyżej 500 m). To pierwsze zostało bardzo silnie wylesione, a zachowane drzewostany - głównie w dolinach i nad ciekami, zaliczają się do trzech zespołów: kwaśnej buczyny górskiej (*Luzulo nemorosae-Fagetum*), gradowego (*Tilio-Carpinetum*) i olszyny podgórskiej (*Alnetum incane*). Na grądach liczny jest grab (*Carpinus betulus*), obok niego rośnie dąb bezszypułkowy (*Quercus petraea*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), buk zwyczajny (*Fagus sylvatica*), jawor (*Acer pseudoplatanus*), klon zwyczajny (*Acer platanoides*). Runo w takim lesie jest na ogół bogate, podobnie jak w nadpotokowych podgórskich łągach jesionowych (*Cari-ci remotae-Fraxinetum*). W suchszych i niższych stanowiskach zachowały się fragmenty lasu mieszanego związku sosnowo-dębowego (*Pino-Quercion*). Bogate gatunkowo i zajmujące znaczne powierzchnie są lasy (zwłaszcza stare, piękne buczyny) na krawędzi ku Przedgórzu Sudeckiemu, gdzie występują wymienione już gatunki drzew liściastych, a nadto wiaź górski (*Ulmus scabra*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), a miejscami i cis (*Taxus baccata*).

Regiel dolny nie przypomina dawnego składu gatunkowego, gdyż po wyeksploatowaniu gatunków liściastych masowo wprowadzono świerk (*Picea excelsa*), który utworzył sztuczne, ciemne dość i dość gęste świerczyny (*Piceetum*) z niezwykle ubogim runem. W nieco jaśniejszych miejscach rozwinęły się w niej płaty zbiorowisk krzewinkowych (*Empetra vaccinietum*). Niemniej jednak lokalnie przetrwały na lepszych glebach zespoły żyźnej buczyny górskiej (*Dentaria enneaphyllidis-Fagetum*), zaś na wilgotniejszych - jaworzyny (*Lunario-Aceretum*), w których dodatkowym elementem wyróżniającym bywa miesięcznica trwała (*Lunaria rediviva*). Z kolei w wielu dolinkach nad potokami rozwinęły się ziołorośla lepiężnika białego (*Petasites album*). Jako domieszki występują i inne gatunki drzewiaste, jak jawor, jarzębina (*Sorbus aucuparia*), brzoza brodawkowata (*Betula verrucosa*). Interesująco pod tym względem przedstawiają się starodrzewy na Górze Zamkowej i wokół Jeziora Daisy.

Skład runa w żyźniejszych siedliskach obejmuje najczęściej następujące gatunki: marzanka wonna (miejscami tworzy ona całe płaty), szczyr trwały, czerniec gronkowy (*Actaea spicata*), kopytnik pospolity (*Asarum europaeum*), gnieźnik leśny (*Neotia nidus-avis*), fiołek leśny (*Viola silvestris*), naparstnica zwyczajna (*Digitalis lutea*), żywiec cebulkowy (*Dentaria bulbifera*), a także - z paproci, narecznica samcza (*Dryopteris filix-mas*).

²⁹ Ibidem

Na coraz mniej pielęgnowanych łąkach rośnie kłosówka wełnista (*Holcus lanatus*), krwawnik pospolity (*Achillea millefolium*), kostrzewa owcza (*Festuca ovina*). Dość częsta jest wysoka ciemiężycza zielona (*Yeratrum lobelianum*) i śnieżyca wiosenna (*Leucoium vemum*). Przy źródłiskach, na młakach powstały zespoły mszaków o zróżnicowanym składzie gatunkowym (*Philonotido-Montietum*).

W niższych położeniach już od pełni średniowiecza utrzymywane są sztuczne agroekosystemy, w których coraz częściej miejsce gruntów ornych zajmują użytki zielone lub odłogi. Człowiek wprowadza w nie rośliny uprawowe, za nimi wkraczają też rośliny synantropijne, jak np. pokrzywa zwyczajna (*Urtica dioica*). Tereny owe są także miejscem przenikania w ekosystem różnych ekotoksyn, jak nawozy sztuczne, środki ochrony roślin czy związki ropopochodne z maszyn rolniczych, co zmienia warunki egzystencji wielu gatunków. Na lepiej utrzymanych łąkach podstawowy zespół tworzy kupkówka (*Dactylis glomerata*) i w mniejszym stopniu wiechlina łąkowa (*Poa pratensis*). Zastępują one naturalny zespół *Arrhenatherum elionatis*. Na nieco uboższych siedliskach doszło do wykształcenia się antropogenicznego zespołu *Lolio - Cynosuretum cristat*, w którym dominuje trawa *Lolium perenne*. Na stromszych stokach stwierdza się czasami zespół mietlicy pospolitej (*Agrostis vulgańs*) jako zbiorowisko zastępcze I rzędu dla wykarczowanych lasów. Wkraczają na nie pojedyncze zrazu okazy róży dzikiej (*Rosa canina*) oraz jarząbu pospolitego (*Sorbus aucupańa*). W miarę osłabiania na nich intensywności gospodarowania wracają dzikie gatunki. Ponadto dość liczny jest dziewięciśń bezłodygowy (*Carlina acaulis*) i dziurawiec zwyczajny (*Hypericum perforatum*).

Na całym obszarze ocalały pojedyncze lub tworzące niewielkie grupki stare i okazałe drzewa, chronione jako pomniki przyrody. Wśród nich można wymienić cisy w Książu i koło Szczawienka, lipy w Czarnym Borze czy różne gatunki w Wałbrzychu - szczególnie na Poniatowie.

Dużą wartość ma przełom Pełcznicy pod Książem i sam park zamkowy. Ten pierwszy odznacza się bardzo silnym zróżnicowaniem biotopów, a co za tym idzie - bogactwem biocenotycznym. Podstawowe typy siedlisk tu wykształconych, to las mieszany wyżynny, las mieszany górski i bór mieszany świeży (na kwaśnych glebach). Wszystkie cechują się bogactwem gatunków drzewiastych i innych. Samych naczyniowych gatunków chronionych jest tu 26. Należy do nich choćby wawrzynek wilcze-tyko (*Daphne mezereum*) czy lilia złotogłów (*Lilium martagon*). Natomiast w tym drugim, obok okazałych buków i różaneczników (*Rhododendron sp.*), rośnie wiele oryginalnych i egzotycznych gatunków drzew, jak choina kanadyjska (*Tsuga canadensis*), dagleżja (*Pseudotsuga tucicifolia*), sosna czarna (*Pinus nigra*) czy modrzew polski (*Lana polonica*). Osobne miejsce w poznawaniu świata roślin zajmuje palmiarnia w Lubachowie, ale jest to dzieło rąk ludzkich. Interesujący pod względem florystycznym jest także piękny park zdrojowy w Szczawnic Zdroju z licznymi egzotycznymi gatunkami, w tym tulipanowcem (*Liriodendron tulipifera*), cypryśnikiem błotnym (*Tcucodium distichum*) i różanecznikami.³⁰

2.1.5. Zróżnicowanie fauny

Z powodu znacznego wylesienia, zwłaszcza niższych terenów opisywanego regionu, gęstej sieci osadniczej i intensywnej gospodarki od średniowiecza, fauna tutejsza uległa silnemu wytrzebieniu i zmianom o charakterze synantropijnym. Ogólnie należy ona pod względem zoogeograficznym do Okręgu Sudeckiego, którego charakterystyka gatunkowa nie różni się specjalnie od innych sąsiednich pasm. Z większych zwierząt ocalała jedynie sarna (*Capreolus capreolus*) i dzik (*Sus scrofa*). W rejonie Książa bytuje - stale zagrożone przez dziczące psy i trudne warunki zimowe, stado baranów górskich zwanych muflonami (*Ovis musimon*), sprowadzonych tu na początku XX w. Więcej jest mniejszych gatunków, wśród których częsty jest lis (*Vulpes vulpes*). Zróżnicował się znacznie skład gryzoni obejmujący m.in. kunę (*Martens martens*) i łasicę łąską (*Mustela nivalis*). Jeszcze drobniejsi rozmiarami są dość często spotykani przedstawiciele takich gatunków, jak nornik zwyczajny (*Microtus vulgańs*) i bury (*Microtus agrestis*), żółdnica (*Eliomys quercinus*) i różne gatunki myszy, zwłaszcza polna (*Apodemus agrauńs*) i zaroślowa (*Apodemus flavicollis*). Spośród wielu gatunków ptaków należy wspomnieć jastrzębia (*Accipiter gentilis*), kilka gatunków dzięcioła (*Picidae*), kawkę (*Coloeus monedula*), mysikrólika (*Regulus regulus*), nadwodną pliszkę górską (*Motacilla cinerea*), rudzika (*Eńthacus rubecula*), sikorę (*Parus sp.*) i ziębę (*Fringilla monti-frigilla*). W potokach o czystych wodach żyje pstrąg (*Salmo trutta*) i strzebla (*Phoximus laevis*), a także zaskroniec zwyczajny (*Natrix natrbc*) i traszki (*Triturus sp.*). W suchych miejscach można czasami spotkać padalca zwyczajnego (*Anguis fragilis*) i żmiję zygzakowatą (*Vipera berus*). Osobliwością jest chroniona salamandra plamista (*Salamandra salamandra*). W regionie, zwłaszcza na niższych

³⁰ Słownik geografii..., op. cit

terenach, bytuje co najmniej osiem gatunków nietoperzy, w tym bardzo rzadki nocek łydkowłosy (*Myotis dasycneme*).

Szczególnie bogaty, wręcz oryginalny jest świat bezkręgowców na pogórzach tego regionu, a już zwłaszcza w krawędziowych przełomach - wśród skał osadowych i na silnie zacienionych stokach. Stwierdzono w nich ponad 90 gatunków samych ślimaków o bardzo różnym pochodzeniu. Śródziemnomorskie ma świdrzyk łamliwy (*Balea perversa*), bardzo rzadki pomrów nakrapiany (*Milax rusticus*) i daudebaria czerwona (*Daudebardia rufa*) – południowo – wschodnio - europejskie. Wiele jest też rzadkich i chronionych gatunków chrząszczy, które reprezentują takie, jak biegacz fioletowy (*Carabus violaceus*) i zielonożłoty (*Carabus auronitens*) oraz tęcznik liszkarz (*Calosoma sy-cophanta*).

Wraz z zespołami roślinnymi, głównie lasami, wiele gatunków zwierząt znajduje ostoję na obszarach podlegających ochronie. W pierwszej mierze jest to Książański Park Krajobrazowy o bardzo nieregularnych granicach oraz obszary chronionego krajobrazu: Chełmiec i Trójgarb.³¹

2.1.6. Prawne formy ochrony przyrody

Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku ustanowiła następujące formy ochrony przyrody:

- parki narodowe,
- rezerваты przyrody,
- parki krajobrazowe,
- obszary chronionego krajobrazu,
- obszary Natura 2000,
- pomniki przyrody,
- stanowiska dokumentacyjne przyrody nieożywionej,
- użytki ekologiczne,
- zespoły przyrodniczo-krajobrazowe,
- ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

Na opisywanym terenie zlokalizowane są następujące formy ochrony przyrody:

2.1.6.1 Parki krajobrazowe³²

Park Krajobrazowy Gór Sowich

Położenie

Park położony jest w Sudetach Środkowych. Obejmuje środkową część pasma Gór Sowich z najwyższą kulminacją Wielkiej Sowy (1015 m n.p.m.) oraz odosobnionym masywem Włodarza (811 m n.p.m.).

Rys historyczny

Park Krajobrazowy utworzony został w roku 1991, a jego powierzchnia wynosi 8 140 ha (brak otuliny). W czasie ostatniej wojny w zachodniej części Gór Sowich Niemcy rękami więźniów wykuli w skałach rozległy system sztolni.

Współczesność

Głównym walorem parku jest duża lesistość. Są to głównie lasy dolnoreglowe oraz lasy mieszane. W najwyższej położonych partiach Wielkiej Sowy występuje typowy bór świerkowy regla górnego z płatami sztucznie wprowadzonej kosodrzewiny. W obrębie parku znajduje się leśny rezerwat przyrody Bukowa Kalenica o pow. 28 ha, utworzony w 1962 r. w celu ochrony skarłowaciałego buka dolnoreglowego. Rezerwat położony na wysokości 800-960 m n.p.m. obejmuje szczyty Kalenicy i Słonecznej oraz ich zbocza. Charakterystycznym elementem krajobrazu są liczne odsłonięte skały, a także zbocza malowniczo poprzecinane głębokimi dolinkami górskich potoków. Północno-wschodnią granicę obszaru stanowi wysoka nawet na 500 m krawędź Sudeckiego Uskoku Brzeźnego. Większość obszaru Parku porastają lasy dolnoreglowe: świerkowe, bukowe lub mieszane, często z domieszką

³¹ Ibidem

³² Opracowano na podstawie *Parki narodowe i krajobrazowe w Polsce. Nawigator turystyczny*. red. prowadzący Paweł Zalewski . Carta Blanca: Warszawa 2008 oraz <http://www.turystyka.dolnyslask.pl>.

innych gatunków. Występujące tu gatunki chronione to cis pospolity, barwinek pospolity, bluszcz pospolity, wawrzynek wilczelyko i inne. Faunę parku tworzą przede wszystkim gatunki dość pospolite: jeleń, sarna, dzik, lis. Ciekawostką stanowi także sprowadzony na teren parku ze Słowacji muflon oraz coraz częściej spotykany w tych rejonach bocian czarny. Świadectwem dawnej działalności człowieka na dzisiejszym terenie Parku są relikty górnictwa rud metali: srebra, miedzi i ołowiu. Niestety, zachowały się one w niewielkiej ilości.

Książański Park Krajobrazowy

Położenie

Książański Park Krajobrazowy leży na pograniczu Przedgórze Sudeckiego i Sudetów Środkowych, między które wcinają się wąskim klinem Pogórze Bolkowsko-Wałbrzyskie i Świebodzickie. Potoki: Pełcznica, Szczawnik, Lubiechowska Woda i Czyżyńska – wyżłobiły na terenie Parku głębokie, kręte jary. Część zboczy tworzą strome odsłonięcia skalne (dochodzące do 80 m wysokości), co nadaje krajobrazowi przełomów malowniczy, górski charakter. Pomiędzy Szczawienkiem a Pełcznicą ciągnie się jeden z najgłębszych przełomów rzecznych w Polsce, wycięty przez wody rzeki Pełcznicy w skałach zlepieńcowych, określanych przez geologów jako tzw. „kula z Książa”.

Rys historyczny

Park utworzony został w 1981 r., a jego powierzchnia wynosi 3 155 ha.

Współczesność

Ze względu na różnorodność krajobrazową wyróżnia się trzy zespoły krajobrazowe: dobromierski, książański i lubiechowski. Park odznacza się dużym zróżnicowaniem środowisk życia (biotopów). Liczba gatunków roślin wynosi łącznie 397. Spośród roślin chronionych odnotowano 29 gatunków, w tym 19 podlegających ochronie całkowitej. Najliczniej reprezentowany jest cis pospolity. Zróżnicowana rzeźba terenu i urozmaicone warunki mikroklimatyczne stwarzają odpowiednie środowisko dla rozwoju drobnej fauny. Stwierdzono tu występowanie 89 gatunków mięczaków. Do szczególnie rzadkich zalicza się: bursztykę wysmukłą, świdrzyka łamliwego oraz ślimaka karpackiego. Walory historyczne i kulturowe Parku są powszechnie znane. Warte zwiedzenia są położone w sąsiedztwie Sudeckie Stado Ogierów, ruiny Starego Książa i zamku Cisy oraz Palmiarnia w Lubiechowie, w której można podziwiać ponad 80 gatunków roślin egzotycznych, sprowadzanych z całego świata. Na terenie parku utworzono rezerваты „Jeziorko Daisy” oraz „Przełomy pod Książem”

Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich

Położenie

Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich położony jest w Sudetach Środkowych, obejmując południową część Wałbrzycha i teren położony na południe od miasta. Obejmuje on środkową, najwyższą część Gór Kamiennych i zachodnią część Gór Suchych z Waligórami oraz wschodni fragment Gór Wałbrzyskich (masyw Borowej i Rybnicki Grzbiet). Od południa graniczy z czeskim Parkiem Krajobrazowym Broumovsko.

Rys historyczny

Park utworzony został w roku 1998, a jego powierzchnia wynosi 6 493 ha.

Współczesność

Na szczególną ochronę z punktu widzenia nauki i dydaktyki zasługują struktury geologiczne w masywie Lesistej i Dzikowca, jak również stare osuwiska skalne w Górach Suchych koło Sokołowska i na stokach Jeleńca Małego. Jest tu kilka czynnych kamieniołomów porfiru i malafiru. Charakterystycznym elementem rzeźby są pojedyncze skałki oraz różnego rodzaju osuwiska i osypiska gruzu kamiennego. Na szczególną uwagę zasługują Szczeliny Wiatrowe na Górze Skalistej, w których latem wieje wiatr zimny, natomiast zimą - ciepły. Warto także zobaczyć Małą Skałę na stoku Kostrzyny oraz Czerwone Skały na zboczu Suchawy. Ponad 88% powierzchni Parku pokrywają lasy, w większości monokultury. Kompleksy leśne w 87% stanowią drzewostany świerkowe, 8% bukowe, pozostałość (5%) to lasy mieszane. Na położonych w dolinach górskich łąkach rośnie kilka gatunków roślin subalpejskich (np. niezapominajka błotna, ostrożeń warzywny). Z dużych ssaków występują jedynie jelenie szlachetne, sarny, dziki, lisy i zające. Bogata ilościowo jest ornitofauna z takimi przedstawicielami jak sikory, pluszcze, zięby, kowaliki, dzięcioły, myszołowy zwyczajne.

W stosunkowo nielicznych, ale czystych potokach górskich występują pstrągi. W centrum Parku jest duże schronisko górskie „Andrzejówka”, obok którego corocznie odbywają się słynne narciarskie „Biegi Gwarków”, funkcjonują wyciągi, czynne są zjazdowe i biegowe trasy narciarskie.

2.1.6.2 Rezerwy przyrody

Przełomy pod Książem leśny rezerwat częściowy położony na terenie Książańskiego Parku Krajobrazowego. Celem istnienia rezerwatu jest ochrona krajobrazu przełomów potoków Pełcznicy i Szczawnika o naturalnym charakterze wraz z różnorodnością fauny i flory. Są one zorientowane południkowo, o długości ok. 3 km i szerokości ok. 0,5 km. Zbocza dolin obu potoków są strome, z licznymi skałkami. Wypreparowane zostały w dolnokarbońskich zlepieńcach. Obie rzeki są silnie zanieczyszczone. 98% powierzchni rezerwatu pokrywają zbiorowiska leśne. Strome zbocza są porośnięte drzewostanem grądowym z dominacją lipy drobnolistnej. Występuje również kwaśna buczyna, las łęgowy i dąbrowa. Łącznie lasy liściaste zajmują tu prawie 130 ha. Na skraju rezerwatu, w świebodzickiej dzielnicy Pełcznica rośnie najstarszy cis w regionie. Cis ten, zwany „Bolkiem”, liczy sobie ponad 600 lat. Inne rośliny to m.in. cis, barwinek pospolity, parzydło leśne, śnieżyca wiosenna, czarka szkarłatna, paprotka zwyczajna, różanecznik złoty. Ciekawostką jest obecność kilku osobników kasztana jadalnego. Na terenie rezerwatu stwierdzono obecność m.in. rzekotki drzewnej, gniewosza plamistego, puchacza, salamandry plamistej, muchołówki białoszyjej, liczne kruki i dzięcioły. Ponadto w podziemia zamku Książ zamieszkuje 8 gatunków nietoperzy.

Jeziorko Daisy - geologiczno-leśny rezerwat przyrody nieożywionej, wchodzący w skład Książańskiego Parku Krajobrazowego. Na terenie rezerwatu stwierdzono występowanie 180 gatunków, z czego 172 to gatunki wyższe (nago i okrytozalążkowe, paprotniki). Pozostałe 8 zaś to mszaki (wątrobowce i mchy). Dotąd nie opracowano szczegółowo fauny rezerwatu. Zbadano jedynie plankton Jeziora Daisy, w którym stwierdzono 16 gatunków skorupiaków. Główną atrakcją turystyczną stanowi Jezioro Zielone (Jeziorko Daisy), zalane wyrobisko kamieniołomu, powstałe w 1870 roku po eksploatacji dewońskich wapieni rafowych.

Bukowa Kalenica – leśny rezerwat przyrody. Rezerwat położony jest w Górach Sowich, na Obszarze chronionego krajobrazu Gór Sowich i Bardzkich Rezerwat leśny stanowi objęty ochroną rezerwatową obszar obejmujący szczyty Kalenicy i Słonecznej oraz ich zbocza. Położony na wysokości 800 - 960 m n.p.m., jest najwyżej położoną partią lasów bukowych w Górach Sowich. Na terenie rezerwatu rośnie pierwotny skałowaciały las bukowy dolnego regla z zespołem (*Luzulo nemorosae-Fagetum*) oraz licznymi gatunkami chronionymi. W szczytowych partiach rosną buki, które ze względu na skalne podłoże, wykształciły skałowaciałe formy, przemieszane z płożącymi się świerkami, w dolnych partiach rezerwatu rosną buki wraz z jaworami przemieszane ze świerkiem tworzą piękną starodrzew. Rezerwat utworzono głównie dla ochrony ścisłej stanowisk rzadkich gatunków roślin chronionych wawrzynka wilczełyko, lili żłotogłów oraz ciemiężycy zielonej. Ochroną częściową objęte są stanowiska kopytnika pospolitego i marzanki wonnej.

Góra Choina - rezerwat położony jest w północno-wschodniej części Gór Czarnych, w paśmie Gór Wałbrzyskich na południowo-wschodnim zboczu wzniesienia Choina, około 1,0 km na południowo-wschód od miejscowości Zagórze Śląskie. Rezerwat został utworzony dla ochrony ciekawych i rzadkich gatunków roślin chronionych, naturalnych zbiorowisk roślinnych, naturalnego lasu mieszanego porastającego wzgórze Choina i zachowania ruin zamku piastowskiego "Grodno". Rezerwat przyrody przylega bezpośrednio od strony południowo-wschodniej do Jeziora Bystrzyckiego. Położony jest na gnejsowym wzgórzu Choina (450 m n.p.m.) porośniętym lasem mieszanym. Rezerwat od południowej strony otaczają wody Bystrzyckiego Jeziora zaporowego, które oddzielają rezerwat od Gór Sowich. Lasy liściaste porastające grzbiety góry zawierają ciekawe okazy starodrzewu dębu, lipy i buka. Interesujące są również widoki z gnejsowych skałek wysokiego lewego brzegu jeziora. W bogatym w różne gatunki chronionym runie leśnym występuje tu: dzwonek pokrzywolisty, kokoryczka wielokwiatowa, naparstnica oraz wiele gatunków storczyków i paproci.

2.1.6.3 Obszary Chronionego Krajobrazu

Obszar Chronionego Krajobrazu Chełmca i Obszar Chronionego Krajobrazu Masyw Trójgarbu - Fragmenty dawnego obszaru chronionego krajobrazu Kopyły Chełmca, Trójgarbu i Krzyżowej Góry

k/Strzegomia obejmujący obszary leśne tych wzniesień. Leżą one w obrębie Sudetów Środkowych i Przedgórz Sudeckim na terenie Gór Wałbrzyskich

Obszar Chronionego Krajobrazu Góry Kamienne - obejmuje zwarte kompleksy leśne Masywu Dzikowca i Lesistej pomiędzy wsiami Grzędy Górne na zachodzie, Unisław Śl. i Kowalowa na wschodzie, Mieroszów i Kochanów na południu i Stary Lesieniec na północy. Obejmują także pasmo Gór Suchych i część Rybnickiego Grzbietu. Pod względem geologicznym są one wychodnią potężnej pokładowej żyły porfiru z okresu permskiego. Odporności porfirów na denudację zawdzięczają one stromość stoków i niespokojny profil linii grzbietowej.

Obszar Chronionego Krajobrazu Gór Sowich i Bardzkich - położony na terenie Gór Sowich i Bardzkich na obszarze powiatów: kłodzkiego, ząbkowickiego, dzierzoniowskiego, świdnickiego, wałbrzyskiego. Obejmuje swym zasięgiem główne grzbiety górskie dwóch pasm Sudetów Środkowych: Góry Bardzkie w całości, oraz północną i południową część Gór Sowich. Obszar obejmuje głównie tereny leśne, obrzeża a także łąki górskie i bliźniaczyska. Lasy zajmują prawie 90% obszaru. Stanowi on naturalną otulinę Parku Krajobrazowego Gór Sowich.

Obszar Chronionego Krajobrazu Zawory - Obszar obejmuje wyizolowane, północno- zachodnie pasmo Gór Stołowych, oddzielone od pozostałej części Gór Stołowych terytorium czeskim. Pasma położone jest wzdłuż granicy państwa na południe od Obniżenia Mieroszowskiego zbudowanego z piaskowców, z charakterystycznymi formami skalnymi w obrębie wierzchowiny szczytowej, tworzącymi tzw. Mieroszowskie Ściany. Kulminacje wzniesień osiągają: Dziób - 694 m n.p.m., Rogal - 640 m n.p.m., Mielna - 661m n.p.m., Chochoł - 672 m n.p.m. Porastają ją drzewostany iglaste z domieszką modrzewia i jawora. W celu podwyższenia statusu ochronnego proponuje się, aby obszar ten został włączony do projektowanego Parku Krajobrazowego Gór Kruczych i Zaworów.

2.1.6.4 Obszary NATURA 2000

Na terenie subregionu zlokalizowane są SOO (Specjalne Obszary Ochrony) wskazane w tabeli nr 6.

Tabela 6 Specjalne Obszary Ochrony na terenie subregionu.

Nazwa obszaru	Kod obszaru	Typ obszaru
Dobromierz	PLH020034	B
Masyw Chełmca	PLH020057	B
Ostoja Nietoperzy Gór Sowich	PLH020071	E
Góry Kamienne	PLH020038	B
Przełomy Pełcnicy pod Książem	PLH020020	B

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony Ministerstwa Ochrony Środowiska - <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl/>

Na terenie Subregionu „Góry Wałbrzyskich” występują również liczne pomniki przyrody ożywionej i nieożywionej, a także pozostałe formy ochrony przyrody. Duża liczba tych form stanowi niezaprzeczalną zaletę regionu.

Stan środowiska naturalnego³³

Lokalizacja subregionu na mapie województwa, ukształtowanie terenu, przemysłowo – rolniczy charakter, lokalizacja głównych zakładów przemysłowych, zaszczości w inwestowaniu w gospodarkę odpadami, wpływają na zakres i charakter problemów ekologicznych.

Działania podjęte w zakresie ochrony środowiska powodują systematyczne obniżanie zanieczyszczeń wprowadzanych do środowiska, jednak w dalszym ciągu przeprowadzone badania wykazują przekroczenia wielkości normatywnych w powietrzu, wodzie i glebie.

Najistotniejsze problemy ekologiczne na obszarze gmin powiatu wałbrzyskiego oraz gminy Świebodzice to:

³³ Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Wałbrzyskiego na 2005-2006 i lata następne

w zakresie ochrony powietrza m.in.:

- istotny udział niskiej emisji w zanieczyszczeniu powietrza (głównie SO₂ i pyły), szczególnie uciążliwy w regionach górskich, gdzie występują niekorzystne warunki dla rozprzestrzeniania zanieczyszczeń oraz w miastach, gdzie występuje w dużym stopniu tzw. niska emisja,
- znaczący w bilansie zanieczyszczeń w powietrzu atmosferycznym wzrost udziału zanieczyszczeń komunikacyjnych (NO₂, CO, węglowodory aromatyczne).

W zakresie gospodarki wodno – ściekowa m.in.:

- znaczący udział ścieków bytowo – gospodarczych w ogólnym bilansie ścieków – ścieki pochodzące z terenów miast i wsi powiatu, zakładów przemysłowych oraz zanieczyszczenia obszarowe, pochodzące ze spływów powierzchniowych mają istotny wpływ na jakość wód powierzchniowych (dominują nadal zanieczyszczenia sanitarne i substancje biogenne),
- nieuporządkowana gospodarka wodno – ściekowa na terenach wiejskich,
- brak wciąż dostatecznych zabezpieczeń przeciwpowodziowych.

W zakresie gospodarki odpadami m.in.

- nieuporządkowana gospodarka odpadami zarówno przemysłowymi jak i komunalnymi (brak jeszcze właściwych planów gospodarki odpadami dla poszczególnych gmin, chociaż ogólny pogląd na właściwą gospodarkę oraz rozwiązywanie zaszczości i problemów z odpadami prezentuje powiatowy program gospodarki odpadami),
- brak systemowego rozwiązania problemu odpadów niebezpiecznych oraz niski stopień wykorzystania odpadów przemysłowych,
- brak zakładów utylizacji odpadów komunalnych,
- niedostateczny system selektywnej zbiórki i wykorzystania odpadów komunalnych,
- jednostkowe pojawianie się „dzikich wysypisk”, zbyt mała ilość nowych składowisk odpadów komunalnych w stosunku do już istniejących.

Wnioski- walory przyrodnicze

Analiza opisanych w rozdziale walorów przyrody pozwala podsumować i wskazać te elementy, które mają kluczowe znaczenie przy konstrukcji subregionalnego produktu turystycznego.

1. Warunki klimatyczne umożliwiają tworzenie i rozwój oferty turystycznej obejmującej zarówno okres letni, jak i zimowy. Klimat idealnie nadaje się do uprawiania turystyki aktywnej. Umiarkowane temperatury pozwalają na komfortowe uprawianie następujących jej rodzajów: pieszej, rowerowej, wędkarskiej, konnej. Układ wiatrów w subregionie korzystnie wpływa na możliwości uprawiania turystyki lotniarskiej, paralotniarskiej i innych jej rodzajów związanych z wykorzystaniem siły wiatru. Nieduża ilość opadów atmosferycznych zimą wskazuje w przypadku rozwijania bazy narciarskiej na konieczność inwestycji w systemy sztucznego zaśnieżania.

2. Ukształtowanie powierzchni jest silnie zróżnicowane co daje wiele możliwości jego wykorzystania w turystyce. Ilość gór i wzgórz w regionie naturalnie sprzyja rozwojowi sportów zimowych w tym narciarstwa zjazdowego, biegowego, snowboardu. Różnorodne formy ukształtowania mają duże walory krajobrazowo-widokowe znaczące dla rozwoju turystyki krajoznawczej, pieszej w tym Nordic Walking i rowerowej. Układ stoków jest korzystny dla uprawiania turystyki lotniarskiej, paralotniarskiej i innej wykorzystującej ukształtowanie terenu do lotów. Wiek gór powoduje bardzo częste występowanie nieożywionych pomników przyrody mających znaczne walory edukacyjno-krajobrazowe. Innym czynnikiem wpływającym na ukształtowanie powierzchni jest działalność górnicza, która spowodowała znaczne zmiany rzeźby części terenów. Bogactwo form krajobrazu ma znaczenie dla turystyki edukacyjnej.

3. Sieć hydrograficzna składa się w większości z kilku rzek i ma dla turystyki znaczenie głównie krajobrazowo-widokowe. Górski charakter rzek oraz początkowy bieg na terenie regionu mogą umożliwiać ich wykorzystanie do uprawiania turystyki aktywnej (np. kajakarstwo górskie). Barię rozwoju może być zanieczyszczenie rzek, jednak stan środowiska systematycznie się poprawia. Dodatkowym walorem są źródła wód mineralnych wykorzystywane od wieków w celach leczniczych mające znaczenie dla rozwoju turystyki leczniczo-uzdrowiskowej.

4. Flora i fauna w połączeniu z prawnymi formami jej ochrony tworzy bogate możliwości dla turystyki aktywnej i edukacyjnej. Duża lesistość terenu jest pozytywnym czynnikiem umożliwiającym różnorodne kierunki rozwoju. Niezaprzeczalne są walory krajobrazowo-widokowe chronionych obszarów. Ilość występujących form ochrony przyrody gwarantuje zachowanie walorów regionu

na przyszłość, a brak parków narodowych upraszcza możliwość inwestowania w infrastrukturę turystyczną subregionu ze względu na mniejsze obostrzenia prawne.

5. Stan środowiska ulega systematycznej poprawie jednak wciąż wymaga nowych inwestycji w wielu dziedzinach ochrony środowiska naturalnego. Problemy te związane są w większości z monoprzemysłową przeszłością regionu. Poprawiający się stan środowiska naturalnego wskutek kolejnych inwestycji w samorządach lokalnych ma pozytywne znaczenie dla rozwoju turystyki we wszystkich jej aspektach.

2.2. Walory kulturowe rozwoju turystyki

Walory kulturowe regionu stanowią bardzo ważny element rozwoju turystyki. Tak jak w przypadku pozostałych walorów tak w tym przypadku niemożliwe jest określenie znaczenia poszczególnych elementów z punktu widzenia ich atrakcyjności turystycznej³⁴. W literaturze przedmiotu walory kulturowe stawiane są obok walorów przyrodniczych jako kluczowe dla rozwoju turystyki.

W związku ze zmianami zachodzącymi w społeczeństwie można zaobserwować ewolucję tradycyjnie rozumianej turystyki kulturowej od form tradycyjnych do zupełnie nowych zjawisk. A. Kowalczyk³⁵ wyróżnia nowe rodzaje współczesnej turystyki kulturowej. Poniżej wymieniono rodzaje mogące mieć znaczenie dla obszaru „Gór Wałbrzyskich”:

- turystyka rozrywkowa – ewoluująca od czasów turniejów rycerskich do zabawy w kasynach lub parkach rozrywki,
- „nowa” turystyka zdrowotna – ewoluująca od turystyki leczniczo-uzdrowiskowej do turystyki nastawionej na aktywność służącą profilaktyce oraz urodzie.
- turystyka kulturalno-artystyczna - ewoluująca od zwiedzania stanowisk archeologicznych w latach 20 XX w. do organizacji wyjazdów na wydarzenia kultury „wysokiej” jak i coraz częściej masowej,
- turystyka kulinarna – nowość jako odrębne zjawisko jednak zawsze funkcjonowała w ramach innych form turystyki np. relacje podróżników,
- turystyka sportowa – związana zarówno z aktywnym uczestnictwem w wydarzeniach sportowych jak i z uczestnictwem biernym polegającym na obserwacji znaczących zawodów i imprez
- turystyka martyrologiczna – jest przeciwieństwem turystyki rozrywkowej. Jest związana z odwiedzaniem miejsc poświęconych cierpieniom ludzi (świętych, grup narodowościowych, żołnierzy)
- turystyka historyczno-militarna – jest skupiona na obiektach wojskowych, miejscach bitew, pomnikach i cmentarzach wojskowych,
- turystyka przemysłowa – związana z przejściem przez społeczeństwa rozwinięte z fazy cywilizacji industrialnej do postindustrialnej. Stanowi wyraz nostalgii za minionymi czasami,
- turystyka etnograficzna – związana z zainteresowaniem życiem codziennym, zwyczajami lokalnych społeczności,
- turystyka ezoteryczna – związana z miejscami oddawania się praktykom medytacyjnym, odnowie duchowej oraz zjawiskami nadprzyrodzonymi (np. legendy o duchach)

Dla celów opracowania zasoby kulturowe poddano waloryzacji według podziału na:

- obiekty architektury i budownictwa,
- muzea, zbiory i wystawy,
- instytucje kulturalne ,
- tradycje i imprezy kulturalne,
- pozamaterialne walory kulturowe.

³⁴ Kowalczyk A. „Geografia...”, *op. cit.*

³⁵ Kowalczyk A. *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością*. W: *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*. Pod red. A. Kowalczyka. Warszawa: Uniwersytet Warszawski 2008

2.2.1. Rys historyczno – kulturowy

Wzmianki o sieci osadniczej subregionu sięgają XII - XIII wieku. Historyczne początki według najstarszych zapisków dotyczące Wałbrzycha, Jedliny-Zdrój to XII wiek. Wzmianki historyczne o Starych Bogaczowicach pochodzą z 1227 roku. W historycznych dokumentach (Księgi Henrykowskie) wzmiankuje się o Szczawnie-Zdrój jako wsi książęcej, która pod koniec XIII wieku została włączona do dóbr Zamku Książ. Początki Walimia, Głuszycy, Boguszowa Gorce i Czarnego Boru odnotowane są także w XIII wieku. Mieroszów otrzymał prawa miejskie od 1325r. Historyczne, udokumentowane źródłami pisanymi początki Świebodzic oraz dzisiejszych dzielnic miasta, niegdyś odrębnych wsi - Pełcnicy i Cierni sięgają początków XIII wieku.

Dzieje władz samorządowych – niezależnych od władzy dziedzica – notowane są od 1809 roku, kiedy po wprowadzeniu pruskiej ordynacji miejskiej Wałbrzych stał się miastem samorządowym. W latach 1816 – 1821 reforma administracyjna likwidowała dotychczasowe departamenty kameralne – w jej wyniku Śląsk stał się największą prowincją pruską. W 1816 roku prowincję śląską podzielono na 4 rejencje (jednostka pośrednia pomiędzy powiatem a prowincją). Rejencje podzielono na 43 powiaty, które były podstawową jednostką administracyjną. W 1818 roku utworzono powiat wałbrzyski o powierzchni ok. 363 km², zamieszkiwany przez 9000 mieszkańców, zaś w 1824 roku Wałbrzych stał się miastem wydzielonym na prawach powiatu. W 1934 roku w związku ze zmianą granic 3 powiatów, do powiatu wałbrzyskiego włączono z powiatu kamiennogórskiego obecne miejscowości: Gorce, Jabłów, Lubomin, z powiatu jaworskiego miejscowości: Stare Bogaczowice, Chwaliszów.

Po II wojnie Światowej (1947r.) powiat wałbrzyski zamieszkiwało ok. 100 tysięcy mieszkańców, w tym ok. 38 tysięcy Niemców. Powiat wałbrzyski obejmował 5 miast, 8 gmin zbiorowych, którym podlegały gromady wiejskie. Do miast należały: Biały Kamień, Boguszów, Frydlant (Mieroszów) z 5 gromadami, Sobięcín, Szczawno-Zdrój. Siedzibami gmin zbiorowych były: Głuszycy z 6 gromadami, Jedlina-Zdrój z 7 gromadami, Kuźnice Świdnickie z 4 gromadami, Pełcnica, Piastowo (Gorce) z 3 gromadami, Solice Dolne (Szczawienko) z 3 gromadami, Stare Bogaczowice z 5 gromadami, Walim z 7 gromadami. Do 1980 roku część miast i gmin zbiorowych została przyłączona do Wałbrzycha, stając się automatycznie dzielnicami miasta.

Ostatnie przemiany w strukturze samorządów lokalnych to reforma administracyjna kraju, która od 01.01.1999r. wprowadziła 3 stopniowy podział samorządów. W ramach tej zmiany Wałbrzych został miastem na prawach powiatu. Powiat wałbrzyski ziemski tworzyło 8 gmin: Boguszów – Gorce, Czarny Bór, Głuszycy, Jedlina-Zdrój, Mieroszów, Stare Bogaczowice, Szczawno-Zdrój, Walim.

Rozwój gospodarczy obszaru powiatu wałbrzyskiego historycznie również sięga odległych czasów. Ze względu na bogactwo surowców mineralnych rozwija się ich wydobywanie najpierw na niewielką skalę, aby osiągnąć w XIX i XX wieku charakter przemysłowy. W XIII - XIV Walim jest miejscem eksploatacji złota i srebra.

Pierwsze wzmianki o górnictwie węglowym w Wałbrzychu pochodzą z 1536 roku. Ośrodkiem przemysłowym Wałbrzych stał się dopiero w XIX wieku. Po upadku tkactwa lnianego górnictwo stało się gałęzią dominującą w Wałbrzychu, w tym czasie narodził się też przemysł ceramiczny i szklarski. W krajobrazie przemysłowym miasta do końca lat 80-tych XX wieku dominowały kopalnie, koksownie, zakłady przerobcze węgla kamiennego. Obok wydobywania i przeróbki węgla istotną rolę odgrywały fabryki porcelany stołowej, których wyroby znane są na całym świecie.

Również górnictwo węgla kamiennego i barytu z jego przeróbką dominuje w Boguszowie Gorcach. W okresie XV – XVII w. wydobywano na terenie Starych Bogaczowic srebro i miedź a na przełomie XIX i XX w. podjęto próby wydobywania węgla kamiennego.

W XIII wieku w Walimiu powstały pierwsze manufaktury specjalizujące się w bieleniu, potem w fabrykowaniu i wykończaniu tkanin. Okres XIX wieku to intensywny rozwój tkactwa. Zgodnie z wolą Fryderyka II, Walim stał się ośrodkiem cotygodniowych targów na przędzę i płótno. Również w Głuszycy i Mieroszowie dominującym przemysłem przez stulecia był przemysł tkacki i włókienniczy z wykorzystaniem lnu i bawełny.

Oprócz przemysłu tkackiego w XIX wieku w Świebodzicach rozwinęła się także na szeroką skalę produkcja fabryczna zegarów. Pierwszą fabrykę uruchomił w mieście w 1847 roku, przybyły tu z Oleśnicy, zegarmistrz Gustaw Becker. Dzięki dotacjom państwowym oraz renomie, jaką na rynkach europejskich zaczęły zdobywać zegary Beckera, produkcja ich zaczęła szybko wzrastać. W 1873 roku, jak wynika ze sprawozdania Izby Handlowej w Świdnicy, w Świebodzicach było już pięć fabryk zatrudniających 1040 pracowników. Poza przemysłem fabrycznym w mieście rozwijała się nadal tradycyjna produkcja rzemieślnicza (garbarstwo, rymarstwo, stolarstwo i inne).

W rolnictwie, ze względu na ukształtowanie terenu, produkcja roślinna zdominowana jest przez uprawę zbóż. Na drugim miejscu w strukturze zasiewów są rośliny pastewne wraz z mieszankami strączkowymi. W produkcji zwierzęcej dominuje chów i hodowla bydła oraz drobiu.

Według wyników powszechnego spisu rolnego (2002r.) pogłowie drobiu w gospodarstwach specjalistycznych i indywidualnych jest na 5 miejscu w województwie dolnośląskim. Gminą typowo rolniczą są Stare Bogaczowice. W pozostałych gminach dominuje ekstensywna produkcja roślinna oraz chów bydła, w mniejszej ilości trzody i owiec.

Niewątpliwym bogactwem naturalnym subregionu są doskonałej jakości i wysoko cenionych walorach leczniczych wody mineralne.

Uzdrowisko Szczawno-Zdrój jest jednym z najstarszych na Dolnym Śląsku. Właściwości lecznicze występujących wód mineralnych znane były i wykorzystywane od kilku stuleci, ale po raz pierwszy zbadał je i potwierdził ich właściwości nadworny lekarz Hochbergów - Caspar Schwenckfeldt w 1598 roku. Świetność Szczawna rozpoczęła się na początku XIX wieku, gdy z inicjatywy dr Augusta Zemplina, nastąpił intensywny rozwój uzdrowiska. Okres ten to także znakomity rozwój budownictwa uzdrowiskowego. Europejska sława uzdrowiska ściągała na leczenie wodami mineralnymi wielu możnych i sławnych ludzi. Przebywali tu tacy znani ludzie m.in.: Z. Krasiński i H. Wieniawski, który tu także koncertował (stąd od 1966 roku coroczne festiwale jego imienia), Winston Churchill czy też I. Turgieniew. Warto przypomnieć, że urodził się tu Gerhard Hauptmann, laureat nagrody Nobla w 1912 r. W szczawieńskim uzdrowisku leczy się schorzenia narządu ruchu, górnych i dolnych dróg oddechowych, schorzenia układu pokarmowego, moczowego, laryngologiczne i lekkie postaci cukrzycy (typ I i II).

Drugą miejscowością uzdrowiskową jest Jedlina-Zdrój. Od XVI wieku datuje się odkrycie źródeł wód mineralnych i z biegiem czasu miejscowość nabiera charakteru uzdrowiskowego. Leczone są tu: dychawica oskrzelowa, przewlekłe nieżyty dróg oddechowych, przewlekłe zapalenia zatok, pylica płuc, choroby stawów i stany wyczerpania. W zakładzie przyrodoleczniczym wyposażonym w nowoczesną aparaturę zabiegową prowadzi się kąpiele mineralne i inhalacje dróg oddechowych.

Już na początku XX wieku rozwój turystyki na tych ziemiach spowodował, że ówczesni właściciele fabryki włókienniczej w Walimiu - Websky, Hartman i Wiese zawiązali w 1908 r. komendant budowy linii kolejki łączącej Jugowice z Walimiem. Pierwszy pociąg ruszył 04.06.1914r. Oficjalne otwarcie linii kolejki elektrycznej nastąpiło 22.07.1914r. Kolejka pokonywała trasę 4,7 km, a różnica wzniesień wyniosła 117 m. W ówczesnych czasach były dwie kolejki w Sudetach, które miały trakcję elektryczną. Duże znaczenie dla gospodarczego i turystycznego rozwoju miasta miało wybudowanie linii łączącej Świebodzice z Wrocławiem. Od tego czasu ranga Świebodzic na Dolnym Śląsku wzrosła jeszcze bardziej i to nie tylko pod względem gospodarczym. Przez Świebodzice liczne rzesze kuracjuszy podążały do takich uzdrowisk jak Szczawno, Stary Zdrój i Cieplice. Także dziewiętnastowieczni turyści zatrzymywali się na świebodzickim dworcu, by stąd wyruszać na górskie wycieczki.

Wraz z ogólnymi przemianami w kraju, po 1989r., transformacja ustrojowa bardzo szybko odcisnęła swoje piętno na wielu branżach przemysłowych powiatu. Na początku lat 90 – tych XX wieku doszło do systemowej likwidacji kopalń węgla kamiennego w zagłębiu wałbrzyskim i noworudzkiem. Pociągnęło to za sobą likwidację innych zakładów przemysłowych, związanych z wydobywaniem i przeróbką węgla kamiennego. Również zakłady przemysłu włókienniczego i Inierskiego z terenu Walimia i Głuszycy, ze względu na głęboki kryzys związany z utratą rynków zbytu na Wschodzie już od połowy lat 80-tych, trudności z surowcami i wzrostem kosztów produkcji nie udźwignęły realiów przemian gospodarczych. Doprowadziło to na początku lat 90-tych do postawienia zakładów w stan likwidacji.

Trudności dotykały niemal każdą gałąź przemysłu i usług na terenie regionu. Negatywnym obrazem przemian stało się zjawisko bezrobocia strukturalnego, rosnącego znacznie szybciej niż w kraju, i niestety, bez wprowadzenia systemowych rozwiązań tego zjawiska. Wprowadzone odprawy dla zwalnianych grupowo pracowników przedsiębiorstw likwidowanych lub restrukturyzowanych, nie odniosły oczekiwanych skutków w postaci zakładanych małych firm prywatnych sektora usług i małej przedsiębiorczości. Nie zlikwidowała bezrobocia w takim stopniu jak się tego spodziewano działająca od 1997r. specjalna strefa ekonomiczna w Wałbrzychu. Nie mniej znane, światowe i krajowe firmy, które zainwestowały w budowę swoich zakładów na terenie WSSE, zatrudniają kadre wyspecjalizowaną, zarówno szczebla zarządzającego jak i pracowników produkcyjnych.

Na wysokie bezrobocie w powiecie miały także ujemny wpływ zmiany w sektorze rolnictwa, zwłaszcza fakt likwidacji państwowych gospodarstw rolnych jak i niektórych spółdzielni rolniczych.³⁶

³⁶ Opracowano na podstawie Raportu o stanie powiatu wałbrzyskiego - rok 2004 oraz danych Urzędu Miasta Świebodzice

2.2.2. Obiekty architektury i budownictwa.

2.2.2.1. Zabytki architektury sakralnej

Tabela 7 Zabytki architektury sakralnej.

Gmina Miejska Wałbrzych
<ul style="list-style-type: none"> • Kościół p.w. Matki Boskiej Bolesnej – najstarszy zabytek Starego Miasta z 1305 r., pierwotnie był drewniany i pełnił funkcje cmentarnego, teraźniejszy wygląd został mu nadany w trakcie przebudowy w roku 1720. W miejscu tym wypływało źródło, które zanikło w wyniku szkód górniczych. • Kościół p.w. Aniołów Stróżów – w miejscu, w którym wznosi się obecnie kościół p.w. Aniołów Stróżów znajdował się wcześniej mały kościółek p.w. Świętego Michała. Ponieważ liczba ludności gwałtownie rosła, powstała potrzeba budowy większej i bardziej okazałej świątyni. W roku 1898 rozebrano kościół Św. Michała i rozpoczęto budowę nowego, która zakończyła się w roku 1904. Ceglany kościół halowy jest w stylu neogotyckim na rzucie krzyża łacińskiego. Od wschodu budowla zamknięta jest trójbocznym prezbiterium, dach jest dwuspadowy z wieżą nad wejściem głównym. Okna witrażowe mają około 12 metrów wysokości. W elewacji południową wbudowano epitafia z XVI, XVII i XVIII w. • Ewangelicki Kościół Zbawiciela – kościół ten należy do parafii ewangelicko – augsburskiej, a w miejscu tej okazałej budowli stała wcześniej mniejsza świątynia, która została zbudowana w pierwszej połowie XVIII w. Budowę tej świątyni rozpoczęto 8 sierpnia 1785 roku, architektem został znany już wówczas Carl Gotthard Langhans. Budowę kościoła zakończono 24 listopada 1788 roku. Wnętrze kościoła nie zmieniło się prawie wcale od czasów wybudowania, a organy się w nim znajdujące pochodzą ze świątyni wcześniej zburzonej. Budowla ta wyróżnia się trzema emporami, czyli galeriami wspartymi na kolumnach otwartych do wnętrza kościoła. • Kościół p.w. św. Jerzego, ul. gen. Andersa 122, z lat 1894-98 • Kościół p.w. św. Józefa, ul. św. Józefa 1, z lat 1908-1910 • Kościół p.w. Zmartwychwstania, ul. Marconiego, z lat 1867-70 • Kościół p.w. Serca Pana Jezusa, z 1759 – Poniatów • Kościół p.w. św. Anny, wzmiankowany w 1318 r., obecnie gotycki wzniesiony w początkach XVI w., gruntownie przebudowany po pożarze w IX w.
Gmina Świebodzice
<ul style="list-style-type: none"> • Kościół p.w. św. Mikołaja - jego historia zaczyna się w XIII w. Konsekrowany przez biskupa wrocławskiego Wawrzyńca w 1228 r. dał początek osadzie, zniszczonej w czasie najazdu Tatarów w 1241 r. Wspomniany już pożar zniszczył także tę świątynię. Pozostało jedynie prezbiterium, którego ściany boczne są najstarszą, jeszcze romańską częścią obecnego kościoła. We wnętrzu duże wrażenie robi ołtarz i ambona z baldachimem z XIX w. Dwie renesansowe figurki po obu stronach głównego ołtarza przedstawiają postaci św. Jadwigi Śląskiej i patrona kościoła, św. Mikołaja. Dziś właśnie w tej świątyni odbywają się miejskie uroczystości religijno-patriotyczne, gdyż na zewnątrz kościoła znajduje się tablica poświęcona pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego, wmurowana w 70 rocznicę powstania II Rzeczypospolitej. • Budynek plebani przy kościele św. Mikołaja • Kościół p.w. Piotra i Pawła - pierwsze wzmianki dotyczące tego kościoła sięgają lat 1776 - 1779. Budowla wzniesiona jest na planie krzyża z wieżą od zachodu. Po środku bocznych elewacji, wzdłuż całej wysokości ścian znajdują się nieznacznie wysunięte ryzality. Od frontu nad wejściem wznosi się kwadratowa dzwonnica, przechodząca nad balustradą w ośmioboczną wieżę zwieńczoną podwójnymi latarniami w barokowych hełmach i iglicą zakończoną kulą i krzyżem. Wnętrze posiada bogato rozczłonkowany strop wsparty na szesnastu kwadratowych słupach, przechodzących w doryckie kolumny. Słupy i kolumny dzielą wnętrze na trzy nawy, z których boczne mają na obu piętrach wybudowane balkony. Sklepienie lustrzane wspiera się na kolumnach. Kościół ewangelicki, obecnie katolicki. Świątynia ta i ratusz miejski stanowią dziś jeden z nielicznych w okolicy zespołów zabytkowych w stylu klasycystycznym. • Budynek plebani przy kościele św. Piotra i Pawła • Kościół p.w. św. Anny w dzielnicy Pełcznica - kościółek romański św. Anny (ruiny na Pełcznicy). Jest najstarszym zabytkiem sakralnym na terenie dzisiejszych Świebodzic. Był to kościół jednonawowy, okrągły, o charakterze obronnym, w stylu romańskim. Dokładna data jego powstania jest trudna do ustalenia, z powodu braku dokumentów budowy. Można tylko przypuszczać, że jego początki sięgają przełomu XII i XIII wieku, albo i wcześniej. Pierwsza ściśle historyczna wzmianka źródłowa na jego temat zapisana została już za czasów rządów księcia Henryka Brodatego w roku 1226. Na przełomie wieku XIV-XV kościół św. Anny został przebudowany ze stylu romańskiego na styl gotycki. Jak głosi legenda, obiekt ten spłonął od uderzenia pioruna i od tego czasu pozostaje w ruinie. • Kościół p.w. św. Franciszka z Asyżu w dzielnicy Ciernie - początki obiektu sięgają I połowy XIII wieku, kiedy to powstał kościółek romański. Pierwsza wzmianka pochodzi z 30 sierpnia 1228 roku. Pierwszą przebudowę przeszedł w wieku. XV, stając się kościołem gotyckim. Kościół jest budowlą jednonawową o wąskim stropie i prezbiterium przykrytym sklepieniem krzyżowo - żebrowym. Wewnątrz renesansowa

ambona z początków XVII wieku, późnobarokowe organy, gotyckie sakramentarium z 1352 r. Oraz ołtarz główny z XVII w. Po wojnie, w czasie renowacji wnętrza, profesor Akademii Krakowskiej - Jan Dutkiewicz - odkrył cenne malowidła (polichromie) z XIII - XIV w. Obecny barokowy ołtarz główny został tu przeniesiony z innego kościoła, na miejsce istniejącego wcześniej tryptyku gotyckiego, natomiast wspomniany tryptyk przeniesiony został do Wrocławskiego Muzeum Archidiecezjalnego, gdzie znajduje się do dziś. Na zewnątrz zachowane są detale kamieniarki gotyckiej, renesansowy nagrobek oraz umieszczona u wejścia do kościoła, w ścianie kruchty, rzeźba Tronującej Madonny z Dzieciątkiem.

- **Krzyże pojednania tzw. Krzyże pokutne**
  - krzyż wolnostojący za parkanem gospodarstwa nr 40 w Cierniach,
  - krzyż maltański leżący (złamany), zlepieniec. Znajduje się w północno-wschodniej części Cierni,
  - krzyż wmurowany, żółty, piaskowiec. Usytuowany na lewo od wejścia do gospodarstwa nr 39 w dzielnicy Ciernie,
  - krzyż łańcuchowy wolnostojący, zlepieniec, usytuowany przy drodze do Świdnicy, naprzeciw budynków Osiedla Sudeckiego przy stacji CPN.

Gmina Boguszów-Gorce

- **Kościół Św. Trójcy** Parafialny kościół katolicki, usytuowany przy Pl. Jana Pawła II. To najcenniejsza zabytkowa budowla miasta. W 1525 r. górnicy boguszowscy ufundowali w tym miejscu drewniany kościół, użytkowany przez katolików. Niestety zniszczył go w 1710 r. pożar. Obecna budowla wzniesiona została w stylu barokowym w latach 1722-1723. Remontowany i przebudowywany w XVIII i XIX wieku. Jest to świątynia murowana z cegły i tynkowana. Zbudowana na planie krzyża łańcuchowego, jednonawowa, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i wieżą od zachodu. Nawa i transept kościoła, nakryte są sklepieniem kolebkowym, a prezbiterium przykrywa sklepienie krzyżowe. Wyposażenie wnętrza kościoła dość bogate, przeważnie jednak z końca XIX w., ale są też elementy wyposażenia z wcześniejszego okresu. Uwagę zwraca zwłaszcza ambona z XVIII/XIX w. i ołtarz główny z 1887 r. Interesujący jest też chór, wsparty na drewnianych toskańskich kolumnach, datowany na rok 1823 oraz neoklasycystyczny prospekt organowy pochodzący z ok.1890 r. Na zewnątrz kościoła - w jego ścianach od strony południowej, wmurowane są barokowe i klasycystyczne epitafia. Uwagę zwraca – widoczny od frontu, neobarokowy szczyt splayowy, zakończony półkolistą konchą i ozdobiony wazonem. W wieży kościoła znajdują się trzy dzwony: jeden z 1924 r. i dwa powojenne.
- **Kościół Parafialny p.w. Zesłania Ducha Świętego w Gorcach.** To świątynia rzymsko-katolicka, zbudowana w latach 1928-1929. Inicjatorem jej budowy był ksiądz Martin Schramm, który przybył do Gorc w 1925 r. Kościół zaprojektowany został przez architekta Fromma. Prace murarskie prowadził mistrz murarski August Rosner. Prace ciesielskie wykonywał mistrz ze Starego Zdroju (Wałbrzych) – Püschel. Finansowo, budowę świątyni wsparła kopalnia i fundacja św. Bonifacego. Budowla - o współczesnym (XX-wiecznym) charakterze, kryta jest dwuspadowym dachem. Przy jednej ze ścian dostawiona jest wieża w formie graniastopuła o jednokierunkowym pochyleniu dachu. Obecny wystrój malarski wnętrza - z 1971 r. Z wyposażenia kościoła na szczególną uwagę zasługują organy zbudowane w 1936 roku przez firmę W. Sauer/Walcker - Frankfurt nad Odrą.
- **Kościół parafialny Niepokalanego Poczęcia NMP w Kuźnicach Świdnickich.** Wzniesiony został w latach 1914-1917 w stylu neogotyckim. To świątynia murowana, trzynawowa, z pseudoprezbiterium. Wieżę kościoła – dołem kwadratową, a wyżej ośmioboczną, wieńczy ostrosłupowy hełm. Na elewacjach – lizeny i dekoracyjny ceglany fryz. Okna i portal wyjściowy kościoła ostrołukowe. Wewnątrz świątyni uwagę zwraca kamienna chrzcielnica z XVII w. oraz drewniana figura z XVII-XVIII wieku. Inne elementy wyposażenia z 1917 r. – neogotyckie.
- **Kościół Św. Barbary w Starym Lesieńcu.** Zbudowany w 1927 r., mający cechy eklektyczne. Murowany, wzniesiony na planie prostokąta, bez wydzielonego prezbiterium. Uwagę zwraca interesująca wieża, którą wieńczy potężny baniasty hełm. Okna i portal wejściowy ostrołukowe. Wyposażenie kościoła skromne z początku XX w.
- **Kościół ewangelicki w ruinie** przy ul. Kasprzaka o architekturze klasycystycznej z wtrąconymi elementami barokowymi. Pochodzi z lat 1770-1775 z przebudową w roku 1829 kiedy kościołowi dodano wieżę. Później pełnił rolę magazynu oraz hali sportowej.
- **Kościół parafialny polsko katolicki p.w. Św. Pawła Apostoła** przy ul. Szkolnej o architekturze neogotyckiej, pochodzi z końca XIX wieku dla tutejszej ludności gminy Niemieckiego Kościoła Starokatolickiego.

Gmina Szczawno-Zdrój

- **Kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny** z 1936-1937 - Przy ulicy Kolejowej 18. Kościół wyznania rzymsko-katolickiego. W kościele tym w części prezbiterialnej znajduje się piękna mozaika przedstawiająca Trójcę Świętą.

Gmina Jedlina-Zdrój

- **Kościół parafialny p.w. Trójcy Świętej** - mieści się przy ul. Piastowskiej, budynek murowany, zbudowany 1934 r., projekt i nadzór budowlany Alfons Weiger, architekt z Wałbrzycha. W układzie bryły widać zależność od stylu architektury bizantyjskich bazylik z kampanilami. Przy budowie zatrudnieni byli: Paul Meyer-Speer malarz z Hofheim-Taunus; artysta szklarz Richard Süssmuth z Pieńska. Mozaika w ścianie prezbiterium po 1945 r. Remont wnętrz i elewacji 1969r.
- **Kościół parafii rzymskokatolickiej** dawny zespół kościoła ewangelickiego. Kościół znajduje się przy ulicy Piastowskiej 17, murowany, wzniesiony w latach 1861-1863 jako bazylika w stylu architektury berlińskiej, inspirowanej włoską architekturą romańską; koncepcja wnętrza jest wynikiem inspiracji bazyliką starochrześcijańską; autor projektu nieznan; przy budowie zatrudnieni byli bracia Silber, budowniczości z Wałbrzycha oraz Mayer, cieśla z Wałbrzycha.
- **Dom Zgromadzenia Sióstr Szarytek od Św. Elżbiety** - tak zwany Sant Antoniusstift, ul. Piastowska 8, obecnie przedszkole prowadzone przez siostry tego zakonu, budynek murowany, drewniany, 1912 r.,
- **Plebania ewangelicka** - Obecnie dom mieszkalny, ul. Piastowska 15, budynek murowany około 1870 r.
- **Dom pastora** - Obecnie dom ulica Wałbrzyska 1, mur., szach., zbudowany w 1773 r. i zamieszkały przez pastora ewangelickiego do około połowy XIX w.; w latach 1900-1920 rozbudowany; w tym czasie funkcjonował jako pensjonat Aureliushöhe z ogrodem od strony południowej; około 1930 r. zamieszkały przez lekarza uzdrowskiego; od 1937 r. użytkowany jako schronisko turystyczne dla młodzieży. W latach 70-tych XX w. kapitalny remont wnętrz z wtórnym podziałem pomieszczeń.
- **Kapliczka poświęcona Najświętszej Maryi Pannie** wybudowana z lawy wulkanicznej Wezuwiusza będąca ozdobą Promenady Uzdrowskiej,

Gmina Mieroszów

- **Kościół p.w. św. Michała** w Mieroszowie pochodzi z 1427 r., powiększony ok. 1601 r. i w latach 1714-17, częściowo przebudowany w 1835 r., restaurowany w 1905 r. i w 1958 r.; zachował we wnętrzu gotycko-renesansowy i barokowy portal oraz fragmenty renesansowego wyposażenia, nieliczne renesansowe i barokowe domy mieszkalne
- **Plebania**, w Mieroszowie ul. Kościelna 10, z 1589
- **Dawna szkoła ewangelicka** w Mieroszowie z 1574 roku przebudowana w I połowie XIX w. (obecnie dom spotkań)
- **Dawna szkoła ewangelicka** w Mieroszowie z 1757
- **Kościół p.w. św. Jadwigi**, w Rybnicy Leśnej, drewniany na podmurówce z XVI w., restaurowany w XIX w. nakryty gontowym dachem, wnętrze ozdobione późnorenansową polichromią o wzorach geometrycznych i roślinnych, obok na murowanym cokole z bramą, czworoboczna drewniana dzwonnica z ośmiobocznym hełmem z 1608 r.
- **Cerkiew prawosławna** w Sokołowsku z 1900 roku. Odnowiona i przywrócona do funkcji liturgicznych w 1996 roku. Wewnątrz bogato zdobiona z licznymi ikonami i malowidłami.
- **Kościół p.w. Matki Bożej Królowej Świata** w Sokołowsku - ewangelicki - obecnie rzymsko-katolicki z lat 1883-84, orientowany na planie prostokąta z prezbiterium zamkniętym apsydą; we wnętrzu zachowane oryginalne ławki i witraże figuralne
- **Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP** z ok. 1600 r. w Unisławiu Śląskim - restaurowany w XIX w., orientowany, murowany, jednonawowy z prostokątnym prezbiterium, we wnętrzu renesansowe: ołtarz, ambona i chrzcielnica z 1598 r. oraz szereg płyt nagrobnych z XVII-XVIII w.,
- **Kościół ewangelicki późnobarokowy** z 1742 r. w Unisławiu Śląskim, przebudowany w XIX w. Murowany na planie wieloboku, z trzema przybudówkami. Elewacje klasycystyczne z trójkątnymi tympanonami dzielą pilastry na niskim cokole. Obecnie w stanie ruiny.

Gmina Walim

- **Kościół p.w. św. Jana Ewangelisty** w Dzieńmorowicach - w obecnej postaci został wzniesiony w latach 1827-1829, być może na miejscu świątyni poprzedniej. Budowany z kamienia, jednonawowy, z wydzielonym prezbiterium. We wnętrzu zachowała się kamienna chrzcielnica z końca XVI w., renesansowa ambona z ok. 1620 r. i barokowy ołtarz główny
- **Kościół p.w. MB Bolesnej** w Glinnie - zbudowany w latach 1827-30, ze skromnym wyposażeniem w większości z czasów budowy świątyni. Warto przyjrzeć się ciekawej Piecie i drewnianej ambonie z postaciami ewangelistów. Kościół stoi na miejscu wcześniejszego, drewnianego wzmiankowanego już w 1385r. Przy cmentarnej kapliczce znajdują się dwa tzw. krzyże pokutne, jeden typu maltańskiego z wizerunkiem kuszy, drugi z wyrytym mieczem.
- **Kościół p.w. św. Anny** w Michałkowej - wzniesiony w końcu XVII wieku, na miejscu świątyni wzmiankowanej w 1376r., przebudowany w XIX wieku, remontowany w 1958r. Murowany z kamienia, jednonawowy, z wydzielonym prostokątnym prezbiterium i wieżą od zachodu. We wnętrzu skromne wyposażenie barokowe i dwa epitafia z XVIII wieku

- **Kościół p.w. Świętej Rodziny** w Niedźwiedzicach - z ok. 1600 r. jest to kamienny kościół o cechach późnogotyckich, wewnątrz późnogotycki tryptyk (Madonna z Dzieciątkiem, św. Wawrzyniec i św. Mikołaj) z 1629 roku. W kościele zachowały się renesansowe portale. Na zewnątrz znajduje się jeden z krzyży pokutnych oraz lipy - pomnik przyrody.
- **Kościół św. Anny** w Olszyńcu - z XVI wieku. Kościół św. Anny w Olszyńcu - jest to późnorenesansowy kościół ewangelicki obecnie katolicki z 1593 roku restaurowany w 1926 roku kościół ma drewniany strop kasetonowy. Obecnie dach kościoła - blaszany - w przeszłości był Na obronny charakter obiektu wskazuje jego położenie na wzniesieniu oraz otoczenie murem i otworami strzelniczymi na strychu.
- **Kościół p.w. św. Maksymiliana Kolbe** w Rzecze - wzniesiony w 1796 roku. Pierwotnie jako ewangelicki został przebudowany w końcu XIX wieku. Kościół jest budowlą barokowo - klasycystyczną, salową (dół z piętrowymi emporami), w wydzielonym półkoliście zakończonym prezbiterium. Na osi niska, kwadratowa wieża zakończona hełmem z prześwitem. Wykończony wysokimi oknami zamkniętymi półkoliście i prostym portalem w bocznej ścianie. Po roku 1945 stał opuszczony i częściowo zdewastowany. Wyremontowany w 1982 roku.
- **Kościół p.w. św. Barbary** w Walimiu - z 1548 roku. Obecny wygląd uzyskał po przebudowie w latach 1803 - 1804. W ścianach bocznych wstawiono trzy wysokie półkoliście zamknięte okna. Portal główny z 1777 roku posiada archiwoltę o interesującym, trójkolistym wykroju. W wyposażeniu kościoła uwagę zwraca barokowa rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem (XVIII wiek). W pobliżu kościoła, przy ulicy, budynek plebani z 1815 roku, piętrowy, o skromnie dekorowanych elewacjach.
- **Kościół p.w. Serca Jezusa** w Walimiu - barokowy kościół poewangelicki z 1771 r.
- **Kościół św. Jadwigi w Walimiu** - Kościół pomocniczy św. Jadwigi powstał w latach 1748 - 1751 jako świątynia ewangelicka, zastępując drewniany dom modlitwy z 1741 roku. Wybudowano go na gruncie ofiarowanym w 1748 roku przez wdowę Kramer. W 1771 lub w 1795 roku dokonano niewielkiej przebudowy. Kościół został opuszczony po wysiedleniu Niemców w 1946 roku. Po okresie nie użytkowania kościół poddany został restauracji w latach 1959 - 1964 z przeznaczeniem dla parafii katolickiej. Jest to skromna, salowa budowla o cechach barokowo - klasycystycznych, z kwadratową wieżą na osi, którą nakrywa hełm. Wyposażenie wewnątrz jest skromne. Zachowały się dwukondygnacyjne empory oraz trzy piaskowcowe epitafia inskrypcyjne von Zedlitzów, z przełomu XVII/XVIII w. w kruchcie.
- **Kościół p.w. Świętego Krzyża** w Zagórzcu Śląskim - z XV w. Jest to budowla późnogotycka ze stylowym portalem, gotyckimi figurami oraz renesansowa amboną.
- **Krzyże pokutne**

Gmina Głuszyca

- **Kościół p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny** w miejscowości Grzmiąca, drewniany z XVIII w.
- **Kościół p.w. Matki Bożej Śnieżnej** z XVI w.
- **Kościół parafialny p.w. Matki Bożej Królowej Korony Polskiej**
- **Kościół p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny** XVI w.

Gmina Czarny Bór

- **Kościół p.w. św. Jadwigi w Grzędach** z XIII W., przebudowany na gotycki ok. 1550 r. oraz w XVII i XVIII w., remontowany w 1964 r.; prezbiterium kościoła nakryte jest sklepieniem krzyżowo-żebrowym, a we wnętrzu znajduje się rzeźbiony renesansowy ołtarz z II połowy XVI w. Obok kościoła, na cmentarzu, rośnie unikat przyrodniczy: tuja i klon o wspólnym pniu, tzw. tujoklon.
- **Kościół p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej** w Jaczkowie z 1586 r.
- **Kościół Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny** z 1710 r. w Witkowie.

Gmina Stare Bogaczowice

- **Kościół p.w. św. Barbary i Katarzyny** w Gostkowie - wzniesiony został w XV wieku. Kościół został przebudowany w I pół. XVIII wieku.
- **Kościół p.w. MB Częstochowskiej** w Jabłowie - wzniesiony został w drugiej połowie XVI wieku w miejscu kościoła średniowiecznego. Budowla murowana z kamienia, tynkowana; jednonawowa z oszkarpowanym prezbiterium; od strony wschodniej wieża, przy północnej ścianie prezbiterium zakrystia.
- **Kościół p.w. Matki Boskiej** w Lubominie - wzniesiony być może w miejscu wcześniejszego - pochodzi z końca XVI wieku.
- **Kościół p.w. św. Józefa Oblubieńca** w Starych Bogaczowicach - został wybudowany w latach 1685-1689
- **Kościół p.w. św. Mikołaja** - w Starych Bogaczowicach - badacze podają datę 1518 odnoszącą się do budowy w górnej wsi nowego kościoła, obecnie ruina.
- **Klasztor cystersów** w Starych Bogaczowicach, obecnie klasztor urszulanek.
- **Kaplica p.w. św. Anny** w Starych Bogaczowicach.
- **Kościół p.w. MB Bolesnej** w Strudze - mógł zostać wzniesiony w 1532 roku. Zachowana brama wjazdowa - dzwonnica - mogła mieć związek z obronnym charakterem kościoła i cmentarza, zatartym podczas

przebudów w XIX i XX wieku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych, stron internetowych samorządów lokalnych oraz dot. turystyki, Rejestru zabytków nieruchomości województwa dolnośląskiego, *Słownik geografii...*, op. cit., A. Będkowska-Karmelita „Przewodnik po Ziemi Wałbrzyskiej”. Alkazar: Opole 2007, *Sudety Środkowe. Góry Kamienne. Góry Wałbrzyskie. Góry Sowie. Masyw Słęży*. Tekst: W. Brygiel. ExpressMap: Warszawa 2007

2.2.2.2. Zabytki architektury świeckiej

2.2.2.2.1. Zamek Książ³⁷

Historia

Zamek Książ to największy dolnośląski zamek i trzeci pod względem wielkości w Polsce. Był on wielokrotnie niszczone, odbudowywany, przebudowywany. Na przestrzeni dziejów Zamek należał do wielu właścicieli, a największy wpływ na dzisiejszy jego charakter miała rodzina Hochbergów.

Zamek Książ wznosił w XIII w. Książę świdnicko – jaworski Bolko I, z tego okresu pochodzą także pierwsze dokumenty pisemne o Książu. W rękach Piastów Świdnickich Zamek pozostał do 1392 roku. Następnie był pod władaniem różnych właścicieli, a w roku 1509 przejął go wraz z okolicznymi dobrami Konrad I von Hochberg. Książ pozostał w rękach rodu Hochbergów ponad 400 lat. Nastąpił wówczas jego ogromny rozkwit. W latach 1705 – 1742 Konrad Ernest Maksymilian von Hochberg rozpoczął przebudowę Zamku. Powstało wówczas reprezentacyjne, barokowe skrzydło, dziedziniec honorowy. Wybudowany został Pawilon Letni na Topolowym Wzgórzu, który w II połowie XIX w. stał się rodzinnym mauzoleum. Kolejny gospodarz Jan Henryk VI w latach 1789 – 1833 również kontynuował rozbudowę zamku. W/g projektu Christiana Wilhelma Tischbeina powstały budowle na terenie parku zamkowego oraz sztuczna ruina na średniowiecznych fundamentach - tzw. „Stary Książ”. Ostatnią wielką przebudowę zamku przeprowadził kolejny potomek Hochbergów - Jan Henryk XV. W latach 1908 - 1923 powstały dwa renesansowe skrzydła - zachodnie i północne. Wieża osiągająca wysokość 47 m, została nakryta kopulastym hełmem z latarnią. Swoją obecną kształt przyjęły tarasy zamkowe. W 1891 r. Jan Henryk XV poślubił w 1891 r. w Londynie Marię Teresę Oliwię Cornwallis West - Księżnę Daisy, jedną z najbardziej malowniczych postaci w dziejach Zamku Książ.

Ponure dzieje zamku to lata II wojny światowej, kiedy to teren został zaadoptowany przez nazistów. Do Książa wkroczyła hitlerowska, paramilitarna organizacja "TODT" i prowadzone były intensywne prace. W tym czasie powstały podziemne tunele na terenie podzamcza o długości ok. 1 km. Historycy nie są zgodni co do przeznaczenia podziemi w Zamku Książ oraz budowanych w tym samym czasie tuneli nieopodal w Górach Sowich. Prawdopodobnie miała to być kwatera Hitlera połączona z podziemnymi fabrykami. Wszystkie tunele były drażone przez więźniów przymusowych, początkowo przez jeńców rosyjskich, a później więźniów z obozu Gross - Rosen.

Po wyzwoleniu zamku Armia Czerwona dopełniła zniszczeń i grabieży. Po zakończeniu działań wojennych, opustoszały Zamek niszczał. Od 1952 roku podjęto pierwsze działania zabezpieczające i renowacyjne, mające na celu przywrócenie dawnego blasku. Dziesięć lat później zamek został zabezpieczony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Właścicielem zamku jest Gmina Miejska Wałbrzych.

Odkrycia w Zamku Książ

W latach 1943 -1945 Zamek Książ był wielkim placem budowy. Paramilitarna jednostka faszystowska organizacja TODT siłami więźniów z obozu koncentracyjnego Gross Rosen przebudowywała wnętrza zamkowe. Zaczęto realizować szaleńcze wizje przywódcy III Rzeszy Adolfa Hitlera. Zamek Książ stać się miał reprezentacyjną siedzibą Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeszy, a pod zamkiem budowano gigantyczne podziemia objęte programem RIESE. Budowano siedem podziemnych kompleksów: sześć w Górach Sowich i siódmy pod Książem. Cała budowa otoczona była wielką tajemnicą. Wokół zamku były trzy strefy ochronne, nawet miejscowa niemiecka ludność nie wiedziała co dzieje się wewnątrz. W styczniu 1945 roku prace przerwano, nielicznych, pozostałych przy życiu więźniów z zamku wyprowadzono marszami śmierci w kierunku na Czechy. Od lutego 1945 roku aż do ostatnich dni wojny w zamku pozostaje około 600 pracowników organizacji TODT. Do dnia dzisiejszego nie uzyskano żadnych informacji nt. prac jakie wykonywali w tym czasie. Najprawdopodobniej zamaskowali podziemne przejścia w kierunku Gór Sowich. Istnieje duże

³⁷ Opracowano na podstawie materiałów otrzymanych od spółki „Zamek-Książ” Sp. z o.o.

prawdopodobieństwo, że w podziemiach Zamku Książ ukryto dokumenty dotyczące kompleksu RIESE oraz archiwa NSDAP. Być może schowano tutaj zbiory muzealne oraz depozyty niemieckiej ludności, które konserwator zabytków prowincji dolnośląskiej Gunter Grudmann ukrywał w posiadłościach magnackich na terenie całego Śląska. Do dnia dzisiejszego co najmniej połowy tych skrytek nie odnaleziono.

W związku z tym Zarząd Przedsiębiorstwa Zamek Książ Sp. z o.o. podjął decyzję o prowadzeniu prac poszukiwawczych na terenie kompleksu. Eksploratorzy próbują dotrzeć do pomieszczeń, które widoczne są na dokumentacjach przedwojennych, a nie ma ich na planach wykonanych po wojnie. Już w pierwszym odwiercie na poziomie piwnic po dwóch i pół metrach skały natrafiono na płytę betonową. Jest to tyle zaskakujące że w tym miejscu powinna być lita skała.

Opis zabudowy kompleksu Zamek Książ

Kompleks zamkowo-parkowy „Zamek Książ” składa się z kilkunastu budowli Zamku Książ, rozległego parku oraz kilku pojedynczych budowli na terenie parku.

Kompleks zamkowy znajduje się przy ul. Piastów Śląskich 1 w dzielnicy Książ położonej w północno-zachodniej części miasta Wałbrzych (administracyjnie dzielnica miasta od 1973 r.) będąc jednocześnie obiektem położonym prawie w centrum Książańskiego Parku Krajobrazowego w strefie brzeżnej Pogórza Wałbrzyskiego. Sam zespół kompleksu zamkowego zbudowany został na wysokim cyplu skalnym w zakolu rzeki Pełcznicy (ok. 80 m nad dnem doliny) na jej prawym brzegu na wys. 395 m n.p.m.

Kompleks składa się z szeregu budynków wzniesionych na bardzo zróżnicowanym pod względem geologicznym i wysokościowym, tarasów ogrodowych i rozległego założenia parkowego (razem ok. 26 ha) i jest największym zamkiem na Dolnym Śląsku (pod względem wielkości trzeci w Polsce).

Początki zamku datowane są na XIII w. Zbudowany został przez Bolka I księcia świdnicko-jaworskiego. W XIV w. Przeszedł na własność rodów rycerskich. Potem przez prawie 6 stuleci był we władaniu rodu Hochbergów do czasu konfiskaty przez władze III Rzeszy. Za panowania wspomnianego rodu budowla przeobraziła się z zamku obronnego w rezydencję magnacką poprzez liczne przebudowy i rozbudowy. Ostateczny kształt zachowany do dnia dzisiejszego zamek otrzymał podczas największej przebudowy w latach 1908 –1928.

W czasie II wojny światowej przebudowywany prawdopodobnie na kwaterę Hitlera lub inne cele wojskowe. Skutkiem tych działań było zniszczenie zabytkowych wnętrz oraz wykucie pod zamkiem tuneli.

Oferta turystyczna - Trasy zwiedzania

TRASA "MAKSYMILIANA" - jest podstawową trasą turystyczną obejmującą salony barokowe, w tym piękną reprezentacyjną Salę Maksymiliana. Podziwiać można oddane w stylu rokoko Salony Białe i Zielone, przejście amfiladowe prowadzące do Salonów Chińskiego, Gier oraz Włoskiego (Barokowego). Korytarz pałacowy prowadzi do tajemniczej „skałki szczęścia”, skąd długimi Czarnymi Schodami, poprzez karczmę rycerską, przechodzi się na zamkowe tarasy pełne urokliwych zakątków, fontann i rzeźb. Z tarasów, kamienne schody wiodą na Taras Kasztanowcowy. Następnie przez winnicę oraz parter następuje przejście na Dziedziniec Honorowy. Czas zwiedzania: ok. 30 min.

TRASA "BOLKA" - rozbudowana trasa zwiedzania. Schody Cesarskie prowadzą na II piętro, gdzie zaczyna się zwiedzanie dawnych apartamentów książęcych. Następnie trasa wiedzie do Sali Konrada, skąd przez Hol Myśliwski przechodzi się do największego pomieszczenia w zamku – Sali Balowej. Następnie, przez Hol Trawertynowy, wchodzi się do części neorenesansowej zamku, gdzie znajduje się siedziba Wałbrzyskiej Galerii Sztuki BWA. Po wyjściu z galerii następuje wejście na trasę Maksymiliana. Zwiedzanie kończy się na Dziedzińcu Honorowym. Czas zwiedzania: ok. 60 min.

TRASA "ŚLADAMI TAJEMNIC II WOJNY ŚWIATOWEJ" - nowa trasa turystyczna wzbogacona o historię tajemniczej przebudowy zamku będącej elementem projektu pod kryptonimem „Riese” („Olbrzym”). Trasa zaczyna się od przejścia najpiękniejszą częścią barokową zamku. Następnie wchodzi się do najstarszej części gotyckiej, najbardziej przebudowanej w czasie trwania działań wojennych. Widoczne są tajemnicze windy, nieukończone pomieszczenia oraz ceglane wzmocnienia. Na górne kondygnacje zamku prowadzą kręte betonowe schody. Przez Salę Balową i Hol Myśliwski przechodzi się do Sali Konrada, skąd Czarnymi Schodami następuje wejście na tarasy. Tu czeka

na dodatkowa atrakcja. Jest nią wejście do obetonowanych sztolni wydrążonych w czasie II wojny światowej. Czas zwiedzania: ok. 70 min.

WIEŻA - dodatkową atrakcją jest wejście na zamkową wieżę, skąd roztacza się piękna panorama na Sudety i okolice. Przy dobrej przejrzystości powietrza widok sięga nawet do 100 km w linii prostej. Wieża stanowi najlepszy punkt widokowy w okolicy. Zwiedzanie wyłącznie jako dodatek do tras turystycznych z przewodnikiem

TUNEL PODZIEMNY - inną atrakcją jest zwiedzanie obetonowanych sztolni wykonanych w czasie wojny. Jest to część schronu przeciwlotniczego, który został wydrążony podczas II wojny światowej przez paramilitarną organizację Franza Todta, 15m pod Dziedzińcem Honorowym. Schron nosi znamiona fortyfikacji wojskowej. Dla turystów udostępniona jest część tunelu o długości 96m, szerokości 1,5m oraz wysokości 2,5m.

TARASY - od maja do października można zwiedzać również 11 tarasów części południowo – zachodniej zamku.

2.2.2.2. Inne obiekty architektury świeckiej na terenie gmin

Tabela 8 Inne obiekty architektury świeckiej na terenie gmin.

Gmina Miejska Wałbrzych
<ul style="list-style-type: none">
• Palmiarnia - „Ogród Zimowy” najstarszy w Polsce, zbudowany w latach 1911-1914 z polecenia Jana Henryka XV Hochberga, w hołdzie dla pięknej żony księżnej Daisy. Kopuła ma wysokość 15 m, a co ciekawe wewnątrz obiektu zostało wyłożone tufem wulkanicznym pochodzącym z Etny na Sycylii, tworząc grotty, skały i kaskady. Obok palmiarni istniał ogród japoński, rosarium, ogród owocowo – warzywny i obszar przeznaczony pod uprawę krzewów. Po ukończeniu budowy sprowadzono do Palmiarni ok. 80 gatunków roślin, a wśród nich wyrosnięte palmy daktylowe, które można podziwiać do dziś.
• Ruiny zamku Nowy Dwór – położone są na szczycie Góry Zamkowej 618 m n.p.m. Pierwsza wzmianka o budowli pochodzi z 1364 r. Następnie zamek przeszedł w ręce czeskie. W latach 1402-1471 został rozbudowany. Od 1434 stanowi własność rodu Czettritzów. Na początku XVI w. ponownie został przebudowany w stylu renesansowym, jednak w 1581 r. spłonął po uderzeniu pioruna. Zamek miał kształt wrzecionowaty. Składał się z zamku górnego oraz podzamcza oddzielonego suchą fosą, wykutą w skale. Podzamcze rozpoczynało się od północy gotycką bramą wjazdową. Do dzisiaj zachował się gotycki portal bramny, mury podzamcza oraz fragmenty murów i budynków zamku górnego.
• Pałac Czettritzów – wzniesiony w latach 1604 - 1628 po pożarze zamku Nowy Dwór. Pierwotnie był to renesansowy dwór wraz z folwarkiem. W latach 1882 - 1883 zbudowano budynek główny pałacu w stylu baroku flamandzkiego. W późniejszych latach obiekt był wielokrotnie przebudowywany. Dzisiejszy pałac ma około 100 m długości. Fasada posiada dwa portale - renesansowy i neobarokowy. Pałac otacza park krajobrazowy. W zespole zamkowym kilka innych zabytkowych budowli. Obecnie w pałacu mieści się Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa.
• Pałac Albertich – wybudowany został w 1801 r. w stylu klasycystycznym. Jest budową dwukondygnacyjną, murowana z kamienia i cegły, krytą dwuspadowym ceramicznym dachem. Wzniesiony został na planie litery U i jest zespołem trzech połączonych ze sobą skrzydeł, otaczających otwarty (od ulicy) dziedziniec honorowy. Do rodziny Albertich obiekt należał do roku 1925, a od 1926 stał się siedzibą Muzeum Regionalnego, aktualnie mieści się tam siedziba Muzeum.
• Pałac w Rusinowej otoczony rozległym reprezentacyjnym parkiem należał kolejno do Czettritzów, Zedlitzów, Kraußów i Buttlerów. Po pożarze w 1720 r. został odbudowany. 21.07.1762 r. pałac był ostrzeliwany przez Prusaków, o czym przypominają tabliczka pamiątkowa i trzy żelazne kule armatnie tkwiące w murach pałacu. W 1888 r. Egmont Tielsch (właściciel m.in. fabryki porcelany na Starym Zdroju, obecnej Porcelany "Wałbrzych") zakupił od Oskara von Buttlera pałac wraz z 592 hektarowym majątkiem ziemskim i przebudował oraz powiększył pałac o jedno skrzydło w latach 1907-1908. W 1904 r. Tielsch otrzymał tytuł szlachecki i nazywał się odtąd von Tielsch-Reussendorf, a pałac w Rusinowej nazywano przed wojną potocznie Tielsch-Schloss. Po śmierci Egmonta von Tielscha w 1930 r. majątkiem zarządzał do 1945 r. jego syn Herbert. Do końca lat 90-tych siedziba Miejskiego Ośrodka Poprawczego, na stan dzisiejszy (koniec 2005 r.) zdewastowany w tzw. "ciąglej" renowacji. Staw przebudowano jako basen Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji. Park leży w otoczeniu ulic: Strzegomskiej, Noworudzkiej i Bystrzyckiej.
• Ratusz – Budowla została wybudowana w 1856 r. w stylu neogotyckim. Budynek ratusza zaprojektował i wykonał królewski budowniczy Herman Friedrich Wasemann z Wrocławia. W 1903 roku ratusz został powiększony o dwa boczne skrzydła. Jest to gmach trzykondygnacyjny, prostokątny z trzema wieżyczkami

na fasadzie. Dzisiaj ratusz pełni tę samą funkcję co przed laty - ma tutaj siedzibę Urząd Miasta Wałbrzych.

- **Rynek** – centralny plac miasta, na którym 1731 stał drewniany ratusz. W 1996 roku rynek przeszedł gruntowną modernizację, ograniczono na nim ruch samochodowy, wybudowano fontannę oraz elementy drobnej architektury. Mieści się tutaj wiele zabytkowych kamienic. Na szczególną uwagę zasługują kamienica „Pod Kotwicą”, „Kamienica pod trzema różami”, oraz Kamienica „Pod Atlantami”.
- **Pałac Tielscha**, ul. Armii Krajowej 7a, z 1860 r.
- **Pałacyk**, ul. Wrocławska 115, z 1908 r.
- W mieście jest wiele zabytkowych zabudowań takich jak kamienice, domy, szkoły, banki.

Gmina Świebodzice

- **Ratusz i zespół rynkowy** - ratusz w centrum zespołu rynkowego to układ najbardziej typowy dla miast powstałych w średniowieczu. I tak jak w większości miast pełnił w swojej historii także funkcję placu targowego. Kompleks zachowanych do dzisiaj kamieniczek niestety nie pochodzi z czasów wcześniejszych niż przełom XVIII i XIX w. Jest to konsekwencją wielkiego pożaru, który strawił całe miasto 26 lipca 1774 r. Żywiół zniszczył też budynek Ratusza, a wraz z nim miejskie archiwum z cenną dokumentacją historii miasta. Dzisiejsza siedziba władz miejskich została wzniesiona przez znanego architekta Christiana Schultza jeszcze w XVIII w. Aktualny wygląd Ratusza jest wynikiem licznych renowacji, także w ostatnich latach.
- **Willa secesyjna przy ul. Wolności 11** - niegdyś należała do sędziego sądu miejskiego. Klatka schodowa zaczyna się w holu będącym niegdyś przedpokojem. W jednej ze ścian znajduje się witraż z motywami roślinnymi.
- **Ciąg budynków secesyjnych przy ul. Kolejowej** - zachowały się zabytkowe bramy i elewacja w postaci tzw. muru pruskiego.
- **Budynek przy ul. Browarowej 1** - zachowała się tutaj zabytkowa brama.
- **Budynek ul. Sienkiewicza 18** - ma uwagę zasługuje zabytkowa XIX – wieczna brama i oryginalny zamek.
- **Dworek Gustawa Beckera ul. Łączna** - Znajdują się w nim zabytkowe XIX wieczne piece.
- **Budynek szkoły nr 3 przy ul. Świdnickiej** - zbudowany w 1876 roku. Do dziś zachował się w stanie niezmiennym. W korytarzu, na półpiętrze znajduje się płaskorzeźba pokazująca uczące się dzieci. Absolwentem tej szkoły był Emil Krebs – poliglota, znawca języków Azji i Dalekiego Wschodu – znał 53 języki.
- **Dom "Pod Różą"** - secesyjna kamienica przy ul. Świdnickiej o interesującej elewacji i bardzo ciekawej bramie wejściowej z kolumnami i kutymi kratami w kształcie krzewów róż.
- **Budynek poczty** - budynek jest wpisany na listę zabytków. Zbudowany został w 1855 roku. Zachował się na nim zabytkowy zegar z fabryki Beckera.
- **Mury obronne** - Świebodzice posiadają jeden z najlepiej zachowanych średniowiecznych systemów fortyfikacyjnych miast. Zachowane fragmenty pochodzą najprawdopodobniej z XV w. Były one sukcesywnie rozbudowywane i pod koniec XVIII w. w ich skład wchodziło 10 baszt i 3 bramy oraz obwarowania zamku. System ten uzupełniany był przez wały ziemne i fosę. Okalające miasto mury okazywały się skuteczne choćby w 1427 r. gdy odparto atak husytów, jednak nie zawsze potrafiły obronić miasto przed atakiem. Mimo licznych wojen pożarów oraz prób ich rozebrania przez Francuzów w 1809 r. zachowały się one w 80% i stanowią jeden z najlepiej kompletnych systemów obwałowań miejskich w kraju. O ich wyglądzie możemy się przekonać oglądając ich fragment przy ulicy Marszałka Józefa Piłsudskiego.
- **Pałac rodziny Seidlów** - XIX-wieczny pałacyk w stylu renesansu angielskiego. Wybudowany został przez Hochbergów, następnie odsprzedany rodzinie Seidlów. Obecnie mieści się w nim Dom Pomocy Społecznej prowadzony przez Zgromadzenie Sióstr de Notre Dame.
- **Ruiny Pałacu Wdów w Cierniach** - Pałac został wzniesiony prawdopodobnie na przełomie XVIII i XIX wieku przez Hachbergów z Książa. Pałac nigdy nie został ukończony i od wojen napoleońskich popada w ruinę.
- **Brama Książańska** - XVIII-wieczna brama wjazdowa do zespołu parkowo-pałacowego w Książu. Po obu stronach obiektu znajdują się dwa domki szwajcarskie, w których niegdyś zamieszkiwali: odźwierny i ogrodnik z Książa. Brama zwieńczona jest dwoma figurami lwów po jej obu stronach

Gmina Boguszków-Gorce

- **Ratusz (Pl. Odrodzenia)** - budowla znajdująca się we wschodniej pierzei rynku, wyróżniająca się charakterystyczną wysmukłą wieżą. Stoi w miejscu dawnej gorzelni, która spłonęła w 1724 r. Prace przy budowie ratusza prowadzone były w latach 1724-1731 przez Köhlera – mistrza murarskiego ze Świdnicy. Sześć lat później – w 1737 r., ukończona została budowa wieży ratuszowej. Ratusz kilkakrotnie był przebudowywany i remontowany. Tak było w roku 1789 i 1818 (odbudowa i remont wieży po wcześniejszych zniszczeniach), a także w 1901 r., kiedy to znacznie rozbudowano jego bryłę. W efekcie, pierwotnie

barokowa budowla wzbogacona została o elementy neobarokowe. Jest to budynek wzniesiony na planie podobnym do litery U, murowany z kamienia i cegły, tynkowany, podpiwniczony i nakryty dachem mansardowym. Trzytraktowej - od południa, a jednostraktowej – od północy, trzykondygnacyjnej, masywnej bryle ratusza nieco lekkości nadaje dostawiona od zachodu wysmukła, pięciokondygnacyjna wieża. W trzeciej osi elewacji frontowej (sześciosiowej) uwagę zwraca portal uszakowy. Nad portalem widoczny jest półkoliście zamknięty szczyt ze spływami. Zaś pod szczytem – w owalnym polu widnieje, herb Boguszowa. Na lewo (od drugiej kondygnacji) widoczny jest ścięty narożnik ratusza – mający formę wykusza nakrytego baniastym dachem. Między II a III kondygnacją wykusza umieszczona jest – w owalu, data 1901. W jednoosiowej wieży ratusza (z boniowanymi narożnikami) - między II i III kondygnacją, widoczny jest szeroki falisty gzyms. W podcieniu wieży - portal z kluczem, w którym znajduje się herb Boguszowa. Szczyt wieży wieńczy barokowy hełm.

- **Pałac w Starym Lesieńcu.** - neoklasycystyczna budowla, wzniesiona na początku XIX w., na zadrzewionym wzgórzu. Zbudowany jest na planie prostokąta, trzykondygnacyjny, dziewięćosiowy, z ryzalitem wejściowym. Na piętrze – wysunięty taras podtrzymywany w przyziemiu przez dwie kolumny. Okna pałacu półkoliste i prostokątne w kamiennych opaskach i z naczółkami. Parter i kondygnacje oddzielone są gzymsami, a naroża pałacu boniowane. Elewację północną ozdabia niewielki kartusz herbowy. Budowlę nakrywa mansardowy dach z lukarnami.
- **Dom przy ul. Fornalskiej 9** - kamienica mieszczańska o wystroju neorenesansowym, wzniesiona na przełomie XVIII i XIX w., przebudowana w II połowie wieku XIX. Zbudowana z kamienia i cegły, tynkowana. Jest to budynek dwutraktowy, czterokondygnacyjny z płaskim dachem. Uwagę zwraca zwłaszcza pięćosiowa elewacja frontowa, której kondygnacje podzielono gzymsami. W środkowej osi parteru widoczny jest interesujący klasycystyczny portal wejściowy. Nad oknami na wyższych kondygnacjach klasycyzujące nadokienniki – na trzeciej kondygnacji, w formie trójkątnych tympanonów.
- **Dom przy ul. Fornalskiej 31** - wybudowany na początku XIX wieku jako Dom Cechu Gwarków, przebudowany w II połowie XIX w., remontowany w wieku XX. Elewacja neoklasycystyczna. To budynek zbudowany na planie prostokąta, murowany z kamienia i cegły, tynkowany, z prostokątnym ryzalitem i przybudówką od strony południowej. Dwukondygnacyjny, ze szczytami też dwukondygnacyjnymi, kryty dwuspadowym, ceramicznym dachem. Częściowo podpiwniczony. Elewacja frontowa pięćosiowa z gzymsem międzykondygnacyjnym i wieńczącym. W osi środkowej parteru widoczny jest prosty portal kamienny. Nad nim znajduje się tynkowany tympanon, w nim zaś płaskorzeźba przedstawiająca książkę. Nad portalem umieszczony jest herb Boguszowa. W płycinach nad oknami parteru widoczne są symboliczne motywy: gryfy, herb i ludzka postać. W tej samej elewacji – w pobliżu jej naroży, widoczne są płaskorzeźby z elementami górniczymi.
- **Dom przy ul. Fornalskiej 35** - wybudowany w końcu XVIII w., a w II połowie wieku XIX przebudowany - z przeznaczeniem początkowym na cele mieszkalne i na piekarnię. Ta budowla, o elewacji z elementami neobaroku i modernizmu, wzniesiona została na planie prostokąta, z kamienia i cegły, tynkowana. Jest to budynek dwutraktowy, trzykondygnacyjny, z częściowym podpiwniczeniem i kryty dachem dwuspadowym. Elewacja frontowa pięćosiowa - z gzymsami, a ponad parterem, podzielona uproszczonymi pilastrami. Pomiedzy oknami II kondygnacji, widoczny jest kartusz z elementami górniczymi. Środkową oś tej elewacji flankują dwa kamienne wazony, postawione na gzymsie wieńczącym. Elewacja zachodnia - trzyosiowa, z trójkątnym szczytem.
- **Dom mieszkalny przy ul. Fornalskiej 37** - zaliczany jest do najcenniejszych zabytkowych budynków Boguszowa. Zbudowany został w 1790 r. – z przeznaczeniem na cele mieszkalne. Przebudowany w II połowie XIX w. oraz na początku i w II połowie wieku XX. To budowla w stylu neoklasycystycznym z elementami neorenesansu, wzniesiona na planie prostokąta, murowana z cegły, tynkowana, dwutraktowa i dwukondygnacyjna, z Trzykondygnacyjnym pseudoryzalitem, zwieńczonym szczytem, podpiwniczona i przykryta dwuspadowym dachem. Elewacja frontowa ma dziewięć osi, a kondygnacje oddzielone są gzymsem, biegnącym dookoła budynku. Trzy środkowe osie tej elewacji znajdują się w ryzalicie pozornym. W II kondygnacji godne uwagi są obramienia uszakowe okien, z pochodzącymi z około 1870 r. neorenesansowymi nadokiennikami. W środkowej osi parteru uwagę zwraca portal. Jest to półkoliście zamknięta wnęka, nad nią zaś widoczne jest wysunięte gzymsowe nadproże na konsolkach. Pod gzymsem umieszczona jest data MDCCXC.

Gmina Szczawno-Zdrój

- **Teatr Zdrojowy** z 1896 r. z salą w stylu neorokoko - miejsce wielu koncertów, spektakli operowych i teatralnych;
- **Dworek Marii** z 1847 r. – znajduje się przy ul. Sienkiewicza 27. Mieszkali w nim postępowi pisarze rosyjscy tacy jak: Iwan Turgieniew czy Wissarion Bieliński, który podczas pobytu w Szczawnie napisał słynny „List do Gogola”. Na budynku znajduje się tablica pamiątkowa poświęcona autorowi listu;
- **Hala spacerowa** – zbudowana w 1896 roku, długości 70m i 10m wysokości. Mieści się w niej stylowy antykwariat;
- **Pijalnia wód mineralnych** – zbudowana w 1896 r., spłonęła w 1992 r., odbudowana w 1996 r., znajduje się w niej ujęcie źródła „Mieszko”. Na parterze są ujęcia wód, sklepiki z flakonikami i pamiątkami, a na piętrze stylowa czytelnia;
- **Dom Zdrojowy** – dawny „Grand Hotel” oddany do użytku w 1911 r. Najokazalszy budynek w Szczawnie i jedno z piękniejszych sanatoriów w kraju. Mieszkali w nim między innymi: Winston Churchill, Cesarz Wilhelm II;
- **Korona Piastowska** – sanatorium, dawny hotel i zajazd „Pod Koroną”, wzniesiony w 1818 r. W tym domu urodził się Gerhart Hauptmann laureat literackiej nagrody Nobla. W piwnicach budynku mieści się ujęcie naturalnej wody leczniczej „Dąbrówka”;
- **Wieża Anny** - baszta widokowa z 1818 roku znajdująca się na skarpie „Uroczysko”;
- **„Biała Sala”** (Klub Kuracjusza) – dawny Kursal otwarty w 1840 roku. Na piętrze w latach 1855-1857 mieszkał Henryk Wieniawski;
- **Hotel „Dworzysko”** – wybudowany w 1845 r. i nazwany na cześć właścicielki - Idy Hochberg - „Dworem Idy”, stanowił miejsce częstych spotkań Polaków przebywających w czasach zaborów na kuracji w Szczawnie-Zdrój. Praktykowano tu słynne leczenie serwatkami;
- **Góra Chełmiec** – z basztą widokową i krzyżem upamiętniającym 2000 lat chrześcijaństwa.

Gmina Jedlina-Zdrój

- **Obiekt uzdrowiskowy wraz z restauracją** - Plac Zdrojowy 4, obecnie restauracja "Charlotta", budynek murowany, zbudowany w 1934 r. w miejscu XIX w. otwartej hali z pijalnią wód.
- **Pawilon z ujęciem źródła Charlottenquelle** - nazywany także Theresienquelle, mieści się na Placu Zdrojowym. Zbudowany w 1934 roku w miejscu XVIII wiecznego źródła.
- **Dom Zdrojowy** - Plac Zdrojowy 1, (wcześniej Plac Armii Czerwonej), budynek murowany, zbudowany w 2 połowie XVIII wieku z inicjatywy właścicieli uzdrowiska, rodziny von Seher-Thoss, osiadłej w majątku w Jedlinie. Częściowa przebudowa 1836-1837. W 1856 r. dom posiadał na parterze laboratorium z systemami wypełnionymi wodą mineralną, gabinet kąpielowy z 12 kabinami, zaopatrzonymi w cynkowe wanny. Na 1 piętrze było 9 pokoi dla kuracjuszy, na 2 piętrze urządzono salon wypoczynkowy. Gruntowna przebudowa i powiększenie budynku w 1861 r. z inicjatywy nowego właściciela uzdrowiska, Karola Kristera. Dom zdrojowy uzyskał wówczas wystrój neoklasycystyczny, wzbogacony elementami neorenesansu. Centralne ogrzewanie 1888 r., elektryczne oświetlenie 1900 r. W 1892-budynek stanowiący własność Eduarda Gablera, wyposażony był w salon muzyczny i jadalnię z wystrojem, czytelnia, ogród ozdobny z tzw. Colonnadą. W okresie od 1890 do 1899 liczne modernizacje i nowy wystrój wnętrza części zabiegowej, odnowienie elewacji, renowacja klatek schodowych. W 1899 r. wydzielenie pokoi hotelowych. Modernizacja wnętrza i remont elewacji w latach 1929-1931 i 1934-1936. Kapitałny remont i bieżące remonty po 1945 r., w czasie których przekształcono układ wnętrza i usunięto wystrój pomieszczeń. W latach 1950-1961 budynek był nieużytkowany. Remont elewacji i wnętrza 1961 r.
- **Zespół pałacowo-parkowy w Jedlinie** - pierwsze wzmianki o Jedlinie pojawiły się 1305 roku. Przez kolejne trzysta lat tereny te wchodziły w skład majątku Grodno. Ok 1605 roku posiadłość usamodzielniała się - pierwszy właściciel w miejsce istniejącego dotychczas zamku zbudował pałac. Od 1721 panem na Jedlinie był feldmarszałek von Seher-Thoss. Po śmierci wojskowego, majątkiem zarządzała żona Charlotta z Pucklerów. W tym czasie w miejscowości powstało uzdrowisko Charlottenbrunn - obecna Jedlina-Zdrój. W 1791 nowy właściciel hrabia von Puckler rozbudował rezydencję. Autorem projektu był ponoć sam Carl Gotthard Langhans - twórca m.in. Bramy Brandenburskiej w Berlinie. Obecny pałac w Jedlinie powstał z inicjatywy Carla Kristera, znanego śląskiego przemysłowca i właściciela fabryki w Wałbrzychu. Elewacje budynku utrzymano w stylu neoklasycyzmu szkoły berlińskiej charakteryzującym się przemierzaniem form klasycznych i rozwiązań zaczerpniętych z włoskiego renesansu. Gruntownie odnowioną bryłę uzupełniono o portyki doryckie od frontu i ogrodu. Po śmierci Kristera w roku 1864 czyli w dwa lata po ukończeniu budowy, kolejni właściciele utrzymywali go w lepszy lub gorszy sposób. Dopiero Gustaw Bohm - po 1889 roku - dokonał istotnych przekształceń wystroju wnętrza - w stylu historyzmu noszącego elementy neoklasycyzmu, neorenesansu i neobaroku. Wiek XIX przyniósł zmiany nie tylko w samym pałacu. Przed wejściem wybudowano fontannę w kształcie trefla. Na pobliskim wzniesieniu utworzono punkt widokowy pośród lip - tzw. Gabinet Lipowy. W czasie II Wojny Światowej w Jedlinie zlokalizowano filię obozu Gross Rosen, więźniowie pracowali w miejscowych zakładach przemysłowych oraz przy budowie kompleksu Riese. Od czasów wojny w kompleksie pałacowym nie prowadzono żadnych poważnych prac renowacyjnych. W roku 1967 pałac w Jedlinie / Jedlinie użytkowany był przez Głuszyckie Zakłady Włókiennicze Przemysłu Terenowego "Piast" w Głuszycy. W latach 1976 - 1992 zarządzała nim RSP im. XXX - lecia Dolnego Śląska. Obecnie pałac znajduje się w rękach prywatnych, ale jest udostępniony do zwiedzania.

- **Pocztą** - przy ul. Warszawskiej 6, poczta zbudowana w 1898 r. z użyciem form neorenesansowych, neobarokowych w tzw. niemieckim stylu narodowym; w latach 80-tych XX w. remont dachu, wnętrz i elewacji; podczas remontu usunięto zabytkowe piece kaflowe.
- **Remiza strażacka z dzwonnica i wozownią** - mieszcząca się na ul. Warszawskiej 9, obecnie nieczynna, częściowo zamieszkała, budynek murowany oraz częściowo drewniany, wybudowany około 1910 r.
- **Dom Bractwa Strzeleckiego ze strzelnicą** - obecnie dom ul. Piastowska 16, budynek murowany, 4 ćwierć XIX w., przebudowany około 1905 r. i użytkowany jako hotel Schützenhaus.
- **Dom gminy** - obecnie dom ul. Kłodzka 77, Kamieński (wcześniej ul. 22 Lipca 15), budynek murowany, około połowy XIX wieku.
- W mieście jest wiele zabytkowych zabudowań mieszkalnych.

Gmina Mieroszów

MIEROSZÓW

- Rynek o klasycznej zabudowie z zespołem okazałych kamienic.
- Ratusz z 1829 r.
- Kamienica nr 27 z 1734 roku. Bogaty barok z palastradami typu korynckiego, na dachu i gzymsach znajdują się rzeźby kamienne.
- Budynek sądu z 1905 roku. (obecnie Gimnazjum im. Krzysztofa Kieślowskiego).
- Kamienica nr 3/4 wzniesiona w II połowie XVI w. posiada relikty z końca XV w.

SOKOŁOWSKO

Dziś miejscowość kuracyjna, jej rozwój jako miejsca klimatycznego datuje się w drugiej połowie XIX w., wtedy to rozpoczyna tutaj swoją działalność dr Brehmer i otwiera zakład leczniczy dla chorych na płuca; w XIX i XX w. trwa wielokrotna rozbudowa zakładu przez kolejnych jego właścicieli, a po II wojnie światowej ówczesną nazwę Gobersdorf zmieniono na Sokołowsko na cześć dr Alfreda Sokołowskiego - jednego z pionierów ftjzjatrii (pulmonologii), obecnie wiele budynków z całego kompleksu w ruinie.

- Zespół sanatoryjny dr Brehmera wraz z parkiem zabytkowym - powierzchnia 12 ha; stanowią:
  - sanatorium - obecnie sanatorium „Grunwald” - budynek murowany z cegły,
  - pensjonat „Weisses Haus” - obecnie tzw. Dom Lekarza,
  - pensjonat „Neues Haus” - obecnie sanatorium „Waryński”,
  - dom mieszkalny,
  - kostnica,
  - pawilon Humbolda,
  - pawilon parkowy „Fiuggeshaus”,
  - grotta Hermana z samotnią Gertrudy,
  - pawilon parkowy - prawdopodobnie dawna pijalnia mleka,
  - folwark „Molkerei”, mosty,
  - brama.
- Zespół sanatoryjny dr Romplera z parkiem, obejmuje:
  - sanatorium - obecnie sanatorium „Biały Orzeł”,
  - pensjonat „Turm Villa”
  - jadalnię,
  - pensjonat „Villa Eisa” - obecnie żłobek,
  - źródło Wald-Quelle monument kamienny z płaskorzeźbą z przełomu XIX i XX w.

UNISŁAW ŚLĄSKI

- Drewniana Karczma z I połowy XIX w.

RYBNICA LEŚNA

- schronisko „Andrzejówka” położone na Przełęczy Trzech Dolin (799 m n. p. m.), ok. 45 min od Rybnicy Leśnej; budynek drewniany z 1933 r., stylowe rzeźby zdobiące wnętrze są dziełem artysty z Janowic - Hansa Brochenbergera

Gmina Walim

- **Karczma** w Glinnie z XVII/XVIII w.
- **Zamek Grodno** w Zagórzu Śląskim z XIII wieku - obecnie muzeum Zamek Grodno jest jednym z najlepiej zachowanych średniowiecznych zamków śląskich. Powstał w XIII wieku jako jedno z ogniw systemu ochronnego na południowej granicy księstwa Świdnicko - Jaworskiego. Początkowo w rękach Piastów, potem Czechów mocno związanej z Polską rodziną panów z Łągowa - którzy przebudowali gotycki zamek w stylu renesansowym. Kolejnym właścicielem jest feudał niemiecki Jerzy von Eben. W 1789 roku wali się ściana południowa na dziedzińcu gotyckim oraz sąsiednie skrzydło mieszkalne. Prace konserwatorskie podjęte w 1824 roku miały przystosować zamek na potrzeby ruchu turystycznego. Prowadzone również w latach 1857 - 1858 kiedy to umocniono wieżę, zabezpieczono mury i stworzono muzeum. Zespół zamkowy składa się z gotycko - renesansowego zamku górnego, wieży na skale oraz zamku dolnego - najmłodszej części zamku. Zamek zbudowany jest z kamienia, a cegły użyto w późniejszych przybudówkach i renesansowych antykach. Wieża jest u dołu czworokątna, a wyżej ośmioboczna. Górna część zamku jest

w ruinie, a w ocalałych salach mieści się niewielkie muzeum Wałbrzyskiego Oddziału PTTK. Na szczególną uwagę zasługują renesansowe portale oraz grafitowe dekoracje budynku bramnego. Na dziedzińcu znajduje się zabytek przyrody - stara lipa.

- **Zespół pałacowy** w Zagórzcu Śląskim z połowy XIX w. wraz z parkiem. Dawniej sanatorium dziecięce „Poranek”.

Gmina Głuszycza

- **Ruiny Zamku Rogowiec** z XIV w. w miejscowości Grzmiąca.
- **Dom mieszkalny** dawny nr 66 z 1736 r., ul. Wiejska 58 w miejscowości Grzmiąca.
- **Ruiny Zamku Radosno** z XV w. w Łomnicy. - ruiny kamiennego zamku książęcego Radosno na wysokim urwisku (637 m n. p. m.) stoku Sucha; zbudowany przez Bolka I pod koniec XIII w. jako jedna z twierdz strzegących dostępu do siedziby piastowskiej w Książu, od 1497 r. w ruinie po wojnach husyckich; zachowana we fragmencie okrągła wieża.
- **Dom mieszkalny (ryglowy)** z 1713 r. w Rybnicy Małej, ul. Turystyczna 13.
- **Dom mieszkalny** z 1795 r. w Sierpnicy, ul. Świerkowa 10.
- **Pałac Fabrykanta** w Głuszycy, ul. Grunwaldzka 21.
- **Pałac** w Głuszycy, ul. Grunwaldzka 41.
- **Gospoda „Pod Jeleniem”** w Głuszycy, ul. Grunwaldzka 44.

Gmina Czarny Bór

- **Ruiny zamku** - za panowania księcia Bolka II Świdnicko - Jaworskiego zbudowano na terenie gminy, na niewielkim wzgórzu nad Leskiem, gotycki zamek (z 1355 r.), z którego do dzisiaj zachowały się niewielkie fragmenty murów i ruiny wysokiej granitowej wieży, która widnieje w herbie gminy.
- **Zespół pałacowy w Czarnym Borze** - Otoczony parkiem pałac w Czarnym Borze stoi w centrum wsi. Pierwszy budynek, wybudowany około 1600 r. przez Georga Czettritza, spłonął wraz z zabudowaniami gospodarczymi w 1775 r. Odbudowa pałacu zakończona została w 1784 r., powstała budowla barokowa, murowana i tynkowana, dwukondygnacyjna, podpiwniczona, dwutraktowa z wewnętrznym otwartym traktem korytarzowym i centralnie usytuowaną dwubiegową klatką schodową. Do 1838 r. należał on do rodziny von Czettritz - Neuhaus, w tym roku zakupił go baron Conrad Otto Friedrich von Zedlitz - Neukirch. Po jego zgonie już w 1840 r. majątkiem zarządzali spadkobiercy, a w 1851r. zakupił go zięć von Zedlitz, Bernhard von Portatius. W rękach rodziny von Portatius pałac i majątek znajdował się do roku 1945. Pod koniec XIX wieku przebudowany, remontowany w 1963 r. Od 1962 r. pałac jest siedzibą Zakładu Lecznictwa Odwykowego dla uzależnionych od alkoholu. Obok dwie zabytkowe oficyny mieszkalne oraz spichlerz z XVIII wieku. W leśnej części parku zostały na początku XX wieku umieszczone grobowce rodzinne von Portatiusów, które się tam jeszcze znajdują. Pierwszy z nich - Marthy von Portatius - pochodzi z 1904 roku, kolejne z 1908 i 1942.
- **Ruiny zamku „Wojaczów”** w Grzędach z XIV-XV w.
- **Zespół pałacowy** w Jaczkowie z XVI-XIX w. wraz z parkiem.

Gmina Stare Bogaczowic

- **Dom ryglowy** w Chwaliszowie – prawdopodobnie z XVI w.
- **Ruiny Zamku Cisy** - Pierwsza wzmianka o pochodzi z 1243 roku. Kojarzony jest natomiast z inicjatywą księcia Bolka I świdnicko - jaworskiego i Bolka II, który prawdopodobnie podjął się rozbudowy warowni. W niedługim czasie zamek stał się własnością Czech i zastąpił obecne ruiny w rezydencję różnych rodów: Zeispercków kolejno A. von Grunav oraz Czetryców. W drugiej połowie XV wieku powstało przedzamcze zachodnie. Kilkadziesiąt lat później obok bramy wzniesiono basteję, która pełniła funkcję obronną mostu. Na przełomie XVIII i XIX wieku władze nakazały zniszczyć zamek. Zamek właściwy na planie czworoboku stanowił najstarszą część zespołu budowli. Otaczały go mury zewnętrzne, tworzące przed bramą zwieńczoną wieżyczką niewielki dziedziniec. Za materiał budowlany dla zamku posłużył miejscowy piaskowiec. W obrębie ruin zachowały się również pozostałości po budynku mieszkalnym, który miał przynajmniej dwie kondygnacje. W południowo - wschodniej części na terenie obiektu znajduje się wieża o średnicy ok. 10 metrów, zbudowana na planie koła. Przed rozpoczęciem II wojny światowej na terenie zamku prowadzono prace zabezpieczające - budowlane, w wyniku których zrekonstruowano między innymi bramę. Obecnie zamek jest kamienną ruiną, w której obrębie zachowany został masyw zamku wysokiego oraz przedzamcze wschodnie i zachodnie.
- **Zespół pałacowy** w Strudze z XVII-XIX w. wraz z parkiem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych, stron internetowych samorządów lokalnych oraz dot. turystyki, Rejestru zabytków nieruchomości województwa dolnośląskiego, *Słownik geografii, op. cit.*, A. Będowska-Karmelita *Przewodnik po Ziemi Wałbrzyskiej*. Alkazar: Opole 2007

2.2.2.3. Zabytkowe cmentarze

Tabela 9 Cmentarze zabytkowe.

Gmina Wałbrzych
<ul style="list-style-type: none"> • Cmentarz żydowski w Wałbrzychu – nekropolia żydowska została założona w 1902 r. jako część cmentarza miejskiego położonego pomiędzy obecnymi ulicami Przemysłową, Matejki, Moniuszki i Sikorskiego • Cmentarz Żołnierzy Armii Radzieckiej założony 10 maja 1945 r.
Gmina Świebodzice
<ul style="list-style-type: none"> • Zabytkowe grobowce - mimo, że na terenie Świebodzic nie ma zabytkowych cmentarzy to jednak są bardzo ciekawe grobowce wpisane na listę zabytków. Jest to kwatery rodziny Becker oraz grobowiec rodziny Kramsta, najbardziej zasłużonych dla świebodzickiego przemysłu. Znajdują się one na miejskim cmentarzu przy ulicy Wałbrzyskiej.
Gmina Mieroszów
<ul style="list-style-type: none"> • Cmentarz żydowski w Mieroszowie został założony w 1900 roku, na zboczu wzniesienia w rejonie dzisiejszej ul. Kościelnej. W latach swej świetności jego powierzchnia wynosiła 0,18 hektara. Niestety, do dnia dzisiejszego nekropolia przetrwała w tragicznym stanie - jest niemal zupełnie zdewastowana, a lata zaniedbań sprawiły, że cały jej obszar porasta gęszcz drzew i krzewów. Wciąż wyraźny jest rzędowy układ nagrobków. Część z nich ma formę zbliżoną do współczesnych grobów katolickich. Dominują tradycyjne macewy, a raczej pozostałe po nich postumenty. Brak jest na nich symboliki. Zachowane nagrobki i ich fragmenty pozwalają sądzić, że w okresie funkcjonowania cmentarza dokonano tu kilkudziesięciu pochówków.
Gmina Walim
<ul style="list-style-type: none"> • Kościół p.w. św. Barbary w Walimiu - na terenie dawnego cmentarza przykościelnego znajduje się klasyczna kaplica grobowa Klinbergów z 1810 roku, mieszcząca sarkofag i marmurową rzeźbę kobiecą - alegorię smutku i żałoby. Fasada z wolno stojącymi kolumnami jońskimi wspierającymi belkowanie, nad którym zwieńczenie z ważną na szczycie ma cechy barokowo - klasycystyczne. Dodatkowo kaplica grobowa Seylerów z ok. 1800 r. • Drewniana dzwonnica cmentarna w Jugowicach powstała w 1828 r. i restaurowana była w 1893 roku.
Gmina Głuszyca
<ul style="list-style-type: none"> • Cmentarz pod Szpiczakiem - niewielki, zapomniany cmentarzyk znajdujący się między szczytami Granicznik i Płoniec, przy leśnej drodze z Łomnicy i Radosnej w kierunku Przełęczy pod Ruprechtickim Śpiżakiem. • Cmentarz Ofiar Faszyzmu w Kolcach, na którym mieszczą się mogiły jeńców wojennych i więźniów obozów koncentracyjnych Gross - Rosen.
Gmina Stare Bogaczowice
<ul style="list-style-type: none"> • Kościół p.w. św. Barbary i Katarzyny w Gostkowie - założony wokół kościoła cmentarz otoczony został pochodzącym z XVIII wieku murem. Na cmentarz prowadzi reprezentacyjne podejście schodami od strony plebanii oraz droga do furty w zachodniej części muru, przy której, już poza murem cmentarza, po stronie zachodniej znajduje się dom przedpogrzebowy o bezstylowej architekturze. • Kościół p.w. MB Częstochowskiej w Jabłowie - cmentarz przykościelny w części starszej otoczony jest kamiennym murem, na planie zbliżonym do owalu. • Kościół p.w. Matki Boskiej w Lubominie - Wokół kościoła został założony cmentarz (na planie owalu, otoczony kamiennym murem). • Kościół p.w. św. Józefa Oblubieńca w Starych Bogaczowicach - cmentarz przy kościele. • Kościół p.w. MB Bolesnej w Strudze – kwatery z grobami założone są po obu stronach drogi prowadzącej od wejścia do kościoła w kierunku wschodnim - przy niej aleja klonowa, która łączy się we wschodniej części założenia z drugą aleją prowadzącą do bocznego wejścia w południowo-wschodniej części ogrodu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: stron internetowych samorządów lokalnych oraz dot. turystyki, Rejestru zabytków nieruchomych województwa dolnośląskiego

2.2.2.4. Parki pałacowe, dworskie, willowe

Tabela 10 Parki pałacowe, dworskie, willowe.

Gmina Miejska Wałbrzych
<ul style="list-style-type: none"> • Park im. Króla Jana III Sobieskiego - daje możliwość kontaktu z blisko 110 gatunkami drzew i krzewów. Jest on największym wałbrzyskim parkiem, ma 32 ha powierzchni. Położony jest na wzgórzach w centrum, między ulicami Szmidta, Lotników, Żwirki i Wigury, Karpacką i Al. Wyzwolenia. Jest bezpośrednio dostępny dla mieszkańców Nowego Miasta oraz Śródmieścia. Jest parkiem spacerowym o charakterze leśnym. Teren parku stanowi trójszczytowe Wzgórze Parkowe, położone w środkowej części Kotliny Wałbrzyskiej. Góra Parkowa zwana kiedyś Wzgórzem Szubienicznym, jest najwyższym szczytem i ma 510 m n.p.m. Pozostałe wzniesienia, położone nieco niżej, nosiły nazwy: Wzgórze Schillera (508 m n.p.m.), na którym wybudowano w 1908 r. dom wycieczkowy, obecnie zwany Harcówką, oraz Wzgórze Goethego (508 m n.p.m.) zlokalizowane w zachodniej części parku. • Park Kościuszki – jest parkiem spacerowym. Spełnia również rolę "zielonej sali gimnastycznej" dla wielu szkół tej dzielnicy. Tu też odbywają się lekcje poglądowe o tematyce przyrodniczej, gdyż park stanowi cenny zbiór osobliwości przyrodniczych. Historia parku sięga 1837 r. Powstał z adaptacji lasu mieszanego, ulepszanego poprzez liczne przebudowy. Powierzchnia drzewostanu zajmuje średnio 60%, dróg 5% a powierzchnie trawiaste 35%. W runie leśnym rośnie około 35 gatunków roślin zielnych i ok. 100 gatunków drzew i krzewów. • Park wokół Pałacu Czettrizów - stanowi najbliższe otoczenie dawnego renesansowego dworu, obecnie stanowiącego obiekt użyteczności publicznej. Założony pod koniec XIX w. park ma charakter krajobrazowy o czym świadczy wykorzystanie i częściowe przekształcenie naturalnej rzeźby terenu. Analiza gatunkowa drzew i krzewów rosnących na tym terenie wskazuje natomiast, że pierwotnie istniał na nim wielogatunkowy las liściasty. Park, mimo że nie posiada wielu gatunków osobliwych, łącznie z kompleksem cmentarzy przy ul. Moniuszki i Przemysłowej stanowi ważny zespół urządzonego starodrzewu na styku zwartej zabudowy Śródmieścia. • Park wokół Pałacu w Rusinowej – pałac otoczony rozległym reprezentacyjnym parkiem. • Park w zespole zamkowym Zamku Książ – więcej informacji w rozdziale 2.1.6.1. • Park przy III LO w dzielnicy Sobiecin.
Gmina Świebodzice
<ul style="list-style-type: none"> • Park wokół pałacu rodziny Seidlów - Park założony przez rodzinę Seidlów – właściciela browaru i mistrza loży masonskiej w mieście. Powstał w drugiej połowie XIX wieku. Nawiązuje stylem do parków angielskich. Rośnie w nim wiele egzotycznych drzew i krzewów. Większość stanowią okazałe pomniki przyrody, wśród których napotkać można kilkusetletnie cisy. • Park willowy wokół dawnego dworu Gustawa Beckera przy ul. Łącznej - znajduje się w nim kilka okazów kilkusetletnich lip, buków i klonów. Dwór został wybudowany wśród rosnącego już starodrzewu, stąd park sprawia wrażenie dzikiego zakątka. • Park miejski - niegdyś Park Kramsta. Założony przez tę rodzinę dla mieszkańców miasta. Znajduje się tu wiele drzew pomnikowych i egzotycznych – ogromny platan, egzotyczne drzewa szpilkowe i tzw. „rajskie jabłonie” sprowadzone z Japonii. • Sudecki Ogród Dendrologiczny - zlokalizowany na terenie Książańskiego Parku Krajobrazowego. Znajdują się w im liczne okazy gatunków rodzimej flory Afryki, Azji, wybrzeża Morza Śródziemnego, Ameryki i Australii.
Gmina Boguszów-Gorce
<ul style="list-style-type: none"> • Pałac w Starym Lesieńcu. - neoklasycystyczna budowla, wzniesiona na początku XIX w., na zadrzewionym wzgórzu.
Gmina Szczawno-Zdrój
<ul style="list-style-type: none"> • Park Zdrojowy im. Henryka Wieniawskiego, usytuowany na zboczach Wzgórza Gedymina. Park charakteryzuje się piękną rzeźbą terenu i bogatą roślinnością. Wśród licznych drzew szpilkowych i liściastych, rośnie: cały szereg żywotników i cypryśników - rodem z Południowej Europy, piętnaście gatunków klonów, żywotnik wschodni, grójecznik japoński, platan klonolistny i ambrowiec. Rosną tu również: tulipanowce amerykańskie, klony palmowe, krzewy i drzewa cisu oraz cisy formowane na kształt kuli i daglezie zielone z Ameryki Północnej. Jest jesion amerykański, halezja karolińska, naparstnica purpurowa, sumak octowiec, choina kanadyjska oraz drzewa magnolii oraz wiele innych krzewów i drzew dekoracyjnych. W Parku Zdrojowym ufundowany został i odsłonięty w 1966 roku pierwszy w Polsce pomnik Henryka Wieniawskiego. • Park Szwedzki zajmuje powierzchnię ok. 14 ha. Został on założony w drugiej połowie XIX wieku na terenie rozległych łąk. Jak pozwala stwierdzić plan uzdrowiska z 1891 roku łąki te zajmowały pierwotnie wydłużony pas terenu. Na terenie Parku Szwedzkiego znajduje się tablica upamiętniająca pobyt w Szczawnie-Zdrój, w 1902 roku, twórcy międzynarodowego języka - języka esperanto, dr Ludwika Zamenhafa rodem z Białegostoku.

Gmina Jedlina-Zdrój
<ul style="list-style-type: none"> • Park zdrojowy - Około poł. XIX w. z inicjatywy i fundacji kupca Teodora Düringa założono park (ok. 10 ha) z placem zabaw i stawem. Znajdował się on na tyłach zespołu willowo-ogrodowego przy obecnej ul. Warszawskiej 2. Już jako park zdrojowy został powiększony w 3 ćw. XIX w. z inicjatywy i fundacji właściciela dóbr w Jedlinie i Jedlinie-Zdroju, Engelsa. ścieżkami spacerowymi powiązано wówczas park zdrojowy z zalesionym stokiem góry Rzepisko. W roku 1899 powierzchnia parku wynosiła 28 ha. Znajdowały się tam takie urządzenia, jak fontanna, staw, pomnik bohaterów wojny, punkty widokowe. • Zespół pałacowo-parkowy w Jedlinie - więcej informacji w rozdziale 2.2.2.2.
Gmina Mieroszów
<ul style="list-style-type: none"> • Park sanatoryjny, naturalistyczno-leśny w Sokołowsku. Wraz z budynkami sanatoryjnymi zajmuje powierzchnię 12 hektarów. Założony w 1852 roku przez doktora Brehmera park miał w roku 1878 powierzchnię 70 hektarów. Kompozycję parku oparto o zasadę maksymalnego wykorzystania naturalnego ukształtowania terenu. Z naturalnych potoków górskich rozbudowano układ wodny. Powierzchnia wodna zajmuje obecnie 0, 30 ha. Przy południowo-zachodniej stronie park łączy się z dużym kompleksem lasów świerkowych porastających Góry Kamienne.
Gmina Walim
<ul style="list-style-type: none"> • Park dworski przy zespole pałacowym w Zagórzcu Śląskim Jego łączna powierzchnia wynosi 4,99 ha.
Gmina Głuszyca
<ul style="list-style-type: none"> • Park wokół Pałacu fabrykanta - obecnie znacznie zmieniony, gdyż służy, jako ogródek jordanowski.
Gmina Czarny Bór
<ul style="list-style-type: none"> • Park wokół Zespołu Pałacowego w Czarnym Borze, w którym mieści się obecnie Zakład Lecznictwa Odwykowego dla osób uzależnionych od alkoholu. Pałac ten otoczony jest starym parkiem. • Park wokół Zespołu Pałacowego w Jaczkowie.
Gmina Stare Bogaczowice
<ul style="list-style-type: none"> • Park wokół Zespołu Pałacowego w Strudze - na południe od pałacu został założony park. Od północy i południowego wschodu teren parku jest ograniczony szosą i graniczy z zabudowaniami wsi, wschodnią granicę wyznacza strumień, natomiast od południowego zachodu park łączy się z zabudową folwarczną.

Zródło: opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych, stron internetowych samorządów lokalnych oraz dot. turystyki, Rejestru zabytków nieruchomych województwa dolnośląskiego, *Słownik geografii op. cit.*, A. Będkowska-Karmelita *Przewodnik po Ziemi Wałbrzyskiej*. Alkazar: Opole 2007

2.2.2.5. Zabytki techniki

Tabela 11 Zabytki techniki.

Gmina Wałbrzych
<ul style="list-style-type: none"> • Park Wielokulturowy Stara Kopalnia - z wieżami wyciągowymi „Julia” z 1893r. i „Sobótka” z 1902r., wielkogabarytowe elektryczne maszyny wyciągowe z 1911r., Sztolnia "Julia" wyposażona w górnicze maszyny i urządzenia, łańcuskowa łaźnia górnicza z 1915 r., ekspozycja kamieni górniczych - najstarszy z 1739r., budynek kotłowni z 1882 r., sortownia węgla z 1888 r. oraz łaźnia górnicza z 1915 r. • Dworzec Wałbrzych Miasto - II poł. XIX w. • Dworzec Wałbrzych Główny – największa stacja górską w Polsce (507 m n.p.m.) – II poł. XIX w. • Młyn wodny, obecnie dom mieszkalny, ul. Słowackiego 14. • KALKOMANIA - największy w Polsce producent kalkomanii na ceramikę, szkło, emalię – II poł. XIX w. • Budynek przemysłowy w fabryce porcelany „Wałbrzych”, ul. Starachowicka, 4. • „Lisia Sztolnia”, ul. Reja 1 - Lisia Sztolnię w Wałbrzychu, na odcinku zasadniczym wybudowano w latach 1791-1974 w celu grawitacyjnego odwodnienia złoża węgla kamiennego oraz wykorzystania dla wodnego transportu urobku na powierzchnię za pomocą łożdzi. Wylot jej umieszczono na wysokości +410 m n.p.m. od strony wschodniej Lisiego Wzgórza. Sztolnia ta uzyskała długość 1600 m, udostępniając 17 pokładów węgla, należących wówczas do trzech kopalń: "Fuchs", "Emilie" i "Luise Charlotte". We wrześniu 1794 r. uruchomiono spławny transport urobku w "Lisiej" sztolni. Otwarcie pierwszego tego typu wyrobiska w górnictwie węglowym na kontynencie europejskim było bardzo uroczyste. W połowie XIX wieku transport wodny był mało wydajny. W związku z tym w 1854 r. spuszczone wodę ze sztolni i osuszono spąg, na którym

ułożono tory dla trakcji konnej. Przewóz konny okazał się bardziej wydajny, a zdolność przewozowa sztolni zwiększyła się do 480 ton/dobę. Likwidacja sztolni jako drogi transportowej węgla nastąpiła w 1867 r. „Lisia sztolnia” wpisana została do rejestru zabytków jako dobro kultury materialnej, stanowiące pierwszą na kontynencie europejskim spławną sztolnię w górnictwie węglowym. W latach 2000-2002 „Lisia Sztolnia” została udrożniona i odbudowana, ale podejmowane dziś próby jej udostępnienia turystom napotykają na liczne trudności.

- **Budynek stolarni w kopalni „Victoria”,** ul. Kosteckiego
- **Szyb „Chwalibóg I”** -wieża nadszybowa, 1888
- **Szyb „Gabriel”** -budynek maszyny wyciągowej, ul. E. Plater, 1902
- **Zespół szybu „Irena”,** ul. św. Józefa, 1890-1914
- **Szyb „Matylda”** -2 budynki wentylatorni (nr 1 i nr 2), ul. Beethovena, 1905
- **Zespół szybu „Powietrznego”,** ul. Świdnicka, 1891-1901
- **Zespół szybu „Siostrzane”,** ul. 1 Maja
- **Zespół szybu „Teresa”,** ul. Noworudzka 4, 1864
- **Zespół szybu „Tytus”,** ul. Kopalniana 2, pocz. XX
- **Zespół szybu „Wojciech”,** ul. Kosteckiego
- **Budynek maszyny wyciągowej szybu „Zbigniew”**
- **Tunel kolejowy pod Małym Wołowcem** – najdłuższy tunel kolejowy w Polsce
- **Wiadukt kolejowy** – dzielnica Podgórze, 1880 r.

Gmina Świebodzice

- **Kompleks dawnych tkalni Kramsta** przy ul. Strzegomskiej - Wybudowany w połowie XIX z czerwonej cegły klinkierowej. Obejmuje budynki tkalni, magazyny, wozownie i stajnie – potem przebudowane na garaże. Część budynków zachowała się w stanie nienaruszonym, inna część jest w stanie ruiny. Na przodzie kompleksu znajduje się budynek dawnego zarządu tkalni, który zbudowany jest w stylu klasycystycznym. Z miejscem tym związane są pewne fakty historyczne – nigdy nie wyjaśnione. Otóż w czasie II wojny światowej na terenie tkalni stały dwa baraki, w których znajdowali się więźniowie pobliskiego obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. Cały zakład był przestawiony na produkcję wojenną.
- **Kompleks elewatorów zbożowych** przy ul. Ofiar Oświęcimskich - Zbudowane zostały w 1914 roku. Czynne są do dziś.
- **Fabryka mebli przy Placu Dworcowym** - Dawny zakład konstruujący obudowy do zegarów Beckera, potem fabryka mebli. Na obiekt składa się XIX-wieczna hala maszyn, suszarnia drewna. Dawniej do komór wjeżdżały wózki z drewnem, które szczelnie zamykano i poddawano procesowi sezonowania przy pomocy maszyn parowych. System maszyn funkcjonował do połowy lat 90 –tych XX wieku. Potrzebnej do pracy suszarni pary dostarczała lokomotywa parowa stojąca na boczniczy, która podłączona była do systemu maszynowego.
- **Budynek dworca kolejowego przy Placu Dworcowym** - Wybudowany został w 1855r w chwili kiedy przedłużono linię kolejową do Wałbrzycha. Dworzec może się poszczycić swoim nietypowym położeniem. Jako jedyny w Polsce zlokalizowany jest bowiem na łuku o najmniejszym promieniu. Cały układ torów w okolicach dworca ma niespotykany kształt litery "S". Stąd wielu podróżnych zastanawia się dlaczego pociągi na świebodzickim dworcu "krzywo" stoją. To również z tego dworca odjechał w 1945 roku w kierunku Wałbrzycha tajemniczy pociąg, znikając gdzieś w pobliskich górach.
- „Stary Dworzec” z I połowy XIX wieku, już nieczynny, przy którym znajdują się prawdopodobnie najstarsze, po wrocławskich i oławskich, zabudowania dworcowe w Polsce.
- **Kompleks budynków obecnej fabryki lin Defalin** - Cały obiekt wraz z kominem powstał w XIX wieku i przetrwał do dziś. Na uwagę zasługuje także komin dawnej fabryki Gustawa Beckera z około 1860 roku, na którym zachowało się godło rodziny Becker.

Gmina Boguszów-Gorce

- **Wieża wyciągowa.** W Gorcach nad szybem „Gustav” postawiono w 1914 r. wieżę stalową, dwuzastrzałową o wysokości 30 m, którą wybudowała Huta „Karol” w Wałbrzychu. Na wieży zabudowano dwa koła linowe o średnicy 5 m. W sąsiedztwie zabudowano maszynę wyciągową dwubębnową również produkcji Huty „Karol” w Wałbrzychu, pracowała ona do 1973 r. Po likwidacji kopalni, kopalnię zatopiono a szyb podsadzono kamieniem. Na powierzchni pozostała stalowa wieża szybowa z 1914 r. wpisana do rejestru zabytków w 1981 r., która przypomina o ponad 200 letniej udokumentowanej eksploatacji węgla na terenie Gorc. W wieży wyciągowej Władze Miasta planują urządzić muzeum górnictwa: srebra, barytu i węgla.
- **Zabudowa dawnej gazowni** przy ul. Dworcowej 3 z ok. 1874. przebudowany w 1918
- **Dworzec kolejowy z budynkiem stacyjnym** z 1874 r. przebudowany w 1924 r. oraz budynek magazynowy z lat 1896-1900.

Gmina Jedlina-Zdrój
<ul style="list-style-type: none"> • Dworzec kolejowy „Jedlina Górna” z 1878 r. (obecnie nieczynny) położony w północnej części dawnej wsi Jedlinka • Dworzec kolejowy „Jedlina Dolna”, ul. Dworcowa, z 1902 • Dworzec kolejowy w Kamieńsku - około 1890 r. zbudowano zespół dworca kolejowego przy ul. Kłodzkiej 59 a.
Gmina Mieroszów
<ul style="list-style-type: none"> • Kuźnia z wyposażeniem w Różanej z I połowy XVIII w. • Dawna tkalnia - obecnie żłobek, ul. Wolności 27
Gmina Walim
<ul style="list-style-type: none"> • Sztolnie Walimskie - Od 1943 roku w rejonie Gór Sowich Niemcy prowadzili zakrojone na szeroką skalę i z ogromnym rozmachem prace budowlane pod wspólnym kryptonimem "Riese" ("Olbrzym"). Budowa nie została nigdy ukończona, a jej pozostałością jest szereg podziemnych kompleksów i budowli naziemnych do dziś owianych mgłą tajemnicy co do ich przeznaczenia. Niezwykłość tych obiektów od lat przyciąga w rejon Dolnego Śląska rzesze badaczy i poszukiwaczy przygód. Przez dziesięciolecia możliwość podziwiania ogromu pracy, jaką włożono w drążenie kilometrów tuneli w litej skale kosztem tysięcy istnień ludzkich nie była ogólnie dostępna. Obecnie utworzono infrastrukturę do zwiedzania ww. obiektu. • Jugowice – Włodarz – największy podziemny obiekt projektu Riese – obiekt o podobnym charakterze jak Podziemna Trasa Turystyczna w Walimiu. • Zapora wodna zbudowana w latach 1911 – 1914 na Jeziorze Bystrzyckim - Wielkość zapory 44 m wysokości i 230 m długości. Powstały w ten sposób zbiornik wody gromadzi do 8 mln m3 wody. Jezioro ma około 3,3 km długości przy szerokości nie przekraczającej średnio 200 m w najszerszym miejscu około 480 m. • Zespół budynków byłych Zakładów Przemysłu Lniarskiego w Walimiu. Wszystkie obiekty powstały ok. 1870 roku. • Dworzec kolejowy w Zagórzcu Śląskim z 1902.
Gmina Głuszycza
<ul style="list-style-type: none"> • Podziemny Kompleks Osówka znajduje się niewiele ponad kilometr na północny-wschód od miejscowości Kolce i takiej samej odległości na północ od miejscowości Sierpnica. Prace rozpoczęto tutaj w połowie 1943r. Doprowadziły one do powstania ogromnego systemu betonowych korytarzy, umocnień i hal. Cel prac był utrzymywany w tajemnicy. Zdaniem jednych miała to być tajna kwatera Adolfa Hitlera. Inni twierdzą, że budowano hale dla podziemnych fabryk zbrojeniowych do produkcji tajnej broni. Do pracy wykorzystywano robotników oraz więźniów z obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. Część naziemna kompleksu Osówka stanowi zewnętrzną infrastrukturę podziemnego obiektu. Stopień zaawansowania przeprowadzonych tu robót stawia te budowle na pierwszym miejscu pod względem najbardziej wykończonych naziemnych obiektów przedsięwzięcia "Riese" (niem. olbrzym) w Górach Sowich. Największą uwagę przyciągają dwa obiekty umownie nazwane "Kasyno" i "Siłownia". "Kasyno" ma 50 metrów długości. Posiada otwory okienne, monolityczny stop żelbetonowy, przewody kominkowe, rury instalacyjne oraz wewnętrzne ocieplenie z płyt wiórowo-cementowych. Strop wylany jest w formie niecki, którą docelowo zamierzano wypełnić ziemią i roślinnością. "Siłownia" to blok betonowy, składający się ze zbiorników oraz pomieszczeń do których prowadzą włązy ze stalowymi kłami.
Gmina Stare Bogaczowice
<ul style="list-style-type: none"> • wiatrak holenderski w Gostkowie z II. połowy XVIII w.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych, stron internetowych samorządów lokalnych oraz dot. turystyki, Rejestru zabytków nieruchomych województwa dolnośląskiego, *Słownik geografii, op. cit.*,

2.2.2.6. Zabytki ruchome

Za zabytki ruchome uznaje się dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty oraz pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne oraz przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.³⁸

W regionie głównym skupiskiem zabytków ruchomych jest Muzeum w Wałbrzychu. W szczególności zabytki te to kolekcje ceramiki, zbiory geologiczne, prace malarskie, ikonografia, widokówki, archiwalia, numizmatyka, zbiory kartograficzne oraz zabytki archeologiczne. Dodatkowo w Park Wielokulturowym Stara Kopalnia gromadzone są zabytki ruchome związane z przemysłem górniczym i ogólnie rozumianą techniką.

Kolejnym miejscem charakteryzującym się dużą ilością zabytków ruchomych jest Zamek Książ. Ze względu na brak nadzoru nad zabytkiem w okresie powojennym w przeważającej części nie pochodzą one z oryginalnego wyposażenia zamku. Głównymi zabytkami ruchomymi są meble pochodzące z różnych okresów (np. XIX w. sprowadzone z dawnego hotelu w Szczawnie-Zdroju, meble zdobione techniką intarsji i inkrustacji).³⁹

W Świebodzicach w rękach prywatnych znajduje się liczna grupa zabytkowych, XIX-wiecznych zegarów z fabryki Gustawa Beckera. Milionowy egzemplarz zdobi salę konferencyjną zakładów "Termet" przy ulicy Wałbrzyskiej.

W Boguszowie-Gorcach na uwagę zasługują meble gabinetowe w gabinecie burmistrza pochodzące z XIX w. Największe zbiory starych kartek i widokówek Boguszowa, Gorc, Kuźnic Świdnickich posiada Pan Marceli Lorenc. Największe zbiory minerałów posiada Pan Jan Kaluch.

2.2.2.7. Formy tradycyjnej zabudowy wiejskiej

Na terenie subregionu znajduje się wiele form tradycyjnej zabudowy wiejskiej. W szczególności można je zaobserwować poza terenami gmin miejskich lub w przypadku zachowania dawnej zabudowy na terenie administracyjnym miast (np. zespół folwarczny w zespole zamku Książ).

Praktycznie w każdej gminie wiejskiej lub miejsko-wiejskiej występują zabytki wpisane do rejestru związane z zabudową wiejską tych terenów. Najczęściej występujące formy zabudowy to:

- zabudowa mieszkalna,
- gospody, karczmy,
- zabudowa gospodarcza.

2.2.2.8. Stanowiska archeologiczne

Znaleziska archeologiczne na obszarze subregionu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” wskazują na przejściowy charakter wczesnych etapów osadnictwa pomiędzy surowszymi warunkami bytowania u podnóża Sudetów, a żyznymi glebami Niziny Śląskiej. Większość znalezisk przypada na przełom XIX i XX w., stanowiący okres rozwiniętej działalności górniczej. Podejmowane dotąd prace archeologiczne ustaliły, iż osadnictwo wkroczyło w Kotlinę Wałbrzyską doliną Pełcznicy, ale badania utrudniają kopalniane hałdy, nasypy, kamieniołomy, osadniki i zabudowa miejska, przez co źródła archeologiczne stają się skromne ilościowo i nie dość reprezentatywne. Z okresu paleolitu (50 000 do 8000 r. p.n.e.) i mezolitu (8000-4500r. p.n.e.) odkryte zostały zabytki krzemienne w postaci nieregularnych odłupków.

Niewyjaśnione przeznaczenie mają materiały z okresu neolitu (4500-1800r. p.n.e.) pozyskane w rejonie Szczawienka, Białego Kamienia i Nowego Miasta. Stosunkowo niedawno, bo dopiero w 1992r., w wałbrzyskiej dzielnicy Podgórze oraz w dolinie górnej Pełcznicy natknięto się na kilkadziesiąt obrobionych schyłkowo paleolitycznych krzemieni. Znaleziska z Mokreszowa mogą wskazywać na przebywanie na tym obszarze łowieckich grup myśliwskich, zapuszczających się w głąb Kotliny Wałbrzyskiej. Na uwagę zasługuje okres wpływów rzymskich trwający od przełomu er do ok. 375 r. n.e., o czym świadczy zbiór 5 monet, w tym z czasów panowania cesarza Hadriana (117-138) i Antonina Piusa (138-61). Brązową monetę Domicjana (81-96) znaleziono w Starym Zdroju,

³⁸ Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego 2007-2011 - Załącznik do Uchwały Nr LX/912/2006 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 26 października 2006 roku

³⁹ Książ. Furtenstein. Wydawnictwo Parma Press: Warszawa 2001

a na inną, również wykonaną z brązu, natrafiono w Szczawnie-Zdrój. Świadczy to o intensywnych kontaktach handlowych ludności tego obszaru z cesarstwem rzymskim.⁴⁰

Ślady pobytu człowieka na terenie Świebodzic sięgają czasów prehistorycznych. Świadczyć mogą o tym znaleziska archeologiczne pochodzące prawdopodobnie ze środkowego okresu epoki kamienia, tzw. mezolitu (8000 - 4500 lat p.n.e.). Początki osadnictwa średniowiecznego w okolicach dzisiejszego miasta sięgają prawdopodobnie IX w. Na ten okres datowane są sąsiadujące z granicami Świebodzic dwa słowiańskie grodziska – w Starym Książu i Nowym Jaworowie.⁴¹

2.2.3. Muzea, zbiory i wystawy czasowe

Tabela 12 Muzea, zbiory i wystawy czasowe.

Gmina Wałbrzych
<ul style="list-style-type: none"> • Muzeum w Wałbrzychu – Wałbrzych, ul. 1-go Maja 9   <ul style="list-style-type: none"> ▪ wystawy stałe: Dział Ceramiki, Dział Geologii, Dział Sztuki, Dział Historii Miasta i Regionu, Oddział archeologii, Górnictwo XVI i XIX w. według grafiki G. Agricoli i E. Heuchlera, ▪ wystawy czasowe: Porcelana inaczej, Hałdy Wałbrzyskich kopalń węgla kamiennego.   • Park Wielokulturowy Stara Kopalnia - Wałbrzych, ul. Wysockiego 28 - zlokalizowany jest w historycznym zespole architektonicznym byłej KWK „Julia”, stanowiącej przykład wielowiekowej ewolucyjnej rozbudowy kompleksu przemysłowego. Początki jego sięgają połowy XVI w. Ostatnie inwestycje miały miejsce w latach 90 – tych XX w. Na terenie obszaru opracowania najstarsze zachowane relikty działalności górniczej (Lisia Sztolnia) pochodzą z II poł. XVIII w. W zespole dominuje jednak zabudowa powstała na przełomie XIX i XX w. • Zamek Książ – w zamku mieści się Wałbrzyska Galeria Sztuki BWA (wystawy dzieł współczesnych twórców polskich), a także odbywają się różne wystawy okolicznościowe (np. wystawa łowiecka, ceramiki artystycznej). • Galeria pod Atlantami – Rynek 9 - galeria powstała w 1993 roku przy Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej. Organizuje wystawy sztuki współczesnej polskiej i zagranicznej ze szczególną preferencją lokalnego środowiska artystycznego. • Galeria Książki - Rynek 9.
Gmina Świebodzice
<p>Wystawy czasowe w Miejskim Domu Kultury:</p> <ul style="list-style-type: none"> - coroczna wystawa pracowni plastycznej, - wystawa reprintów „Świebodzice na starej pocztówce, - wystawa dokumentalna fotografii Krzysztofa Lisa „Świebodzice - moje miasto”, - wystawa po plenerze malarskim „Malowane miasto”, - comiesięczna wystawa malarstwa, fotografii, grafiki i tkaniny znanych artystów, - comiesięczne prelekcje zainicjowane przez Towarzystwo Miłośników Świebodzic dotyczące historii Dolnego Śląska (np. "historia kolei", spotkanie z Bractwem Krzyżowców, "Piastowskie Zamki Śląskie").
Gmina Walim
<ul style="list-style-type: none"> • Muzeum Sztolni Walimskich Niedokończona budowa z okresu II Wojny Światowej, a jej pozostałością jest szereg podziemnych kompleksów i budowli naziemnych do dziś owianych mgłą tajemnicy co do ich przeznaczenia. • Muzeum Regionalne PTTK na Zamku Grodno – stała ekspozycja z modelami maszyn obłączniczych. Jest to jedyny na Dolnym Śląsku, a drugi w Polsce obok Zamku w Golubiu - Dobrzyniu zamek będący pod opieką PTTK.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych, stron internetowych samorządów lokalnych oraz dot. turystyki, *Wykaz Muzeów w Polsce*. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków: Warszawa 2007

2.2.4. Instytucje kulturalne

Tabela 13 Instytucje kulturalne.

Gmina Wałbrzych
<ul style="list-style-type: none"> • Muzeum w Wałbrzychu • Park Wielokulturowy Stara Kopalnia • Wałbrzyski Ośrodek Kultury • Wałbrzyska Galeria Sztuki BWA "Zamek Książ"

⁴⁰ *Słownik geografii...*, op. cit

⁴¹ Dane przekazane przez UM Świebodzice

<ul style="list-style-type: none"> • Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna „Biblioteka pod Atlantami” • Teatr Dramatyczny im. Jerzego Szaniawskiego w Wałbrzychu • Filharmonia Sudecka • Zespół Pieśni i Tańca „Wałbrzych” • Teatr Lalki i Aktora
Gmina Świebodzice
<ul style="list-style-type: none"> • Miejski Dom Kultury • Miejska Biblioteka Publiczna • Kino „Wolność”
Gmina Boguszów-Gorce
<ul style="list-style-type: none"> • Miejska Biblioteka Publiczna – Centrum Kultury w Boguszowie – Gorcach Plac Odrodzenia 4. • Na terenie gminy rozwija się rzemiosło artystyczne. W Boguszowie-Gorcach zlokalizowane są dwie pracownie rzeźbiarskie oraz jedna pracownia rzeźbiarsko-malarska.
Gmina Szczawno-Zdrój
<ul style="list-style-type: none"> • Miejska Biblioteka Publiczna • Teatr Zdrojowy
Gmina Jedlina-Zdrój
<ul style="list-style-type: none"> • Centrum Kultury w Jedlinie-Zdroju • Biblioteka • Infocentrum - Gminne Centrum Edukacji
Gmina Mieroszów
<ul style="list-style-type: none"> • Mieroszowskie Centrum Kultury
Gmina Walim
<ul style="list-style-type: none"> • Centrum Kultury i Turystyki w Walimiu • Wiejski Dom Kultury w Dziećmorowicach • Gminna Biblioteka Publiczna w Walimiu
Gmina Głuszycza
<ul style="list-style-type: none"> • Centrum Kultury - Miejska Biblioteka Publiczna • Wiejski Dom Kultury
Gmina Czarny Bór
<ul style="list-style-type: none"> • Centrum Kultury w Czarnym Borze • Ośrodek Kultury w Witkowie • Gminna Biblioteka Publiczna w Czarnym Borze
Gmina Stare Bogaczowice
<ul style="list-style-type: none"> • Gminna Biblioteka Publiczna

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych oraz ich stron internetowych

2.2.5. Tradycje i imprezy lokalne-kulturalne (roczne kalendarium)

Dla celów opracowania kalendarza imprez w subregionie turystycznym „Góry Wałbrzyskie” wybrano tylko te, które mogą mieć dla turystyki znaczenie ponadlokalne. Przygotowując roczne kalendarium wzorowano się na kalendarzach lokalnych imprez poszczególnych gmin na 2008 rok.

Miesiąc	Imprezy kulturalne	Imprezy sportowe	Imprezy okolicznościowe	Inne
Styczeń	-Wieczór artystyczny „In Memoriam....” w rocznicę śmierci H. Grajka – Gmina Boguszów-Gorce	-Bieg Noworoczny – Gmina Jedlina-Zdrój -Halowy Turniej Piłki Nożnej Dzieci o Puchar L&L - Gmina Jedlina-Zdrój -Halowy Turniej Piłki Nożnej Seniorów o Puchar Burmistrza - Gmina Jedlina-Zdrój	Orkiestra Świątecznej Pomocy – imprezy w różnych miejscach obszaru	
Luty		-Gala Sportu Boguszowskiego - Gala Sportu Wałbrzyskiego -Bieg narciarski Dzikowiec - Gmina Boguszów-Gorce -Uliczny Bieg Narciarski – Gmina Szczawno-Zdrój -Halowy Turniej Piłki Nożnej, pn. „Przystanek Jedlina-Zdrój STOP Nałogom i Przemocy” - Gmina Jedlina-Zdrój -Narciarski Bieg Gwarków – Gmina Mieroszów wspólnie z Gminą Wałbrzych -Narciarski Bieg Skalnika - Gmina Mieroszów -Memoriał A. Ciepielewskiego i T. Gronia w Slalomie Gigancie - Gmina Mieroszów		-Babska Biesiada Combrowa - Gmina Boguszów-Gorce - Międzynarodowe Warsztaty Fletowe – Gmina Szczawno-Zdrój
Marzec	-Warsztaty kabaretowe – Ogólnopolska Aukcja Kabaretowa, czyli „Przewalka na Opak” – Gmina Miejska Wałbrzych -Międzynarodowy Dzień Teatru - Gmina Miejska Wałbrzych -Międzynarodowe Biennale Pasteli - Gmina Miejska Wałbrzych	-Mistrzostwa Wałbrzycha w biegu po schodach „Tarasy i schody Zamku Książ” - Gmina Miejska Wałbrzych - Ogólnopolska Olimpiada Młodzieży w szachach - Gmina Szczawno-Zdrój -Halowy Turniej Piłki Nożnej Samorządowców „Piłkarski Zdrój” - Gmina Jedlina-Zdrój	Wydarzenia związane ze świętami Wielkiej Nocy - imprezy w różnych miejscach obszaru	- Pegazik - Konkurs recytatorski dla Szkół Podstawowych i Gimnazjów - Gmina Boguszów-Gorce

Kwiecień	<p>-Międzynarodowa Akademia Filharmonii Sudeckiej Orkiestra Symfoniczna FS - Gmina Miejska Wałbrzych -Przegląd Teatrzyków Dziecięcych „SOWA” - Gmina Walim</p>	<p>-Międzynarodowy Turniej Młodzików w Zapasach „Powitanie wiosny” - Gmina Miejska Wałbrzych -Mistrzostwa Dolnego Śląska MTB w Jeździe pod Górę „Spec Gór -Chełmiec” -Puchar Dolnośląski w Skateboardingu - Gmina Miejska Wałbrzych -Górale na Start – Wałbrzych i okoliczne gminy -Ogólnopolska Olimpiada Młodzieży w Koszykówce - Gmina Świebodzice -Otwarty Turniej Bellota - Gmina Boguszów-Gorce -Rajd Walończyków - Gmina Boguszów-Gorce -Międzynarodowy Festiwal Petanque - Gmina Jedlina-Zdrój -Międzynarodowy Turniej Siatkówki im Czarka Miłosza - Gmina Mieroszów -Dolnośląska Edycja Rajdu Przeprowowego Poland Trophy – Gmina Walim</p>	Wydarzenia związane ze świętami Wielkiej Nocy - imprezy w różnych miejscach obszaru	
Maj	<p>Festiwal Kwiatów i Sztuki w Wałbrzychu – miejsce imprezy Zamek Książ -Ogólnopolska Giełda Kabaretowa Przewałka - Gmina Miejska Wałbrzych -Międzynarodowy Festiwal Henryka Wieniawskiego - Gmina Szczawno-Zdrój -Dni Szczawna-Zdrój -Manewry kulturalne: Spotkania polsko-czesko-francuskie - Gmina Jedlina-Zdrój</p>	<p>-Międzynarodowy Rajd Rowerowy „Wałbrzych Miasto MTB” -Międzynarodowe Zawody Zaprzęgowe CAI - Gmina Miejska Wałbrzych -Górale na Start – Wałbrzych i okoliczne gminy -Rajd Samochodów Terenowych „HAŁDA” - Gmina Miejska Wałbrzych -Międzynarodowe Spotkanie Sportowców: Witham-Waldbröl-Świebodzice -Polska Biega - Bieg Przelajowy – Gmina Świebodzice Bike Maraton - Gmina Boguszów-Gorce -Bike Maraton -Skoda Auto Grand Prix MTB - Gmina Szczawno-Zdrój -Night Race 4xMayor’s Cup - Gmina Szczawno-Zdrój -Skandia Maraton - Gmina Szczawno-Zdrój -Uzdrowski Bieg na Chełmiec - Gmina Szczawno-Zdrój -Ogólnopolski Bieg Szlakiem Uzdrowskim - Gmina Jedlina-Zdrój</p>	Festyny pierwszomajowe i z okazji 3 Maja - obchody w różnych miejscach obszaru	<p>-Festyn Przedsiębiorstw WSSE - Gmina Miejska Wałbrzych -Jarmark Średniowieczny - Gmina Walim -Ogólnopolski Kulinaryny Złot Orłów - Gmina Szczawno-Zdrój</p>

		-Uliczny Bieg Jeża - Gmina Mieroszów -Rajd Szlakiem Martyrologii - Gmina Walim		
Czerwiec	-Międzynarodowy Festiwal Piosenki Dziecięcej - Gmina Miejska Wałbrzych -Dni Świebodzic -Dni Boguszowa – Gorc -Koncerty promenadowe – Gmina Szczawno-Zdrój -Dni Ziemi Mieroszowskiej -Obchody Dnia Wałbrzyskiego Twórcy – Gmina Miejska Wałbrzych	-Górale na Start – Wałbrzych i okoliczne gminy -Mały Wyścig Pokoju - Gmina Świebodzice -Sudecka 100 i Nocny Maraton Górski - Gmina Boguszów-Gorce -Mini Setka – impreza biegowa dla dzieci - Gmina Boguszów-Gorce -Mistrzostwa Polski w paralołtniach - Góra Dzikowiec -Polsko-Czeski Bieg Mieszka i Dobrawy - Gmina Mieroszów -Międzywiejskie zamieszki sprawnościowe - Gmina Walim	Dzień Dziecka - imprezy w różnych miejscach obszaru	-Międzynarodowe Targi Rzemiosła Artystycznego i Sztuki Użytkowej - Gmina Świebodzice -Noc Świętojańska pod Mniszkiem - Gmina Boguszów-Gorce -Noc Świętojańska - Gmina Walim
Lipiec	-Koncerty promenadowe – Gmina Szczawno-Zdrój -Letnia Szczawieńska Gala Operowa - Gmina Szczawno-Zdrój -Szczawieńskie Spotkania z Folklorem -Letni Festiwal Gitarowy - Jedlina-Zdrój, Zagórze Śląskie, Głuszycza -Międzynarodowy Festiwal Teatrów Ulicznych – Gmina Jedlina-Zdrój -Folk Blues Piknik - Gmina Mieroszów -Sudeckie Lato ze Sztuką/Muzyczny Zamek Grodno - Gmina Walim	-Mistrzostwa Polski w Maratonie MTB - Gmina Miejska Wałbrzych -Mistrzostwa Polski w Trialu - Gmina Boguszów-Gorce -Drużynowe Mistrzostwa Polski w Trialu Rowerowym -Międzynarodowe zawody o puchar Dzikowca w paralołtniach -Mistrzostwa Polski w Drezynowaniu - Gmina Walim		-Międzynarodowy Letni Kurs Gitary Klasycznej - Gmina Szczawno-Zdrój
Sierpień	-Międzynarodowy Festiwal Kameralistyki „ENSEMBLE” im. Księżnej Daisy - Gmina Miejska Wałbrzych -LETNIA SERENADA - Gmina Miejska Wałbrzych -Koncerty promenadowe - Szczawno-Zdrój -Festiwal Dworzysko Country - Gmina Szczawno-Zdrój -Kamyki Open Air Festival – Gmina Głuszycza	-Wyścig o Puchar Prezesa Fortum, Wyścig WSSE na czas - Gmina Miejska Wałbrzych -Kryterium Uliczne “O Złotą Spinę Prezydenta Miasta Wałbrzycha” - Gmina Miejska Wałbrzych -Kryterium “Memoriał im. J. Wilczewskiego” - Gmina Miejska Wałbrzych -Memoriał im. Pawła Sosika – wyścig kolarski - Gmina Świebodzice -Ogólnopolski Sudecki Turniej Tripletów Petanque - Gmina Boguszów-Gorce -Ogólnopolski Rajd Przewodników PTTK - Gmina Szczawno-Zdrój -Międzynarodowy Wyścig Kolarski o Puchar DZT - Gmina Jedlina-Zdrój		-Biesiada ziemniaczana pod Mniszkiem - Gmina Boguszów-Gorce -Dolnośląski Festiwal Zupy Skansen folkloru i tradycji śląskiego pogranicza – Gmina Jedlina-Zdrój -Festiwal Sera – Gmina Walim -Biała Dama - Gmina Walim -Festiwal Pstrąga – Gmina Głuszycza

Wrzesień	<ul style="list-style-type: none"> -Dni Wałbrzycha -Szczawieńskie Spotkania z Chopinem -Międzynarodowy Festiwal Wratislavia Cantans -Międzynarodowe Spotkania Orkiestr Dętych - Gmina Szczawno-Zdrój 	<ul style="list-style-type: none"> -Górale na Start – Wałbrzych i okoliczne gminy -Mistrzostwa Polski Młodych Koni w Ujeżdżeniu - Gmina Miejska Wałbrzych -Boguszowska 20 – bieg przełajowy - Gmina Boguszów-Gorce -Puchar Polski w Four Crossie - Gmina Szczawno-Zdrój -Turniej o Mistrzostwo Firmy Argillon w Bule - Gmina Jedlina-Zdrój -Górskie Mistrzostwa Polski w Kolarstwie - Gmina Jedlina-Zdrój - Dolnośląski Festiwal Terenoterapii - Gmina Jedlina-Zdrój -Otwarte Mistrzostwa Jedliny-Zdrój w Tenisie Ziemnym -Międzynarodowe zawody w lotach holowanych – Gmina Mieroszów 		<ul style="list-style-type: none"> -Dary Jesieni - festyn - Gmina Miejska Wałbrzych -Dożynki Gminne - Ciernie -Święto Chleba - Gmina Boguszów-Gorce - Święto latawca – Dworzysko - Gmina Szczawno-Zdrój -Międzynarodowy Konkurs Historyczny Śląskie Zamki i Pałace - Gmina Jedlina-Zdrój -Święto Pieroga - Czarny Bór -Turniej Miast i Gmin Powiatu Wałbrzyskiego
Październik	<ul style="list-style-type: none"> -Wałbrzyskie Dni Dramaturgii - Gmina Miejska Wałbrzych -Polsko Czeskie Dni Kultury Chrześcijańskiej - Gmina Boguszów-Gorce -Bluestrada - Gmina Mieroszów 	<ul style="list-style-type: none"> -Mistrzostwa Polski Modeli Swobodnie Latających w klasie F1, A, B, C - Gmina Świebodzice -Turniej Siatkówki Chłopców „Puchar Gór Sowich” - Gmina Jedlina-Zdrój - Zawody Rowerowe o Puchar Wójta Gminy Walim MTB 	<ul style="list-style-type: none"> -Wałbrzyski Przegląd Piosenki Chrześcijańskiej „Pozytywne Granie” – Gmina Miejska Wałbrzych 	
Listopad	<ul style="list-style-type: none"> - Wałbrzyskie FANABERIE Teatralne - Gmina Miejska Wałbrzych -Konkurs Poetycki „O srebrny Liść Chmielu” - Gmina Miejska Wałbrzych -Konkurs piosenki turystycznej - Boguszów-Gorce -QIOSKADR" - Przegląd Filmów Amatorskich D9 - Gmina Mieroszów 	<ul style="list-style-type: none"> -Turniej Zapaśniczy Juniorów im. Bogusława Dąbrowskiego – Gmina Miejska Wałbrzych 	<ul style="list-style-type: none"> -Obchody 11 listopada - obchody w różnych miejscach obszaru 	<ul style="list-style-type: none"> - Sowiogórskie Potyczki Ekologiczne - Gmina Jedlina-Zdrój
Grudzień		<ul style="list-style-type: none"> -Międzynarodowy Turniej Tańca – Gmina Świebodzice -Otwarte Mistrzostwa Jedliny-Zdrój w badmintonie 	<ul style="list-style-type: none"> -Barbórka - imprezy w różnych miejscach obszaru -Jarmark Bożonarodzeniowy oraz Święto Piernika - Gmina Świebodzice -Imprezy Sylwestrowe -Wałbrzyski Jarmark Święteczny- Gmina Miejska Wałbrzych 	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych oraz ich stron internetowych

2.2.6. Pozamaterialne walory kulturowe (wybitne postaci, legendy, tradycje, obyczaje, przepisy kulinarne)

W związku z bogatą przeszłością regionu istnieje wiele legend dotyczących początków osadnictwa, ukrytych skarbach, a także działalności hitlerowców w czasie II Wojny Światowej. Zwłaszcza ten ostatni aspekt budzi największe zainteresowanie ze względu na ciągle żywe wspomnienia tamtego czasu oraz niewyjaśnione powody wielu ich działań w tym terenie. Wciąż nie wiadomo w jakim celu budowano kompleksy oraz tunele podziemne na terenie „Gór Wałbrzyskich”, a wszystkie odpowiedzi to hipotezy próbujące wyjaśnić poświęcenie życia bardzo dużej liczby osób wykorzystywanych do budowy tych obiektów.

Subregion „Gór Wałbrzyskich” został w okresie powojennym prawie całkowicie wysiedlony i następnie ponownie zamieszkały głównie przez repatriantów zza nowej, wschodniej granicy kraju. Czynnikiem ten wpłynął na zanik większości tradycji regionalnych i zastąpienie ich zwyczajami przywiezionymi ze wschodu. Obecnie nie występuje powszechne kultywowanie starych tradycji.

W przeszłości oraz obecnie w analizowanym obszarze urodziło się lub przebywało wiele wybitnych postaci. Są wśród nich nobliści (Gerhard Hauptman), literaci, artyści, sportowcy, dziennikarze, naukowcy. Wpływ wybitnych postaci na ofertę turystyczną regionu wiąże się przede wszystkim z działalnością muzealną związaną z nimi lub ich aktywnością kulturalną w obszarze (galerie, wystawy, spotkania).

Dodatkowym czynnikiem poprawiającym ofertę subregionalnego produktu turystycznego są istniejące imprezy związane z walorami kulinarnymi. Efekty związane z wysiedleniem powodują brak kultywacji tradycji kulinarnych jednak możliwa jest ich rekonstrukcja na podstawie źródeł. Istnieje również możliwość promocji tradycji związanych z kuchnią występującą na terenach sprzed przesiedlenia mieszkańców. Pozytywnym sygnałem jest zauważenie przez samorządy lokalne potencjału tego waloru i organizacja imprez z nim związanych. Niezbędne wydaje się jednak poszerzenie oferty w tym zakresie, a także podniesienie rangi istniejących wydarzeń.

Legendy:

Legenda o cudownym źródleku – o powstaniu miasta Wałbrzych,

Legenda o jezioru na Wzgórzu Gedymina,

Legenda o studni na zamku Grodno,

Legenda o skarbach w Jasnym Potoku,⁴²

Legenda o znikającym pociągu,

Opowieść o skale olbrzyma,

Legenda o skarbie w Pełcznicy,

Generał z Gór Sowich,⁴³

O zamku Grodno: Wierny pies, O trzech starcach.

„Bajkowy Wałbrzych” – książka wydana przez Katolickie Stowarzyszenie Civitas Christiana

Walory kulinarne:

Boguszów – Gorce - Święto Ziemniaka,

Babska Biesiada Combrowa - Boguszów-Gorce,

Dolnośląski Festiwal Zupy - Jedlina-Zdrój,

Festiwal Sera – Walim,

Święto Pieroga - Czarny Bór,

Ogólnopolski Kulinaryny Złot Orłów – Szczawno-Zdrój,

Festiwal Pstrąga – Głuszyca.

Wnioski – walory kulturowe

Analiza opisanych w rozdziale walorów kulturowych pozwala podsumować i wskazać te elementy, które mają kluczowe znaczenie przy konstrukcji celów i kierunków działania strategii rozwoju turystyki.

1. Bogata historia regionu warunkuje rozwój turystyki historycznej. Waloryzowane obiekty pochodzą z różnych okresów oraz znajdują się w różnym stanie technicznym, ale stanowią przedmiot aktualnie trwających lub planowanych inwestycji w ramach programów rewitalizacji.

⁴² A. Będowska-Karmelita „Przewodnik po Ziemi Wałbrzyskiej”, Alkazar, Opole 2007

⁴³ „Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska” pod red. Z. Kłodnickiego, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze: Wrocław 1996

2. Duża ilość zabytków sakralnych zwiększa atrakcyjność turystyczną regionu i daje możliwość konstruowania tras turystycznych w oparciu o ten walor. Większość zabytków sakralnych w tym obszarze dotyczy kultu religijnego opartego na religii rzymsko-katolickiej i ewangelickiej co stanowić może płaszczyznę dla realizacji przedsięwzięć turystycznych ukierunkowanych zarówno na te dwie grupy narodowo – społeczne jak i być pomostem dla integracji obu kultur.

3. Szczególne znaczenie dla regionu ma Zamek Książ będący najlepiej rozpoznawaną marką turystyczną w obszarze. Obiekty świeckie obejmują także ruiny zamków, zespoły pałacowe, rynki miast, zabudowę miejską, obiekty użyteczności publicznej, obiekty sanatoryjno-uzdrowskie – duża ilość zabytków daje szerokie możliwości wykorzystania ich w tworzeniu projektów i imprez kulturalnych i artystycznych.

4. Brak jest dużych zabytkowych nekropolii. Istniejące zabytkowe cmentarze mogą mieć znaczenie w przypadku turystyki martyrologicznej, jednak głównie występują cmentarze przykościelne – wyjątkiem jest Cmentarz Ofiar Faszyzmu w Kolcach.

5. W obszarze objętym strategią występuje sporo zabytkowych parków. Jest to w głównej mierze spowodowane tworzeniem parków w uzdrowskich, wokół licznych pałaców, a także parków miejskich. Parki te mogą stanowić jeden z walorów dla turystyki krajoznawczo-krajobrazowej jak i aktywnej poprzez wykorzystanie terenów zielonych do organizacji przestrzeni dla sportów i rekreacji. Stan utrzymania szaty roślinnej i stanu urządzeń technicznych parków jest różny – od parków dziczących do parków już zrewitalizowanych.

6. Obszar subregionu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” był przez wieki rejonem o bardzo silnie rozwiniętym przemyśle. Przemysłową przeszłość obrazują zabytki techniki. Walor ten stanowi bazę dla turystyki poprzemysłowej i kulturowej np. poprzez tworzenie parków tematycznych. Wiele przemysłowych obiektów zabytkowych zostało zniszczonych lub sprzedanych pod budowę m.in. centrów handlowych ze względu na kubaturę oraz brak środków na ich utrzymanie. Najważniejszymi zabytkami techniki w regionie są obiekty: związane z górnictwem (Wałbrzych i Boguszów-Gorce), związane z budową podziemnych i naziemnych konstrukcji przez hitlerowców (Walim i Głuszycza), dworców kolejowych (wymagające renowacji), dawnych fabryk oraz zapory wodnej na Jeziorze Bystrzyckim.

7. Kumulacja zabytków ruchomych występuje głównie w muzeach. Nie wszystkie eksponaty są udostępnione turystom min. z uwagi na małą powierzchnię wystawienniczą odpowiadającą wymogom ekspozycji.

8. Zabytkowa zabudowa wiejska występuje w obszarze objętym strategią turystyki, jednak jej wykorzystanie nie jest pełne. Wśród zabytków brak jest większych zespołów zabudowań mogących stanowić atrakcję turystyczną.

9. Instytucje kulturalne zlokalizowane na terenie każdej gminy nie stanowią zaplecza dla rozwoju turystyki z wyjątkiem miasta Wałbrzycha i Szczawna-Zdrój. W celu skonstruowania oferty turystycznej opartej o lokalne obiekty kultury konieczne są inwestycje w infrastrukturę instytucji kultury i ich organizację zaplecza w tym zasoby ludzkie.

10. Obszar posiada bogaty kalendarz imprez kulturalno-rozrywkowych, który powinien zaspokoić dość szeroką grupę turystów. Organizowane są koncerty, przedstawienia, teatry uliczne, imprezy sportowe, festyny, targi, dożynki. Warty podkreślenia jest tradycyjny charakter proponowanych wydarzeń. Brak jest wydarzeń przyciągających masową publiczność, lub skierowanych do „nowych” grup odbiorców.

11. Pozamaterialne walory kulturowe pozwalają na tworzenie „klimatu” turystycznego miejsca o ciekawej i tajemniczej historii. Wskazane jest rozszerzanie oferty regionu o wydarzenia związane z kulinarnymi aspektami kultury „Gór Wałbrzyskich” Daje to możliwość rozwijania turystyki kulinarnej w tym obszarze.

2.3. Walory specjalistyczne i ich wykorzystanie dla turystyki aktywnej

Według prof. W. Mynarskiego⁴⁴ jedną ze szczególnie pożądaną, z wielu względów, form działalności człowieka jest aktywność fizyczna (ruchowa). Zgodnie z definicją turystyki określoną jako „zamierzoną, celowo dobraną dla potrzeb człowieka aktywnością ruchową w wybranych dyscyplinach turystycznych” turystyka aktywna ma kluczowe znaczenie dla realizacji podstawowych potrzeb człowieka.

Turystyka może i powinna być jednym z głównych środków aktywności rekreacyjnej, a pomocniczym w innych formach uczestnictwa w kulturze fizycznej. Przebywanie na wolnym

⁴⁴ W. Mynarski „Miejsce turystyki wśród form uczestnictwa w kulturze fizycznej” w: „Turystyka w Polsce w warunkach integracji europejskiej i globalizacji rynku światowego” pod red. I Jędrzejczak i W. Mynarskiego, Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach: Katowice 2003

powietrzu niezależnie od pory roku i pogody jest obecnie podstawowym warunkiem racjonalnego wypoczynku, stylu życia w czasie wolnym.

Według prof. W. Mynarskiego⁴⁵ jedna ze szczególnie pożądanых, z wielu względów, form działalności człowieka jest aktywność fizyczna (ruchowa). Zgodnie z definicją turystyki określoną jako „zamierzoną, celowo dobraną dla potrzeb człowieka aktywnością ruchową w wybranych dyscyplinach turystycznych” turystyka aktywna ma kluczowe znaczenie dla realizacji podstawowych potrzeb człowieka.

Turystyka może i powinna być jednym z głównych środków aktywności rekreacyjnej, a pomocniczym w innych formach uczestnictwa w kulturze fizycznej. Przebywanie na wolnym powietrzu niezależnie od pory roku i pogody jest obecnie podstawowym warunkiem racjonalnego wypoczynku, stylu życia w czasie wolnym.

W ramach turystyki kwalifikowanej w obszarze „Góry Wałbrzyskie” notowana jest i perspektywnie rozwijać się będzie intensywnie⁴⁶:

- turystyka ekologiczna - Książański Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich - turystyka wędrownicza po szlakach turystycznych i rowerowych,
- turystyka piesza - cały obszar – wytyczone szlaki turystyczne, punkty widokowe, wiaty, baza gastronomiczna i inne usługi turystyczne w tym Nordic Walking,
- turystyka rowerowa - cały obszar - wytyczone ścieżki rowerowe, punkty serwisowe dla rowerów, baza gastronomiczna i inne usługi turystyczne w sąsiedztwie tras,
- turystyka konna całoroczna - stadniny koni, tereny, place i trasy do przejażdżek konnych, baza gastronomiczna i inne usługi turystyczne,
- turystyka wiejska - wiejskie tereny zainwestowane - baza noclegowa i gastronomiczna w gospodarstwach rolnych lub w pensjonatach, urządzenia rekreacyjne i sportowe, dostępność komunikacyjna do gospodarstw, szlaki turystyczne, ścieżki rowerowe, trasy do jazdy konnej,
- turystyka zimowa - zimowe pobyty wypoczynkowe – gminy: Boguszów-Gorce, Walim, Głuszycza, Mieroszów – baza noclegowa i gastronomiczna, trasy narciarskie, wyciągi narciarskie, sztuczne dośnieżanie stoków, punkty wypożyczania sprzętu, naprawy i konserwacji, drogi dojazdowe i parkingi,
- turystyka przygraniczna i tranzytowa - parkingi, baza gastronomiczna i inne usługi turystyczne, motele, stacje benzynowe i obsługi serwisowej,
- lotnictwo, parolotnictwo - gminy Świebodzice, Boguszów-Gorce i Mieroszów - wyznaczone miejsca startu i lądowania, baza gastronomiczna i inne usługi turystyczne,
- turystyka lecznicza i odnowy biologicznej - Szczawno-Zdrój, Jedlina-Zdrój - obiekty uzdrowiskowe, SPA, baza noclegowa o podwyższonym standardzie, obiekty sportowo-rekreacyjne, obiekty i urządzenia oferujące usługi kulturalno-rozrywkowe, transport i urządzenia dla osób niepełnosprawnych.

2.3.1. Walory dla wędrowek pieszych

Dla wędrowek pieszych w opisywanym regionie kluczowe znaczenie ma istniejąca, bardzo rozbudowana sieć szlaków turystycznych. W regionie przebiega pięć szlaków o ponadlokalnym charakterze: Szlak Zamków Piastowskich, Główny Szlak Sudecki im. M. Orłowicza, Europejski Szlak Długodystansowy E3, Szlak Cystersów i Szlak Ułanów Legii Nadwiślańskiej. Trasy szlaków oprócz walorów edukacyjnych związanych z historią i geografiami dają niezapomniane wrażenia estetyczne związane z ukształtowaniem powierzchni oraz ilością zabytków.

Walory regionu pozwalają podzielić ofertę związaną z wędrownicami na ofertę dla turystów preferujących wyprawy w góry oraz turystów nastawionych na zwiedzanie zabytków. Sieć szlaków oraz często niewielkie odległości pomiędzy zabytkami pozwalają na połączenie tych dwóch typów turystyki.

Przykładem praktycznym konstruowania oferty dla turystów w ten sposób jest np. „Uzdrowiskowy Szlak Turystyczny – Rekreacyjny” w Jedlinie-Zdroju. Szlak powstał w połowie 2003 roku na bazie istniejącego szlaku dla kuracjuszy. Uporzędkowano trasę szlaku, zbudowano platformy

⁴⁵ W. Mynarski „Miejsce turystyki wśród form uczestnictwa w kulturze fizycznej” w: „Turystyka w Polsce w warunkach integracji europejskiej i globalizacji rynku światowego” pod red. I Jędrzejczak i W. Mynarskiego, Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach: Katowice 2003

⁴⁶ Raport o stanie powiatu wałbrzyskiego - rok 2004

widokowe i postawiono dodatkowe ławki. Podjęto działania w sferze informacyjno – organizacyjnej. Wykonane zostały i ustawione tablice informacyjne z mapą przebiegu szlaku.

Gmina miejska Wałbrzych prezentuje na stronie internetowej urzędu⁴⁷ propozycje wycieczek pieszych związanych z miastem i okolicami. Przykładem trasy umożliwiającej zwiedzanie ciekawych zabytków Wałbrzycha jest wycieczka „Szlakiem Starego Grodu”. Propozycje dla wędrówek pieszych proponowane przez miasto Wałbrzych obrazują dobre wykorzystanie zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki pieszej.

Kolejnym przykładem inwestycji w infrastrukturę jest nowo wybudowana ścieżka turystyczna wzdłuż rzeki Pełcznicy, pomiędzy ulicami Wiejską i Kasztanową w Świebodzicach. Na uwagę zasługuje tutaj strome i skaliste zbocze opadające ku brzegowi Pełcznicy. Na końcu trasy, przy ulicy Kasztanowej znajduje się pomnik, prawdopodobnie upamiętniający odkrycie w tym miejscu złóż wód mineralnych. Trasa przystosowana jest dla osób niepełnosprawnych.

Dodatkowym przykładem aktywności Gminy Świebodzice w zakresie turystyki pieszej jest wytyczenie ścieżki dydaktycznej dla mieszkańców i turystów, która prowadzi ze Świebodzic do zamku Książ. Na ścieżce znajduje się 8 przystanków tematycznych, na których umieszczono tablice informacyjne, a na całej długości trasy umieszczono również tabliczki informacyjne opisujące gatunki drzew.

Boguszów-Gorce posiada Drogą Krzyżową Trudu Górniczego z 14 stacjami, która prowadzi z Boguszowa na Górę Chełmiec do Krzyża Milenijnego.

Gmina Mieroszów w celu poprawy atrakcyjności terenu dla turystów rozpoczęła projekt, który ma na celu odtworzenie i rozbudowę istniejącej bazy turystycznej gminy. Istotnym elementem tego planu stały się wiaty turystyczne usytuowane w najbardziej atrakcyjnych miejscach regionu. W ramach realizowanego zadania odtwarzane są również fragmenty istniejących w przeszłości szlaków i ścieżek spacerowych. Projekt budowy wiat turystycznych jest wcieleniem w życie skandynawskiej idei tworzenia obiektów wkomponowanych w środowisko naturalne. Obiekty te spełniają wiele funkcji związanych z turystyką i rekreacją. Służą jako noclegownie, bazy wylotowe i punkty widokowe. Doskonale nadają się również do wszelkiego rodzaju spotkań i biwaków.

2.3.2. Walory wędkarskie

Zgodnie z danymi Okręgu Polskiego Związku Wędkarstwa w Wałbrzychu wg stanu na 31 października 2007 r. w subregionie użytkowane są następujące wody:

I. Rzeki górskie i zbiorniki zaporowe:

1. Obwód rybacki III.7. rzeka Ścinawka nr 1- Ścinawka z dopływami 79,7 ha. Numer według rejestru połowu ryb: **316** - od źródeł do granicy Polski i od granicy Polski do ujścia do rzeki Nysy Kłodzkiej).
2. Obwód rybacki IV.1. rzeka Bystrzyca nr 1 - Bystrzyca z dopływami 19,6 ha. Numer według rejestru połowu ryb: **317** - od źródeł do zbiornika zaporowego w Lubachowie ze wszystkimi dopływami na tym odcinku).
3. Zbiornik Lubachów (Zagórze Śląskie) 50,0 ha (Numer według rejestru połowu ryb: **333 P**).

Wody oznaczone literą **P** są dopuszczone do wędkowania ze środków pływających.

II. Stawy i zbiorniki drobne.

Tabela 14 Stawy i zbiorniki.

L.P.	NAZWA	POWIERZCHNIA /ha/	GMINA
1.	Stawy Sierpnica x 4 szt.	2,0	Głuszycza
2.	Stawy Leśna	2,8	Głuszycza
3.	Warszawianka	1,3	Świebodzice
4.	Staw przy ul. Solnej	1,5	Świebodzice
5.	Staw przy ul. Kasztanowej	1,4	Świebodzice
6.	Grzędy Staw nr 1	1,5	Czarny Bór
7.	Grzędy Staw nr 2	1,5	Czarny Bór

⁴⁷ http://www.um.walbrzych.pl/strony/turystyka_wycieczki_03.htm

8.	Glinianka Zagórze	2,3	Walim
9.	Glinianka Poniatów	2,9	Wałbrzych
10.	Staw w Golińsku	1,5	Mieroszów

Źródło: Dane Okręgu Polskiego Związku Wędkarstwa w Wałbrzychu za www.pzw.org.pl/walbrzych

Dodatkowo z informacji przekazanych przez gminy można wskazać następujące miejsca mogące stanowić walory sprzyjające uprawianiu wędkarstwa:

- Eko-Złom. Łowisko komercyjne, ul. Kosteckiego, Wałbrzych
- Pięć kaskadowo położonych stawów o czystej wodzie wśród lasów świerkowych- dzielnica stary Lesieniec, Boguszów-Gorce
- Gospodarstwo Agroturystyczne „Różany Ogród”, Nowy Julianów 187, 58-308 Wałbrzych, www.agro-farm.com.pl,
- Jezioro Bystrzyckie w Zagórzcu Śląskim
- Łowisko pstrągów "Złota Woda" – Łomnica

2.3.3. Walory dla turystyki wodnej

Sieć hydrograficzna regionu nie pozwala na wykorzystanie zasobów dla tradycyjnie rozumianej turystyki wodnej. Jedynym znaczącym zbiornikiem wodnym jest Jezioro Bystrzyckie - sztuczne jezioro zaporowe malowniczo położone w dolinie przełomu Bystrzycy o powierzchni 0,5 km² i pojemności około 8 milionów m³, powstałe na początku XX wieku po zbudowaniu powyżej Lubachowa na rzece Bystrzycy kamiennej zapory o wysokości 44 m. Jezioro ma około 3,2 km długości, jego szerokość nie przekracza 480 m (średnio około 300 m).

Zapora, jezioro i okolica stanowią dużą atrakcję turystyczną. Brzegi jeziora łączy stalowa kładka dla pieszych (będąca mostem wiszącym), znajdująca się w okolicy restauracji Wodniak (obecnie nieczynna z powodu złego stanu technicznego). W pobliżu mostu zlokalizowana jest wypożyczalnia sprzętu wodnego oferująca wynajem: kajaków, rowerów wodnych i kanoe.

Typowo górski charakter rzek w regionie pozwala myśleć o próbie rozwinięcia górskich sportów wodnych, ale obecnie brak jest informacji o takim sposobie wykorzystania tych walorów naturalnych tego obszaru.

2.3.4. Walory dla turystyki rowerowej

Region ze względu na ukształtowanie powierzchni stanowi naturalną bazę dla uprawiania górskiej turystyki rowerowej. Oprócz tras typowo górskich wyznaczono również trasy o łatwiejszych warunkach, ale również posiadające duże walory krajoznawczo-widokowe. Poszczególne gminy w różnym stopniu angażują się w rozwijanie tej gałęzi turystyki (np. gmina Głuszycza zrealizowała projekt „Kreowanie i promocja transgranicznego produktu turystycznego - Strefa MTB”). Pomimo, że infrastruktura wygląda korzystnie to w odniesieniu do całego regionu nadal wymaga inwestycji. Konieczna jest renowacja oznakowania, poprawa stanu utrzymania tras, rozbudowa sieci tych tras.

Trasy rowerowe subregionu są doceniane przez krajowych i zagranicznych ekspertów oraz sportowców. Odbywają się tu Mistrzostwa Polski oraz Mistrzostwa Europy MTB w kolarstwie górskim. Ponadto są też inne imprezy kolarskie np. Maraton MTB Rowerów Górskich, Cross Country i wiele innych. Poniżej zestawiono⁴⁸ główne atrakcje dla turystyki rowerowej znajdujące się na terenie subregionu.

Znaczący z punktu widzenia rozwoju turystyki rowerowej w regionie jest projekt „Wałbrzych Miasto MTB”, mający na celu propagowanie regionu jako terenu idealnego do uprawiania kolarstwa górskiego. Na stronie internetowej ww. inicjatywy⁴⁹ publikowane są opisy tras oraz informacje o odbywających się imprezach sportowych związanych z turystyką rowerową. Strona internetowa stworzona przez miasto wraz z innymi dotyczącymi turystyki rowerowej w regionie może stanowić ciekawą platformę dla rozwoju spójnej oferty turystycznej subregionu w tym zakresie.

Przydatny dla rozwoju tego waloru w turystyce może być Atlas Rowerowy Dolnego Śląska. Jest to interaktywna mapa dostępna na stronie dot.plan.pl. Zawiera ona katalog tras rowerowych na terenie Dolnego Śląska w tym również znajdujących się w obszarze „Gór Wałbrzyskich”

⁴⁸ Opracowano na podstawie: materiałów otrzymanych od Urzędów Miejskich i Gmin, stron internetowych Urzędów Miejskich i Gmin.

⁴⁹ www.mtb.walbrzych.pl

Tabela 15 Główne atrakcje dla turystyki rowerowej.

Gmina Miejska Wałbrzych Opis
<p>TRASY:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Trasa wokół Borowej –Trasa o długości 20 km, dość trudna, typowo terenowa, wymagająca dobrego przygotowania kondycyjnego, o podłożu jazdy zróżnicowanym z przewagą dróg leśnych. • Trasa na Chełmiec - Trasa o długości 16 km jest nietrudna technicznie, jednak bardzo wymagająca kondycyjnie. Wiedzie w 90 procentach nawierzchnią szutrową, a w dziesięciu procentach asfaltem. Składa się z dwóch głównych elementów: wyczerpującego, ośmiokilometrowego podjazdu na szczyt Chełmca, oraz zjazdu z tego szczytu. Trasa poprowadzona jest szeroką szutrową drogą leśną wokół góry. • Trasa wokół Książańskiego Parku - Najłatwiejsza z wałbrzyskich tras, prawie cała biegnie drogami szutrowymi i leśnymi, niewielki fragment tzw. kocimi łbami w Pełcznicy. Trasa bardzo ciekawa pod względem widokowym, oraz atrakcyjna turystycznie (Zamek Książ, Zamek Cisy, zabytkowa aleja kasztanów, Kościół Świętej Anny, Grób Generała Józefa Benedykta Łączyńskiego), na trasie znajduje się tylko jeden techniczny zjazd/podjazd, jednak jest on bardzo krótki (70m.) i kolarze dysponujący słabszą techniką mogą ten fragment pokonać z rowerem na plecach. • Trasa wokół Ptasiej Kopy - Zdecydowanie najprostsza trasa w Wałbrzychu. Płaska, jedynie kilka krótkich, choć dość stromych podjazdów obok Lisiego Kamienia, pozostała część trasy wiedzie szutrowymi i asfaltowymi drogami nad Poniatowem i Osiedlem Starym. Ta trasa jest przygotowana dla początkujących rowerzystów, bardzo łatwa technicznie i kondycyjnie, jadąc po niej można zobaczyć przepiękne panoramy Wałbrzycha z kilku stron. Trasa jest oznakowana kolorem niebieskim, zaczyna się obok PSP 22 i wiedzie ulicą Różaną do miejsca, gdzie rozpoczyna się pętla. • Trasa wokół Niedźwiadków - Jest to najtrudniejsza ze wszystkich tras w Wałbrzychu, przeznaczona dla zaawansowanych i doświadczonych kolarzy: bardzo urozmaicona technicznie, trudne podjazdy, wymagające trawersy i korzenie. Do jej pokonania niezbędne jest dobre wyczucie równowagi oraz umiejętności techniczne na rowerze. To prawdziwa trasa kolarstwa górskiego, gdzie można wydobyć możliwości swoje i swojego roweru. A najlepsze jest to, że zaczyna się w centrum miasta! Fragment trasy biegnie kostką brukową i asfaltem.
Gmina Świebodzice Opis
<p>TRASY:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <u>Trasa wokół Cierni</u> Bardzo prosta technicznie i kondycyjnie trasa. Przebiega wśród polnych dróg transportu rolnego, częściowo asfaltowych oraz przez niewielkie kompleksy leśne. Prowadzi przez płaskie tereny Obniżenia Podsudeckiego i Równiny Świdnickiej, stąd trasa ta jest polecana na tzw. wycieczki rodzinne. Nawet dzieci oraz osoby bez przygotowania kondycyjnego bez problemu poradzą sobie z pokonaniem trasy. Na szlaku znajdują się liczne ciekawe obiekty, jak: -grupa krzyży pojednania w Cierniach, -ruiny Pałacu Wdów w Cierniach, -średniowieczne grodzisko w Starym Jaworowie, -ruiny gospody przy „Drodze Węglowej”. Trasa znakowana jest kolorem zielonym i liczy około 15 km. • <u>Trasa dookoła Świebodzic</u> Trasa bardzo zróżnicowana technicznie. Na kilku stromych podjazdach wymaga nieco większego przygotowania kondycyjnego. Prowadzi przez płaskie tereny Przedgórze Sudeckiego, jaki i przez obszary pagórkowate Pogórza Wałbrzyskiego i Świebodzickiego. Pokonując szlak warto zwrócić uwagę na takie obiekty jak: -ruiny Pałacu Wdów w Cierniach, -ruiny kościoła św. Anny w Pełcznicy, -zamek Cisy, -stadnina koni w Książu, -palmiarnia w Lubiechowie, -krzyż pokutny w Lubiechowie, -pałac w Mokrzeszowie, -kościół św. Jadwigi w Mokrzeszowie. Trasa znakowana jest kolorem czerwonym, liczy ponad 40 km. Przebiega nie tylko przez obszar Gminy Świebodzice, ale i przez tereny gmin ościennych.
Gmina Boguszów-Gorce Opis
<p>Rowerami można jeździć po 19 kilometrowym szlaku rowerowym dla rowerów górskich wokół Góry Mniszek i Chełmiec (851m.n.p.m.)</p>

Gmina Mieroszów Opis
<p>TRASY:</p> <ul style="list-style-type: none">
• Zielona pętla wiedzie trasami południowej części gminy. Rozpoczyna się w Mieroszowie i biegnie przez Kwiatową, Ściany Mieroszowskie do Golińska, a następnie do Nowego Siodła i na Szybowisko Mieroszów. Z szybowiska zielony szlak prowadzi okolicami Kowalowej wracając do Mieroszowa.
• Mała niebieska pętla poprowadzona została w okolicach Mieroszowa i Różanej. Łączy trasy Kamiennogórskie z trasami Gminy Mieroszów.
• Duża niebieska pętla poprowadzona została w obszarze Gór Suchych i Pasma Lesistej. Wiedzie duktami w okolicy Unisławia Śląskiego i Sokołowska.
• Pętla czarna poprowadzona została w całości na obszarze Pasma Lesistej i łączy trasy gminy Boguszów-Gorce z pętlą żółtą i dużą niebieską w Gminie Mieroszów.
• Pętla czerwona w Górach Suchych odgrywa podobną rolę, w całości prowadzi okolicami Andrzejówki. Łączy ona trasy gminy Głuszycza z trasami mieroszowskim. <p>Wszystkie trasy w sieć spinają żółte łączniki, dzięki temu swobodnie można zwiedzać gminę jak również region.</p>
Gmina Głuszycza Opis
<p>TRASY:</p> <ul style="list-style-type: none">
• Trasa nr 1 - Szlakiem Podziemi - Długość trasy: ok 15 km - Trasa zaczyna się długim podjazdem bardzo kamienistą drogą leśną biegnącą wzdłuż "5 stawów". Dalej biegnie lekko wznoszącą się drogą leśną m.in. obok budowli i sztolni na Soboniu, trasą dawnej kolejki wąskotorowej łączącej kompleksy oraz obok budowli na Osówce /kasyno/. następnie zaczyna się zjazd - początkowo asfaltem, a później kamienistą drogą leśną, m.in. obok dolnych budowli i sztolni na Osówce. Kończy się długim zjazdem drogą asfaltową - początkowo lokalną, a później główną (z miejscowym przejazdem podwórzami). Kolor oznakowania: żółty.
• Trasa nr 2 - Głuszyckie stawy - Długość trasy: ok 11 km - Zaczyna się długim podjazdem kamienistą drogą leśną biegnącą obok pięciu stawów. Dalej kilkukilometrowy zjazd drogami leśnymi m.in. obok punktu widokowego "cesarskie skałki" i kolejnych jezior. Po ominięciu ostatniego leśnego jeziora stromy zjazd w dół do drogi asfaltowej, później lekko wznoszącą się drogą asfaltową powrót do ogrodu jordanowskiego. Kolor oznakowania: pomarańczowy.
• Trasa nr 3 - Zamek Rogowiec - Długość trasy: ok 20 km - Teoretycznie zaczyna się i kończy w centrum, ale praktycznie tworzy pętlę zamykającą się w pobliżu łowiska w Łomnicy. Jest to typowa górką (podjazd i zjazd). Z jednej strony mamy dość stromy i długi pojazd/zjazd poprowadzony głównie szutrowymi drogami polnymi. Z drugiej strony mamy łagodny (z dwoma dość stromymi, ale krótkimi odcinkami), ale dłuższy zjazd/podjazd poprowadzony głównie drogami leśnymi oraz drogą asfaltową przez las i szutrową przez pola, m.in. obok zalanej, dawnej kopalni uranu. Odcinek dojazdowy prowadzi drogą szutrową i ścieżką przez pola. Po drodze można podziwiać kilka ciekawych form skalnych, a na szczycie Rogowca ruiny zamczyska /najwyżej położonego w Polsce/ i panoramę okolicy (bliższej i dużo dalszej). Mimo, że trasa prowadzi prawie na szczyt, najlepiej zostawić rower przy tablicy informacyjnej i pieszo wejść obejrzeć ruiny, chyba że ktoś lubi nosić rower. Kolor oznakowania: czarny.
• Trasa nr 4 – Waligóra - Długość trasy: ok 25 km - Teoretycznie zaczyna się i kończy w centrum, ale praktycznie tworzy pętlę zamykającą się na rondzie w Łomnicy. Jest to typowa górką (podjazd i zjazd). Z jednej strony mamy podjazd/zjazd poprowadzony dość stromą drogą asfaltową (do wsi Radosna) i pięknymi duktami leśnymi, m.in. obok starego cmentarza i granicy RP. Krótka odnoga szlaku pozwala na wspięcie się do punktu widokowego na Waligórze. Z drugiej strony mamy zjazd/podjazd poprowadzony szutrową drogą leśną (do wsi Trzy Strugi), a później asfaltową przez wieś. Odcinek dojazdowy prowadzi drogą asfaltową przez wieś oraz drogą szutrową i ścieżką przez pola. Kolor oznakowania: niebieski.
• Trasa nr 5 - Graniczny Szlak – Kamieniołom - Długość trasy: ok. 22 km - Teoretycznie zaczyna się i kończy w centrum, ale praktycznie tworzy pętlę zamykającą się na początku Łomnicy. Zaczyna się płaską i szutrową drogą polną, która zamienia się w podjazd stromą i kamienistą drogą polną prowadzącą do pięknego kamieniołomu wypełnionego wodą. Dalej prowadzi zjazdem drogą polną i długim podjazdem drogą asfaltową przez wieś i szutrową drogą leśną do pieszego przejścia granicznego. Następnie wije się prawie płaskimi duktami leśnymi w pobliżu granicy, m.in. nad wyciągiem narciarskim. Kończy się długim zjazdem poprowadzonym drogą leśną (do wsi Radosna), a później asfaltową. Odcinek dojazdowy prowadzi ścieżką przez pola. Kolor oznakowania: czerwony.

Gmina Czarny Bór
Opis
<p>TRASY:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Stacja PKP Witków – Borówno- Czarny Bór Lipki- Czarny Bór-Witków; • Stacja PKP Witków – Trójgarb – Bacówka- Struga – Szczawno-Zdrój; • Stacja PKP Witków – Borówno- ul. Zamkowa Czarny Bór – przez stary most, ul. Słoneczną, Wesołą, Polną do miejscowości Grzędy – Zalew (dalej Kochanów – Różana – Mieroszów – Golińsk do przejścia granicznego i granicy państwa z Czechami); • Stacja PKP Witków – Borówno – Czarny Bór – Grzędy – Krzeszów (dalej Lipienica, Lubawka do przejścia granicznego i granicy państwa z Czechami).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych, stron internetowych dot. turystyki

2.3.5. Walory do uprawiania turystyki konnej

Najbardziej znanym miejscem do uprawiania turystyki konnej w Górach Wałbrzyskich jest Stado Ogierów w Książu. Jest to największy obiekt tego typu w regionie i gwarantuje najlepsze warunki dla fanów tego typu rekreacji i wypoczynku.

Uzupełnieniem dla stadniny przy Zamku Książ w regionie są prywatne hodowle koni oraz gospodarstwa agroturystyczne oferujące szereg usług w tym naukę jazdy, wycieczki konne z przewodnikami oraz wynajem koni.

Rozwiniętą sieć szlaków turystycznych oraz rowerowych w dużej części jest dostępna także dla jazdy konnej. Turyści mają wiele możliwości wybrania tras ciekawych ze względu na ukształtowanie terenu oraz walory krajoznawczo-krajobrazowe. Poniżej przedstawiono miejsca umożliwiające tą formę aktywności także dla turystów nie posiadających własnego wierzchowca.

Tabela 16 Walory do uprawiania turystyki konnej.

Gmina Wałbrzych
Opis
<p>STADO OGIERÓW Skarbu Państwa w Książu ul. Jeździecka 3 W Stadzie można jeździć konno pod opieką instruktora. Jazdy odbywają się w krytej ujeżdżalni, lub w terenie wokół Stada. Dużym powodzeniem jeżdżących cieszą się klacze, które są z natury bardzo spokojne i predysponowane do tego typu użytkowania. Stado w swej ofercie ma również pensjonat dla koni.</p>
Gmina Świebodzice
Opis
<p>Hodowla koni NAMLIKOWO, ul. Ciernie 82, Świebodzice http://namlikowo.republika.pl/</p>
Gmina Szczawno-Zdrój
Opis
<p>Klub Jeździecki "Dworzysko" Szczawno – Zdrój, al. Spacerowa 24</p>
Gmina Walim
Opis
<p>„Beatus” Gospodarstwo Agroturystyczne Stanisław Rajca, ul. Wałbrzyska 3a, Olszyniec, www.beatus.prv.pl, „Dom pod karpim” Stanisława i Józef Ryl, ul. Główna 14a, Jugowice www.sowiegory.agro.pl/podkarpim "Glinno 77" Woch Artur, Glinno 77, Walim www.glinno77.republika.pl "Pod Podkową" Kręciproch Natalia i Marian, ul. Górna 54 Jugowice www.sowiegory.agro.pl/podpodkowa „Słoneczna Dolina” Gospodarstwo agroturystyczne – ekologiczne, Motowilczuk Krzysztof, ul. Kolonia Górna 6, Walim, www.motowilczuk.spanie.pl</p>
Gmina Stare Bogaczowice
Opis
<p>Usługi rekreacyjno-sportowe - Nauka jazdy konnej, Krzysztof Stalica, Jabłów, ul. Główna 49a http://www.agrinpol.pl/jazda_konna_stalica</p>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych, stron internetowych dot. turystyki

2.3.6. Walory ukształtowania terenu dla uprawiania innych form turystyki: wspinaczki skałkowej, rajdy terenowe na hałdach, lotnie, paralotnie.

Oprócz wymienionych w poprzednich rozdziałach typowych form turystyki aktywnej Góry Wałbrzyskie posiadają jeszcze dodatkowe walory dla uprawiania takich sportów jak:

- rajdy terenowe na hałdach (centrum Wałbrzycha),
- wspinaczka (gmina Świebodzice, Boguszów-Gorce i Wałbrzych),
- lotniarstwo, paralotniarstwo, szybownictwo (gminy Świebodzice, Boguszów-Gorce i Mieroszów),
- narciarstwo (gminy Boguszów-Gorce, Mieroszów, Walim i Głuszycza).

Szczególne znaczenie dla obszaru ma dynamicznie rozwijająca się turystyka związana z lotniarstwem, paralotniarstwem, szybownictwem. Ukształtowanie powierzchni oraz układ wiatrów pozwala określać te tereny jako jedne z najlepszych na terenie Polski do uprawiania tych sportów.⁵⁰ Na analizowanym obszarze można zaobserwować zwiększone zainteresowanie tą formą turystyki wśród obcokrajowców oraz turystów krajowych.

Dla rozwoju tej formy turystyki znaczenie ma działalność Aeroklubu Ziemi Wałbrzyskiej. Zajmuje się on zarządzaniem częścią lotnisk, organizacją zawodów sportowych oraz kursów i szkoleń.

Poniżej szczegółowo przedstawiono walory gmin dla innych form turystyki.

Tabela 17 Walory gmin dla innych form turystyki.

Gmina Wałbrzych Opis
Rajdy terenowe na hałdach. Na położonej w centrum Wałbrzycha pokopalnianej hałdzie corocznie odbywa się rajd zakwalifikowany do Rajdowych Mistrzostw Polski Samochodów Terenowych. Wydarzenie to jest niezwykle atrakcyjne ze względu na konfigurację terenu, specyficzne podłoże, jak i prowadzenie trasy malowniczymi szlakami o niezaprzeczalnych walorach widowiskowych.
Gmina Świebodzice Opis
Wspinaczka skałkowa - istnieją doskonałe warunki do wspinaczki skałkowej. Przystosowane do wspinaczki skałki znajdują się w świebodzickiej dzielnicy Pełcznica, w Wąwozie Szczawnika (nieopodal ulicy Solnej). Regularnie trenują tam członkowie Wałbrzyskiego Klubu Wysokogórskiego z Wałbrzycha. Lotnie, paralotnie, szybownictwo - istnieje możliwość uprawiania sportów lotniczych (lotnie, paralotnie i szybownictwo) Na terenie miasta znajduje się trawiaste lotnisko sanitarne, którym zarządza Aeroklub Ziemi Wałbrzyskiej. Organizuje on liczne zawody sportowe, jak np. Mistrzostwa Polski Modeli Swobodnie Latających w klasie F1, A, B, C.
Gmina Boguszów-Gorce Opis
Naturalna ściana wspinaczkowa wysokości ok. 7m na Górze Mniszek (704,2 i 711 m.n.p.m.) - gmina promuje rozwój infrastruktury wspinaczkowej na terenie miasta. Do tych celów przeznaczona została naturalna ściana Góry Mniszek oraz sztuczna ściana wspinaczkowa (wysokość ok. 7m) w Publicznej Szkole Podstawowej Nr 1 w Boguszowie-Gorcach. Na zboczu Góry Dzikowiec, można uprawiać sporty lotnicze (lotniarstwo, motolotniarstwo, paralotniarstwo). Infrastruktura narciarska. Składają się na nią dwie nartostrady na zboczu Dzikowca, których długość wynosi ok. 900 m i dwie leśne nartostrady: jedna długość ok. 1600 m o średniej spadku 14,5 st. , druga ok. 1100m średniej spadku 20 st.. Ponadto znajdują się ok. 800 m tras dla uprawiania narciarstwa zjazdowego. W mieście można również uprawiać motor-cross.

⁵⁰ Polska dla aktywnych. Poradnik i przewodnik praktyczny. Pod red. E. Dedo i K. Żywczaka. Wydawnictwo Pascal 2002

Gmina Mieroszów
Opis
Narciarstwo, saneczkarstwo. Dzięki ukształtowaniu terenu można uprawiać narciarstwo zjazdowe. Nie brakuje również terenów które można przeznaczyć pod narciarstwo biegowe, o czym świadczy tradycyjnie, co roku organizowany Bieg Gwarków w pobliżu schroniska <i>Andrzejówka</i> . W okolicy Nowego Siodła i Dzikowca znajdują się miejsca do uprawiania lotniarstwa i paralotniarstwa. Mają one znaczenie dla tej turystyki w skali całego regionu dolnośląskiego. Podobne prądy wznoszące wykorzystywane przez lotniarzy notuje się jeszcze tylko w okolicach Jeleniej Góry.
Gmina Walim
Opis
Wieś Rzecznica jest centrum sportów zimowych gminy. Znajdujące się tutaj stoki doskonale nadają się do zjazdów dla zaawansowanych jak i dla początkujących narciarzy, a istniejące wyciągi i naśnieżane stoki pozwalają na zwiększenie atrakcyjności pobytu.
Gmina Głuszycza
Opis
Miejscowość Łomnica - na narciarzy czekają dwa wyciągi i cztery trasy zjazdowe znajdujące się na zboczach Góry Słodnej. Cztery trasy narciarskie są bardzo urozmaicone i raczej trudne, przeznaczone dla wprawionych narciarzy.

Zródło: Opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych, stron internetowych dot. turystyki

Wnioski - turystyka aktywna

1. Walory naturalne i istniejąca infrastruktura dla wędrówek pieszych stanowią bardzo ważną część przy formułowaniu strategii rozwoju turystyki subregionu. Możliwość wykorzystania istniejących ponadlokalnych szlaków daje punkt zaczepienia do upowszechniania turystyki pieszej. Należy poszerzać ofertę w tym zakresie poprzez inwestycje w infrastrukturę towarzyszącą szlakom i ścieżkom, a także wytyczanie nowych tras w oparciu o koncepcję rozwoju turystycznego obszaru „Gór Wałbrzyskich” z położeniem nacisku na lokalne walory turystyczne.
2. Walory wędkarskie w związku z siecią hydrograficzną regionu skupiają się na łowiskach położonych w biegu górskich rzek, a także na niewielkich zbiornikach zamkniętych. Region ma duży potencjał rozwoju usług w tym zakresie oparty min. na promocji połowów pstrąga.
3. Turystyka wodna ze względu na sieć hydrograficzną obszaru nie pozwala na konstruowanie oferty skierowanej w tym kierunku. Może ona być jedynie w niewielkim stopniu uzupełnieniem pozostałej oferty turystycznej tak naprawdę w oparciu o tylko jeden zbiornik wodny. Potencjalną możliwością rozwoju turystyki aktywnej w tym zakresie jest wykorzystanie górskiego charakteru rzek i wykorzystanie ich w np. kajakarstwie górskim.
4. Turystyka rowerowa obok wędrówek pieszych stanowi najbardziej rozwinięty aspekt turystyki aktywnej tego obszaru. W ramach tego rodzaju turystyki plusem jest możliwość wykorzystania istniejących szlaków niebędących *stricte* trasami rowerowymi. Część gmin zauważyła swój potencjał dla rozwoju tego rodzaju turystyki i na własną rękę (nie zawsze zgodnie z wymogami technicznymi) utworzyła wiele tras i obecnie promuje swoje tereny jako idealne dla turystyki rowerowej. W celu rozwoju turystycznego obszaru trasy powinny zostać zintegrowane oraz jednakowo oznakowane jako jedna spójna oferta subregionu. Walory te mają dodatkowe znaczenie ze względu na organizację imprez sportowych o randze międzynarodowej i krajowej mogących przyciągnąć dodatkowych turystów.
5. Walory dla turystyki konnej są powiązane z trasami dla wędrówek pieszych i rowerowych dzięki możliwości wykorzystania ich do jazdy konnej. Bogata sieć tych tras stwarza dobre warunki dla rozwoju tego rodzaju turystyki. W regionie są dwie duże stadniny koni oraz kilka lokalnych gospodarstw umożliwiających uprawianie tej formy rekreacji i wypoczynku. W związku z rozwijającą się bazą gospodarstw agroturystycznych ten rodzaj turystyki ma tendencję wzrostową.
6. Dodatkowe walory dla różnych form turystyki aktywnej poszerzają ofertę tego obszaru. Stanowią one wyspecjalizowane dziedziny sportu i przyciągają określoną grupę turystów uprawiających sport, jak i widzów wydarzeń sportowych. Rozwój narciarstwa jest dla kilku ośrodków jednym z najważniejszych kierunków rozwoju jednak ze względu na koszty inwestycji w infrastrukturę rozwijany bardzo powoli. Ze względu na zmiany klimatyczne zachodzące także w Polsce rozwój narciarstwa w tym obszarze może nieść ze sobą zagrożenia wynikające ze skracającego się czasu zalegania pokrywy śnieżnej. Oferta związana z lotniarstwem zwiększa atrakcyjność regionu ze względu na turystów zainteresowanych uprawianiem tego rodzaju sportów, jak i potencjalnych obserwatorów zawodów, które odbywają się w Górach Wałbrzyskich.

2.3.7. Ocena potencjału walorów subregionu turystycznego „Gór Wałbrzyskich”

Ocena potencjału ma charakter ekspercki i została opracowana na podstawie wniosków Audytu Turystycznego obszaru „Gór Wałbrzyskich” oraz wizji lokalnej w poszczególnych gminach będących sygnatariuszami porozumienia z dnia 01 lutego 2008 roku w sprawie opracowania Strategii Turystyki dla Gmin: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów-Gorce, Szczawno-Zdrój, Jedlina-Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz w Powiatu Wałbrzyskiego. Przyjęto skalę ocen dla poszczególnych walorów od 1 – ocena minimalna (niezadowalająca) do 7 – ocena maksymalna (bardzo dobra). Ta sama skala ocen została zastosowana przy ankiecie zastosowanej przy badaniu pogłębionym lokalnych liderów na temat oceny jakości produktu turystycznego „Góry Wałbrzyskie”.

Tabela 18 Ocena potencjału walorów subregionu turystycznego „Góry Wałbrzyskie”.

Elementy audytu obszaru „Gór Wałbrzyskich”	Waga potencjału 1 min – 7 max						
	1	2	3	4	5	6	7
2.1 Walory przyrodnicze dla rozwoju turystyki							
2.1.1. Klimat					x		
2.1.2. Ukształtowanie powierzchni							x
2.1.3. Sieć hydrograficzna		x					
2.1.4. Zróżnicowanie flory						x	
2.1.5. Zróżnicowanie fauny				x			
2.1.6. Prawne formy ochrony przyrody							x
2.1.7. Stan środowiska naturalnego				x			
2.2. Walory kulturowe rozwoju turystyki							
2.2.1. Rys historyczno – kulturowy					x		
2.2.2. Obiekty architektury i budownictwa					x		
2.2.3. Muzea, zbiory i wystawy czasowe			x				
2.2.4. Instytucje kulturalne			x				
2.2.5. Tradycje i imprezy lokalne-kulturalne				x			
2.2.6. Pozamaterialne walory kulturowe			x				
2.3. Walory specjalistyczne i ich wykorzystanie dla turystyki aktywnej							
2.3.1. Walory dla wędrowek pieszych						x	
2.3.2. walory dla uprawiania sportów zimowych				x			
2.3.3. Walory wędkarskie			x				
2.3.4. Walory dla turystyki wodnej	x						
2.3.5. Walory dla turystyki rowerowej							x
2.3.6. Walory do uprawiania turystyki konnej					x		
2.3.7. Walory ukształtowania terenu dla uprawiania innym form turystyki: wspinaczki skałkowej, rajdy terenowe na łańdach, lotnie, parolotni						x	

Ad. 2.1.1. – klimat regionu jest korzystny do uprawiania wszystkich form turystyki uwzględnionych w analizie. Szczególne walory ma dla turystyki uzdrowiskowej i leczniczej ze względu na zróżnicowanie w stosunku do klimatu występującego w pozostałych częściach Polski (aspekt ważny dla turystów spoza terenów górskich). Potencjał nie jest oceniony maksymalnie ze względu na podobne walory lepiej zagospodarowane w sąsiadujących obszarach.

Ad. 2.1.2. – ciekawe ukształtowanie powierzchni jest jednym z największych atutów obszaru. Pozwala ono na uprawianie wielu form turystyki aktywnej oraz stanowi duże urozmaicenie krajobrazu. Specyficzne formy ukształtowania powierzchni pozwalają na akcentowanie unikatowości regionu pod względem rzeźby terenu. Również ze względu na nazwę produktu turystycznego powinna stanowić jeden z najważniejszych aspektów kreowania strategii rozwoju turystyki.

Ad.2.1.3. – sieć hydrograficzna ma praktyczne znaczenie jedynie ze względu na walory krajobrazowe obszaru. Wykorzystanie waloru w turystyce aktywnej jest niewielkie. Potencjalne wykorzystanie w przyszłości pozwala na ocenę nieznacznie powyżej minimalnej.

Ad. 2.1.4. – walor wiąże się z prawnymi formami ochrony przyrody, a także zasobami związanymi z istniejącymi parkami utworzonymi przez człowieka. Duże zróżnicowanie występującej flory ma duże znaczenie dla atrakcyjności turystycznej obszaru. Duża lesistość terenu we fragmentach obszaru może mieć wpływ na zmianę postrzegania regionu jako zanieczyszczonego przez przemysł górniczy oraz pozwala na uprawianie turystyki aktywnej w atrakcyjnym otoczeniu zieleni.

Ad. 2.1.5. – potencjał występującej fauny ma mniejsze znaczenie ze względu na brak gatunków atrakcyjnych dla turystyki oraz zmiany zasze ze względu na działalność człowieka. Brak jest także zagospodarowania tego waloru z punktu widzenia turystyki w postaci np. parków tematycznych związanych ze zwierzętami lub innej infrastruktury umożliwiającej kontakt turysty z fauną obszaru.

Ad. 2.1.6. – występujące formy ochrony przyrody pozwalają na budowanie produktu turystycznego w oparciu o te zasoby z dużą pewnością zachowania ich atrakcyjności w odległej przyszłości. Pozwalają one na pełne wykorzystanie walorów występującej w obszarze flory, a poprzez ukształtowanie powierzchni stanowią atrakcyjny teren dla różnych form turystyki aktywnej. Dodatkową korzyścią dla obszaru jest brak parków narodowych, co w znaczny sposób poprawia możliwość inwestycji turystycznych na terenach chronionych.

Ad. 2.1.7. – stan środowiska, który z powodu działalności człowieka odbiega jeszcze od stanu idealnego, jaki powinien charakteryzować teren o aspiracjach obszaru dla turystyki związanej z przyrodą. Pozytywnym aspektem jest szybko postępująca poprawa tego stanu i powinna ona być akcentowana przy budowaniu strategii ze względu na dynamikę zjawiska i starania gmin zmierzające do odwrócenia zmian spowodowanych wieloletnią działalnością przemysłową.

Ad. 2.2.1. – ze względu na wielowiekową historię obszaru stanowi ona podstawowy walor dla rozwoju turystyki kulturowej. Warunkuje też wszystkie aspekty związane z występującymi obiektami architektonicznymi gwarantując ich zróżnicowanie ze względu na wiek, styl, a także atrakcyjność powiązaną z ich ciekawą historią. Istnieje możliwość akcentowania różnorodnej historii lokalnej poszczególnych fragmentów obszaru z powodu rozdrobnienia władzy jakie występowało w czasach średniowiecza i wielu rodzin szlacheckich, które wznosiły różnorodne zabudowania na tym obszarze.

Ad. 2.2.2. – różnorodność występujących w regionie obiektów stanowi obok ogólnie rozumianej historii największy walor dla turystyki kulturowej. Pozwalają one na dowolne kształtowanie oferty turystycznej opartej na zwiedzaniu obiektów zabytkowych. Czynniki kulturowe ze względu na otaczające tereny o bardziej rozwiniętej turystyce wydają się mieć trochę mniejsze znaczenie niż walory związane z przyrodą i jej wykorzystaniem.

Ad. 2.2.3. – stosunkowo niska ocena jest spowodowana małą liczbą muzeów oraz organizowanych wystaw na tle regionu. W celu wykorzystania tego waloru w strategii rozwoju turystyki należy zaprojektować kierunki rozwoju dla tego waloru.

Ad. 2.2.4. – poza głównym ośrodkiem – Wałbrzychem różnorodność instytucji kulturalnych jest niewielka. Ma to znaczenie dla jakości oferty kulturowej oraz świadczy o braku inicjatyw lokalnych

bardzo ważnych ze względu na atrakcyjność turystyczną. W celu rozwoju turystycznego w oparciu o aspekty kulturalne należy stworzyć szerszą ofertę poza głównym miastem obszaru.

Ad. 2.2.5. – kalendarz imprez kulturalno-sportowych w regionie jest dość bogaty. Negatywnym czynnikiem jest lokalny charakter dużej części wydarzeń. W przypadku imprez ponadlokalnych ich wyspecjalizowany charakter przyciąga wąskie grupy odbiorców. Brak jest wydarzeń o charakterze masowym mogących zainteresować szerszą publiczność. Pozytywne znaczenie dla rozwoju turystyki ma duża ilość wydarzeń o charakterze sportowym.

Ad. 2.2.6. – brak usystematyzowanej wiedzy w tym zakresie dla tego waloru turystyki jest przyczyną utrudniającą jego rzetelną ocenę. Można zaobserwować zwiększającą się ofertę wydarzeń kulinarnych co wpisuje się w nowoczesne trendy rozwoju turystyki. Istniejące legendy można wykorzystać dla promocji lokalnych atrakcji turystycznych.

Ad. 2.3.1. – bogata sieć szlaków turystycznych umożliwia rozwijanie oferty w oparciu o posiadane walory. Różnorodna trudność oraz położenie szlaków umożliwia uprawianie tej formy turystyki zarówno dla turystyki górskiej jak i krótkich i niewymagających dużej sprawności fizycznej wędrówek krajoznawczych. W związku z istniejącą infrastrukturą jest to jeden z najważniejszych walorów dla turystyki aktywnej tego obszaru.

Ad. 2.3.2. – ukształtowanie terenu warunkuje ograniczony rozwój oferty turystycznej dla uprawiania sportów zimowych z uwagi na stosunkowo niewielkie różnice wzniesień istniejących i projektowanych stoków co skłania do ukierunkowywania tej oferty w stronę turystów weekendowych, ale jest to spora grupa turystów z uwagi na bliskie położenie dużego miasta jakim jest Wałbrzych i pobliska Aglomeracja Wrocławska. Ponadto ocieplający się klimat powoduje zwiększającą się kosztowność tego typu usług, spadek ich opłacalności, a w rezultacie przejście turystów na stronę czeską, gdzie warunki do uprawiania sportów zimowych są korzystniejsze.

Ad. 2.3.3. – sieć hydrograficzna regionu powoduje, że potencjał tego waloru dla rozwoju turystyki aktywnej na tym obszarze jest niższy niż w pozostałych przypadkach (z wyjątkiem turystyki wodnej). Istniejąca promocja tego waloru pozwala rokować na poprawę jego wykorzystania w przyszłości. Walor ten może stanowić ciekawe uzupełnienie oferty regionu w zakresie turystyki aktywnej.

Ad. 2.3.4. – brak większych zbiorników wodnych oraz górski charakter rzek w regionie określa najniższą ocenę potencjału tego waloru w stosunku do pozostałych poddanych analizie. Obecnie brak jest podstaw do uwzględniania tego waloru w konstruowaniu spójnej oferty turystycznej obszaru.

Ad. 2.3.5. – najwyższa ocena waloru wynika z inicjatyw podejmowanych przez samorządy lokalne w celu wykorzystania posiadanych zasobów dla turystyki aktywnej. Wśród istniejących walorów turystyka rowerowa jest kierunkiem rozwoju w najbardziej widoczny sposób zagospodarowanym pod względem nowych inwestycji oraz promocji. Możliwość wykorzystania istniejących tras dla wędrówek pieszych określa „rowerowy” charakter obszaru. Imprezy sportowe o charakterze międzynarodowym oraz krajowym umożliwiają skuteczną promocję regionu jako idealnego dla uprawiania sportów rowerowych.

Ad. 2.3.6. – istniejąca infrastruktura pozwala na wykorzystanie tego waloru dla rozwoju turystyki. Pozytywnym czynnikiem jest zaobserwowane poszerzenie oferty w tym zakresie przez prywatne podmioty turystyczne (głównie gospodarstwa agroturystyczne). Potencjał rozwoju w tym zakresie w przeważającej części zagospodarowywany jest przez sektor prywatny.

Ad. 2.3.7. – ukształtowanie terenu warunkuje duże znaczenie tego waloru dla rozwoju turystyki w obszarze „Gór Wałbrzyskich”. Różnorodność form pozwala na rozszerzenie docelowej grupy turystów do której kierowana będzie oferta turystyczna subregionu. Pozytywnym czynnikiem rozwoju jest przyciąganie turystów-obszarników wydarzeń sportowych związanych z wykorzystaniem tego waloru. Szczególne znaczenie ma rozwój infrastruktury związanej z lotnictwem, parolotnictwem i szybownictwem.

2.4. Zagospodarowanie turystyczne

Oprócz walorów opisanych w poprzednich rozdziałach kolejnym ważnym czynnikiem przyciągającym turystów, jak również zapewniającym im właściwe warunki wypoczynku, jest zagospodarowanie turystyczne. Termin ten oznacza działalność mającą na celu przystosowanie środowiska geograficznego na potrzeby turystyki.⁵¹

Zagospodarowanie turystyczne można podzielić na urządzenia turystyczne (ich podstawową funkcją jest obsługa uczestników ruchu turystycznego) i paraturystyczne (ich głównym zadaniem jest zaspokojenie potrzeb związanych z innymi sferami życia społeczno-gospodarczego, a turyści korzystają z nich tylko jako jedna z wielu grup użytkowników)⁵²

Dla celów opracowania zbadano następujące elementy zagospodarowania przestrzennego obszaru „Gór Wałbrzyskich”: bazę uzdrowską, noclegową gastronomiczną, sportowo-rekreacyjną, turystyki edukacyjnej, szlaki turystyczne, sieć informacyjną, przewodników turystycznych, biura usług turystycznych, infrastrukturę towarzyszącą, dostępność komunikacyjną oraz dla osób niepełnosprawnych.

2.4.1. Baza uzdrowska

Baza uzdrowska ma duże znaczenie dla turystyki zdrowotnej, a także nastawionej na pielęgnację urody i odnowę biologiczną. W obszarze „Gór Wałbrzyskich” zlokalizowane są dwa uzdrowska: Szczawno-Zdrój i Jedlina-Zdrój.

2.4.1.1. Uzdrowsko Szczawno-Zdrój⁵³

Historia

Pierwsze wzmianki o osadzie pochodzą z 1221r. Początkowo była ona lennem Księstwa Wrocławskiego a od 1509r. Szczawno było własnością rodu Hochbergów.

Źródła Szczawna zaliczamy do najstarszych w Europie na równi ze szwajcarskimi. Znaleźiska archeologiczne świadczą, że źródła mineralna były już znane około 2000 lat temu. Po raz pierwszy zbadał je i potwierdził ich właściwości lecznicze nadworny lekarz Hochbergów - Casper Schwenckfeldt w 1598 roku. W 1815 roku zbudowano pierwsze sanatorium, co było początkiem intensywnego rozwoju uzdrowska.

Przez wieki ściągali tu liczni i sławni kuracjusze. W Szczawnie leczyli się: Król August saski, cesarz Wilhelm II, Konstantyn król grecki, Car Mikołaj I. Byli tu także: Winston Churchill, Agostino Casaroli, kardynał Adam Sapieha, Zygmunt Krasiński, Ludwik Zamenhof, Hipolit Cegielski, Jarosław Iwaszkiewicz, Jan Brzechwa. Z kurortem związana jest również postać Henryka Wieniawskiego, który przyjeżdżał tu na leczenie i koncertował (1855r. i 1857r.). W Szczawnie w 1862 roku urodził się Gerhart Hauptmann, laureat literackiej nagrody Nobla. W sezonie kurort ożywiał się niezwykle, a wielojęzyczny gwar nadawał mu międzynarodowy charakter. W okresie międzywojennym statystyki uzdrowskowe zanotowały przyjezdnych z 40 krajów świata.

Stan obecny

Obecnie Uzdrowsko Szczawno-Zdrój łączy wielowiekową tradycję, dziewiętnastowieczną architekturę, niepowtarzalny klimat oraz wyjątkowe właściwości wód leczniczych z wszystkimi najnowszymi osiągnięciami medycyny XXI wieku. Wykorzystując unikalne walory klimatyczne Szczawna-Zdrój, wiedzę i umiejętności personelu oraz nowoczesny sprzęt do leczenia i rehabilitacji w uzdrowsku leczą się wiele schorzeń

⁵¹ Kowalczyk A. „Geografia...”, *op. cit.*

⁵² Ibidem

⁵³ Opracowano na podstawie strony internetowej spółki Uzdrowsko Szczawno-Jedlina S.A. - www.szczawno-jedlina.pl

Profile lecznicze w Uzdrawisku Szczawno-Zdrój:

- **dla dorosłych:**
    - choroby narządu ruchu: pourazowe, reumatyczne, zwyrodnieniowe i osteoporoza,
    - choroby układu oddechowego, w tym: laryngologiczne, astma, choroby alergiczne,
    - pylica-krzemica i inne choroby zawodowe,
    - choroby układu moczowego,
    - choroby układu sercowo-naczyniowego,
    - choroby układu trawiennego,
    - choroby układu wydzielania wewnętrznego i przemiany materii,
    - cukrzyca typ I i II.,
    - nerwice i zaburzenia psychosomatyczne,
  - **dla dzieci:**
    - choroby układu oddechowego (astma oskrzelowa, choroby alergiczne i laryngologiczne),
    - choroby układu wydzielania wewnętrznego i przemiany materii,
    - wady postawy.
- Lecznictwo balneoklimatyczne w Szczawnie-Zdroju oparte jest na naturalnych wodach leczniczych, sprzyjających warunkach klimatycznych oraz na wyposażeniu w najnowocześniejszy sprzęt. Uzdrawisko oferuje zabiegi z zakresu:
- fizykoterapii- dział fizjoterapii, który wykorzystuje naturalne tworzywa występujące w przyrodzie (woda, borowina) oraz sztucznie wytworzoną energię fizyczną w celu:
    - leczenia schorzeń – fizykoterapia,
    - zapobiegania chorobom – fizjoprofilaktyka,
    - diagnostyki – elektrodiagnoza,
    - hydroterapii (wodolecznictwa),
    - kąpiele perełkowe, solankowe i aromatyczne,
    - natrysk szkocki i natrysk płaszczowy,
    - masaż wirowy kończyn górnych i dolnych,
    - masaż podwodny,
    - hydrogimnastyka,
  - aerosoloterapii (inhalacje) - metoda lecznicza polegająca na wprowadzenia leku do układu oddechowego z użyciem aerozolu powstającego po rozproszeniu cieczy w środowisku gazowym (powietrzu).W Szczawnie-Zdrój szczególne miejsce zajmują inhalacje z wykorzystaniem wody leczniczej "Mieszko", inhalacje z olejkiem sosnowym oraz z użyciem roztworu soli jodobromowej. Zabiegi wykonywane są przy pomocy inhalatorów ultradźwiękowych i dyszowych. Posiadamy również tzw. inhalatoria celkowe wytwarzające aerozol w zamkniętej przestrzeni,
  - światłolecznictwa - wykorzystuje lecznicze oddziaływanie promieni podczerwonych, widzialnych i nadfioletowych,
  - elektroterapii – dział fizykoterapii wykorzystujący biologiczne działanie:
    - prądu stałego (galwanicznego) - prąd galwaniczny wykorzystywany jest do wykonywania zabiegów:
      - galwanizacji,
      - jonoforezy,
      - kąpiele wodno - elektrycznych (kąpiel dwukomorowa, czterokomorowa, kąpiel galwaniczna),
      - prądów małej i średniej częstotliwości,
      - prądów wielkiej częstotliwości,
  - ultrasonoterapii - wykorzystuje drgania mechaniczne o częstotliwości przekraczającej granicę słyszalności ucha ludzkiego. Ogólnie, drgania te wywołują wzrost przemiany i metabolizmu tlenowego, stymulują układ nerwowy z efektem przeciwbólowym, zmniejszają napięcie mięśniowe z ograniczeniem procesów zapalnych i przyspieszaniem wchłaniania tkankowego np. wysięku. Zabieg może być wykonany z użyciem środka leczniczego, np. żel lub krem powodując lepsze i głębsze przenikanie substancji leczniczych w głąb tkanek,
  - laseroterapii - biostymulacja laserowa, dział fizykoterapii wykorzystujący przetworzone światło do pobudzenia mechanizmów odpornościowych regeneracyjnych organizmu. Światło lasera charakteryzuje się monochromatycznością (jedna barwa światła), spójnością wiązki i równoległością fal. Laseroterapia przyspiesza gojenie tkanek, działa przeciwzapalnie, przeciwbólowo, stymuluje układ odpornościowy, zwiększa nowotworzenie naczyń, poprawia mikrokrążenie, przyspiesza wchłanianie obrzęków i wysięków oraz pobudza wzrost włókien kolagenowych, w związku z tym znajduje zastosowanie w kosmetyce,

- magnetoterapii - wykorzystuje zmienne pole magnetyczne o dużych wartościach indukcji magnetycznej (od 0,1 do 20 mT). Oddziaływanie magnetoterapii polega na:
  - stymulacji oddychania tkankowego,
  - działania angiogenetycznego,
  - nasilania procesów regeneracji tkanek,
  - przyspieszania wzrostu kostnego,
  - działania przeciwbólowego i przeciwzapalnego,
- krioterapii - leczenie zimnym nadmuchiwanym powietrzem o temperaturze ok. - 40 st. C. Krioterapię w Szczawnie-Zdrój wykonuje się miejscowo, bezpośrednio na zmienioną chorobowo okolicę. Zabieg działa przeciwbólowo, przeciwzapalnie, przeciwobrzękowo oraz zmniejsza napięcie mięśni. Najczęściej poprzedza i stanowi przygotowanie do ćwiczeń fizycznych.
- masażu klasycznego - jest formą fizycznego oddziaływania na organizm ludzki bodźców mechanicznych pod postacią ucisku na tkanki. Masaż zwiększa przepływ krwi i chłonki (usuwa obrzęki), powoduje wytworzenie ciepła w tkankach, zmniejsza napięcie mięśni, uwalnia hormony tkankowe i pobudza układ endokrynnny,
- kinezyterapii - leczenie ruchem, gimnastyka lecznicza, ćwiczenia usprawniające - stosowana jest w schorzeniach i dysfunkcjach narządu ruchu, w zespołach bólowych kręgosłupa, po udarach mózgu, po zawale serca, w chorobach układu oddechowego, w chorobach reumatoidalnych, po zabiegach operacyjnych, przed i po porodzie i innych. Może być stosowana jako podstawowa i jedyna forma leczenia (np.: w zachowawczym leczeniu wad postawy) lub jako uzupełnienie leczenia farmakologicznego, chirurgicznego lub psychoterapii. Najskuteczniejsza jest w połączeniu z fizykoterapią i masażem,
- w komorze pneumatycznej - leczenie komorami pneumatycznymi wzięło początek z obserwacji, że ludzie obciążeni przewlekłymi schorzeniami zapalnymi dróg oddechowych odczuwają znaczną poprawę pracując w kesonach. Nagły wzrost ciśnienia jest odczuwalny niekorzystnie i może prowadzić do uszkodzenia tkanki płucnej. Jednak powolny wzrost ciśnienia atmosferycznego jest dobrze tolerowany i wykazuje korzystne działanie terapeutyczne. Szczawno-Zdrój jako jedyne uzdrowisko w Polsce posiada komorę pneumatyczną (ciśnieniową) pomocną w leczeniu astmy oskrzelowej u dorosłych i dzieci,
- w kriokomorze,
- w Jaskini Solno-Jodowej "Galos".

Kuracja pitna naturalnymi wodami leczniczymi

Uzdrowisko "Szczawno - Jedlina" S.A. oferuje kurację pitną wodami leczniczymi ze źródeł "Dąbrówka", "Mieszko", "Młynarz", "Marta", które są pod stałą kontrolą chemiczną i bakteriologiczną.

Najwcześniej poznane jest obecne źródło "Mieszko". Pierwsze opracowanie naukowe dotyczy tego właśnie ujęcia (C. Schwenckfelt 1600 r.). Wiek XVIII przynosi popularyzację uzdrowiska. W 1768 r. opublikowano pracę o źródłach wód leczniczych m.in. Szczawna i Jedliny. Od tego czasu zaczęła się regularna eksploatacja wody. W 1800 r. odkryto źródło "Młynarz" natomiast w 1816 r. utworzono oficjalny zarząd źródeł. Nad ujęciem "Mieszko" powstał budynek pijalni. Rok 1835 przynosi odkrycie źródła "Dąbrówka", które początkowo nie było eksploatowane. W 1894 r. oddano do użytku nowe, wzniesione w miejscu spalonych, obiekty Pijalni Wód Mineralnych i hali spacerowej. W 1904 r. podczas przebudowy budynku mieszkalnego przy obecnej ulicy Sienkiewicza odkryto źródło "Marta". Jednocześnie zarysowało się niebezpieczeństwo skażenia źródeł przez silnie zanieczyszczone już wtedy wody potoku Szczawnik. Wzrastało też zapotrzebowanie na wodę mineralną.

W 1908 r. powierzono firmie A. Scherer renowację ujęć. Prace rozpoczęto od przesunięcia koryta potoku Szczawnik poza najbliższy rejon źródeł. Następnie odkryto obszar przyźródłowy do litej skały i oczyszczono go za pomocą wody i szczotek, po czym zlokalizowano cały szereg wypływów wód, które ujmowano prowizorycznie wałami z iltu w celu zbadania charakteru chemicznego. Po ich rozpoznaniu większe wypływy ujmowano dzwonami, natomiast mniejsze zdrenowano i doprowadzono do odpowiednich ujęć dzwonowych - gazoszczelnych. Łącznie wykonano 42 ujęcia. Ujęcia dzwonowe - gazoszczelne eliminują ucieczki dwutlenku węgla i zapewniają izolację wód mineralnych przed wpływem czynników zewnętrznych. Eksploatacja wody odbywa się samoczynnie.

Wykonany w latach 1908 - 1912 system ujęć i transportu wód leczniczych był wzorcowy na skalę światową. Dzięki starannemu wykonaniu i właściwej konserwacji działa bez istotnych zmian do dnia dzisiejszego.

Sanatoria uzdrowiska

Dom Zdrojowy - wybudowany w 1908 r, dawny Grand Hotel Śląski należący do Hochbergów, jednej z najbogatszych rodzin w Europie, właściciele Zamku Książ, jest najważniejszym sanatorium Uzdrowiska Szczawno-Jedlina S.A.,

Anka, Dąbrówka - dysponuje 25 miejscami noclegowymi w 14 pokojach z łazienkami lub typu studio. Dąbrówka To przepiękny, kameralny, zabytkowy dworek myśliwski (z 1904r.), umieszczony w samym środku Uzdrowiska,

Młynarz, Mieszko - Mieszko jest sanatorium posiadającym 64 miejsca noclegowe w 25 pokojach z umywalkami. Młynarz to obiekt, który posiada najwyższy standard pokoi w całym Uzdrowisku,

Korona, Cis - Miejsce urodzenia noblisty Gerhartha Hauptmana. Położone w bezpośrednim sąsiedztwie Pijalni Wód Mineralnych oraz Zakładu Przyrodoleczniczego,

Zacisze, Pionier - cisza oraz piękno otaczającej przyrody tworzą z Zacisza dogodne miejsce do wypoczynku. Budynek Pioniera znajduje się w samym środku Parku Zdrojowego w bezpośrednim sąsiedztwie Zakładu Przyrodoleczniczego oraz Pijalni Wód Mineralnych,

Zuch (dzieci) - sanatorium to jest pięknie położone wśród starodrzewu na obszarze własnego ogrodu.

2.4.1.2. Uzdrowisko Jedlina-Zdrój⁵⁴

Historia

Pierwsze wzmianki o uzdrowisku pochodzą z 1697r. kiedy to naturalnie wypływająca z porfirowego podłoża źródło uznano za lecznicze. Ze względu na kwaśny, szczawianowy odczyn wody, źródło nazwano Sauerborn lub Tannhauser - Sauerbrunnen. Początkowo z uzdrawiających właściwości wody korzystali tylko chorzy z okolicznych wsi. Na przełomie lat 1723/1724 parcela ze źródłem została wykupiona przez właścicieli dóbr w Jedlinie. Wydarzenie to uznano jako historyczny moment założenia uzdrowiska w Jedlinie. Wokół źródła powstały pierwsze budynki, które dały początek obecnemu centrum uzdrowiska.

Do prawdziwego rozkwitu Jedliny jako kurortu doprowadziła Charlotta Maximiliana Freifrau von Seher-Thoss, żona generała, barona Johanna Christopha Freiherr von Seher-Thoss który odkupił posiadłość od Abrahama von Czetriz. Poczyła ona szereg inwestycji w Jedlinie. Z jej inicjatywy przy Placu Zdrojowym, wzniesiono niewielki barokowy dwór pełniący funkcje pensjonatu dla rodziny właścicieli uzdrowiska, dom rozrywki, tzw. Grosse Haus, pawilon do gry w bilard, traktiernię oraz bazar. Od jej imienia nazwano źródło lecznicze a następnie utworzona przy źródle kolonia otrzymała nazwę Charlottenbrunn.

W XVIII wieku w Jedlinie eksploatowano 7 źródeł leczniczych. Woda jak opisuje dr Zimmermann – „jest smaczna, klarowana i ma orzeźwiający zapach, jako lekko słona i gazowana”. Wypływające pośrodku miejscowości źródła ujęte były w jeden strumień drewnianą rurą. Studnie omurowano kamiennymi płytami i zaopatrzone w pompę, za pomocą której do cysterny czerpano wodę przeznaczoną do picia i kąpeli. Zdrój z wodą osłonięty był pawilonem otoczonym kratą i zwieńczonym kopułą z wieżyczką. Na piętrze znajdowało się pomieszczenie z kominkiem, które służyło kuracjom jako schronienie przed deszczem.

Przez kolejne lata uzdrowisko było modernizowane i rozbudowywane. Wybudowano nową halę spacerową i pawilon muzyczny, przebudowano pawilon z źródłem Charlottenquelle, zmodernizowane zostały tereny rekreacyjne Zdroju. W latach 1934 - 1936 gruntownie przebudowano główne urządzenia uzdrowiska, m.in. Halę spacerową, pijalnię wody mineralnej, Dom Zdrojowy.

W 1937 roku Jedlina-Zdrój była znanym na Śląsku uzdrowiskiem z szeroką działalnością kulturalną i rozrywkową, m.in. Koncertami orkiestr i chórów, festynami leśnymi, turniejami tanecznymi. Większość spektakli odbywała się w leśnym parku, gdzie w 1934 r. założono scenę. Po wojnie miasto straciło status uzdrowiska i dopiero od 1962 roku kiedy Jedlinę-Zdrój włączono do zespołu uzdrowisk w Szczawnie-Zdroju reaktywowano jego ponowną działalność.

⁵⁴ Ibidem

Stan obecny

Jedlina-Zdrój oferuje swoim Gościom nowoczesny Zakład Przyrodolecznicy, z wysoko kwalifikowaną kadrą medyczną, w którym wykonywane są zabiegi z zakresu: wodolecznictwa, światłolecznictwa, elektrolecznictwa, laseroterapii, magnetoterapii, krioterapii, a także masaż klasyczny i inhalacje. W sali gimnastycznej wyposażonej w sprzęt rehabilitacyjny renomowanych firm odbywają się zajęcia kinezyterapii - indywidualne i zbiorowe.

Profile lecznicze i schorzenia leczone w Uzdrowisku Jedlina-Zdrój:

- choroby narządu ruchu - zmiany zwyrodnieniowe kręgosłupa i stawów, stany po złamaniach kości, uszkodzenia aparatu ruchu (skręcenia, zwichnięcia, stłuczenia), reumatoidalne zapalenie stawów, osteoporoza,
- choroby układu oddechowego - astma oskrzelowa, rozedma płuc, rozstrzenie oskrzeli, pylica płuc, przewlekłe nieżyty nosa, zapalenie krtań i tchawicy
- choroby układu trawiennego - stany pooperacyjne pęcherzyka żółciowego, nieżyty żołądkowo - jelitowe, przewlekłe zapalenie trzustki i dróg żółciowych, nawykowe zaparcia
- choroby układu moczowego - przewlekłe zapalenie pęcherza moczowego, kamica moczowa, stany po infekcjach dróg moczowych.
- choroby układu wydzielania wewnętrznego i przemiany materii - otyłość, dna moczanowa
- cukrzyca typ I i II
- choroby układu nerwowego - nerwobóle, porażenia nerwów obwodowych, nerwowość i stres

Lecznictwo balneoklimatyczne w Jedlinie-Zdroju oparte jest na naturalnych wodach leczniczych, sprzyjających warunkach klimatycznych oraz na wyposażeniu w najnowocześniejszy sprzęt. Uzdrowisko oferuje zabiegi z zakresu:

- fizykoterapii - dział fizjoterapii, który wykorzystuje naturalne tworzywa występujące w przyrodzie (woda, borowina) oraz sztucznie wytworzoną energię fizyczną w celu:
  - leczenia schorzeń – fizykoterapia,
  - zapobiegania chorobom – fizjoprofilaktyka,
  - diagnostyki – elektrodiagnoza,
- hydroterapii (wodolecznictwa) - oferuje następujące zabiegi:
  - kąpiele perełkowe, solankowe, aromatyczne, strumieniowe - zmiennoocielne,
  - natrysk szkocki,
  - masaż wirowy kończyn górnych i dolnych,
  - masaż podwodny,
- aerozoloterapii (inhalacje)
- światłolecznictwa - wykorzystuje lecznicze oddziaływanie promieni podczerwonych, widzialnych i nadfioletowych.
- elektroterapii - dział fizykoterapii wykorzystującym biologiczne działanie:
  - prądu stałego (galwanicznego)
  - prądów małej i średniej częstotliwości,
  - prądów wielkiej częstotliwości.
- ultrasonoterapii,
- laseroterapii
- magnetoterapii - wykorzystuje zmienne pole magnetyczne o dużych wartościach indukcji magnetycznej (od 0,1 do 20 mT)
- krioterapii - leczenie zimnym nadmuchem powietrza o temperaturze ok. - 40 st. C
- masażu klasycznego.
- kinezyterapii – rehabilitacji ruchowej - dział Kinezyterapii w Uzdrowisku Jedlina-Zdrój znajduje się w Sanatorium Warszawianka. Sala gimnastyczna wyposażona jest w nowoczesny sprzęt do ćwiczeń siłowych i wytrzymałościowych: rower, stepper, bieżnia, specjalistyczny sprzęt do treningu mięśni grzbietu i brzucha (laski, piłki Thera-band, taśmy Thera-band oraz UGUL i stoły do ćwiczeń manipulacyjnych).

Sanatoria uzdrowiska

Dom Zdrojowy - zabytkowy budynek z XVIII w. o trzech kondygnacjach. Sanatorium to dysponuje 46 miejscami noclegowymi w 19 pokojach jedno, dwu i trzyosobowych. Jest to obiekt, który posiada najwyższy standard pokoi w Jedlinie-Zdroju. Wszystkie pokoje są z łazienkami oraz TV Sat, zapewniają wysoki komfort zamieszkania nawet dla najbardziej wymagających gości. Dla wygody kuracjuszy w budynku funkcjonują gabinety lekarskie oraz całodobowa dyżurka pielęgniarska. Na parterze oraz pierwszym piętrze znajduje się nowoczesny Zakład Przyrodoleczniczy co znacząco ułatwia korzystanie z zabiegów wszystkim mieszkańcom tego sanatorium. W pobliżu Domu Zdrojowego znajduje się promenada uzdrowskowa, parking i biblioteka uzdrowskowa. Odległość do Jadalni ok 50 m., do sali gimnastycznej ok 15 m.

Sanatorium "Halina"- Sanatorium to dysponuje 35 miejscami noclegowymi w 20 pokojach dwuosobowych z łazienkami oraz jedno i dwuosobowymi z umywalkami, z dostępem do TV Sat. Budynek zbudowano w drugiej połowie XX w. i składa się z trzech kondygnacji. Większość pokoi posiada balkony wychodzące na nowo odrestaurowaną promenadę uzdrowskową. W pobliżu budynku znajduje się oświetlony parking. Odległość do Domu Zdrojowego i Zakładu Przyrodoleczniczego ok 30 m., odległość do Jadalni 80 m., do sali gimnastycznej ok. 50 m.

Sanatorium "Warszawianka"- zabytkowy budynek wybudowany w XIX wieku, składa się z czterech kondygnacji, niektóre pokoje posiadają własne balkony. W budynku na parterze znajduje się sala gimnastyczna i krioterapia co jest dużym udogodnieniem dla mieszkańców korzystających z zabiegów z zakresu kinezyterapii. Odległość do Domu Zdrojowego i Zakładu Przyrodoleczniczego ok 15 m., odległość od Jadalni ok. 30 m.

2.4.2. Baza noclegowa

Baza noclegowa jako najważniejszy element zagospodarowania turystycznego determinuje możliwości subregionu „Góry Wałbrzyskie” do obsługi ruchu turystycznego. W definicji Światowej Organizacji Turystycznej jest to „obiekt noclegowy, który oferuje podróżnemu nocleg w pokoju lub innym pomieszczeniu, przy czym liczba oferowanych miejsc musi być większa niż pewne określone minimum, a ponadto nie chodzi o zakwaterowanie pojedynczej rodziny; wszystkie miejsca w obiekcie muszą podlegać jednolitemu zarządowi na zasadach komercyjnych, nawet jeśli nie ma on charakteru dochodowego”.⁵⁵

Tabela 19 Przyrost bazy noclegowej na obszarze „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2004-2007.

Typy Obiektów	J. m.	2005	2006	2007
ogółem				
obiekty ogółem	ob.	19	21	24
obiekty całoroczne	ob.	19	21	24
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	969	1 058	1 181
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	969	1 058	1 181
hotele				
obiekty ogółem	ob.	3	5	8
obiekty całoroczne	ob.	3	5	8
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	142	275	427
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	142	275	427
motele - brak				
pensjonaty				
obiekty ogółem	ob.	1	1	1

⁵⁵ Kowalczyk A. „Geografia ...”, op. cit.

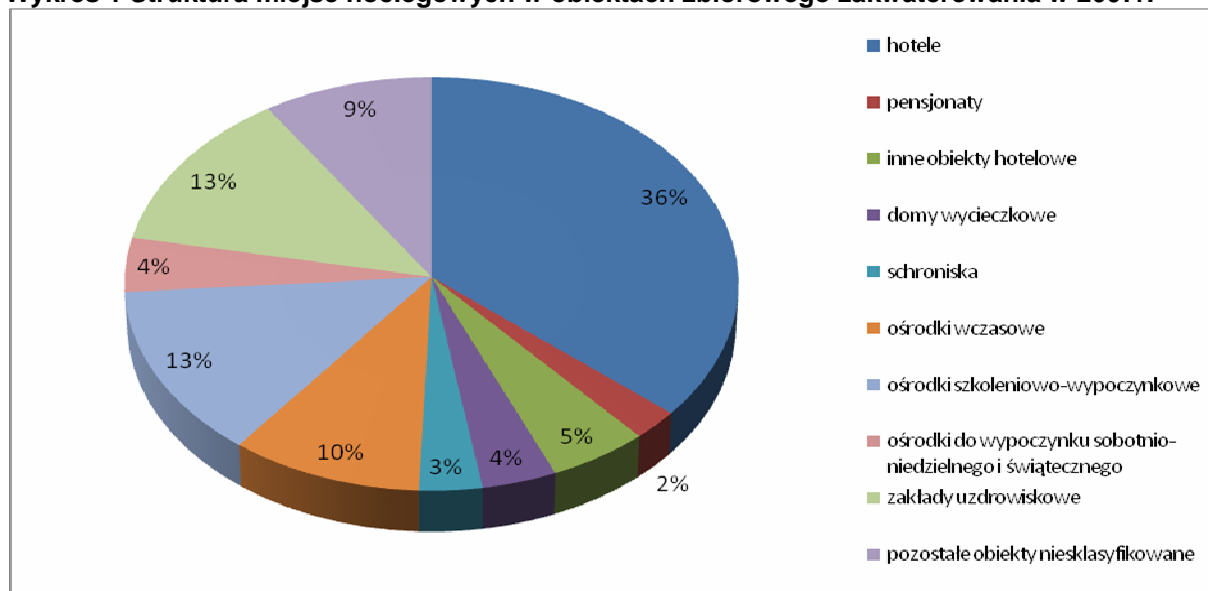
Typy Obiektów	J. m.	2005	2006	2007
ogółem				
obiekty całoroczne	ob.	1	1	1
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	28	28	28
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	28	28	28
inne obiekty hotelowe				
obiekty ogółem	ob.	2	1	2
obiekty całoroczne	ob.	2	1	2
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	122	40	60
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	122	40	60
domy wycieczkowe				
obiekty ogółem	ob.	2	2	1
obiekty całoroczne	ob.	2	2	1
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	60	61	45
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	60	61	45
schroniska				
obiekty ogółem	ob.	0	1	1
obiekty całoroczne	ob.	0	1	1
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	0	38	38
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	0	38	38
schroniska młodzieżowe - brak				
szkolne schroniska młodzieżowe - brak				
ośrodki wczasowe				
obiekty ogółem	ob.	1	2	2
obiekty całoroczne	ob.	1	2	2
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	81	116	116
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	81	116	116
ośrodki kolonijne				
obiekty ogółem	ob.	1	0	0
obiekty całoroczne	ob.	1	0	0
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	35	0	0
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	35	0	0
ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe				
obiekty ogółem	ob.	4	4	3
obiekty całoroczne	ob.	4	4	3
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	208	208	158
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	208	208	158
ośrodki do wypoczynku sobotnio-niedzielnego i świątecznego				
obiekty ogółem	ob.	0	0	1
obiekty całoroczne	ob.	0	0	1
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	0	0	50
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	0	0	50

Typy Obiektów	J. m.	2005	2006	2007
ogółem				
domy pracy twórczej - brak				
zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych - brak				
kempingi - brak				
pola biwakowe - brak				
zakłady uzdrowiskowe				
obiekty ogółem	ob.	1	1	1
obiekty całoroczne	ob.	1	1	1
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	150	150	150
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	150	150	150
pozostałe obiekty niesklasyfikowane				
obiekty ogółem	ob.	4	4	4
obiekty całoroczne	ob.	4	3	4
miejsca noclegowe ogółem	miejsce	143	142	109
miejsca noclegowe całoroczne	miejsce	143	142	109

Źródło: opracowanie własne na podstawie Główny Urząd Statystyczny – Bank Danych Regionalnych

Największa ilość ośrodków wypoczynkowych zlokalizowana jest w gminach Szczawno-Zdrój (7 obiektów), Wałbrzych (6 ob.), Walim (5 ob.), Mieroszów (4 ob.) i Świebodzice (2 obiekty). Gminy Boguszków-Gorce, Jedlina-Zdrój, Głuszyca, Czarny Bór oraz Stare Bogaczowice nie posiadają ewidencjonowanych przez GUS obiektów zbiorowego zakwaterowania natomiast powszechną formą zakwaterowania są pokoje gościnne (kwatery prywatne) oraz gospodarstwa agroturystyczne.

Wykres 1 Struktura miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w 2007r.

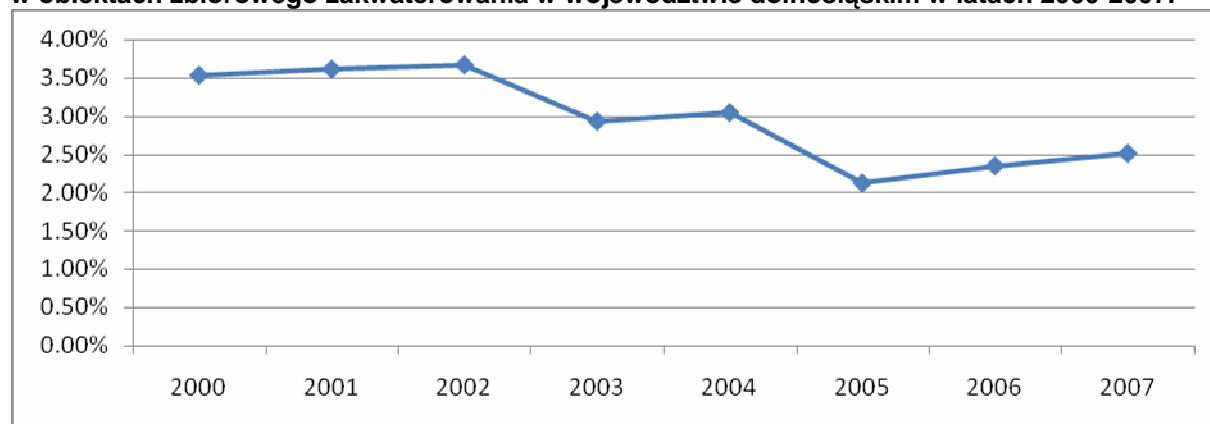

Źródło: opracowanie własne na podst. danych GUS – Bank Danych Regionalnych

Przeważającą liczbę obiektów zbiorowego zakwaterowania na obszarze Gór Wałbrzyskich stanowią hotele, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe i zakłady uzdrowiskowe (łącznie prawie dwie trzecie ewidencjonowanej bazy noclegowej). Uwarunkowania przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne sprawiają, iż na omawianym terenie nie występują obiekty takie jak motele, schroniska młodzieżowe czy szkolne schroniska młodzieżowe a także zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych, kempingi i pola biwakowe. Zakwaterowanie w formie pokoi gościnnych (kwater prywatnych) oraz działalności agroturystycznej (której popularność znacznie wzrasta w ostatnich latach) jest zjawiskiem

dość powszechnym, jednak nie w pełni ewidencjonowanym, co znacznie utrudnia określenie rzeczywistej liczby miejsc noclegowych tego typu.

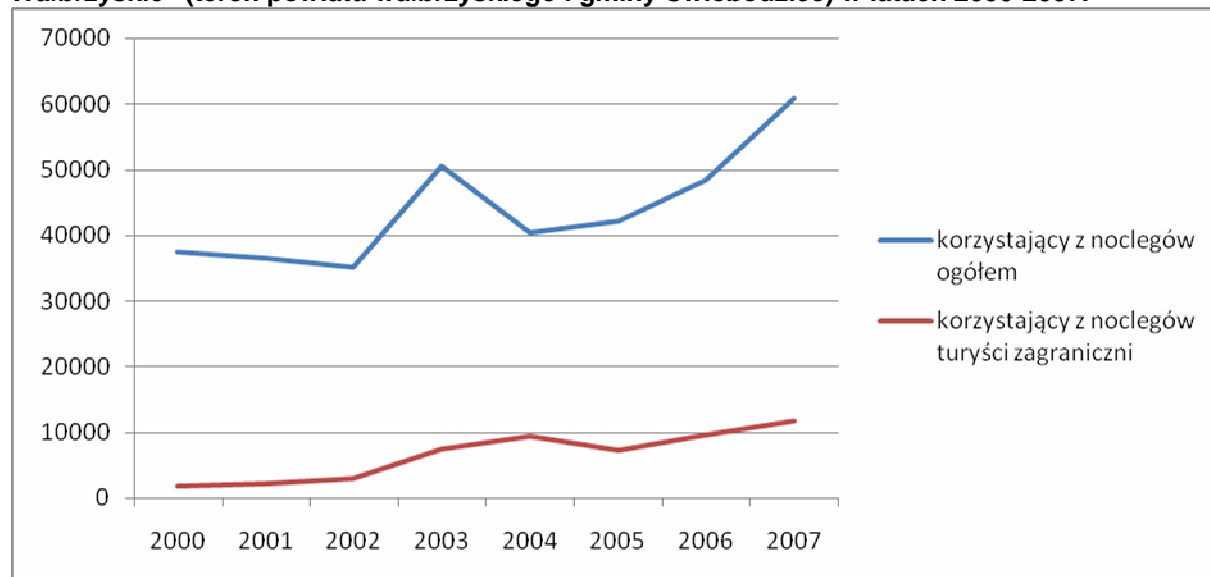
Wykres 2 Procentowy udział subregionu Góry Wałbrzyskie w liczbie miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w województwie dolnośląskim w latach 2000-2007.

Źródło: opracowanie własne na podst. danych GUS – Bank Danych Regionalnych

Stopniowy spadek udziału obszaru Góry Wałbrzyskie w liczbie miejsc noclegowych w województwie dolnośląskim potwierdza niższą dynamikę rozwoju bazy noclegowej na tle regionu.

Wykres 3 Liczba turystów korzystających z noclegów na obszarze subregionu „Góry Wałbrzyskie” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2000-2007.

Źródło: opracowanie własne na podst. danych GUS – Bank Danych Regionalnych

Wzrost liczby turystów korzystających z noclegów na obszarze Gór Wałbrzyskich jest zjawiskiem pozytywnym. Rośnie stopniowo także liczba odwiedzających region turystów zagranicznych.

2.4.3. Baza gastronomiczna

Baza gastronomiczna jest kolejnym elementem niezbędnym do prawidłowego funkcjonowania i rozwijania się turystyki na danym obszarze. Poza placówkami gastronomicznymi w turystycznych obiektach noclegowych zbiorowego zakwaterowania obszar Gór Wałbrzyskich charakteryzuje się stosunkowo niską liczbą placówek gastronomicznych.

W znacznym stopniu lokale skupione są w ośrodkach miejskich i uzdrowiskach, a część gmin dysponuje bardzo ubogą siecią gastronomiczną lub wręcz brak jest placówek nastawionych na obsługę ruchu turystycznego, jedynie na zaspokojenie potrzeb klientów lokalnych.

Głównym zadaniem obiektów wchodzących w skład bazy gastronomicznej jest zapewnienie turystom możliwości wyżywienia.⁵⁶

Tabela 20 Baza gastronomiczna.

Gmina Wałbrzych Opis
<p>Restauracje</p> <ul style="list-style-type: none">
• Dom Weselny, ul. Wysockiego 22
• "Brama" (kordegarda kompleksu zamku Książ), ul. Piastów Śl 1,
• "Baraccuda", ul. Główna 10
• „Herbowa”, ul. Piastów Śl. 1 (kompleks zamku Książ
• "Horus", ul. Dunikowskiego 20 (
• „Hubertus” ul. Jeździecka 1 (Stado Ogierów Książ)
• „Książęca” ul. Piastów Śląskich 1 (kompleks zamku Książ
• Maria, ul. Wrocławska 134 b
• „Maraton-Dom Weselny”, ul. Kolejowa 1
• "Pod Smyczkiem", ul. Słowackiego 4a
• "Tawerna U Greka", ul. Hetmańska
• „Qubus”, ul. Wysockiego 45
• „Ratuszowa”, pl. Magistracki 3
• "Tao – Land", Rynek 22
• Restauracja Pasaż, pl. Magistracki
<p>Kawiarnie</p> <ul style="list-style-type: none">
• Cukiernia „Oleńka”, ul. 1-go Maja 2
• "Kolorowa", ul. Hetmańska 44
• „Fantazja”, ul. Forteczna 3d
• Palmiarnia, ul. Wrocławska 158
<p>Bary, Puby</p> <ul style="list-style-type: none">
• „Arka”, ul. Palisadowa 47 c
• "Bar 11" ul. Wysockiego 17
• Bistro City, ul. Słowackiego 20
• Bistro – Restauracyjny, pl. Tuwima 3
• Centrum, ul. Kopernika (Centrum),
• Familia, ul. Broniewskiego 69,
• Football, ul. Wańkowicza 18 a
• Joker, ul. Broniewskiego 65 D
• Kafajka z duszą, ul. Andersa 185
• Karczma Gospocha, ul. Żeromskiego 62
• Music Bar 12%, ul. Rynek 22
• Mini Max, ul. Forteczna 3a
• Sezam, ul. 1-go Maja 127
• TIK-TAK, ul. Nowy Świat 1
• Qufer Pub, ul. Główna 1
• Zoom Grill – Cafe, tel. Forteczna 2a
• Stołówki, jadłodajnie, garmazerie, smaźalnie
• Małgosia, ul. Broniewskiego 65
• Familia, ul. Broniewskiego 68
• Smaźalnia kurczaków, ul. Gdańska 4
• Bar Strażak, ul. Matejki 5
• Bar Garmazeria, ul. 1-go Maja 12
<p>Pizzerie</p> <ul style="list-style-type: none">
• Art-A Pizzeria, ul. Forteczna 3
• Da Grasso, ul. Kasztelańska 1
• ul. Dunikowskiego 20/1
• Diavolo, ul. Kasztelańska 11
• Halo Pizza, Rynek 4
• Italia, ul. Główna 2a

⁵⁶ Ibidem

- Magic, ul. Palisadowa 2
- Mexicana, ul. Główna 6

Szybka obsługa, fastfood

- KFC, ul. Wrocławska 28
- Mc Donald's, ul. Kolejowa 1
- Florya Instanbul, ul. Słowackiego 14 a
- Fast Food, ul. Gdańska

Firmy cateringowe

- Baraccuda, ul. Główna 10
- Biesiada, ul. Kosteckiego 9
- Restauracja Książęca, ul. Piastów Śl.1
- Restauracja pod Smyczkiem, ul. Słowackiego 4a
- Maria – restauracja hotelowa, ul. Wrocławska 134 b
- Stołówka ZUS, ul. Kopernika
- Bohema, ul. Lewartowskiego1

Gmina Świebodzice
Opis

- Kawiarnia Forum, ul. Rynek 29
- Lokal Gastronomiczny Gardenia, ul. Wałbrzyska 6
- Pizzeria Roma, ul Strzegomska 14
- Restauracja Sylwia, ul. Cicha 1
- Pizzeria – Restauracja Sportowa, ul. Osiedle Sudeckie 10
- Bar Gastronomiczny Sportowy, ul. Rekreacyjna 1
- Restauracja Korona Śląska, ul. Kolejowa 3-3a
- Lodziarnia – Cukiernia Kremówka, Plac Jana Pawła II 10
- Pizzeria da Grassa, ul. Piasta 54
- Bar Smakosz, ul. Świdnicka 13
- Drink Bar Galery 2000, ul. Ciernie 161c

Gmina Boguszów-Gorce
Opis

- Restauracja Elsa, ul. Traugutta 13
  - kuchnia: polska, włoska, grecka
  - ilość miejsc: 160

Gmina Szczawno-Zdrój
Opis

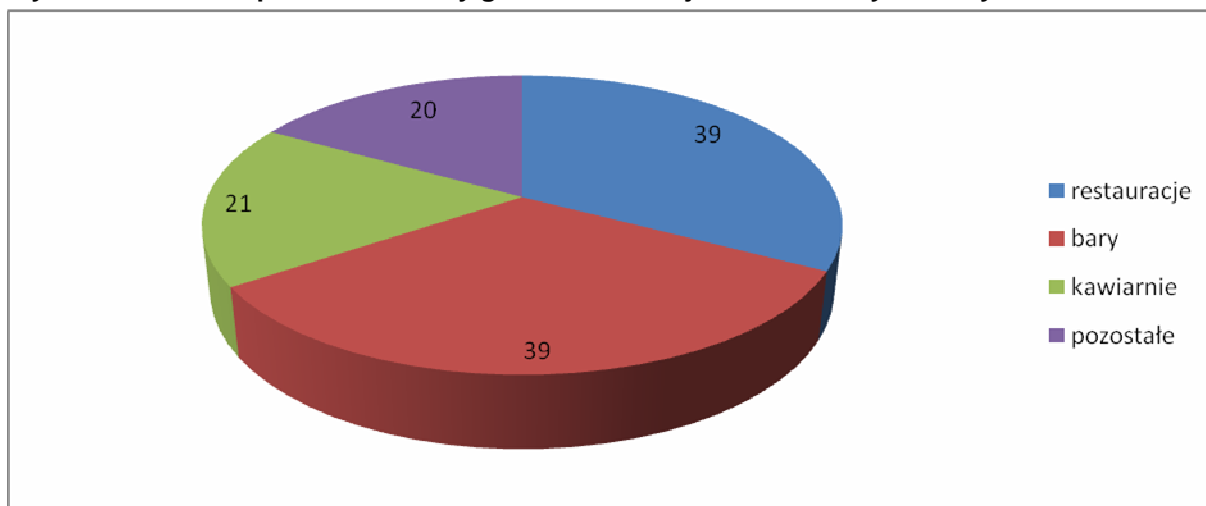
- Restauracja Rivendell, ul. Kościuszki 18
  - kuchnia: europejska, kresowa, rosyjska
  - ilość miejsc: 50
- Restauracja Lorien, ul. Sienkiewicza 14
  - kuchnia: europejska, polska
  - ilość miejsc: 40
- Gospoda Babinicz, Al. Spacerowa 24
  - kuchnia: europejska, staropolska
  - ilość miejsc: 150
- Restauracja Graal, ul. Kościuszki 2c
  - kuchnia: staropolska
  - ilość miejsc: 200
- Restauracja Bohema, ul. Kościuszki 19
  - kuchnia: polska, włoska
  - ilość miejsc: 160
- Restauracja Pod Wieżą, ul. Zacisze 2
  - kuchnia: staropolska
  - ilość miejsc: 110

Gmina Mieroszów Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Restauracja Darz Bór, Rybnica Leśna 56   <ul style="list-style-type: none"> ○ kuchnia: staropolska, lwowska ○ ilość miejsc: 140   • Restauracja Leśne Źródło, ul. Osiedle 33, Sokołowsko   <ul style="list-style-type: none"> ○ kuchnia: staropolska ○ ilość miejsc: 70
Gmina Walim Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Restauracja Hotel Borys, Zagórze Śląskie   <ul style="list-style-type: none"> ○ kuchnia: różnorodna ○ ilość miejsc: 55
Gmina Głuszycza Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Restauracja Stara Piekarnia, ul. Sienkiewicza 34   <ul style="list-style-type: none"> ○ kuchnia: polska ○ ilość miejsc: 80   • Łowisko – smażalnia Żłota Woda, Łomnica 104   <ul style="list-style-type: none"> ○ kuchnia: polska ○ ilość miejsc: 150   • Gospoda Sudecka, ul. Turystyczna 13, Grzmiąca   <ul style="list-style-type: none"> ○ kuchnia: polska ○ ilość miejsc: 80
Gmina Czarny Bór Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Bar Jędrus, Grzędy 19   <ul style="list-style-type: none"> ○ kuchnie świata ○ ilość miejsc: 150

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Informator turystyczny powiatu wałbrzyskiego 2007” oraz danych UM w Wałbrzychu i Świebodzicach

Wykres 4 Struktura procentowa bazy gastronomicznej obszaru „Góry Wałbrzyskie”

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych otrzymanych od gmin obszaru „Góry Wałbrzyskie”.

W sytuacji prognozowanego i oczekiwanego wzrostu ruchu turystycznego niezbędna może się okazać konieczność rozbudowy i w wielu przypadkach modernizacji istniejącej bazy gastronomicznej.

2.4.4. Baza sportowo-rekreacyjna

Uzupełnieniem bazy noclegowej i gastronomicznej jest baza towarzysząca, czyli wszystkie urządzenia oraz instytucje o charakterze, sportowym i inne, które zaspokajają potrzeby turystów, czyli: pływalnie, lodowiska, stadiony, hale sportowe, wyciągowe urządzenia narciarskie oraz urządzenia sportowo-rekreacyjne;

Tabela 21 Baza sportowo – rekreacyjna.

Gmina Wałbrzych
Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Hala sportowa przy ul. Wysockiego 11a (siłownia, sauna, studio Women`s Fitness) • Hala sportowa, Plac Teatralny 6 • Stadion przy ul. Kusocińskiego (stadion, kort, boisko plażowe) • Obiekt sportowy przy ul. Ratuszowej – planowane powstanie kompleksu turystyczno-rekreacyjnego „AQUA-ZDRÓJ” • Skate Park przy ul. Topolowej • Stadion przy ul. Dąbrowskiego • Stadion przy ul. Blankowej • Odkryty basen kąpielowy przy ul. Bystrzyckiej • Hala lekkoatletyczna ul. Chopina • Przyszkolne baseny kąpielowe przy PSP Nr 21, ZS Nr 4, Zespole Szkół Specjalnych
Gmina Świebodzice
Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Wodne Centrum Rekreacji ul. Mieszka Starego 8 • Hala Widowiskowo-Sportowa ul. Mieszka Starego 6 • Kręgielnia ul. Rekreacyjna • Siłownia ul. Mieszka Starego 6 • Basen odkryty ul. Rekreacyjna czynny w sezonie letnim • Korty tenisowe ul. Jeleniogórska • Boiska sportowe ze sztuczną murawą, oświetleniem i pełnym wyposażeniem • ul. Kazimierza Odnowiciela – Osiedle Piastowskie • ul. Wolności – przy Szkole Podstawowej nr 3 • stadion sportowy przy ul. Rekreacyjnej • stadion sportowy miejskiego klubu sportowego
Gmina Boguszów-Gorce
Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Kompleks sportowo – rekreacyjny przy Gimnazjum Nr 1 i drodze wojewódzkiej Nr 367 Wrocław – Jelenia Góra z boiskami do koszykówki, siatkówki, kortem i basenem (w budowie). • Całoroczny Ośrodek Sportowo – Rekreacyjny „Dzikowiec” (Góra Dzikowiec 836 m.n.p.m.) z Koleją kanapową (w budowie) i naśnieżaniem (2008 - 2009), ratrak, dwie leśne nartostrady jedna długości ok. 1600 m średnia spadku 14,5%, druga ok. 1100m średnia spadku 20%. Dla miłośników sportów ekstremalnych tor Downhill, a ze szczytu startują miłośnicy paralotni, lotni i motolotni. • Stadiony i boiska sportowe   <ul style="list-style-type: none"> ○ Gorce, ul. Olimpijska ○ Boguszów, ul. Kusocińskiego (najwyżej położony w Polsce) ○ Kuźnice, ul. Bema   • Hale sportowe   <ul style="list-style-type: none"> ○ Boguszów, ul. Sobięcińska 2 ○ Boguszów, ul. Waryńskiego 10 ○ Gorce, ul. Olimpijska 1 ○ Kuźnice, ul. Reymonta 4

Gmina Szczawno-Zdrój
Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Boisko sportowe, ul. Topolowa 9 - trenują na nim MKS "Altra" • Basen kąpielowy (odkryty) i często nieczynny • Korty tenisowe, ul. Ofiar Katynia 1 • Boisko sportowe do piłki nożnej - ul. Topolowa 5 • Korty tenisowe - ul. Ofiar Katynia 1 • Basen odkryty - ul. Mickiewicza 5 • Tor zjazdowy (MTB) na Słonecznej Polanie • Ośrodek rekreacyjno-wypoczynkowy „Dworzysko” Al. Spacerowa 24
Gmina Jedlina-Zdrój
Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Letni Tor Saneczkowy - Tor saneczkowy ma długość 600 metrów i liczy sobie kilkanaście zakrętów • Kompleks Sportowo – Rekreacyjny - Zalew i boisko znajdują się przy promenadzie spacerowej, na ulicy Kłodzkiej w Jedlinie- Zdroju   <ul style="list-style-type: none"> • Wynajem boiska piłkarskiego • Wynajem bulodromu • Przejazd dreżyną kolejową • Wypożyczenie kajaka, roweru wodnego   • Kompleks narciarski   <ul style="list-style-type: none"> • Szkołka narciarska • Wypożyczenie sprzętu sportowego • Trasa biegów narciarskich • Nocne Zjazdy (weekendowe) przy muzyce, kuligi • Bezpłatne naturalne lodowisko   • Kort tenisowy • Hala sportowa • Wypożyczalnia Quadów, Skuterów, Skuterów Śnieżnych, Magdalena Król
Gmina Mieroszów
Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Stadion – Mieroszów • Boisko sportowe i hala sportowa – Mieroszów • Skocznia narciarska - Sokołowsko • Lodowisko - Mieroszów • Sauna - Mieroszów • Korty tenisowe – Mieroszów • Strzelnica - Sokołowsko • W rejonie Sokołowska znajduje się również rolkostrada o długości 2 km. • Narciarskie trasy biegowe   <ul style="list-style-type: none"> ○ znaki czerwone - odcinek: schronisko „Andrzejówka” - Łomnica - Grzmiąca (Góry Kamienne) - Przełęcz Sokola - Wielka Sowa (1015 m), schronisko „Zygmuntówka” - Przełęcz Jugowska (Góry Sowie) - łącznie 25 km, ○ pętla Sokołowsko - Bukowiec (898 m) - schronisko „Andrzejówka”.   • Wyciągi narciarskie: <ul style="list-style-type: none"> ○ Rybnica Leśna, Przełęcz Trzech Dolin, - schronisko „Andrzejówka” ○ Gwarek - wyciąg orczykowy, długość 336 m, różnica poziomów 67 m, oświetlony, wypożyczalnia nart i sanek. ○ Lech - wyciąg orczykowy, długość 330 m, różnica poziomów 70 m. ○ Muflon, góra Klin - wyciąg talerzykowy, jednoosobowy, teleskopowy, długość 260 m, różnica poziomów 42 m. ○ Mieroszów, ul. Kościelna - wyciąg orczykowy, długość 200 m ○ Sokołowsko, ul. Unisławska - wyciąg orczykowy, długość 800 m, różnica wzniesień 396 m   • Narciarstwo biegowe - trasy biegowe pokrywają się ze szlakami turystycznymi, wytyczonymi jest w taki sposób, aby można było podziwiać najciekawsze miejsca. Łączna długość tras sięga kilkudziesięciu kilometrów.
Gmina Walim
Opis
<ul style="list-style-type: none"> • Basen, • Boiska sportowe w Olszyńcu, Zagórze Śl., Walimiu, • Korty tenisowe w Dziećmorowicach, • Siłownia w Dziećmorowicach, w Jugowicach,

- Wypożyczalnia Sprzętu Wodnego w Zagórzcu Śląskim,
- Wyciągi narciarskie:

Nazwa wyciągu	Długość	Różnica wzniesień	Przepustowość	Odległość od parkingu	Uwagi
Górnik 1	510m	74 m	1200 os.	20 m	ratrak, WC, bar
Górnik2	530m	74 m	1200 os.	20 m	ratrak, WC, bar
Górnik3	380m	74 m	600 os.	150 m	ratrak
Górnik4	540m	100 m	1200 os.	20 m	ratrak, WC, bar, oświetlenie
Bartek	430 m	120 m	b.d.	20 m	ratrak, WC, bar, oświetlenie, sztuczne naśnieżanie
Ostra Góra	330 m	40 m	b.d.	20 m	ratrak
Wielka Sowa 1	800 m	180 m	b.d.	b.d.	ratrak
Wielka Sowa 2	900 m	180 m	b.d.	b.d.	ratrak
Sokół - Bielik 1 (orzeł)	480 m	120 m	b.d.	30 m	ratrak, oświetlenie
Sokół - Bielik 2	350 m	80 m	b.d.	b.d.	ratrak, oświetlenie
Rymarz	600 m	185 m	b.d.	20 m	ratrak
Albo	380 m	105 m	600 os.	10 m	ratrak, bar w pobliżu

Gmina Głuszycza
Opis

- Basen kąpielowy,
- Korty tenisowe,
- Boisko sportowe,
- Pole do paintbala,
- Przejazdźki konne. Łomnica - park rozrywki,
- Wyciąg narciarski w Łomnicy,
- Stawy rybne w Głuszycy Górnej i Łomnicy,

Gmina Czarny Bór
Opis

- Stadion 40 lecia Czarny Bór,
- Boiska sportowe w Borównie, Grzędach, Jaczkowie i Witkowie,
- Strzelnica w Czarnym Borze,
- Zalew w Grzędach,
- Ścieżki rowerowe

Gmina Stare Bogaczowice
Opis

- KS „Anna” - Stare Bogaczowice,
- Zalew Stare Bogaczowice

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: materiałów otrzymanych od samorządów lokalnych, stron internetowych dot. turystyki

Podsumowanie

Analizowany subregion posiada wiele atrakcji sportowo-rekreacyjnych możliwych do wykorzystania w rozwoju turystyki. Wiele z tych obiektów jest obecnie wykorzystywana głównie przez mieszkańców i często wymagają one modernizacji. W celu pełnego wykorzystania posiadanych zasobów należy przeprowadzić inwestycje polegające na rozszerzeniu infrastruktury towarzyszącej odpowiadającej wymogom współczesnego turysty (np. drogi, sanitariaty, oznakowanie, śmietniki, itp.)

Jakość bazy sportowo-rekreacyjnej jest zróżnicowana i zależna od położenia oraz okresu oddania tych obiektów do użytku. W najlepszym stanie są inwestycje niedawno ukończone. Posiadają one kompleksowe rozwiązania pozwalające na stworzenie produktu zdolnego zainteresować turystów. Nowe ścieżki rowerowe, wiaty turystyczne lub nowe szlaki piesze są budowane wraz z pełną infrastrukturą towarzyszącą spełniającą oczekiwania odwiedzających subregion turystów. Gorzej wypadają niedoinwestowane obiekty lokalne, często mające po kilkanaście lub więcej lat, zniszczone i nie poddawane okresowym remontom z braku środków w budżetach gmin. Przykładem takiej sytuacji jest np. Zalew Stare Bogaczowice, który z powodu braku chętnych na eksploatację obiektu został rozkradzony ze wszystkich możliwych elementów służących rekreacji i wypoczynkowi. Podobnie dzieje się ze ścieżkami rowerowymi, których oznakowanie często sprzed wielu lat jest nieczytelne, uszkodzone lub go po prostu nie ma.

2.4.5. Szlaki turystyczne

Szlaki turystyczne oznaczone są następująco: na prostokątnym białym tle występują namalowane kolorowe pasy. Do oznakowania tras używane są następujące kolory: niebieski, zielony, czarny, czerwony, żółty i bardzo rzadko fioletowy. Szlak czerwony jest to z reguły szlak główny w regionie, przez który biegnie, szlak niebieski - szlak ten jest dalekobieżny, ale nie będący jednocześnie szlakiem głównym. Szlak żółty i zielony - to szlaki łącznikowe, czasem też dojściowe. Czarny natomiast to krótki szlak dojściowy.⁵⁷

Przez obszar subregionu przebiegają następujące szlaki o znaczeniu ponadlokalnym⁵⁸:

- **Szlak Zamków Piastowskich** – oznaczony kolorem zielonym, rozpoczyna się przy Zamku Grodno w Zagórzcu Śląskim, prowadzi przez jeden z największych w Europie i największy na Dolnym Śląsku Zamek Książ i przechodzi poza obszar powiatu wałbrzyskiego – Zamek w Bolkowie, Zamek Bolczów, Jelenia Góra, Wleń aż do Zamku Grodziec,
- **Dolnośląski Szlak Cystersów** – jako fragment Europejskiego Szlaku Cystersów, rozpoczynającego się w Portugalii a kończącego się w Polsce. Na terenie powiatu wałbrzyskiego przebiega od Krzeszowa przez Mieroszów i Rybnicę Leśną w kierunku Nowej Rudy.
- **Szlak Ułanów Legii Nadwiślańskiej** - szlak turystyczny biegnący ze Świdnicy do Strzegomia, przypominający miejsce pobytu i walki polskiej formacji z okresu wojen napoleońskich. Szlak jest znakowany żółto - niebiesko - żółto (barwy te nawiązują do wyłogów mundurowych ułanów). Szlak przebiegający w okolicach Wałbrzycha idąc od strony Świdnicy przez Witoszów, okolice Jeziora Daisy, Lubiechów, Książ, Szczawienko (przy Kościele Św. Anny gdzie znajduje się nagrobek generała B. Łączyńskiego), Podzamcze, Piaskową Górę, Szczawno-Zdrój, Czerwone Wzgórze (Pomnik ku czci Ułanów Legii Nadwiślańskiej), Strugę, Chwaliszów i dalej w kierunku Strzegomia.
- **Transeuropejski Dalekobieżny Szlak Turystyczny E3** - szlak w swoim zasadniczym przebiegu oznaczony jest kolorem niebieskim. Stanowi element międzynarodowego układu szlaków turystycznych. Druga nazwa brzmi Europejski Szlak Długodystansowy E3. Na mapach turystycznych oznaczony jest jedynie symbolem E3. Szlak zaczyna się w Jakuszycah, skąd jako zielony dochodzi do rozdroża Izerskiego i niebieskim przebiega grzbietem Kamienickim, następnie Pogórzem Izerskim do Jeziora Pilchowickiego, dalej Górami Kaczawskimi, doliną Bobru i grzbietem Rudaw Janowickich (w tym przez góry Sokole) prowadzi do Kotliny Kamiennogórskiej. Na terenie powiatu wałbrzyskiego przebiega przez Góry Wałbrzyskie (Borówno, Czarny Bór), Masyw Chełmca (Szczawno-Zdrój i Wałbrzych), w kierunku Gór Sowich - gm. Walim (Zagórze Śląskie, Michałkowa, Glinno, Przełęcz Walimska). Następnie prowadzi przez Srebrną Przełęcz, Góry Bardzkie i Żółte do Łądka zdroju. Dalej Górami Żółtymi przez Góry Białskie na Śnieżnik, do Międzylesia, skąd jako żółty doprowadza do przejścia granicznego Boboszów/ Dolni Lipka.
- **Główny Szlak Sudecki im. Mieczysława Orłowicza** – szlak biegnący przez najważniejsze pasma polskich Sudetów. Szlak na przestrzeni od Świeradowa do Paczkowa osiąga długość około 350 km. Szlak oznakowany jest kolorem czerwonym. Ze stacji kolejowej w Świeradowie Zdroju biegnie wysokim Grzbietem Izerskim do Szklarskiej Poręby, dalej głównym grzbietem Karkonoszy do Karpacza, następnie pogórzem Karkonoskim schodzi do Kotliny Jeleniogórskiej w Mysłakowicach i przez Mrowiec wchodzi na grzbiet Rudaw Janowickich i Skalnik. Stąd przez Szarocin, Lubawkę, Góry Krucze prowadzi do kotliny Krzeszowskiej, a następnie Pasmem

⁵⁷ <http://www.sudety24.info/Wycieczki,piesze,7.html>

⁵⁸ Opracowano na podstawie: Raport o stanie powiatu wałbrzyskiego - rok 2004 oraz <http://www.sudety24.info/Wycieczki,piesze,7.html>

Lesistej i Górami Suchym. Na terenie powiatu wałbrzyskiego przebiega od Gór Krucznych, poprzez gminę Mieroszów (Pasma Lesistej, Góry Suche, Andrzejówka – schronisko) i gminę Jedlina-Zdrój przechodzi do Gór Sowich – gmina Walim (Rzeczka) dalej prowadzi do srebrnej Przełęczy, następnie Wzgórzami Włodzickimi wiedzie do Obniżenia Ścinawki i w Góry Stołowe. Z Karłowa przez Kudowę Zdrój do Zieleńca w Górach Orlickich, a dalej przez Długopole Zdrój, dnem Rowu Nysy do Międzygórze, skąd wyprowadza na Śnieżnik Kłodzki. Dalej schodzi do Łądka Zdroju i przez Góry Złote i Złoty Stok doprowadza do Paczkowa.

- **Czerwony szlak turystyczny** - przebiega mniej więcej wzdłuż sudeckiego uskoku brzeźnego, na odcinku 40 km od Pełcznicy przez Książ, Świebodzice, Witoszów Górny (wzgórze), Złoty Las, Bystrzycę Górną, Lutomię i Glinno do Przełęczy Walimskiej

Wymienione powyżej szlaki mają duże znaczenie dla rozwoju turystyki aktywnej w regionie ze względu na ich ponadregionalny, a nawet międzynarodowy charakter. Uzupełnieniem dla tych szlaków jest gęsta sieć dobrze oznakowanych tras dająca wiele możliwości wędrówek pieszych, rowerowych oraz konnych.

2.4.6. Baza dla rozwoju turystyki edukacyjnej

Najważniejszym elementem bazy dla rozwoju turystyki edukacyjnej są hotele i ośrodki dysponujące nowoczesnymi i dobrze wyposażonymi salami konferencyjnymi pozwalającymi organizować spotkania dla zróżnicowanych grup klientów. Oferta powinna składać się z zakresu usług od możliwości organizacji konferencji na szczeblu międzynarodowym dla bardzo dużej grupy odbiorców do konferencji i szkoleń dla małych grup.

Osoba biorąca udział w konferencjach organizowanych na terenie „Gór Wałbrzyskich” jest potencjalnym turystą, który skorzysta z istniejącej bazy turystycznej regionu. Turystykę edukacyjną w tym zakresie charakteryzuje krótki pobyt, a turyści z reguły stanowią zamożną grupę klientów.

Oferta subregionu na tle Dolnego Śląska przedstawia się niekorzystnie. Istnieje tylko jeden ośrodek umożliwiający organizację konferencji dla grup powyżej 100 osób. Reszta obiektów oferuje po jednej sali konferencyjnej na obiekt zdolnych pomieścić od 25 do 70 osób.

Dodatkowo jako turystykę edukacyjną można potraktować wszelkie wycieczki szkolne odwiedzające region, a także podróże indywidualne/zbiorowe nastawione na poznawanie historii i obiektów zabytkowych.

Możliwym do wykorzystania w zakresie turystyki edukacyjnej walorem regionu mogą być specjalnie przygotowane szlaki oraz ścieżki dydaktyczne. W rozdziale 2.3.1. zostały opisane inicjatywy gmin mające dobry wpływ na poszerzenie tego rodzaju oferty turystycznej.

Uzupełnieniem oferty edukacyjnej są wyjazdy połączone z możliwością doskonalenia umiejętności językowych lub innych. Szkoły językowe i szkoleniowe na terenie subregionu mogłyby zapewnić obsługę grup turystycznych pragnących skorzystać z oferty nauki języka połączonej z wypoczynkiem, niestety brak jest rozwiniętej oferty wyjazdów tego typu.

Obiekty posiadające bazę konferencyjną:

- **Zamek Książ** – Wałbrzych- sale konferencyjne mieszczące, w zależności od potrzeb, od 20 do 300 osób,
- **Hotel Maria** – Wałbrzych - kompleks 4 sal bankietowo-konferencyjnych na ok. 700 osób,
- **Geovita Centrum Konferencji i Rekreacji** - Jugowice - 2 sale konferencyjne na 120 i 200 miejsc,
- **Hotel Qubus** - Wałbrzych - klimatyzowana sala konferencyjna, dla 60 osób,
- **Ośrodek Szkoleniowo - Wypoczynkowy "Radosno"** – Sokołowsko – sala konferencyjna dla 70 osób,
- **Ośrodek Wypoczynkowy Rzeczka** m. Rzeczka - Walim - sala konferencyjna na 40 miejsc,
- **Ośrodek Rekreacyjno-Konferencyjny Leśne Źródło** — Sokołowsko – sala konferencyjna na 40 miejsc,
- **Gościniec „Nowa Wioska”** - Dzieńmorowice – sala konferencyjna na ok. 25 osób,
- **Hotel "Borys"** - Zagórze Śląskie - Sala o powierzchni 150 m²,
- **Dom Wczasowy Magnolia** – Szczawno-Zdrój – sala szkoleniowa.

2.4.7. Sieć informacyjna

Informacja turystyczna jest dostępna na stronach internetowych poszczególnych gmin. Brak jest zintegrowanego systemu informacji turystycznej tworzonego z udziałem wszystkich gmin obszaru „Gór Wałbrzyskich”.

Centra informacji zlokalizowane w gminach powinny zostać wyposażone w narzędzia umożliwiające informowania turystów o wszystkich atrakcjach znajdujących się w regionie. W trakcie prac nad audytem odwiedziono kilka centrów informacji i np. w Głuszycy przy 3 osobowej obsadzie punktu jedyna rzetelna informacja dotyczyła kompleksu Osówka.

Brak wymiany informacji pomiędzy gminami oraz brak kompletnych opracowań dot. subregionu utrudnia skuteczne informowanie turystów oraz promocję subregionu jako kompletnego produktu turystycznego.

Istniejące strony internetowe dotyczące regionu są słabo wypozycjonowane i z tego względu potencjalny turysta ma problemy ze znalezieniem informacji o regionie. Strony obejmujące treścią cały obszar zawierają nieaktualne dane.

2.4.8. Przewodnicy turystyczni

Tabela 22 Ewidencja przewodników Koła Przewodników Sudeckich i Terenowych przy Oddziale PTTK „Ziemi Wałbrzyskiej” w Wałbrzychu.

L.p	Nazwisko i Imię	Rodzaj uprawnień	Telefon, lub e-mail
1.	Bedra Stanisław	PG, PT, PW	074 84 256 30, 0604 917 432
2.	Bielska Maria	PG, PT, PW	074 84 251 32
3.	Boratyński Henryk	PT	074 84 240 52
4.	Chraplak Witold	PG, PW	074 84 248 30
5.	Janus Bogda	PT	606 174 221
6.	Janus Ewa	PT	drwinowna@yahoo.com
7.	Janus Mieczysław	PT, PW	074 840 1233
8.	Jaworska Renata	PG, PT, PW	074 8400 183, 0502 597 955
9.	Kalicki Tadeusz	PG, PW	074 84 265 88, 0600 733 085
10.	Marosz Artur	PG	0603 180 181
11.	Niewczas Alicja	PT	074 84 394 36
12.	Niewczas Jan	PT	074 84 394 36
13.	Nowicki Andrzej	PT	074 84 652 04
14.	Okoniewski Stefan	PG, PT, PW	074 84 327 49
15.	Okoniewska Krystyna	PG, PW	074 84 327 49
16.	Prociński Janusz	PG, PT, PW	074 84 407 47, 0508 631 171
17.	Solecki Wojciech	PW, PT, PW	074 84 721 57
18.	Starybrat Danuta	PG, PT, PW	074 84 764 43

L.p	Nazwisko i Imię	Rodzaj uprawnień	Telefon, lub e-mail
19.	Stefanow Urszula	PG, PT, PW	074 84 319 55
20.	Warzecha Stanisław	PG, PT, PW	074 84 133 91
21.	Urbacka–Kaczor Natalia	PG	0504 108 748
22.	Jasionowska Halina	PT, PW	074 843 39 33, 0606 699 179
23.	Koszut Danuta	PT, PW	0505 816 214
24.	Motyka Anna	PG	0693 771 391
25.	Lichwa Bożena	PT, PW, PP	0604 415 591

Źródło: dane otrzymane od Urzędu Miasta Wałbrzych

Objaśnienia skrótów uprawnień przewodnickich: PG – przewodnik górski, PT – przewodnik terenowy, PW – pilot wycieczek, PP - przewodnik po Pradze. Wymienieni powyżej przewodnicy aktualnie (stan na 30.10.2008) świadczą usługi przewodnickie w ramach swoich uprawnień.

2.4.9. Biura usług turystycznych i przewozowych

Na liście wpisanych do Centralnej Ewidencji Organizatorów i Pośredników Turystycznych w Ministerstwie Gospodarki i Pracy znajdowało się w październiku 2008 roku 35 biur z siedzibą w głównych ośrodkach subregionu „Gór Wałbrzyskich” prowadzących działalność jako pośrednicy lub organizatorzy imprez turystycznych. Liczba ta nie obejmuje agencji turystycznych, zajmujących się sprzedażą gotowych imprez turystycznych lub pojedynczych usług.

Głównym skupiskiem biur turystycznych i przewozowych jest największe miasto regionu – Wałbrzych (28 podmiotów). W przypadku rozwoju turystyki należy rozszerzyć dostępną ofertę w punktach kumulacji największego ruchu turystycznego.

2.4.10. Struktura przedsiębiorstw turystycznych

Ponad 90% przedsiębiorstw turystycznych to mikroprzedsiębiorstwa zatrudniające od 1 do 9 osób. 95% (wszystkich przedsiębiorstw turystycznych) należy do sektora HORECA⁵⁹, podczas gdy organizatorzy podróży stanowią 4,2% przedsiębiorstw turystycznych⁶⁰. Kształtowanie się na przestrzeni ostatnich lat liczby przedsiębiorstw na obszarze Gór Wałbrzyskich, których działalność zaewidencjonowana została jako związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi (sekcja I w Polskiej Klasyfikacji Działalności), przedstawia poniższa tabela.

Tabela 23 Liczba przedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą związaną z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi (sekcja I klasyfikacji PKD) zarejestrowanych na terenie obszaru Gór Wałbrzyskich w latach 2000 – 2007.

wyszczególnienie	J. m.	2003	2004	2005	2006	2007
ogółem	jed.gosp.	2 248	2 127	2 012	2 001	1 992
sektor publiczny	jed.gosp.	5	4	4	4	4
sektor prywatny	jed.gosp.	2 243	2 123	2 008	1 997	1 988

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Regionalnych

⁵⁹Sektor usług związanych z hotelarstwem i cateringiem

⁶⁰„Europejski przemysł turystyczny w rozszerzonej Wspólnocie: Braki kryją w sobie potencjał i możliwości” Sprawozdanie Dyrekcji Generalnej Komisji Europejskiej ds. Przedsiębiorstw, Styczeń 2007 r.

Powyższa tabela obrazuje stały i niewielki spadek liczby przedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą związaną z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi. W świetle rosnącej ilości miejsc noclegowych oraz obiektów gastronomicznych może to świadczyć o zachodzącej konsolidacji rynku świadczenia ww. usług poprzez otwieranie/zakup kolejnych obiektów przez podmioty gospodarcze świadczące ten typ usług dotychczasowo. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na taki stan rzeczy może być prowadzenie działalności w szarej strefie lub działalność w obszarze firm działających głównie w innych działach gospodarki narodowej.

2.4.11. Pozostała infrastruktura paraturystyczna

Do infrastruktury paraturystycznej możemy zaliczyć obiekty, które oprócz obsługi ruchu turystycznego służą również innym podmiotom nie związanym z turystyką. W szczególności do obiektów tych zaliczamy: bazę usługową (poczta, banki, placówki służby zdrowia, stacje benzynowe, itp.), bazę kulturową (muzea, teatry, domy kultury, itp.), bazę sportowo-rekreacyjną (szlaki, ścieżki rowerowo-konne, boiska, baseny, itp.). Elementy te zostały w większości opisane w poprzednich rozdziałach.

Teren „Gór Wałbrzyskich” z powodu długiej historii osadnictwa posiada ustabilizowaną sytuację osadniczą. W związku z powyższym infrastruktura paraturystyczna związana z bazą usługową jest dobrze rozwinięta (oprócz terenów położonych poza tradycyjnymi kierunkami rozwoju sieci osadniczej). Niedalekie odległości umożliwiają w razie potrzeby skorzystanie z usług niedostępnych w danym miejscu pokonując niewielki dystans do placówek służby zdrowia, handlu, czy usług motoryzacyjnych. Ponadto w gminach jest dobrze rozwinięta sieć usług bankowych. Bankomaty zlokalizowane są we wszystkich stolicach gmin i miejscach uznawanych za centra ruchu turystycznego.

W celu poprawy stanu infrastruktury paraturystycznej należy zwiększyć dostępności podstawowych usług niezbędnych dla obsługi ruchu turystycznego i komunikacji. W wielu obszarach poszczególnych gmin istnieje ograniczony dostęp do sieci telefonii komórkowej, a dostęp do Internetu szerokopasmowego jest poza Wałbrzychem w wielu miejscach „Gór Wałbrzyskich” nadal luksusem. Brak jest również popularnych w innych regionach turystycznych Polski tzw. Hot Spotów – bezpłatnego dostępu do Internetu w wydzielonych obszarach.

2.4.12. Dostępność komunikacyjna / usługi transportowe⁶¹

2.4.12.1. Komunikacja drogowa

Położenie przygraniczne powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice w obrębie województwa niesie za sobą określone konsekwencje. Niestety w osi tranzytowej powiat leży nieco na uboczu w przebiegu połączenia drogowego Wrocław – Kłodzko – Nahod (Czechy). Wrocław jest głównym węzłem komunikacji kolejowej i lotniczej zarówno w łączności z ważnymi ośrodkami zagranicznymi jak i krajowymi. Oddalenie subregionu od głównych tras tranzytowych wpływa na zmniejszenie dostępności dla inwestorów jak i tranzytu oraz pobytu osób prywatnych.

Układ komunikacyjny obszaru Gór Wałbrzyskich przedstawia się następująco:

Układ drogowy

W nomenklaturze układu drogowego wyróżniamy węzły i trasy drogowe.

Na terenie powiatu znajduje się węzeł wałbrzysko – świebodzicki obejmujący swym zasięgiem dwa miasta połączone drogą krajową nr 35 relacji Wrocław – Świdnica - Świebodzice – Wałbrzych – Mieroszów – przejście graniczne w Golińsku, oraz dróg wojewódzkich 367 i 381 łączących Jelenią Górę, Kamienną Górę przez Wałbrzych z Nową Rudą i Kłodzkiem. Od drogi krajowej nr 35 na północny-zachód przez Świebodzice odchodzi trasa krajowa nr 34 do Dobromierza i drogi nr 5.

⁶¹ Opracowano na podstawie Raportu o stanie powiatu wałbrzyskiego - rok 2004 oraz danych Urzędu Gminy Świebodzice

Tabela 24 Zestawienie dróg wojewódzkich przebiegających przez teren powiatu wałbrzyskiego oraz gminę Świebodzice.

Nr drogi	Nazwa odcinka drogi
droga nr 367	Wałbrzych – Boguszów-Gorce
droga nr 371	Przejście przez Świebodzice
droga nr 373	Przejście przez Świebodzice
droga nr 374	Jawor – Rogoźnica – Strzegom Świebodzice
droga nr 375	Wałbrzych – Szczawno-Zdrój – Stare Bogaczowice - Chwaliszów
droga nr 376	Szczawno-Zdrój – Wałbrzych – Czarny Bór
droga nr 379	Wałbrzych – Stary Julianów
droga nr 380	Unistaw Śląski – Rybnica Leśna – Grzmiąca - Głuszyca
droga nr 381	Głuszyca – Jedlina – Wałbrzych
droga nr 383	Jedlinka – Olszyniec – Jugowice – Walim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Raportu o stanie powiatu wałbrzyskiego - rok 2004, stron internetowych dot. turystyki

Istotnym utrudnieniem dla ruchu tranzytowego jest ograniczenie prędkości na odcinkach dróg tranzytowych przebiegających przez obszary chronione. Relacja przebiegów odcinków dróg tranzytowych na obszarze powiatu, w stosunku do obszarów chronionych o wysokich walorach przyrodniczych lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie przedstawia się następująco:

droga krajowa nr 35 i droga krajowa nr 34:

- od Świebodzic do Wałbrzycha droga 35 biegnie przez Książański Park Krajobrazowy i jego otulinę,
- po zachodniej stronie droga nr 35 sąsiaduje ze strefą „C” uzdrowiska Szczawno-Zdrój,
- na odcinku Wałbrzych – Mieroszów biegnie na styku z otuliną Parku Krajobrazowego Sudetów Wałbrzyskich i przecina Park i jego otulinę.

2.4.12.2. Komunikacja kolejowa

Subregion „Góry Wałbrzyskie” znajduje się na trasie następujących korytarzy transportowych i linii kolejowych:

1) korytarz

- kierunek północny – wschód, południowy-zachód:

- linia kolejowa I rzędu nr 274 Wrocław, Jaworzyna Śląska, Wałbrzych, Jelenia Góra i dalej linią 311 Jelenia Góra, Szklarska Poręba przez Jakuszyce do Harachova w Czechach.

2) linia kolejowa I rzędu:

- nr 285, 286 Wałbrzych, Jedlina-Zdrój, Nowa Ruda, Kłodzko,

Świebodzice posiadają bezpośrednie połączenia między innymi z takimi miastami jak: Wałbrzych, Jelenia Góra, Szklarska Poręba, Wrocław, Poznań, Kalisz, Szczecin, Warszawa, Opole, Częstochowa, Bydgoszcz, Gdańsk, Gdynia, Sopot.

Komunikacja kolejowa stanowi niestety niewykorzystany potencjał możliwości przemieszczania się ludności i towarów. Jej dodatkowym atrybutem jest fakt minimalnego wpływu negatywnego na środowisko naturalne. Jednakże dotychczasowe tendencje likwidacji nierentownych odcinków przez PKP stanowią istotny problem dla niektórych gmin, bowiem często połączenia kolejowe są jedynym środkiem lokomocji dla mieszkańców pracujących lub uczących się poza miejscem zamieszkania.

Możliwości rozwoju kolejnictwa (szynobusy, szybkie kolejki między Wałbrzychem, a Wrocławiem, Świdnicą czy Kłodzkiem) lub ratowania nierentownych linii kolejowych są w gestii działań władz marszałkowskich. Jednakże podjęcie działań zmierzających do urealnienia takich zamierzeń (w ramach np. wspólnych projektów finansowanych z funduszy unijnych) podniosłoby w przyszłości zarówno dostępność komunikacyjną jak i atrakcyjność turystyczną powiatu.

W rozwoju turystycznym subregionu kolej może stanowić atrakcję turystyczną. Tradycje wykorzystania tras kolejowych jako tras turystycznych sięgają początku XX wieku od budowy linii kolejki łączącej Jugowice z Walimiami, a w Świebodzicach końca wieku XIX.

Znaczenie dla rozwoju turystyki może mieć wykorzystanie pochodzącej z XIX w. linii kolejowej z Kłodzka do Wałbrzycha ze względu na trzy ciekawe tunele oraz kilka imponujących wiaduktów.

Tunel wydrążony pod szczytem Małego Wołowca (dwa równoległe tunele o długościach 1601m i 1560m) to najdłuższa tego typu budowla w Polsce i jedna z najdłuższych w Europie. Linia ta została zaplanowana jako fragment Śląskiej Kolei Górskiej łączącej podsudeckie miasta: Zgorzelec, Jelenią Górę, Wałbrzych i Kłodzko. Linia w przeszłości miała strategiczne znaczenie gospodarcze oraz ze względu na położenie duże walory turystyczne. Od 2006 roku zawieszono codzienne pociągi na tej trasie pozostawiając jedynie sezonowy pociąg pospieszny.⁶² Od 5 stycznia 2009 r. ponownie uruchomione zostało połączenie kolejowe na linii Kłodzko - Nowa Ruda - Wałbrzych. W sumie uruchomiono 4 pary pasażerskich połączeń kolejowych w ciągu doby, które obsługiwane będą przez 2 szynobusy.⁶³

Dla rozwoju turystyki znaczące są również nowe koncepcje kreowane przez lokalny samorząd w tej materii. Przykładem pomysłu na wykorzystanie historii kolei jest Gmina Jedlina-Zdrój, która zaproponowała zagospodarowanie historycznej linii kolejowej z zabytkowymi obiektami stacyjnymi i tunelem kolejowym. Gmina posiada koncepcję zagospodarowania obiektów znajdujących się przy jednym z najdłuższych tunele kolejowych w Europie (uruchomienie kolejki turystycznej, restauracji, muzeum). Trwają rozmowy na temat przekazania przez PKP nieruchomości na rzecz gminy.

2.4.12.3. Komunikacja lotnicza

Obszar Dolnego Śląska obsługiwany jest przez Wrocławski Port Lotniczy-lotnisko o randze międzynarodowej. Do lotniska wrocławskiego z Wałbrzycha jest około 75 km. W Świebodzicach, w pobliżu Wałbrzycha, znajduje się w lotnisko o funkcji sportowo – sanitarnej.

W rozwoju przedsiębiorczości powiatu wałbrzyskiego, a także przy realizacji zadań własnych przez inne instytucje, zasadne wydaje się podjęcie działań wspólnych ze Świebodzicami, Wałbrzychem, powiatem świdnickim dotyczących pełnego uruchomienia lotniska sportowo – sanitarnego w Świebodzicach. Lotnisko to mogłoby służyć podmiotom gospodarczym np. SSE czy dla celów ratownictwa medycznego, a także dla rozwoju sportów samolotowych, szybownictwa i lotniarstwa (Aeroklub Ziemi Wałbrzyskiej).

2.4.12.4. Granica z Czechami

W związku z przystąpieniem Polski do Strefy Schengen, z dniem 21 grudnia 2007 zlikwidowano przejścia graniczne na granicy z Czechami. Zostanie jedynie utrzymana infrastruktura przejść, których utrzymanie jest niezbędne do sprawnego przywrócenia kontroli granicznej w szczególnych przypadkach, jednak formalnie nie są to już przejścia graniczne.⁶⁴ W związku z powyższym dostępność komunikacyjna regionu uległa znacznemu ułatwieniu i wszystkie dawne przejścia drogowe funkcjonują bez uciążliwych kontroli granicznych.

2.4.13. Dostępność dla niepełnosprawnych

Dostępność subregionu dla osób niepełnosprawnych nie przedstawia się najlepiej. Brak jest dostępu do większości atrakcji turystycznych regionu. Wyjątkiem od reguły są atrakcje turystyczne i związana z nimi infrastruktura turystyczna zmodernizowana lub wybudowana w ostatnich latach. Pomimo funkcjonowania wielu stowarzyszeń pomagających niepełnosprawnym brak jest kompleksowych rozwiązań problemów osób niepełnosprawnych w zakresie ich swobodnego dostępu do oferty turystycznej „Gór Wałbrzyskich”.

Dla turystyki w subregionie aspekt ten jest pewnym wyzwaniem na najbliższą przyszłość ponieważ poprawa stanu istniejącego wpłynęłaby na rozszerzenie grupy docelowej do jakiej kierowany jest produkt turystyczny. Czynnikiem ten nie dotyczy tylko osób niepełnosprawnych, ale także osób starszych wiekiem i rodzin z małymi dziećmi itp.

⁶² *Technika*. Pod red. E. Sokolik, Carta Blanca: Warszawa 2008

⁶³ http://www.umwd.dolnyslask.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=787

⁶⁴ Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o ochronie granicy państwowej oraz ustawy o zmianie ustawy o Straży Granicznej oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2007 nr 140 poz. 982

Wnioski - stan zagospodarowania turystycznego

1. Baza uzdrowska pozwala na konstruowanie oferty w oparciu o turystykę leczniczą i uzdrowską, a także docelowo powinna pozwolić na stworzenie oferty dotyczącej odnowy biologicznej i SPA.
2. Baza noclegowa wymaga rozbudowy i modernizacji oraz stworzenia oferty hoteli i pensjonatów turystycznych oraz przeznaczonych dla studentów i młodzieży szkolnej.
3. Dynamika rozwoju bazy noclegowej obszaru „Gór Wałbrzyskich” jest niższa niż na Dolnym Śląsku co docelowo spowoduje mniejszą konkurencyjność oferty wobec regionu.
4. Baza gastronomiczna wymaga rozbudowy i modernizacji. W regionie brak jest nowoczesnych obiektów, stanowiących niezbędny składnik zagospodarowania turystycznego.
5. Baza sportowo-rekreacyjna jest rozbudowana, ale również wymaga również nowych inwestycji. Należy stale poprawiać jakość oferowanych usług, a także wybudować nowe obiekty zgodne z trendami w turystyce aktywnej i rekreacyjnej oraz biznesowej.
6. Stan szlaków turystycznych jest bardzo dobry. Przebiegające przez ten obszar szlaki dają wiele możliwości wędrowek, a także przejażdżek w różnorodnie ukształtowanym terenie. Ich dodatkowym plusem jest ich zróżnicowany poziom trudności.
7. Sieć informacyjna jest w bardzo kiepskim stanie. Rozdrobnienie informacji pomiędzy poszczególne gminy uniemożliwia kompleksowe informowanie potencjalnych turystów. Istniejące witryny i strony internetowe obejmujące treścią obszar „Gór Wałbrzyskich” lub jego części są nieaktualne, nieatrakcyjne wizualnie, odwiedzane przez niewielką ilość internautów. Należy stworzyć stronę internetową redagowaną we współpracy z wszystkimi gminami subregionu lub przez powołaną Lokalną Organizację Turystyczną. Gminne centra informacji jeżeli istnieją to na ogół nie wypełniają zadań związanych z promocją i informacją turystyczną w pełnym rozumieniu tych zadań.
8. Dostępność wykwalifikowanych przewodników jest bardzo pozytywnym aspektem usług turystycznych tego obszaru.
9. Ilość biur turystycznych i usług przewozowych wydaje się nie zaspakajać potrzeb turystów w zakresie wewnętrznej obsługi ruchu turystycznego subregionu.
10. Ilość przedsiębiorstw turystycznych w regionie stopniowo zmniejsza się co w powiązaniu z mniejszą w stosunku do regionu dynamiką rozwoju bazy noclegowej jest niepokojącym sygnałem.
11. Konieczna jest ciągła modernizacja stanu technicznego infrastrukturalnej okołoturystycznej ze względu na zachodzący w skali kraju wzrost poziomu świadczenia tych usług, a także wyraźny wzrost poziomu oczekiwań potencjalnego turysty, co do ich jakości.
12. Dostępność komunikacyjna obszaru jest dobra. Obszar leży w pobliżu autostrady i posiada dobrze rozwiniętą sieć połączeń kolejowych, autobusowych oraz prywatnej komunikacji. Poprawy wymaga stan nawierzchni dróg, szczególnie prowadzących do znaczących atrakcji turystycznych regionu. Gminy podjęły już działania w tym kierunku wykorzystując m.in. fundusze unijne.
13. Infrastruktura związana z turystycznym wykorzystaniem kolei wymaga wielu inwestycji. Bogata historia kolei i kolejnictwa w tym obszarze powinna motywować samorządy lokalne do rozwoju tej gałęzi transportu i pełnego jego wykorzystania w turystyce.
14. Dostępność oferty turystycznej subregionu dla niepełnosprawnych wymaga znaczącej poprawy. Dobrą infrastrukturę dostosowaną dla potrzeb osób niepełnosprawnych oferują praktycznie tylko obiekty niedawno modernizowane i wybudowane.

2.5. Dominujące formy turystyki

W poprzednich rozdziałach opisano walory turystyczne obszaru „Góry Wałbrzyskie”, które są w mniejszym lub większym stopniu wykorzystywane przez turystów. Dostępne dane statystyczne, wyniki badań oraz badania ankietowe przeprowadzone na terenie subregionu pozwalają na sporządzenie podstawowej charakterystyki ruchu turystycznego obszaru.

2.5.1. Wielkość i struktura ruchu turystycznego

Na podstawie danych statystycznych odnośnie liczby turystów korzystających z noclegów w obiektach kategoryzowanych oraz wyników własnych badań oszacowano liczbę turystów odwiedzających „Góry Wałbrzyskie”. Ze względu na niereprezentatywny charakter badania liczba ta może być obarczona błędem.

Tabela 25 Zestawienie osób korzystających z noclegów w subregionie „Góry Wałbrzyskie”.

	J. m.	2004	2005	2006
korzystający z noclegów ogółem	osoba	40 495	42 152	48 359

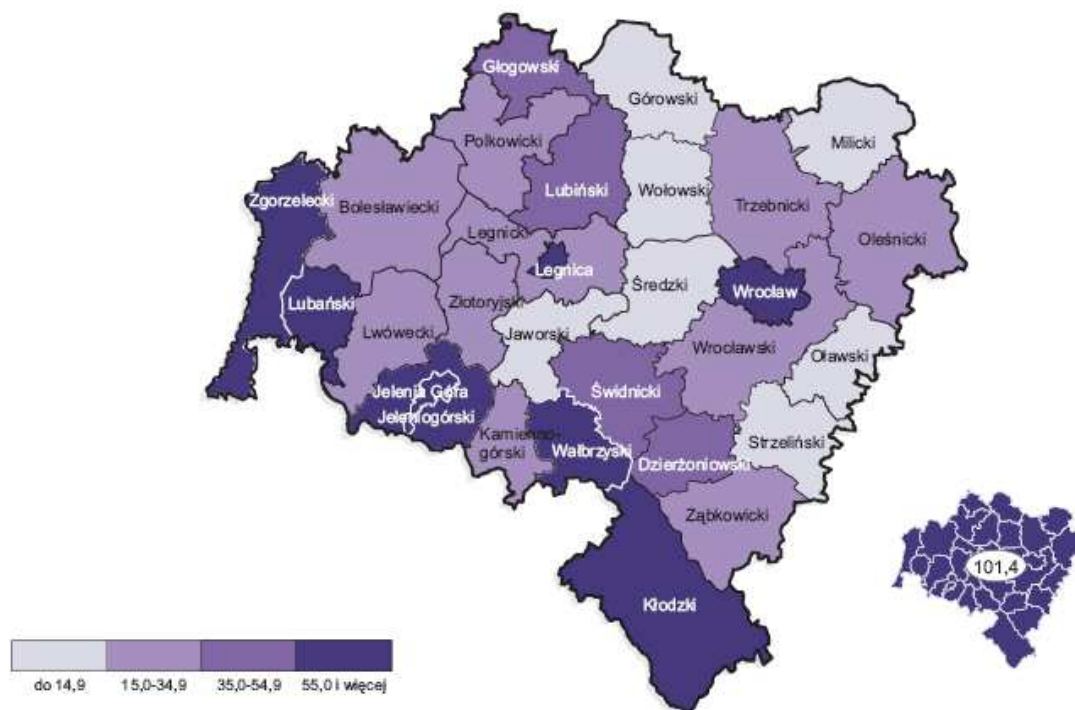
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Regionalnych

Liczba turystów w obiektach skategoryzowanych:	48 359 osób
Liczba turystów jednodniowych (45% ogółu turystów):	61 823 osób
Liczba turystów korzystających z bazy nieskategoryzowanej (znajomi, rodzina, kwatery prywatne - 36% osób korzystających z noclegów w obszarze):	27 202 osób

Szacunkowa liczba turystów ogółem: **137 384 osób**

Wskaźnik gęstości ruchu turystycznego jest wykorzystywany do określenia obciążenia obszaru ruchem turystycznym. Wartość wskaźnika jest obliczona jako stosunek korzystających z noclegów do powierzchni w km².

Wykres 5 Wskaźnik gęstości ruchu według powiatów w 2007 r.

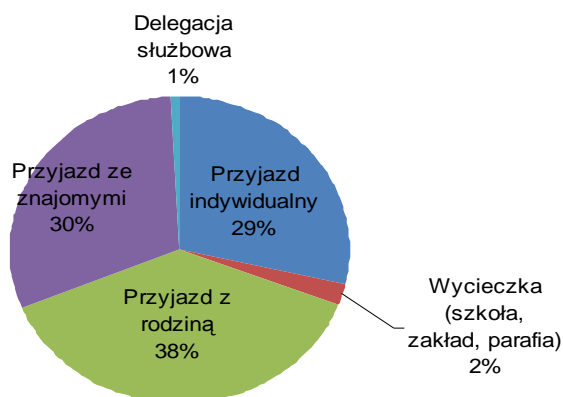

Źródło: Turystyka w województwie dolnośląskim w latach 2004-2007

Obszar „Gór Wałbrzyskich” charakteryzuje się dużą wartością wskaźnika gęstości ruchu turystycznego co stawia go obok najbardziej atrakcyjnych turystycznie regionów Dolnego Śląska.

Badania ankietowe przeprowadzone przez BMI Sp. z o.o. w okresie od września do grudnia 2008 r. pozwalają określić strukturę przyjazdów w zależności od formy przyjazdu. Najczęstszą formą jest przyjazd z rodziną. Wysoki udział ma również przyjazd ze znajomymi oraz indywidualny. W przedziale osób poniżej 30 roku życia przeważa przyjazd ze znajomymi, wśród osób w wieku od 30 do 60 lat występuje duży udział przyjazdu indywidualnego oraz ze znajomymi - przeważa przyjazd z rodziną, natomiast wśród osób powyżej 60 roku życia dominuje przyjazd indywidualny.

Wykres 6 Forma przyjazdu turystów odwiedzających teren „Gór Wałbrzyskich”

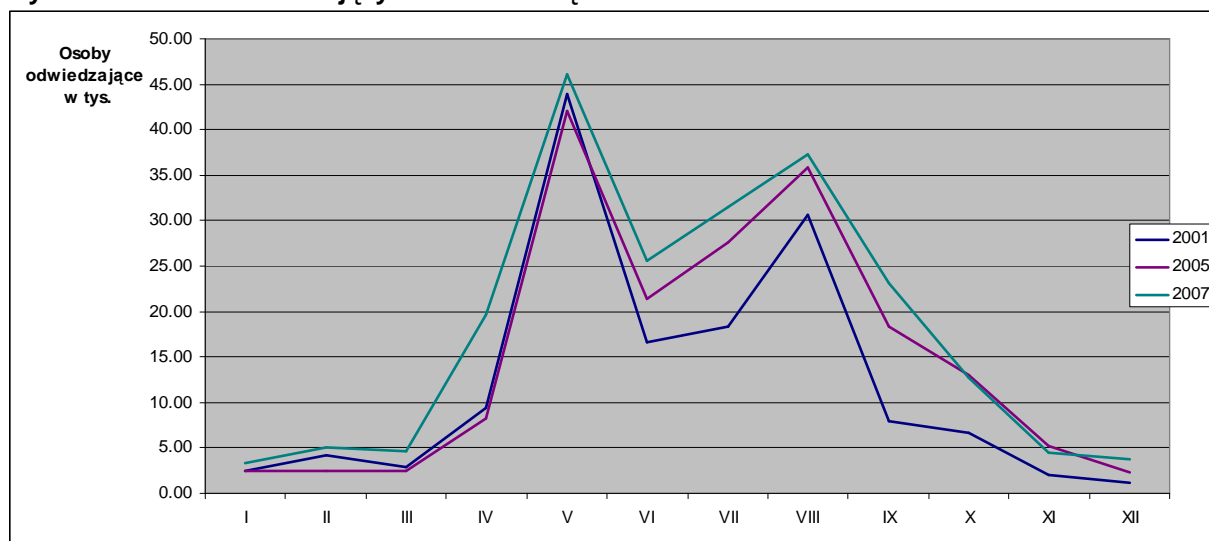

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

2.5.2. Sezonowość ruchu turystycznego

Sezonowość ruchu turystycznego ze względu na brak istniejących źródeł oraz metodologię badania przeprowadzonego przez BMI Sp. z o.o., charakteryzującą się niewielką próbą ankietowanych (320 osób) oraz okresem badania nieobejmującym okresu wiosennego i letniego, jest trudna do określenia. Pomocna w tym zakresie jest statystyka odwiedzających prowadzona przez Przedsiębiorstwo Zamek Książ Sp. z o.o. pokazująca stały wzrost liczby turystów w kolejnych latach, a także informację o największym natężeniu ruchu turystycznego w regionie w okresie wiosenno-letnim.

Wykres 7 Liczba odwiedzających Zamek Książ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów otrzymanych od spółki „Zamek-Książ” Sp. z o.o.

2.5.3. Modele przyjazdu

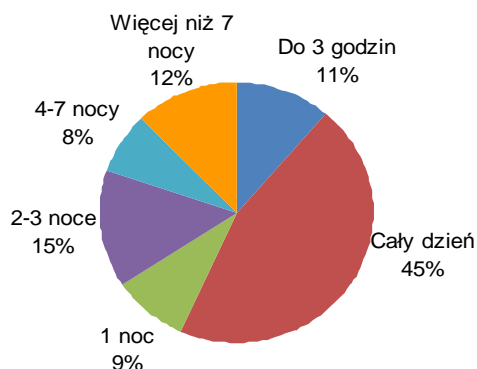
Najczęstszym źródłem informacji o subregionie w czasie pobytu są znajomi, wiedza własna, przewodniki / informatory turystyczne oraz rodzina. Wśród źródeł określonych jako inne w badaniu wskazano: reklamy, znaki drogowe, gazety, mapy, schronisko, foldery gmin Książańskich, katalogi, książki historyczne, szkołę, telewizję dolnośląską, ulotki oraz informacje w czasie wycieczki zorganizowanej.

Przeważa forma jednodniowego pobytu, bez noclegu w regionie (45%). Krótka forma pobytu wynika z faktu znaczącego udziału turystów z województwa dolnośląskiego. 44% ankietowanych korzystało z przynajmniej jednego noclegu w regionie (20% badanych korzystało z 4 lub więcej noclegów).

Długość pobytu kształtuje się podobnie w przedziałach wiekowych poniżej 60 roku życia (w przypadku osób powyżej 60 roku życia można zaobserwować znaczący udział pobytów powyżej 7 dni – osoby te stanowiły jednak tylko 13% wszystkich ankietowanych).

Średnia wydatków zaplanowanych na pobyt wynosi 357 zł, a ich mediana wynosi 200 zł.

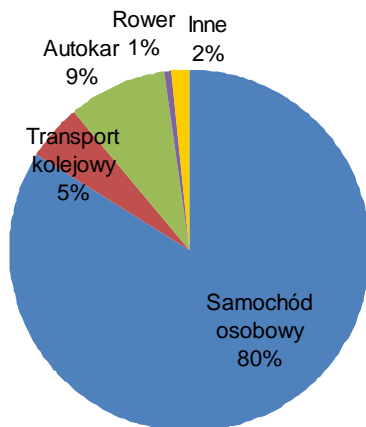
Wykres 8 Czas pobytu w obszarze subregionu „Góry Wałbrzyskie”

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Większość ankietowanych wskazała własny samochód osobowy jako wykorzystywany środek transportu (80%). Pozostałe wskazane środki transportu to autokar (9%), transport kolejowy (5%), inne (bus, pieszo – 2%) oraz rower (1%).

Wykres 9 Środek transportu turystów odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

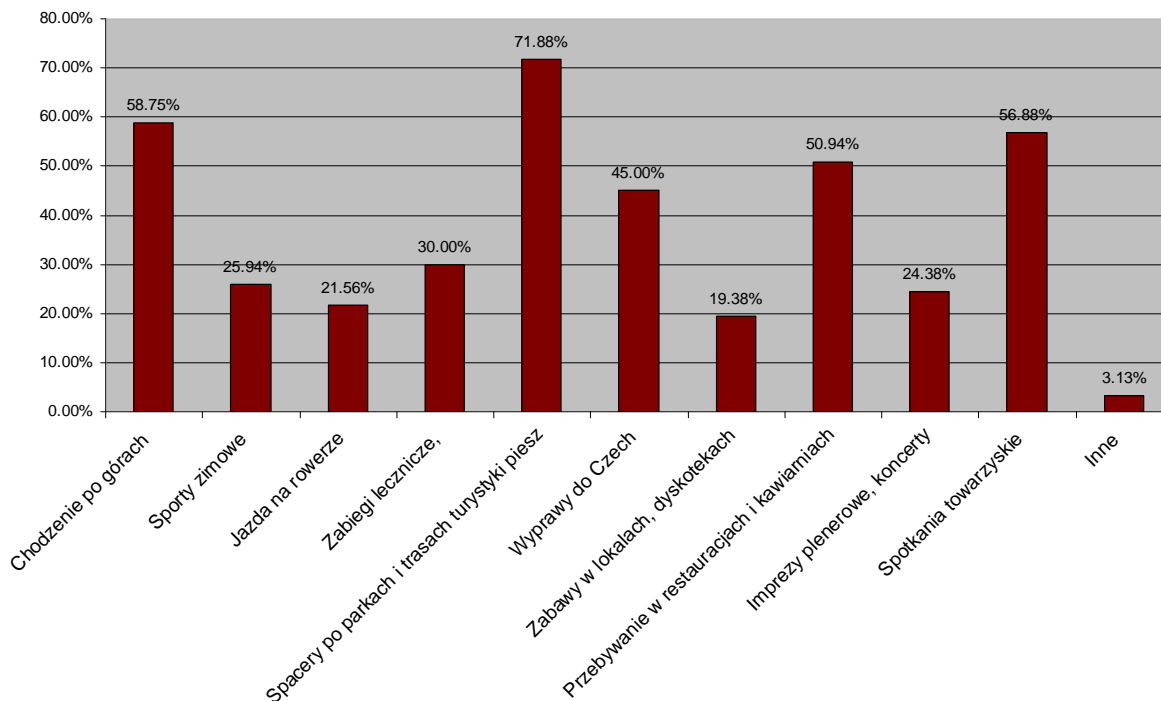
Generalnie dominują 4 formy spędzania wolnego czasu: spacery po parkach i trasach turystyki pieszej, chodzenie po górach, spotkania towarzyskie oraz przebywanie w restauracjach i kawiarniach – ww. odpowiedzi zostały wskazane przez ponad 50 % ankietowanych. Pozostałe odpowiedzi zostały wskazane przez od 19% do 45% ankietowanych. W poszczególnych grupach wiekowych można zauważyć pewne reguły:

- Osoby poniżej 30 roku życia – w porównaniu z innymi grupami wiekowymi mają znaczący udział w wyprawach do Czech, zabawach w lokalach i dyskotekach, imprezach plenerowych oraz w uprawianiu sportów zimowych. Również duży, lecz nie dominujący jest udział tej grupy w spotkaniach towarzyskich, spacerach po parkach i trasach turystyki pieszej oraz chodzeniu po górach.
- Osoby w wieku 30-60 lat – wyróżnia chodzenie po górach oraz wyższy odsetek wskazań jazdy na rowerze. Duży lecz nie najwyższy jest udział tej grupy wiekowej w spacerach po parkach i

trasach turystyki pieszej, przebywaniu w restauracjach i kawiarniach oraz sportach zimowych, stosunkowo mały udział uczestniczenia w spotkaniach towarzyskich.

- Osoby w wieku powyżej 60 roku życia – dominującą następujące formy spędzania czasu: spacery po parkach i trasach turystyki pieszej, zabiegi lecznicze oraz spotkania towarzyskie i przebywanie w restauracjach i kawiarniach. Małe jest zainteresowanie sportami zimowymi i jazdą na rowerze.

Wykres 10 Formy spędzania czasu turystów odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”

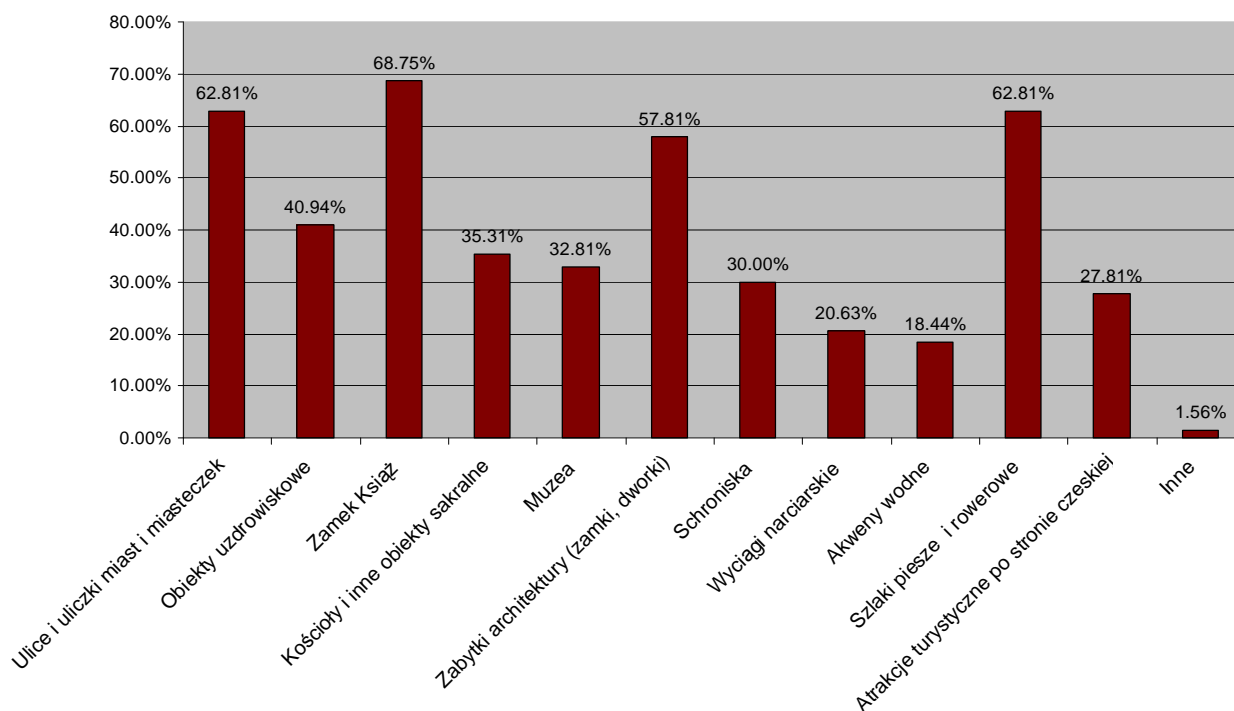
Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

W kategorii zwiedzanych obiektów dominuje Zamek Książ. Duży udział mają również ulice i uliczki miast i miasteczek, szlaki piesze i rowerowe oraz zabytki architektury. Najmniejsze zainteresowanie wzbudzają akwenty wodne oraz wyciągi narciarskie.

- Osoby poniżej 30 roku życia – wśród preferencji dominują: szlaki piesze i rowerowe, Zamek Książ, ulice miast i miasteczek oraz zabytki architektury. Stosunkowo mały udział w porównaniu z innymi grupami wiekowymi mają kościoły i inne obiekty sakralne, muzea oraz obiekty uzdrowiskowe. Największy udział ww. grupy jest w odwiedzaniu atrakcji turystycznych po stronie czeskiej.
- Osoby w wieku 30-60 lat - wśród preferencji dominują: Zamek Książ, szlaki piesze i rowerowe oraz zabytki architektury. Grupa ma największy udział w zainteresowanych wyciągami narciarskimi.
- Osoby w wieku powyżej 60 roku życia – dominują ulice miast i miasteczek, obiekty uzdrowiskowe, Zamek Książ i zabytki architektury. Duży udział mają kościoły i inne obiekty sakralne oraz muzea. Grupa wykazuje najmniejsze zainteresowanie wyciągami narciarskimi, schroniskami oraz atrakcjami turystycznymi po stronie czeskiej.

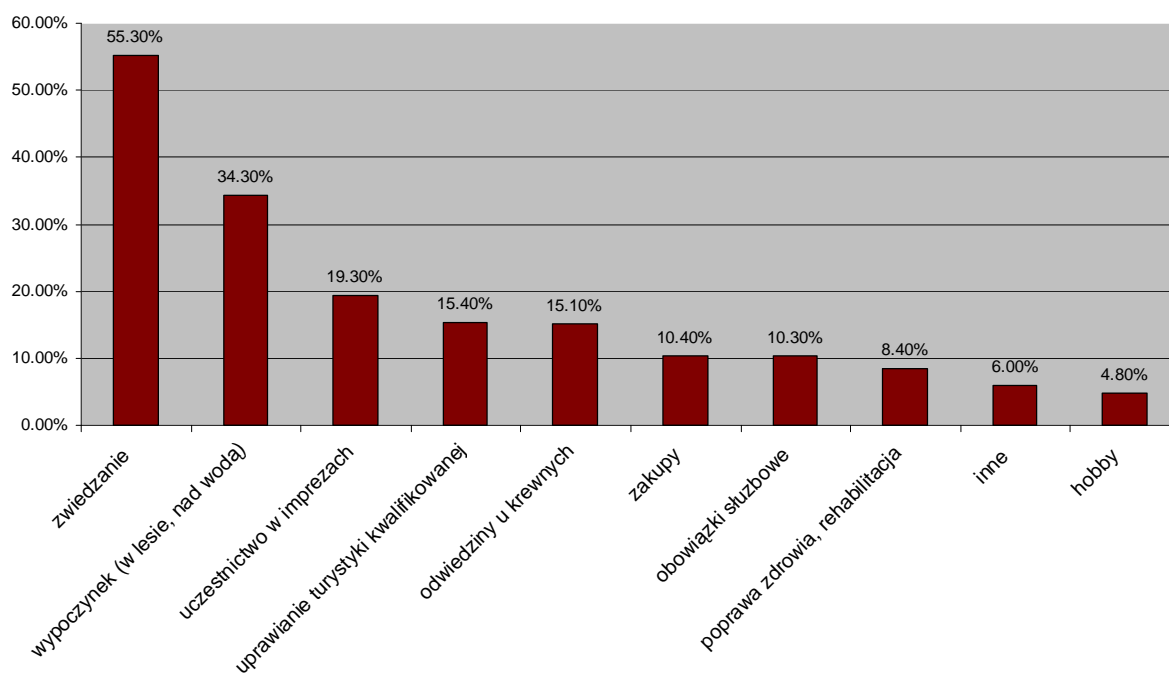
Wykres 11 Obiekty zwiedzane przez odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Uzupełnieniem badań przeprowadzonych przez BMI Sp. z o.o. w zakresie motywów przyjazdów mogą być wyniki badań ruchu turystycznego na Dolnym Śląsku przeprowadzone na szeroka skalę przez Dolnośląską Organizację Turystyczną. Głównym motywem przyjazdu na Dolny Śląsk jest zwiedzanie oraz wypoczynek związany z przyrodą. Znaczące dla rozwoju turystyki może być również rozwijanie oferty skierowanej na organizację imprez oraz uprawianie turystyki kwalifikowanej.

Wykres 12 Motywy przyjazdu na Dolny Śląsk

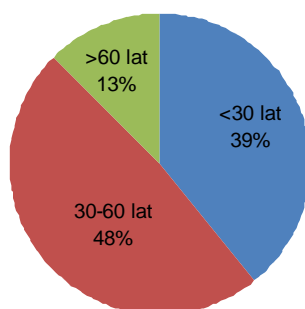
Źródło: opracowanie własne na podstawie Raportu z badań ruchu turystycznego na Dolnym Śląsku i we Wrocławiu w 2007 roku

2.5.4. Struktura społeczno – ekonomiczna odwiedzających

Wśród ankietowanych największą grupę (48%) stanowiły osoby w wieku od 30 do 60 lat (w badaniach zastosowano trzy kategorie wiekowe: poniżej 30 roku życia, 30 do 60 roku życia i powyżej 60 roku życia).

76,56% ankietowanych stanowiły osoby zamieszkujące województwo dolnośląskie. Pozostałe województwa mają udział w badaniu zawierający się w zakresie od 0,63% do 5,63%.

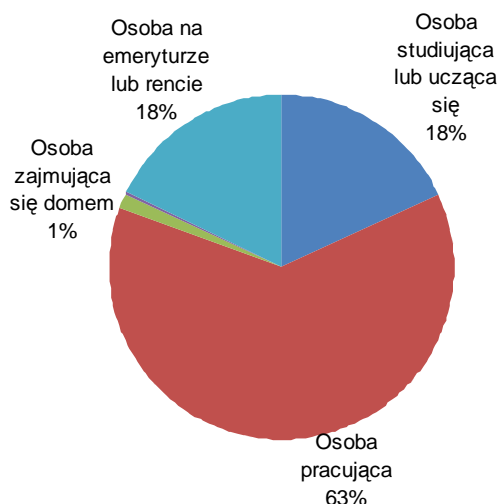
Wykres 13 Struktura wiekowa odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Większość ankietowanych to osoby pracujące, równą część stanowią studenci i uczniowie oraz emeryci i renciści natomiast znikomy jest udział niepracujących (poniżej 1%) i zajmujących się domem (1%).

Wykres 14 Status zawodowy odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”

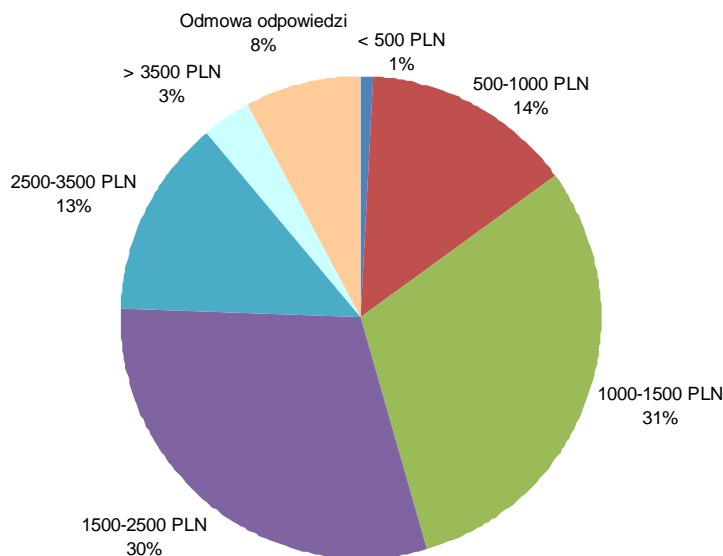
Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Wśród dochodów ankietowanych osób największe udziały mają przedziały od 1000-1500 zł oraz 1500-2500 zł na osobę, porównywalne udziały mają przedziały od 500-1000 zł oraz 2500-3500 zł. Pozostałe przedziały występują zdecydowanie rzadziej. Wśród ankietowanych 8% odmówiło odpowiedzi na zadane pytanie (największy odsetek odmów wystąpił wśród osób w wieku od 30 do 60 roku życia)

Grupą o najwyższych dochodach są osoby pomiędzy 30-60 rokiem życia, a wśród osób poniżej 30 oraz powyżej 60 roku życia można zaobserwować stabilny udział poziomu dochodów w przedziale 1000-1500 zł oraz 1500-2500 zł na osobę.

Średnia ilość osób w rodzinach ankietowanych to 2,61 osoby.

Wykres 15 Struktura dochodów odwiedzających obszar subregionu „Góry Wałbrzyskie”

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Podsumowanie – dominujące formy turystyki

1. Wielkość ruchu turystycznego w regionie jest wyższa niż w przeważającej części województwa dolnośląskiego, a tereny o wyższych statystykach to miejsca popularne turystycznie i o uznanej renomie.

2. Pomimo dominującej formy „przyjazdu z rodziną”, przyjazdy ze znajomymi oraz indywidualne mają istotne znaczenie i należy rozwijać ofertę skierowaną na wszystkie te formy przyjazdów.

3. Niewielka ilość atrakcji związanych z turystyką w okresie zimowym powoduje kulminację ruchu turystycznego w okresie wiosenno-letnim

4. Typowa forma przyjazdu to całodzienna wyprawa samochodem osobowym w celu uprawiania turystyki pieszej (także w górach) oraz spotkań towarzyskich. Podczas przyjazdu najczęściej odwiedzany jest Zamek Książ oraz inne zabytki architektury.

5. Najczęściej wskazywaną formą turystyki w regionie jest turystyka aktywna związana z pieszymi wędrownkami oraz chodzeniem po górskich szlakach. Niewielki procent wskazań turystyki rowerowej może wynikać m.in. z pory roku niesprzyjającej wyprawom rowerowym podczas której przeprowadzono badania (wrzesień – grudzień). Mała liczba wskazań sportów zimowych wynika najprawdopodobniej ze słabej dostępności infrastruktury sportów zimowych w tym również wynikającej z ocieplającego się klimatu.

6. Ze względu na przeciętny wiek badanych turystyka uzdrowskowa w badaniu nie uzyskała najwyższego wyniku jednak ze względu na dochody oraz okres pobytu osób zainteresowanych tą formą spędzania czasu ma ona kluczowe znaczenie dla rozwoju turystyki „Gór Wałbrzyskich”

7. Duże zainteresowanie zwiedzaniem obiektów historycznych, potwierdzone wynikami badań na temat motywów przyjazdów turystów zwraca uwagę na konieczność rozwijania oferty turystycznej nastawionej na ten aspekt kulturowy.

8. Wśród badanych turystów duże znaczenie położono na usługi gastronomiczne. Należy poszerzać ofertę gastronomiczną subregionu różnicując ją pod kątem jakości, różnorodności i dostępności oraz lokalizacji w miejscach największych atrakcji turystycznych.

2.6. Wizerunek obszaru obejmującego subregion „Góry Wałbrzyskie”

Atrakcyjność turystyki w powiecie wałbrzyskim i gminie Świebodzice można opierać na następujących założeniach:

- położenie geograficzne – koncentracja obszarów naturalnie wykorzystywanych do uprawiania różnych form turystyki kwalifikowanej,
- bogate zasoby środowiska kulturowego i zabytków,
- istniejąca baza turystyczno – rekreacyjno – sportowa,

- bogata sieć szlaków turystycznych o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym oraz tras i ścieżek rowerowych,
- usytuowanie przygraniczne,
- rozwój agroturystyki.⁶⁵

2.6.1. Analiza aktywności promocyjnej gmin, organizacji i branży turystycznej

Aktywność promocyjna gmin obszaru „Gór Wałbrzyskich” prezentuje się bardzo różnorodnie. Na podstawie obserwacji i dostarczonych przez samorządy informacji można wyróżnić gminy aktywne i małoaktywne w tym zakresie. Gminy należą do różnych stowarzyszeń (np. Euroregion Glacensis), różnorodnych związków gmin oraz zajmują się wydawaniem publikacji promocyjnych. Do występujących form aktywności należy również współpraca partnerska z europejskimi miastami. Analizie poddano współpracę gmin obszaru w ramach związków i stowarzyszeń, miast partnerskich oraz ich działalność wydawniczą.

Dla promocji regionu znaczenie ma udział gmin tego obszaru w następujących stowarzyszeniach i związkach: Euroregion Glacensis, Międzygminne Porozumienie Turystyczne "Tajemniczy Trójkąt", Stowarzyszenie Dolny Śląsk w Unii Europejskiej, Stowarzyszenie Gmin Uzdrawiskowych RP, Związek Gmin Wiejskich RP, Związek Miast i Gmin Friedlandzkich, Związek Miast Polskich, Fundacja Funduszu Regionu Wałbrzyskiego.

W związku ze znaczeniem udziału tych gmin w związkach i stowarzyszeniach dla rozwoju turystyki w subregionie poniżej przedstawiono krótki opis najważniejszych inicjatyw samorządów obszaru „Gór Wałbrzyskich” w tych organizacjach.

• Euroregion Glacensis

Pojęcie „Glacensis” nawiązuje do krainy, kiedy jeszcze nie istniały granice w dzisiejszym tego słowa rozumieniu. Stowarzyszenie Gmin Ziemi Kłodzkiej powstało w 1994 r., a Euroregion Glacensis (Euroregion Pogranicza Czech, Moraw i Ziemi Kłodzkiej) dołączony został do Stowarzyszenia w styczniu 1996 r. i jest to pierwotna nazwa obecnego Stowarzyszenia Gmin Polskich Euroregionu Glacensis.

Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Glacensis po stronie polskiej skupia 23 gminy, członkami czeskiej części są 62 gminy. Przynależność do euroregionu stwarza podstawy do nawiązania i swobodniejszej współpracy przygranicznej, pozwala na szersze i sprawniejsze zarządzanie różnymi projektami w ramach współpracy przygranicznej Polska – Czechy. Możliwe jest także tworzenie i realizacja programów transgranicznych w dziedzinie planowania przestrzennego i ochrony środowiska (np. współdziałanie w inwestycjach mających na celu tworzenie ścieżek rowerowych, czy poprawę stanu technicznego dróg dojazdowych do przejść granicznych, budowę nowych odcinków dróg – w tym dróg lokalnych).

Euroregion wspiera rozwój gmin m.in. w następujących dziedzinach:

- proces integracji europejskiej,
- współpraca w planowaniu przestrzennym,
- ochrona i poprawa stanu środowiska naturalnego,
- współpraca w sferze gospodarczej,
- budowa i wzajemna adaptacja infrastruktury technicznej,
- współpraca przy likwidowaniu pożarów i kataklizmów,
- współpraca w dziedzinie szkolnictwa młodzieży.

Tabela 26 Członkowie Euroregionu Glacensis w subregionie turystycznym „Góry Wałbrzyskie”:

Gmina	Data wstąpienia
Boguszów-Gorce	2003
Czarny Bór	2003
Głuszycza	2003

⁶⁵ Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Wałbrzyskiego na 2005-2006 i lata następne

Jedlina-Zdrój	2003
Mieroszów	2003
Szczawno-Zdrój	2003
Walim	2003
Wałbrzych	2003

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.euroregion-glacensis.ng.pl/>

- **Międzygminne Porozumienie Turystyczne "Tajemniczy Trójkąt"**

Międzygminne Porozumienie Turystyczne "Tajemniczy Trójkąt" zawarto dnia 17 stycznia 2008 roku pomiędzy gminą Głuszyca, Jedlina-Zdrój i Walim. W ramach porozumienia określono następujące cele:

- wspólne działania na rzecz rozwoju turystyki, sportu i rekreacji,
- promocja walorów kulturowych, turystycznych i sportowo-rekreacyjnych regionu,
- współpraca gminnych instytucji kultury, ośrodków sportu i rekreacji oraz innych działających w zakresie kultury, turystyki, sportu i rekreacji,
- koordynacja i organizacja wspólnych imprez kulturalnych, turystycznych i sportowo-rekreacyjnych,
- opracowanie, wdrażanie i promocja produktów regionalnych,
- koordynacja przedsięwzięć na rzecz ochrony środowiska, krajobrazu, klimatu, flory i fauny regionu,
- podejmowanie wspólnych działań na rzecz kontaktów i współpracy z innymi regionami w kraju i zagranicą,
- zadań na rzecz rozwoju i promocji walorów turystycznych regionu.

Zakres współpracy uszczegółowiono w następujący sposób:

1. W zakresie rozwoju turystyki, sportu i rekreacji: integracja środowisk turystycznych na rzecz działań, tworzenie wspólnej infrastruktury turystycznej i sportowo-rekreacyjnej, działania na rzecz wspólnej komunikacji turystycznej.
2. W zakresie promocji: zbudowanie internetowego portalu turystycznego regionu, opracowanie mapy tras turystycznych regionu, opracowanie regionalnego przewodnika turystycznego, udział w targach turystycznych, ustalenie dróg kolportażu materiałów promocyjnych.
3. W zakresie współpracy instytucji gminnych: inicjowanie i organizacja współpracy z podmiotami działającymi w zakresie kultury, turystyki, sportu i rekreacji, wyznaczenie koordynatora współpracy na dany rok kalendarzowy z pośród gminnych instytucji.
4. W zakresie koordynacji i organizacji imprez regionalnych: opracowywanie rocznego kalendarza imprez regionalnych, współorganizacja bądź organizacja imprez regionalnych, współorganizacja imprez dla szkół i młodzieży, zapewnienie udziału drużyn i grup każdej Gminy na imprezach regionalnych, współorganizacja regionalnych festiwali, przeglądów, wystaw, itp.
5. W zakresie produktów regionalnych: opracowywanie, wdrażanie i promocja produktów regionalnych, udział w projektach na produkt regionalny, występowanie o wsparcie finansowe ze środków zewnętrznych na produkt regionalny.
6. W zakresie ochrony środowiska: wspólne opracowywanie planów w zakresie ochrony środowiska, pozyskiwanie środków na działania proekologiczne.
7. W zakresie kontaktów i współpracy z innymi regionami w kraju i zagranicą: współpraca i wymiana doświadczeń z miastami partnerskimi w kraju i zagranicą, udział w programach o środki finansowe z miastami partnerskimi.

- **Przedsięwzięcie „Trakt Księżnej Daisy”**

Kolejnym przykładem aktywności promocyjnej gmin obszaru jest przedsięwzięcie „Trakt Księżnej Daisy”. Jest to koncepcja opracowana dla miasta Wałbrzych polegająca na stworzeniu produktu turystycznego o ww. nazwie.

Celem przedsięwzięcia jest połączenie w jeden szlak turystyczny Zamku Książ, obiektu znajdującego się na obrzeżach administracyjnych Miasta, z samym Centrum Wałbrzycha poprzez

obszar wokół Góry Chełmiec w dzielnicy Biały Kamień, gdzie znajduje się kompleks sportowy oraz Park Wielokulturowy Stara Kopalnia. Leżące na trasie Traktu Księżnej Daisy obszary są strategiczne z punktu widzenia zwiększenia dynamiki ruchu turystycznego w mieście oraz przede wszystkim rozproszenia dotychczas punktowo skupionego ruchu turystycznego z obszaru Zamku Książ do centrum Wałbrzycha.⁶⁶

Gminy obszaru „Góry Wałbrzyskie” w ramach współpracy partnerskiej z zagranicznymi miastami podpisały następujące umowy:

- Gmina Wałbrzych z maltańskim miastem Gzira, włoskim miastem Foggia, francuskim miastem Vannes, czeskim Hradec Kralove, niemieckim miastem Freiberg, polską Jastarnią, rosyjskim miastem Tuła, ukraińskim miastem Dniepropietrowsk.
- Gmina Świebodzice z niemieckim miastem Waldbröl, białoruskim miastem Marjina Gorka oraz czeskim miastem Jilemnice.
- Gmina Boguszów-Gorce z francuskim Piennes, czeskim Smirice, polskim Dobrym Miastem oraz Radzionkowem.
- Gmina Jedlina-Zdrój z francuskim St. Etienne de Crossey, czeskim miastem Velichovky, niemieckim miastem Strahla.
- Gmina Mieroszów jest członkiem Związku Miast i Gmin Friedlandzkich zreszającego 8 miast partnerskich - z Niemiec: Friedland (Mecklenburg-Vorpom), Friedland (Brandenburg), Friedland (Niedersachsen), Czech: Frydant nad Ostravici, Frydlant, Rosji: Prawdinsk k. Kaliningradu oraz Polski: Korfantów, Mieroszów.

Za działania promocyjne odpowiadają w poszczególnych gminach odpowiednie jednostki organizacyjne lub pracownicy urzędów. Do zadań promocyjnych tych komórek należą m.in. (w zależności od gminy): organizowanie wszelkiego rodzaju imprez kulturalnych i sportowych o zasięgu lokalnym, krajowym i międzynarodowym, współpraca z polskimi i zagranicznymi samorządami, nawiązywanie kontaktów z miastami partnerskimi, promocja miasta na targach i wystawach krajowych i międzynarodowych, wydawanie materiałów promocyjnych i turystycznych w postaci map, planów, przewodników i innych gadżetów, współpraca z organizacjami pozarządowymi, promocja miasta na internetowych portalach turystycznych.

Wśród dostarczonych przez gminy lub pozyskanych materiałów promocyjnych znajdują się min. następujące publikacje:

- „Informator Turystyczny powiatu wałbrzyskiego 2007” – Starostwo powiatowe w Wałbrzychu
- Folder „Powiat wałbrzyski” – Starostwo powiatowe w Wałbrzychu
- Płyta DVD „Powiat wałbrzyski”
- Folder „Wałbrzych dla turysty” - Urząd Miejski w Wałbrzychu
- Ulotka Centrum Informacji Turystycznej w Wałbrzychu – „Co warto zobaczyć”
- Ulotka „Szlakiem Starego Grodu” - Urząd Miejski w Wałbrzychu
- Ulotka „Osobliwości geologiczne” - Urząd Miejski w Wałbrzychu
- Ulotka „Stado Ogierów Książ. Zamek Książ. Palmiarnia” - Urząd Miejski w Wałbrzychu
- Ulotka „Wałbrzyski Świat Porcelany” - Urząd Miejski w Wałbrzychu
- Ulotka „Wałbrzyskie Muzea” - Urząd Miejski w Wałbrzychu
- Ulotka „Wydarzenia kulturalne i sportowe” - Urząd Miejski w Wałbrzychu
- Informator „Świebodzice – Zabytki” – Urząd Miejski w Świebodzicach
- Album „Świebodzice” - Urząd Miejski w Świebodzicach
- Album „Świebodzice na starej pocztówce” - Urząd Miejski w Świebodzicach, Towarzystwo Miłośników Świebodzic
- Plan Świebodzic „Świebodzice – mapa atrakcji turystycznych” - Urząd Miejski w Świebodzicach
- Reprinty „Świebodzice wczoraj” - Urząd Miejski w Świebodzicach, Towarzystwo Miłośników Świebodzic
- Ulotka „Wodne Centrum Rekreacji w Świebodzicach” – Ośrodek Sportu i Rekreacji w Świebodzicach
- K. Kułaga, Z. Kutek, Z. Sikora „Boguszów-Gorce. Przewodnik” – Urząd Miejski w Boguszowie-Gorcach: 2004

⁶⁶ Koncepcja programowa „Traktu Wałbrzyskiego”

- Folder „Sudecka 100” – Ośrodek Sportu i Rekreacji i Urząd Miejski w Boguszowie-Gorcach
- Folder „Boguszów-Gorce” - Urząd Miejski w Boguszowie-Gorcach
- Ulotka „Weekend na Dachy Polski” – Urząd Miejski w Boguszowie-Gorcach
- J. Pisarski „Szczawno-Zdrój dzieje i stan współczesny”, Rada Miejska, Zarząd Miasta i Towarzystwo Miłośników Szczawna-Zdrój: 2000
- Piątek E., Piątek Z. „Szczawno-Zdrój. Historia miasta i uzdrowiska”, Zarząd Miasta Szczawna-Zdrój: 1996
- Ulotka - M. Korczyńska „Lecznictwo Uzdrowiskowe w Szczawnie-Zdrój do 1996 r.” – Burmistrz Miasta Szczawna-Zdrój
- Folder I. Mrozek „Zielone Bogactwo Szczawna-Zdrój” - Burmistrz Miasta Szczawna-Zdrój
- Ulotka Centrum Informacji Turystycznej w Walimiu – „Gmina Walim”
- Mapa „Gmina Mieroszów”- Urząd Miejski w Mieroszowie
- Ulotka „Wiaty Turystyczne w gminie Mieroszów” - Urząd Miejski w Mieroszowie

Oceniając dostarczone materiały za pozytywny ich element należy uznać położony w większości tych publikacji główny nacisk na promocję turystyki gminy w szerszym niż lokalnym obszarze. Głównym podmiotem działań promocyjnych ze względu na wielkość oraz budżet jest gmina Wałbrzych. Martwi brak aktywności promocyjnej części gmin.

Działalność organizacji i branży turystycznej skupia się na udziale w targach i wystawach prezentując materiały promocyjne regionu. Dolnośląska Organizacja Turystyczna, która zrzesza 5 gmin obszaru „Gór Wałbrzyskich” umożliwia promocję członków w trakcie targów i wystaw, w których uczestniczy poprzez wystawienie materiałów dostarczonych przez gminy.

Według informacji DOT w targach uczestniczyły następujące gminy oraz przedsiębiorstwa obszaru „Gór Wałbrzyskich”:

- **ITB - Berlin 2008:**
  - Miasto Wałbrzych
  - Zakład Turystyczny Podziemne Miasto Głuszyca Kompleks Osówka
- **Tour Salon - Poznań 2008:**
  - Miasto Wałbrzych
  - Rivendell Sp. z o.o. Szczawno-Zdrój
  - Zakład Turystyczny Podziemne Miasto Głuszyca Kompleks Osówka
- **Touristik & Caravaning - Lipsk 2008**
  - Miasto Wałbrzych
  - Zakład Turystyczny Podziemne Miasto Głuszyca Kompleks Osówka

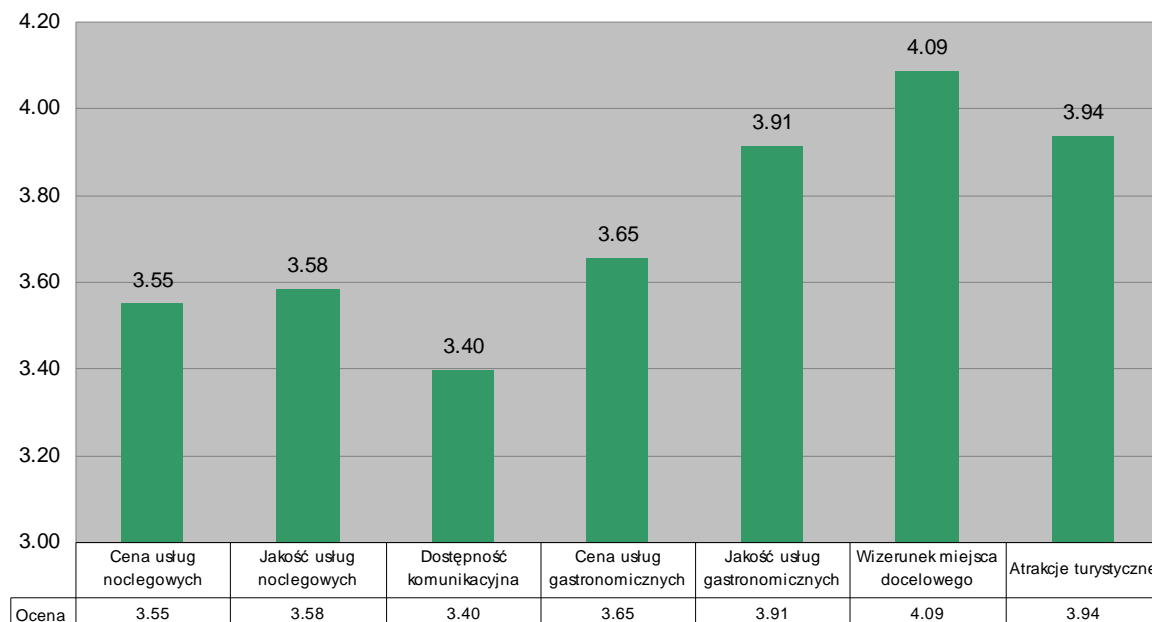
W wydawniczej i promocyjnej aktywności Dolnośląskiej Organizacji Turystycznej można wskazać publikacje obejmujące swoją treścią także atrakcje turystyczne obszaru „Gór Wałbrzyskich”:

- Atlas Rowerowy Dolnego Śląska – mapa interaktywna – dostępna na stronie dot.plan.pl – zawiera katalog tras rowerowych na terenie Dolnego Śląska
- Szlaki Tematyczne Śląska
- Dolny Śląsk. Relikty Techniki i Przemysłu
- Dolnośląskie wydarzenia
- Palce lizać. Przewodnik po smakach Dolnego Śląska
- Atlas gospodarstw agroturystycznych
- Dolnośląskie hity
- Dolny Śląsk od A do Z. Vademecum Turystyczne

2.6.2. Postrzeganie obszaru wśród turystów odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”

Wśród oceny jakości wybranych elementów produktu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” najwyższą ocenę otrzymał wizerunek miejsca docelowego (jedyna cecha, którą wg skali oceniono dobrze – pozostałe oceny kształtują się poniżej oceny 4), najniżej zaś oceniono dostępność komunikacyjną regionu.

Wykres 16 Ocena jakości wybranych elementów produktu turystycznego dla obszaru „Góry Wałbrzyskie”

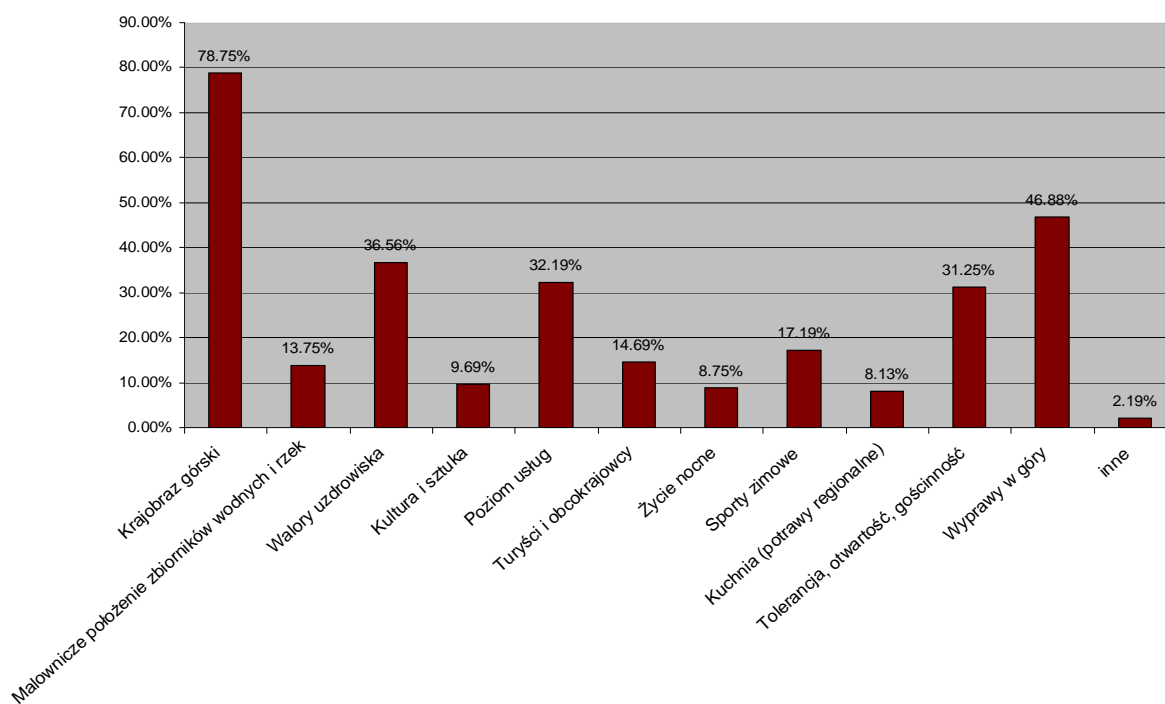
Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Najczęściej wymieniane główne cechy subregionu Góry Wałbrzyskie wg ankietowanych to przede wszystkim krajobraz górski, mniejszy, ale wysoki udział mają wyprawy w góry. Wysoko oceniono również następujące cechy: walory uzdrowiska, poziom usług, tolerancja, otwartość gościnność. Znikomy był udział takich cech jak kuchnia (potrawy regionalne), życie nocne oraz kultura i sztuka.

- Osoby poniżej 30 roku życia – dominuje krajobraz górski oraz wyprawy w góry. Spory jest udział wskazań tolerancji, otwartości, gościnności. Ta grupa wiekowa ma również największy udział we wskazaniach sportów zimowych, obecności turystów i obcokrajowców, życia nocnego, kultury i sztuki. Najniższy udział w tej grupie mają walory uzdrowiskowe, kuchnia (potrawy regionalne) oraz poziom usług.
- Osoby w wieku 30-60 lat - dominuje krajobraz górski. Duże znaczenie mają wyprawy w góry, walory uzdrowiska oraz poziom usług. W niewielkim stopniu, ale jednak docenione są również tolerancja, gościnność, otwartość oraz obecność turystów i obcokrajowców. Pomimo niskiego poziomu znaczenia kilku cech (w tej grupie) stosunkowo największy udział we wskazaniach kuchnia (potrawy regionalne).
- Osoby w wieku powyżej 60 roku życia – dominują: krajobraz górski, walory uzdrowiska oraz poziom usług. Dużo wskazań dotyczyło tolerancji, otwartości, gościnności. Najmniejszy jest udział wskazań grupy wiekowej w następujących cechach: życie nocne, sporty zimowe, kultura i sztuka, obecność turystów i obcokrajowców oraz wyprawy w góry.

Wykres 17 Główne cechy subregionu „Góry Wałbrzyskie”

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

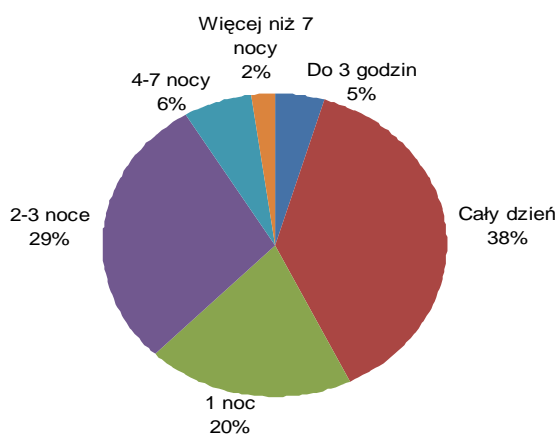
2.6.3. Postrzeganie obszaru na potencjalnych rynkach

Wśród ankietowanych największą grupę (60%) stanowiły osoby poniżej 30 roku życia (w badaniach zastosowano trzy kategorie wiekowe: poniżej 30 roku życia, 30 do 60 roku życia i powyżej 60 roku życia). 93,67% ankietowanych stanowiły osoby zamieszkujące województwo dolnośląskie.

U ankietowanych przeważała chęć całodziennego pobytu, bez noclegu w regionie (38%). Krótka forma pobytu wynika z faktu przeprowadzenia ankietyzacji w województwie dolnośląskim. 57% ankietowanych planuje przynajmniej 1 nocleg w regionie. Tylko 8% ankietowanych wyraziło zainteresowanie pobytom przekraczającym 4 noclegi.

Długość planowanego pobytu kształtuje się podobnie w różnych przedziałach wiekowych (jedynie w przypadku osób powyżej 60 roku życia można zaobserwować zwiększone zainteresowanie pobytami z jednym noclegiem oraz brak zainteresowania pobytom powyżej 7 dni – osoby te stanowiły jednak tylko 10% wszystkich ankietowanych).

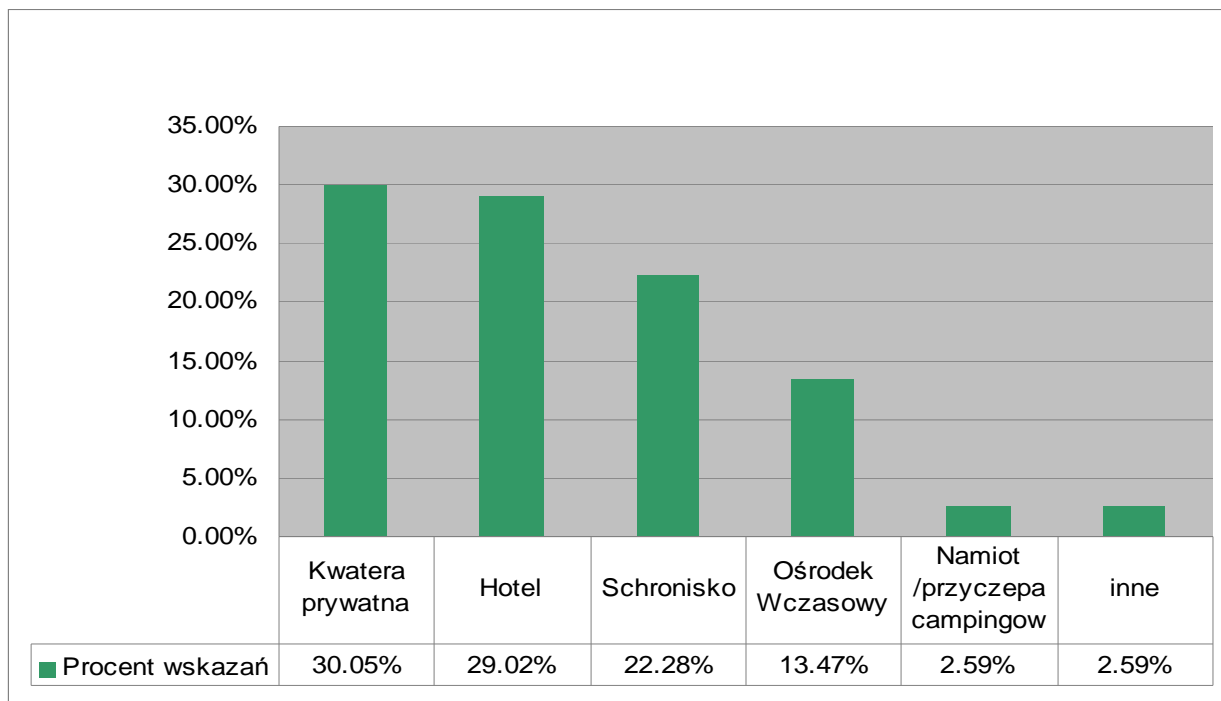
Wykres 18 Planowany czas pobytu w obszarze subregionu „Góry Wałbrzyskie”

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Średnia wydatków zaplanowanych na pobyt wynosi 378 zł, a ich mediana wynosi 200 zł. Wśród preferowanych miejsc noclegów największy udział mają kwatery prywatne (30%) i hotele (29%). Dość wysoka pozycję ma również nocleg w schronisku (22%).

Wykres 19 Preferowane miejsce noclegu

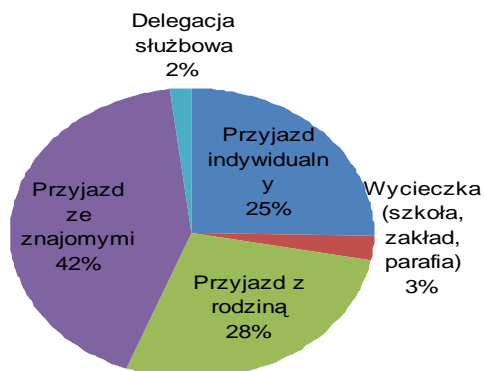
Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Większość ankietowanych wskazała własny samochód osobowy jako preferowany środek transportu (80%). Pozostałe wskazane środki transportu to transport kolejowy (10%), autokar (9%) oraz rower (1%).

Dominującą formą przyjazdu jest przyjazd ze znajomymi lub przyjazd z rodziną. W przedziale <30 roku życia przeważa przyjazd ze znajomymi, w wieku 30-60 występuje duży udział przyjazdu indywidualnego jednak przeważa przyjazd z rodziną natomiast w przedziale >60 dominuje przyjazd indywidualny i występuje duży udział przyjazdu z rodziną.

- osoby studiujące/uczące się – duży udział przyjazdu ze znajomymi
- osoby pracujące – dominuje przyjazd z rodziną, ze znajomymi i indywidualny
- osoby zajmujące się domem – znacząca dominacja przyjazdu z rodziną
- osoby niepracujące – znacząca dominacja przyjazdu indywidualnego
- osoby na emeryturze lub rencie - dominuje przyjazd indywidualny oraz z rodziną

Wykres 20 Forma przyjazdu potencjalnych odwiedzających teren subregionu „Góry Wałbrzyskie”

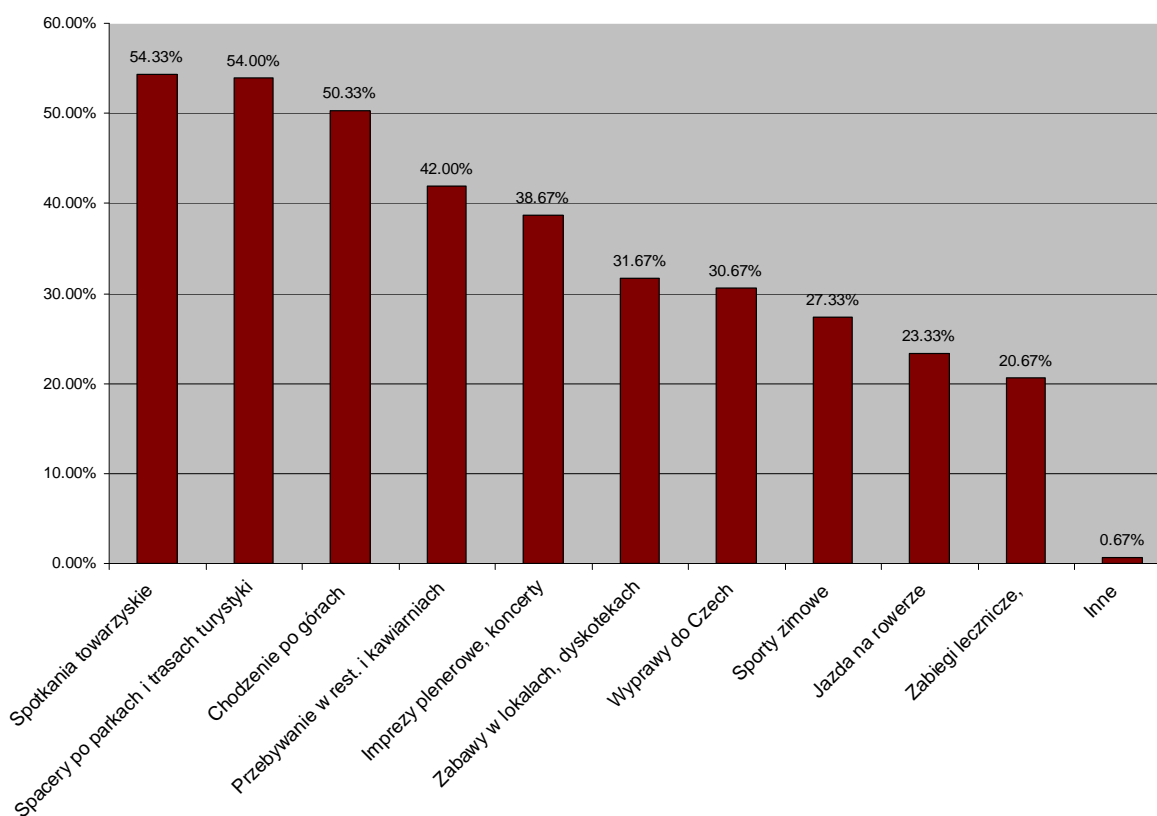

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Generalnie dominują 3 formy spędzania wolnego czasu: spotkania towarzyskie, spacery po parkach i trasach turystyki pieszej oraz chodzenie po górach – ww. odpowiedzi zostały wskazane przez ponad 50 % ankietowanych. Pozostałe odpowiedzi zostały wskazane przez od 20% do 42% ankietowanych. W poszczególnych grupach wiekowych można zauważyć pewne reguły:

- Osoby poniżej 30 roku życia – w porównaniu z innymi grupami wiekowymi mają znaczący udział w spotkaniach towarzyskich, chodzeniu po górach, imprezach plenerowych i koncertach, zabawach w lokalach i dyskotekach, sportach zimowych i jeździe na rowerze oraz również duży udział, ale stosunkowo mniejszy niż w innych grupach wiekowych w spacerach po parkach i trasach turystyki pieszej.
- Osoby w wieku 30-60 lat – wyróżniają spacery po parkach i trasach turystyki pieszej, chodzenie po górach oraz stosunkowo duży udział w przebywaniu w restauracjach i kawiarniach, stosunkowo mały udział uczestniczenia w spotkaniach towarzyskich.
- Osoby w wieku powyżej 60 roku życia – dominującą formą są zabiegi lecznicze i przebywanie w restauracjach i kawiarniach, stosunkowo spory udział w spotkaniach towarzyskich i spacerach po parkach i trasach turystyki pieszej. Brak zainteresowania sportami zimowymi i bardzo małe jazdą na rowerze wyprawami do Czech, imprezami plenerowymi i koncertami. Niewielki udział w chodzeniu po górach.

Wykres 21 Formy spędzania czasu potencjalnych odwiedzających subregion turystyczny „Góry Wałbrzyskie”

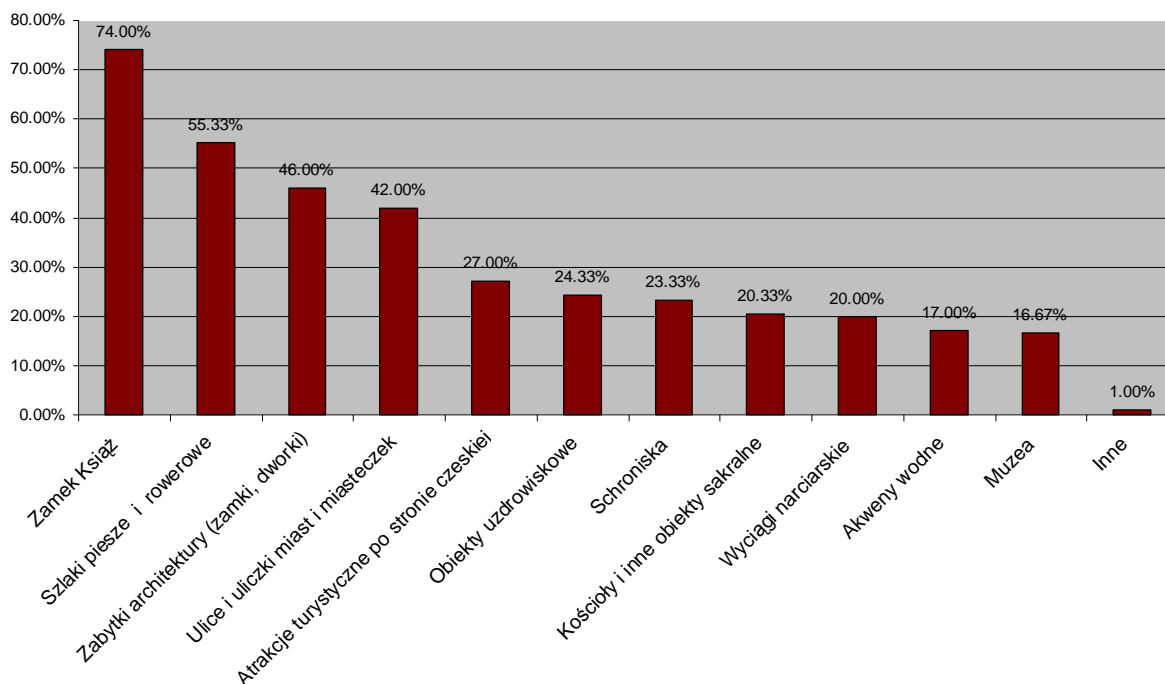
Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

W kategorii obiektów będących przedmiotem zainteresowania potencjalnych turystów w subregionie „Góry Wałbrzyskie” dominuje Zamek Książ. Duży udział mają również szlaki piesze i rowerowe, zabytki architektury oraz ulice i uliczki miast i miasteczek. Najmniejsze zainteresowanie wzbudzają muzea oraz akweny wodne.

- Osoby poniżej 30 roku życia – wśród preferencji dominują: Zamek Książ oraz szlaki piesze i rowerowe oraz zabytki architektury, a stosunkowo mały procent w porównaniu z innymi grupami wiekowymi mają kościoły i inne obiekty sakralne oraz obiekty uzdrowiskowe.
- Osoby w wieku 30-60 lat - wśród preferencji dominują: Zamek Książ oraz szlaki piesze i rowerowe oraz zabytki architektury. Grupa ta ma największy udział w zainteresowanych muzeami.

- Osoby w wieku powyżej 60 roku życia – dominują obiekty uzdrowiskowe i Zamek Książ. Duży udział mają ulice miast i miasteczek oraz kościoły i inne obiekty sakralne. Brak jest zainteresowania schroniskami, wyciągami narciarskimi i akwenami wodnymi. W stosunku do pozostałych przedziałów wiekowych osoby te wykazują najniższy udział w zainteresowaniu: muzeami, szlakami pieszymi i rowerowymi oraz atrakcjami turystycznymi po stronie czeskiej.

Wykres 22 Obiekty subregionu „Góry Wałbrzyskie” będące przedmiotem zainteresowania ankietowanych

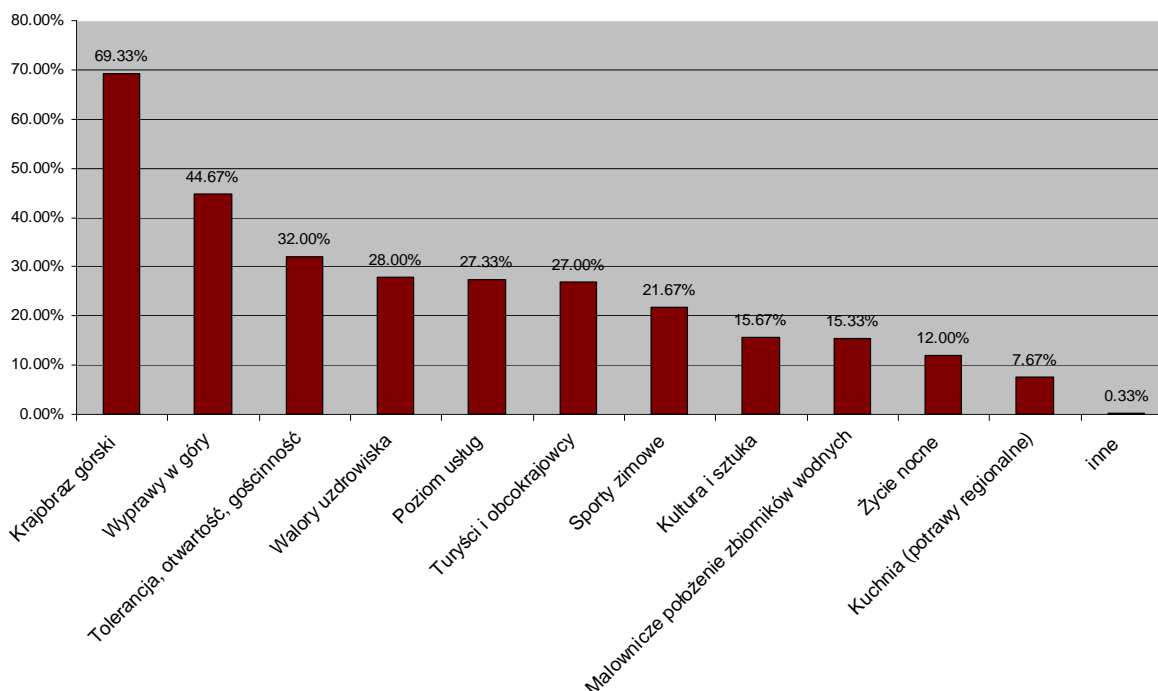

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Najczęściej wymieniane główne cechy Gór Wałbrzyskich wg ankietowanych to przede wszystkim krajobraz górski, mniejszy, ale wysoki udział mają wyprawy w góry. Wysoko oceniono również następujące cechy: tolerancja, otwartość gościnność, walory uzdrowiska oraz poziom usług. Znikomy był udział wymienianych takich cech jak kuchnia (potrawy regionalne), życie nocne, malownicze położenie zbiorników wodnych i rzek oraz kultura i sztuka.

- Osoby poniżej 30 roku życia – dominuje krajobraz górski oraz wyprawy w góry. Spory jest udział wskazań tolerancji, otwartości, gościnności oraz obecności turystów i obcokrajowców. Ta grupa wiekowa ma również największy udział we wskazaniach sportów zimowych. Najniższy udział grupy wśród kuchni (potraw regionalnych), kultury i sztuki oraz poziomu usług.
- Osoby w wieku 30-60 lat - dominuje krajobraz górski. Duże znaczenie mają wyprawy w góry oraz poziom usług. W niewielkim stopniu, ale jednak docenione są również: walory uzdrowiska, tolerancja, gościnność, otwartość oraz obecność turystów i obcokrajowców. Pomimo niskiego poziomu znaczenia tej cechy grupa ta ma stosunkowo największy udział we wskazaniach cechy określanej życiem nocnym w stosunku do wszystkich ankietowanych.
- Osoby w wieku powyżej 60 roku życia - dominuje poziom usług oraz walory uzdrowiska. Dużo wskazań dotyczyło tolerancji, otwartości, gościnności. Kolejnym czynnikiem, w którym ta grupa ma stosunkowo największy udział jest kultura i sztuka. Najmniejszy jest udział wskazań tej grupy wiekowej w następujących cechach: sporty zimowe, życie nocne, wyprawy w góry, malownicze położenie zbiorników wodnych, obecność turystów i obcokrajowców oraz krajobrazu górskiego.

Wykres 23 Główne cechy subregionu turystycznego Góry Wałbrzyskie według potencjalnych odwiedzających

Źródło: Badania własne, Raport z badań ankietowych – Wałbrzych 2008

Wnioski

1. Aktywność promocyjna gmin jest zróżnicowana. Część gmin aktywnie uczestniczy w związkach gmin, produktach turystycznych, współpracuje z partnerami zagranicznymi, uczestniczy w targach turystycznych oraz wydaje publikacje turystyczne. Potrzebna jest większa aktywność podmiotów do tej pory nie podejmujących działań w zakresie rozwoju turystyki.
2. Aktywizujące działanie powinna mieć ponadgminna współpraca w zakresie realizacji wspólnych projektów dotyczących poszerzania oferty turystycznej.
3. Występuje niewielka aktywność gmin w ramach organizacji i branży turystycznej. Współpraca w ramach subregionu „Góry Wałbrzyskie” powinna wzmocnić współdziałanie samorządów z branżą.
4. Turyści odwiedzający subregion turystyczny „Gór Wałbrzyskich” najniżej ocenili dostępność komunikacyjną regionu. Ocena ta wskazuje na priorytetowe pole działania w celu poprawy oferty.
5. Kolejnym aspektem wymagającym poprawy są ceny i jakość usług noclegowych. W tym zakresie działania samorządów powinny skupiać się na stwarzaniu dogodnych warunków dla przedsiębiorców.
6. Dobrze oceniono wizerunek odwiedzanych miejsc. Zbliżoną do dobrej oceny uzyskały atrakcje turystyczne oraz jakość usług gastronomicznych. Krytycznie zaś została oceniona cena tych usług.
7. Dla turystów najważniejszymi cechami są walory regionu związane z górami. Kolejny czynnik ważny dla wizerunku obszaru to walory uzdrowiska. Należy zadbać o stworzenie klimatu tolerancyjności oraz otwartości mieszkańców, a także o wysoki poziom świadczonych usług turystycznych i towarzyszących.
8. Należy poszerzyć ofertę atrakcji turystycznych przyciągających „jednodniowych” turystów (np. park wodny, centrum kulturalne, urozmaicenie istniejących obiektów związanych z turystyką aktywną).
9. Potencjalni turyści wykazali największe zainteresowanie noclegami w kwaterach prywatnych, hotelach i schroniskach. Ze względu na charakter ruchu związanego z uzdrowiskami nie wskazano ważnego z punktu widzenia rozwoju turystyki elementu bazy noclegowej – obiektów uzdrowiskowych. Wszystkie te elementy wymagają inwestycji i poprawy jakości.
10. Kluczowe ze względu na deklarowane zainteresowania jest dalsze rozwijanie infrastruktury związanej z turystyką pieszą, gastronomią, imprezami kulturalnymi i sportowymi. Niskie znaczenie przypisano sportom zimowym (może wynikać to z braku dostatecznej infrastruktury i warunków

klimatycznych ostatnich lat), turystyce rowerowej oraz zabiegom leczniczym (prawdopodobnie ze względu na specyficzną grupę docelową tych usług).

11. Potwierdzono kluczowe znaczenie Zamku Książ jako atrakcji turystycznej przyciągającej największą liczbę turystów. Jako główną cechę regionu potencjalni odwiedzający wskazali jego górski charakter.

2.7. Aktywność społeczności lokalnej

Wzrastająca świadomość społeczna roli instytucji działających na terenie poszczególnych gmin w wyniku demokratyzacji i decentralyzacji wpływa na powstawanie i aktywną działalność organizacji pozarządowych.

Rozwój społeczny to także aktywizowanie i wspieranie działań poszczególnych mieszkańców, jak i stowarzyszeń, związków, organizacji pozarządowych i politycznych, które zmierzają do powstania i utrzymania więzi oraz poczucia przynależności do tzw. „małej ojczyzny”.

Program Współpracy Powiatu Wałbrzyskiego z organizacjami pozarządowymi działającymi w sferze pożytku publicznego i innymi podmiotami prowadzącymi działalność w sferze pożytku publicznego uchwalila Rada Powiatu w kwietniu 2004r. jednocześnie przyjmując w drodze odrębnej uchwały zasady i tryb przyznawania dotacji, sposobu jej rozliczenia oraz kontroli wykonania zadania zleconego związanego z realizacją zadań publicznych Powiatu Wałbrzyskiego.

Możliwość tworzenia nowych miejsc pracy to jeden z efektów działań sektora organizacji pozarządowych w państwach Unii Europejskiej. Inicjatywy społeczne mogą także służyć podniesieniu atrakcyjności powiatu. Widoczne efekty współdziałania obu stron takiego układu, mogą spowodować wstrzymywanie odpływu mieszkańców (zmniejszanie ujemnej migracji, zwłaszcza wśród ludzi młodych, wykształconych), w przyszłości rozwój przedsiębiorczości, a co za tym idzie wzrost zasobności majątkowej mieszkańców, bogacenie się gmin regionu⁶⁷. Podobne programy wprowadzają pozostałe gminy będące częścią powiatu wałbrzyskiego.

W celu aktywizacji społeczności lokalnej również i gmina Świebodzice pozostająca poza powiatem wałbrzyskim wprowadziła Program Współpracy Gminy Świebodzice z Organizacjami Pozarządowymi i podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego⁶⁸. Celem nadrzędnym programu jest rozwój społeczno - ekonomiczny Gminy Świebodzice, poprawa warunków, zaspokajanie potrzeb i podnoszenie poziomu życia mieszkańców Gminy, między innymi poprzez wspieranie organizacji pozarządowych.

W szczególności celami Programu Współpracy są:

1. Wyzwalanie aktywności społecznej, ukierunkowanej na zaspokajanie potrzeb lokalnej społeczności, a tym samym tworzenie sprzyjających warunków do budowy społeczeństwa obywatelskiego;
2. Umacnianie w świadomości społecznej poczucia odpowiedzialności za siebie, swoje otoczenie, wspólnotę lokalną oraz jej tradycje;
3. Zwiększanie udziału mieszkańców w rozwiązywaniu problemów lokalnych;
4. Dążenie do wzrostu efektywności zarządzania miastem;
5. Określenia kierunków realizacji zadań publicznych.

2.7.1. Demograficzno – ekonomiczna charakterystyka mieszkańców obszaru Góry Wałbrzyskie na tle regionu

Obszar subregionu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” zamieszkuje obecnie (wg danych GUS na 31 grudnia 2007 r.) 205 tys. Mieszkańców. W ciągu ostatnich lat odnotowano spadek liczby mieszkańców na tym obszarze – średnio o ok. 1,5 tys. mieszkańców rocznie.

Tabela 27 Liczba mieszkańców na obszarze „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2000-2007.

	J. m.	2003	2004	2005	2006	2007
ogółem	osoba	211 572	209 941	208 571	206 759	205 000
mężczyźni	osoba	100 425	99 603	98 906	97 954	96 978
kobiety	osoba	111 147	110 338	109 665	108 805	108 022

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Regionalnych

⁶⁷ Raport o stanie powiatu wałbrzyskiego - rok 2004

⁶⁸ Uchwała nr XX/116/07 Rady Miejskiej w Świebodzicach z dnia 15 listopada 2007 r.

Głównym powodem spadku liczby mieszkańców jest ujemne saldo migracyjne (w skali całego badanego obszaru) zarówno w ruchu wewnętrznym jak i z zagranicą, utrzymujące się z niewielkimi wahaniami na stałym poziomie. Dodatkowo saldo migracyjne posiadają gminy Szczawno-Zdrój, Walim, Głuszyca i Stare Bogaczowice. Kolejnym istotnym czynnikiem jest ujemna wartość wskaźnika przyrostu naturalnego. Jedynie gminy Czarny Bór i Stare Bogaczowice wykazują dodatni przyrost naturalny w ostatnich latach.

Tabela 28 Wartość wskaźnika przyrostu naturalnego na 1000 ludności w gminach subregionu turystycznego Góry Wałbrzyskie w latach 2003 – 2007.

gmina	J. m.	2003	2004	2005	2006	2007
Wałbrzych	osoba	-3,9	-4,8	-4,1	-5,7	-4,5
Świebodzice	osoba	-2,3	-2,3	-0,2	-0,9	-3,1
Boguszów-Gorce	osoba	-3,5	-2,5	-3,6	-1,2	-3,6
Szczawno-Zdrój	osoba	-8,0	-9,1	-5,4	-6,5	-5,7
Jedlina-Zdrój	osoba	-4,2	-7,8	-3,7	-6,1	-5,5
Mieroszów	osoba	-2,9	-5,4	-4,7	-2,2	-2,4
Walim	osoba	-2,8	-3,6	-4,5	-1,0	-4,7
Głuszyca	osoba	-2,4	-2,9	-0,4	-4,0	-3,7
Czarny Bór	osoba	2,5	0,8	1,9	5,3	2,7
Stare Bogaczowice	osoba	-5,3	-2,4	-1,0	0,7	1,7

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Regionalnych

Za korzystną należy uznać strukturę wiekową społeczeństwa obszaru Gór Wałbrzyskich. W ostatnich latach stale rośnie udział ludności w wieku produkcyjnym (średnio o 0,3-1%) we wszystkich gminach obszaru – obecnie wynosi on powyżej 65%.

Tabela 29 Liczba mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym na obszarze subregionu „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2000-2007.

	J. m.	2003	2004	2005	2006	2007
ogółem	osoba	39 412	37 795	36 509	35 174	34 197
mężczyźni	osoba	20 185	19 368	18 697	17 974	17 434
kobiety	osoba	19 227	18 427	17 812	17 200	16 763

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Regionalnych

Tabela 30 Liczba mieszkańców w wieku produkcyjnym na obszarze subregionu „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2003-2007.

	J. m.	2003	2004	2005	2006	2007
ogółem	osoba	134 864	135 001	134 992	134 429	133 577
mężczyźni	osoba	68 601	68 546	68 503	68 374	68 164
kobiety	osoba	66 263	66 455	66 489	66 055	65 413

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Regionalnych

Tabela 31 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem na obszarze „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2002-2007.

wyszczególnienie	J. m.	2002	2003	2004	2005	2006	2007
w wieku przedprodukcyjnym	%	20,85	18,95	18,35	17,85	17,4	17,15
w wieku produkcyjnym	%	62,7	64,25	64,75	65,15	65,4	65,4
w wieku poprodukcyjnym	%	16,45	16,8	16,85	17	17,2	17,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS – Bank Danych Regionalnych

Liczba osób bezrobotnych ogółem, a także stopa bezrobocia rejestrowanego spadała dynamicznie na badanym obszarze na przeciągu ostatnich lat– z 29,1 % w roku 2004 do 16,7 % na koniec 2007 roku. Stopa bezrobocia jednak pozostaje na bardzo wysokim poziomie w porównaniu do średniej dla województwa dolnośląskiego czy średniej krajowej. W związku z przewidywaną stabilizacją trendu stopy bezrobocia, w kontekście wzrastającego udziału ludności w wieku produkcyjnym pożądane byłyby działania zmierzające do zwiększenia liczby miejsc pracy w subregionie.

2.7.2. Aktywność organizacji lokalnych i regionalnych oraz społeczności lokalnych

W obszarze „Gór Wałbrzyskich” według danych Ogólnopolskiej Bazy Organizacji Pozarządowych⁶⁹ zarejestrowanych jest 623 organizacji pozarządowych. Przeważająca część zlokalizowana jest na terenie gminy miejskiej Wałbrzych (423). Liczba ta jest porównywalna do pozostałych części Dolnego Śląska. Charakter ich działalności jest bardzo szeroki.

Stowarzyszenia funkcjonujące ze względu na przedmiot i cel działania możemy pogrupować na działające w sferze⁷⁰:

- pomocy społecznej, w tym pomocy rodzinom i osobom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej,
- działalności charytatywnej,
- ochrony i promocji zdrowia,
- działań na rzecz pomocy niepełnosprawnym,
- promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej,
- ochrony praw kobiet oraz działalności na rzecz równych praw kobiet i mężczyzn,
- działalności wspomagającej rozwój gospodarczy w tym rozwój przedsiębiorczości,
- działalności wspomagającej rozwój i promocję turystyki,
- działalności wspomagającej rozwój wspólnot i społeczności lokalnych,
- nauki, kultury, oświaty, ochrony dóbr kultury i tradycji,
- ekologii i ochrony zwierząt oraz ochrony dziedzictwa przyrodniczego,
- upowszechniania i ochrony wolności i praw obywatelskich oraz swobód obywatelskich, a także działań wspomagających rozwój demokracji,
- upowszechniania i ochrony praw konsumentów.

Do zestawienia wybrano organizacje mające związek z turystyką, a także te, które mogą mieć wpływ na poprawę zagospodarowania turystycznego regionu (pośredni lub bezpośredni).

Tabela 32 Organizacje związane z turystyką.

Gmina Wałbrzych	
- Fundacja Wałbrzych 2000	- Stowarzyszenie Kupców i Rzemieślników "Piaskowa" w Wałbrzychu
- Fundacja im. De Gaulle`a	- Klub Sportowy "Czarni-Wamag" w Wałbrzychu
- Zrzeszenie Prywatnego Handlu i Usług	- Ludowe Zespoły Sportowe "Ziemia Wałbrzyska" w Wałbrzychu
- Klub Kolarstwa Wałbrzych	- Uczniowski Klub Sportowy "Pocisk" w Wałbrzychu
- Sudecki Uniwersytet Trzeciego Wieku w Wałbrzychu	- Uczniowski Zapaśniczy Klub Sportowy "Victoria" Wałbrzych
- Miejski Klub Szachowy "Hetman"	
- Stowarzyszenie Osiedlowych Inicjatorów Zagospodarowania i Wykorzystania Terenów	

⁶⁹ <http://bazy.ngo.pl/>

⁷⁰ Raport o stanie powiatu wałbrzyskiego - rok 2004

<ul style="list-style-type: none"> i Przestrzeni Nieużytkowych "Inicjator" - Wałbrzyski Klub Górski i Jaskiniowy - Stowarzyszenie Przyjaciół Zespołu Pieśni i Tańca "Wałbrzych" - FUNDACJA REGIONU WAŁBRZYSKIEGO - Górnicza Fundacja Sportu, Kultury Fizycznej i Wypoczynku w Wałbrzychu - Klub Piłkarski "Górnik - Zagłębie" Wałbrzych - Kolarski Klub Sportowy "Górnik" Wałbrzych - POLSKIE TOWARZYSTWO TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZE. ODDZIAŁ W WAŁBRZYCHU. KOŁO PRZEWODNIKÓW PO ZAMKU KSIĄŻ I GRODNO. - Stowarzyszenie Prywatnych Przewoźników Taxi "Mini-Serce" - Wałbrzyskie Stowarzyszenie Miłośników Militarii i Airsoftu w Wałbrzychu - Międzynarodowy Instytut Europejski - Komitet Europejski w Wałbrzychu - Stowarzyszenie Aktywności Lokalnej "Obywatel" - Fundacja "Lubię Wałbrzych" - Polskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk o Ziemi - Oddział Sudecki - Fundacja Edukacji Europejskiej - Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych - Oddział Wałbrzych - Fundacja Rozwoju Filharmonii Sudeckiej w Wałbrzychu - Niemieckie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne w Wałbrzychu - Fundacja "Sudeckie Perły" - Stowarzyszenie Rozwoju Przedsiębiorczości - Uczniowski Klub Sportowy "Olimpijczyk" - Stowarzyszenie GKS Zagłębie Wałbrzych - Sudecki Ludowy Klub Sportowy "Książ" - Jednosekcyjny Koszykarski Klub Sportowy "Górnik" Wałbrzych - Ludowy Kolarski Klub Sportowy "Górnik" Wałbrzych - Miejski Klub Sportowy "Orzeł" Wałbrzych - Ognisko Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej "Tytan" - Stowarzyszenie Dolnośląska Inicjatywa Europejska - Stowarzyszenie Kupców Manhattan II w Wałbrzychu - Stowarzyszenie Osiedle Solicowo w Szczawnie-Zdroju - Stowarzyszenie Prywatnych Przewoźników Komunikacji Miejskiej "Kontra" w Wałbrzychu - Towarzystwo Sportowe "Juventur" w Wałbrzychu - Wałbrzyski Klub Karate Kyokushinkai IFK - Wałbrzyski Klub Tenisowy "Atri" w Wałbrzychu - Stowarzyszenie Kupców i Innych Osób Prowadzących Działalność Gospodarczą "Abakus" - Stowarzyszenie "Motyl" na Rzecz Integracji i Aktywności Artystycznej Dzieci i Młodzieży - Klub Piłkarski "Podgórze" - Stowarzyszenie Aktywnych Twórców Undergradowej Kultury "SATUK" - Stowarzyszenie Przyjaciół Regionu "Sudety" - Regionalne Centrum Wspierania Inicjatyw Pozarządowych - Fundacja Wałbrzyski Inkubator Przedsiębiorczości - Klub Piłkarski Kp "Gwarek" Wałbrzych - Stowarzyszenie Rozwoju Infrastruktury i Wspierania Gospodarczych Inicjatyw Lokalnych - Gminne Centrum Informacji w Wałbrzychu - Gminne Centrum Informacji w Wałbrzychu - Gminne Centrum Edukacji "Infocentrum" 	<ul style="list-style-type: none"> - Uczniowsko-Ludowy Klub Zapaśniczy "Wałbrzych" - Wałbrzyski Klub Sztuk Walki - Stowarzyszenie Rozwoju Ekologicznego - Ciężarowy Klub Sportowy "Zagłębie" Wałbrzych - Lekkoatletyczny Klub Sportowy "Górnik" Wałbrzych - Polska Organizacja Shinkyokushinkai - Klub Karate Kyokushinkai IKF w Wałbrzychu - Uczniowski Klub Sportowy "Delfin" - Wałbrzyski Klub Górski - Wałbrzyskie Centrum Strzelectwa i Rekreacji "Orion" - Zapaśniczy Klub Sportowy "Zagłębie" Wałbrzych - Towarzystwo Sportowe "Wałbrzych" - Wałbrzyski Związek Sportowy - Asocjacja ARS LONGA - Klub Sportowy Petangue Wałbrzych im. Kazimierza Lisiewicza - Stowarzyszenie Przewoźników "Prywatne Linie Komunikacyjne w Wałbrzychu" - Zespół Sportowy "Juventur Podzamcze" w Wałbrzychu - Stowarzyszenie "Dolny Śląsk w Unii Europejskiej" - Porozumienie Komitetów Obywatelskich Ziemi Wałbrzyskiej - Książańskie Bractwo Kurkowe - Miejskie Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej w Wałbrzychu - Towarzystwo Inicjatyw Gospodarczych w Wałbrzychu - Stowarzyszenie Kupców "Manhatan" w Wałbrzychu - Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej - Specjalistyczne Ognisko "Aikido" w Wałbrzychu - Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej - Ośrodek Kultury i Ćwiczeń Siłowych Spartakus - Jednosekcyjny Siatkowy Klub Sportowy "Dukat" Wałbrzych - Klub Jeździecki "Impuls Lubiechów" - Klub Sportowy "Akropol" - Klub Sportowy "Chełmiec" Wałbrzych - Klub Sportowy "Unia" w Wałbrzychu - Spółdzielnia Turystyczna "TURYSTA" w Wałbrzychu - Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej - Ognisko "Linodrut" - Towarzystwo Miłośników Zamku Książ Furstenstein - Wałbrzyski Klub Karate Shotokan - Aeroklub Ziemi Wałbrzyskiej - Europejskie Centrum Radiokomunikacji Amatorskiej "Góra Chełmiec" - Izba Przemysłowo-Handlowa w Wałbrzychu - Klub Sportowy "Górnik" w Wałbrzychu - Niemieckie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne - Zarząd Koła - Stowarzyszenie "Karkonos" - Stowarzyszenie Prywatnych Przewoźników Autobusowych - Stowarzyszenie Przedsiębiorców i Rzemieślników Wałbrzyskich - Towarzystwo Miłośników VW Garbusa - Wałbrzyska Izba Gospodarcza - Wałbrzyskie Towarzystwo Kultury - Wałbrzyskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne - Wałbrzyski Ośrodek Kultury - Klub Integracyjny. Wałbrzyski Ośrodek Kultury - Drużyna Rycerska Zamku Książ - Stowarzyszenie Samorządowe Konwent Mieszkańców "Nasz Wałbrzych"
--	--

<ul style="list-style-type: none"> - Wałbrzyskie Stowarzyszenie Prywatnych Przewoźników Transportu Osobowego "Nyska" - Polska Organizacja Karate Kyokushinkai IFK - Regionalne Stowarzyszenie "Pro Silesia" - Stowarzyszenie "Ziemia Wałbrzyska" - Jedlina-Zdrój - Wałbrzyskie Stowarzyszenie Kupców "Piaskowa Góra" - Automobiłklub Wałbrzyski 	<ul style="list-style-type: none"> - Stowarzyszenie Wspierania Samorządów Lokalnych i Inicjatyw Społecznych "Europa XXI"
Gmina Świebodzice	
<ul style="list-style-type: none"> - Stowarzyszenie "Wypożyczalnia - Centrum" - Ludowy Klub Sportowy "Merkury" - Miejski Klub Sportowy "Victoria" Świebodzice - Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Świebodzic "Twoje Miasto" - Klub Sportowy "Rekin" w Świebodzicach - Towarzystwo Miłośników Świebodzic 	<ul style="list-style-type: none"> - Towarzystwo Sportowe "Silesia Świebodzice" - Klub Sportowy "Sudety" - Stowarzyszenie "Nasze Świebodzice" - Fundusz Regionu Wałbrzyskiego. Punkt Szansy - Uczniowski Klub Sportowy "Piast" - Uczniowski Klub Sportowy "Orły" - Stowarzyszenie Przedsiębiorców Świebodzic
Gmina: Boguszków-Gorce	
<ul style="list-style-type: none"> - Moto-Tor Boguszków-Gorce - Stowarzyszenie Paralołniowe "Sudety" w Boguszowie-Gorcach - Stowarzyszenie Przyjaciół Kuźnic - Klub Rowerowy "Dzik Team" - Ognisko Krzewienia Kultury Fizycznej w Boguszowie-Gorcach - Stowarzyszenie Przedsiębiorców Gospodarczych "Mikrus" w Boguszowie-Gorcach - Gminne Centrum Informacji w Boguszowie-Gorcach - Stowarzyszenie Wspierania Samorządów Lokalnych i Inicjatyw Społecznych "Europa XXI" - Piłkarski Klub Sportowy "Szczyt II" w Boguszowie-Gorcach - Uczniowski Ludowy Klub Sportowy "Gepard" w Boguszowie-Gorcach - Klub Piłkarski "Barbara-Kuźnice" w Boguszowie-Gorcach 	<ul style="list-style-type: none"> - Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków - Grupa Wrocławska - Uczniowski Klub Sportowy "Mniszek Boguszków" w Boguszowie-Gorcach - Klub Piłkarski "Górnik Gorce" - Młodzieżowy Klub Sportowy "Victoria Kuźnice" w Boguszowie-Gorcach - Ludowy Uczniowski Klub Sportowy "Szczyt" w Boguszowie-Gorcach - Miejski Piłkarski Klub Sportowy "Szczyt" w Boguszowie-Gorcach - Uczniowski Klub Sportowy "Jastrząb" Boguszków-Gorce - Uczniowski Klub Sportowy "Klub Sportów Górskich" - Stowarzyszenie Sportowe "Gladiator" - Towarzystwo Miłośników Boguszowa-Gorc - Uczniowski Klub Sportowy "Dzikowiec" w Boguszowie-Gorcach
Gmina Szczawno-Zdrój	
<ul style="list-style-type: none"> - Klub Kolarstwa Górskiego MTB Wieża Anna - Szczawno-Zdrój - Towarzystwo Miłośników Szczawna-Zdrój - Gminne Centrum Informacji w Szczawnie-Zdroju - Wałbrzyskie Towarzystwo Muzyczne im. Henryka Wieniawskiego 	<ul style="list-style-type: none"> - Fundacja Punkt F - Stowarzyszenie Miejski Klub Sportowy "MKS 1985" - Zrzeszenie Transportu Prywatnego - Klub Sportowy Niepełnosprawnych "Start" - Klub Jeździecki "Dworzysko" w Szczawnie-Zdroju - Stowarzyszenie "Grupa Reakcji Artystycznej"
Gmina Jedlina-Zdrój	
<ul style="list-style-type: none"> - Dolnośląskie Stowarzyszenie Artystyczne - Stowarzyszenie "Nasza Jedlina 2002" - Gminne Centrum Informacji w Jedlinie-Zdroju - Gminne Centrum Edukacji "Infocentrum" 	<ul style="list-style-type: none"> - Stowarzyszenie Miłośników Jedliny-Zdrój - Miejski Klub Sportowy "Jedlinianka" - Klub Sportowy "Petanque Jedlina" w Jedlinie-Zdroju
Gmina Mieroszów	
<ul style="list-style-type: none"> - Fundacja im. Księżnej Daisy - Fundacja św. Elżbiety w Sokołowsku - Stowarzyszenie "Słoneczko Unisławia" - Stowarzyszenie Miłośników Unisławia Śląskiego i Gór Kamiennych Suchych i Wałbrzyskich 	<ul style="list-style-type: none"> - Stowarzyszenie "Rybница Leśna" - Towarzystwo Rozwoju Sokołowska - Gminne Centrum Informacji w Mieroszów - Uczniowski Klub Sportowy "Sokołowsko" - Terenowy Klub Sportowy "Biały Orzeł" w Mieroszowie
Gmina Walim	
<ul style="list-style-type: none"> - Sowiogórskie Bractwo Kolejowe - Klub Jeździecki "Stary Julianów" - Klub Sportowy "Walim" w Walimiu 	<ul style="list-style-type: none"> - Stowarzyszenie Kwaterodawców Gór Sowich - Zagórze Śląskie - Sanatorium Rehabilitacyjne dla Dzieci "Poranek" -

<ul style="list-style-type: none"> - Ludowy Zespół Sportowy Zjednoczeni Olszyniec - Gminne Centrum Informacji "Infocentrum" w Walimiu - Stowarzyszenie "Nasz Walim" - Stowarzyszenie Wspierania i Rozwoju Wsi "Ecoeurowieś" - Nowa Wieś - Ludowy Zespół Sportowy "Sudety" w Dzieńmorowicach 	<ul style="list-style-type: none"> Zagórze Śląskie - Gminny Ośrodek Kultury – Walim - Okręgowe Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej "Sudety" - Zagórze Śląskie - Stowarzyszenie Wspierania i Rozwoju Wsi "Ecoeurowieś" - Dzieńmorowice
Gmina Głuszyca	
<ul style="list-style-type: none"> - Uczniowski Klub Sportowy "Głuszyca" - Stowarzyszenie "Dynamikós" w Głuszycy - Towarzystwo Poszukiwaczy i Eksploracji - Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Doliny Bystrzycy w Głuszycy - Stowarzyszenie Przyjaciół Głuszycy - Stowarzyszenie Miłośników Historii Górnictwa "Wałbrzyska Grupa Sztolniowa" - Fundacja Sowiogórska 	<ul style="list-style-type: none"> - Gminne Centrum Informacji w Głuszyca - Głuszycki Klub Karate Kyokushinkai LFK - Głuszycki Klub Karate "Samuraj" w Głuszycy - Polski Klub Ekologiczny - Okręg Dolnośląski - Koło "Włodarz-Ostoja" - Miejski Klub Sportowy "Włóknierz-Urania" - Klub Europejski przy Bibliotece Publicznej Miasta i Gminy - Centrum Kultury
Gmina Czarny Bór	
<ul style="list-style-type: none"> - Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Czarnoborskiej - Stowarzyszenie Prywatnych Przewoźników "Partner-Bus" w Wałbrzychu - Czarny Bór - Gminne Centrum Informacji "Info-max" w Czarnym Borze - Gminny Ludowy Klub Sportowy "Husaria" Grzędy - Gminne Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Czarnym Borze - Klub Sportowy Ludowe Zespoły Sportowe "Iskra" w Witkowie - Ludowy Zespół Sportowy "Joker" Jaczków 	<ul style="list-style-type: none"> - Stowarzyszenie Ludowy Zespół Sportowy "Skalnik" w Czarnym Borze - Uczniowski Klub Narciarski "Trójgarb" w Witkowie - Uczniowski Ludowy Zapaśniczy Klub Sportowy "Heros" w Czarnym Borze - Klub Narciarski "Melafir" - Fundacja Restauracji Kościoła pod wezwaniem Św. Jadwigi - Grzędy - Uczniowski Ludowy Klub Sportowy "Lesk" w Czarnym Borze
Gmina Stare Bogaczowice	
<ul style="list-style-type: none"> - Stowarzyszenie Przyjaciół Jabłowa - Stowarzyszenie Rozwoju Gminy Stare Bogaczowice 	<ul style="list-style-type: none"> - Gminny Ludowy Klub Sportowy "Stare Bogaczowice" - Centrum Informacji Europejskiej - Stare Bogaczowice

Zródło: opracowanie własne na podstawie <http://bazy.ngo.pl/>

2.7.3. Aktywność samorządów w pozyskiwaniu funduszy UE

Analizie poddano wszystkie inicjatywy gmin obszaru „Gór Wałbrzyskich” w pozyskiwaniu dofinansowania ze środków UE. W związku z dużą ilością projektów zrealizowanych przez gminę Wałbrzych w zestawieniu wybrano jedynie te związane z turystyką i elementami opisanymi w przednich rozdziałach. Zestawienie obejmuje wszystkie projekty pozostałych gmin obszaru.

Tabela 33 Aktywność samorządów w pozyskiwaniu funduszy UE.

Projekt	Wykorzystanie dziedzictwa regionu pogranicza dla realizacji celów edukacyjnych i integracyjnych w środowiskach dzieci zagrożonych marginalizacją
Beneficjent	Gmina Wałbrzych
Program	IW INTERREG IIIA Polska – Czechy
Całkowita wartość projektu:	74 940,00 zł
Wysokość dotacji	56 205,00 zł
Projekt	Renowacja kompleksu pałacowo – parkowego Zamek Książ,
Beneficjent	Gmina Wałbrzych
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego

Nr i nazwa działania:	1.4 Rozwój turystyki i kultury
Całkowita wartość projektu:	4 096 652,00 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	2 601 567,00 zł
Projekt	Centrum Aktywizacji Dzieci i Młodzieży SKATEPARK
Beneficjent	Gmina Wałbrzych
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.3. Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojskowe poddziałanie 3.3.1. Rewitalizacja obszarów miejskich
Całkowita wartość projektu:	1.019.280,28 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	386.551,29 zł
Projekt	Modernizacja i rozbudowa hali sportowej służącej rozwojowi infrastruktury edukacyjno – sportowej
Beneficjent	Gmina Wałbrzych
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.3. Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojskowe poddziałanie 3.3.1. Rewitalizacja obszarów miejskich
Całkowita wartość projektu:	9.506.269zł,
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	5.751.732 zł
Projekt	Wydanie Przewodnika Turystycznego ‘Wałbrzych - Hradec Kralove’ połączone z promocją podczas obchodów Światowego Dnia Turystyki w Wałbrzychu
Beneficjent	Gmina Wałbrzych
Program	Program Phare CBC Polska-Czechy 2003
Całkowita wartość projektu:	12 201,00 EUR
Wysokość dotacji	9 150,75 EUR
Projekt	Polsko-Czeskie Targi Miast Partnerskich
Beneficjent	Gmina Wałbrzych
Program	Program Phare CBC Polska-Czechy 2003
Całkowita wartość projektu:	16 386,25 EUR
Wysokość dotacji	12 288,05 EUR
Projekt	II Polsko-Czeskie Targi Miast Partnerskich
Beneficjent	Gmina Wałbrzych
Program	IW INTERREG IIIA Polska – Czechy
Całkowita wartość projektu:	39 646,16 zł
Wysokość dotacji	26 959,39 zł
Projekt	III Polsko-Czeskie Targi Miast Partnerskich

Beneficjent	Gmina Wałbrzych
Program	IW INTERREG IIIA Polska – Czechy
Całkowita wartość projektu:	47 502,27 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	35 626,70 zł
Projekt	Poprawa funkcjonowania informacji turystycznej na obszarze pogranicza poprzez udostępnienie w Wałbrzychu multimedialnych kiosków informacyjnych
Beneficjent	Gmina Wałbrzych
Program	IW INTERREG IIIA Polska – Czechy
Całkowita wartość projektu:	144 870,00 zł
Wysokość dotacji	108 652,00 zł
Projekt	Rozbudowa składowiska odpadów Starego Jaworowa i selektywnej zbiórki odpadów gminy
Beneficjent	Gmina Świebodzice
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.2 Obszary podlegające restrukturyzacji
Całkowita wartość projektu:	3 207 055,98 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	2 398 808,58 zł
Projekt	Kompleksowe uzbrojenie terenów pod inwestycje - II etap, ul. Przemysłowa w Świebodzicach
Beneficjent	Gmina Świebodzice
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.2 Obszary podlegające restrukturyzacji
Całkowita wartość projektu:	1 939 714,15 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	1 438 719,93 zł
Projekt	Rewitalizacja starego miasta w Świebodzicach - etap I
Beneficjent	Gmina Świebodzice
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.3 Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojenne
Całkowita wartość projektu:	1 949 459,50 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	866 864,24 zł
Projekt	Rozbudowa wysypiska odpadów komunalnych i wprowadzenie selektywnej zbiórki odpadów
Beneficjent	Gmina Miasto Boguszów-Gorce
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.2 Obszary podlegające restrukturyzacji

Całkowita wartość projektu:	1 805 636,39 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	1 206 881,81 zł
Projekt	Modernizacja kotłowni na ekologiczne w Przedszkolu publicznym nr 2 przy ul. Warszawskiej 1 oraz w przedszkolu nr 3 przy ul. Kolejowej 49 w Boguszowie Gorcach.
Beneficjent	Gmina Boguszów-Gorce
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.2 Obszary podlegające restrukturyzacji
Całkowita wartość projektu:	270 787,69 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	191 935,62 zł
Projekt	Rewaloryzacja Parku Szwedzkiego w Szczawnie-Zdrój (Etap I)
Beneficjent	Gmina Miejska Szczawno-Zdrój
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.2 Obszary podlegające restrukturyzacji
Całkowita wartość projektu:	3 352 342,89 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	2 262 105,18 zł
Projekt	Przebudowa ul. H. Sienkiewicza i J. Słowackiego w Szczawnie-Zdrój
Beneficjent	Gmina Szczawno-Zdrój
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.1 Obszary wiejskie
Całkowita wartość projektu:	1 208 683,52 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	906 512,64 zł
Projekt	Przebudowa ulicy Okrężnej w Szczawnie-Zdrój
Beneficjent	Uzdrowska Gmina Miejska Szczawno-Zdrój
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.1 Obszary wiejskie
Całkowita wartość projektu:	562 932,40 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	422 199,30 zł
Projekt	Uzdrowski Szlak Turystyczno-Rekreacyjny w Jedlinie-Zdroju
Beneficjent	Gmina Jedlina-Zdrój
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	1.4 Rozwój turystyki i kultury
Całkowita wartość projektu:	5 928 680,42 zł

Wartość wkładu Unii Europejskiej:	3 409 364,06 zł
Projekt	Modernizacja drogi gminnej nr 116 390 D łączącej ul. Piastowską z ul. Cmentarną w Jedlinie-Zdroju
Beneficjent	Gmina Jedlina-Zdrój
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.1 Obszary wiejskie
Całkowita wartość projektu:	782 722,53 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	587 041,17 zł
Projekt	Modernizacja drogi gminnej nr 116 386 D ul. Warszawskiej w Jedlinie-Zdroju
Beneficjent	Gmina Jedlina-Zdrój
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.1 Obszary wiejskie
Całkowita wartość projektu:	658 144,93 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	440 556,50 zł
Projekt	Modernizacja drogi gminnej nr 116 375 D ul. Partyzantów w Jedlinie Zdrój
Beneficjent	Gmina Jedlina-Zdrój
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.1 Obszary wiejskie
Całkowita wartość projektu:	304 551,52 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	224 663,14 zł
Projekt	Budowa drogi Unisław Śląski-Sokołowsko wraz z budową mostu na rzece Ścinawce.
Beneficjent	Gmina Mieroszów
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.1 Obszary wiejskie
Całkowita wartość projektu:	3 115 880,00 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	2 315 410,43 zł
Projekt	Budowa ulicy Podgórze-uzbrojenie oraz nawierzchnia.
Beneficjent	Gmina Mieroszów
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.1 Obszary wiejskie
Całkowita wartość projektu:	159 875,67 zł

Wartość wkładu Unii Europejskiej:	119 906,75 zł
Projekt	Budowa oświetlenia drogowego drogi krajowej nr 35 we wsi Unisław Śląski – II etap
Beneficjent	Gmina Mieroszów
Program	Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich
Nr i nazwa działania:	2.3 Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego
Całkowita wartość projektu:	149 047,40 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	97 736,00 zł
Projekt	Modernizacja drogi gminnej -ul. Gazowa w Jugowicach, Gmina Walim
Beneficjent	Gmina Walim
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.1 Obszary wiejskie
Całkowita wartość projektu:	1 982 951,73 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	1 483 674,82 zł
Projekt	Budowa kanalizacji sanitarnej w Walimiu
Beneficjent	Gmina Walim
Całkowita wartość projektu:	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	3.1 Obszary wiejskie
Projekt	521 657,39 zł
Beneficjent	378 184,37 zł
Projekt	Osówka centrum tajemnic i przygody, budowa obiektu obsługi ruchu turystycznego
Beneficjent	Gmina Głuszycza
Program	Interreg Polska-Czechy
Nr i nazwa działania:	1.3 Rozwój infrastruktury okołobiznesowej i turystycznej
Całkowita wartość projektu:	3 181 996,00 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	2 228 145,77 zł
Projekt	Budowa stacji narciarskiej Łomnica - etap I - budowa obiektu obsługi turystycznej
Beneficjent	Gmina Głuszycza
Program	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego
Nr i nazwa działania:	3.1 Obszary wiejskie
Całkowita wartość projektu:	1 994 516,74 zł

Wartość wkładu Unii Europejskiej:	1 153 149,95 zł
Projekt	Kreowanie i promocja transgranicznego produktu turystycznego - Strefa MTB
Beneficjent	Gmina Głuszycza
Program	Interreg Polska-Czechy
Nr i nazwa działania:	2.1 Rozwój turystyki
Całkowita wartość projektu:	302 403,00 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	226 802,25 zł
Projekt	Rozbudzenie aktywności społeczności lokalnej gmin: Głuszycza, Walim, Stoszowice - aktywność to sukces
Beneficjent	Gmina Głuszycza
Program	Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich
Nr i nazwa działania:	2.7 Pilotażowy Program Leader+
Całkowita wartość projektu:	129 510,00 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	103 608,00 zł
Projekt	Modernizacja i wyposażenie obiektu wielofunkcyjnego w Gostkowie na działalność kulturalną
Beneficjent	Gmina Stare Bogaczowice
Program	Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich
Nr i nazwa działania:	2.3 Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego
Całkowita wartość projektu:	251 120,39 zł
Wartość wkładu Unii Europejskiej:	164 014,00 zł

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych otrzymanych od samorządów lokalnych oraz <http://www.mapa.funduszezestrukturalne.gov.pl/>

Podsumowanie

Analiza aktywności samorządu w pozyskiwaniu środków z funduszy Unii Europejskich pozwala stwierdzić, że praktycznie wszystkie gminy, w mniejszym lub większym zakresie, korzystały ze środków unijnych w poprzednim okresie programowania. Jedyne gmina Czarny Bór nie realizowała projektów dofinansowanych ze środków UE. Taki stan rzeczy pozwala śmiało planować wspólne inwestycje w infrastrukturę turystyczną regionu. W celu poprawy stanu wiedzy i skuteczności w pozyskiwaniu dotacji UE przez jednostki samorządu terytorialnego należałoby zorganizować szkolenia z zakresu dostępności funduszy unijnych dotyczących inwestycji w turystyce pod kątem jednostek samorządu terytorialnego i ich związków, możliwości zawierania partnerstw publiczno – prywatnych i publiczno - społecznych w celu skutecznego realizowania zamierzeń inwestycyjnych w obszarze turystyki.

2.7.4. Aktywność usługodawców turystycznych

Aktywność usługodawców turystycznych jest zagadnieniem trudnym do zbadania ze względu na rozdrobnienie tych podmiotów i wielkość obszaru opracowania. Analiza oparta jest o obserwacje poczynione podczas przygotowania audytu turystycznego.

Najbardziej widoczną formą aktywności usługodawców jest umieszczanie informacji w Internecie. Prawie każde gospodarstwo agroturystyczne posiada swoją stronę internetową, a informacja o noclegach w regionie jest udostępniana w serwisach ogólnopolskich. Informacja o podmiotach turystycznych w poszczególnych gminach jest także umieszczona na większości stron internetowych samorządów.

Szczególnie wśród przewoźników można zaobserwować zrzeszanie się tych podmiotów w organizacjach mających reprezentować interesy grupy usługodawców. Wśród usługodawców oferujących noclegi na terenie „Gór Wałbrzyskich” funkcjonuje jedno stowarzyszenie - Stowarzyszenie Kwaterodawców Gór Sowich z siedzibą w Zagórzcu Śląskim. Przedsiębiorstwa z tego obszaru współpracują z biurami turystycznymi i przewozowymi w regionie.

Dodatkową formą aktywności jest reklama w prasie specjalistycznej, reklama w telewizji regionalnej i ogólnopolskiej, a także udział w rozmaitych targach turystycznych. Ze względu na brak źródeł wtórnych dotyczących ww. zagadnień oraz charakterystykę podmiotów w obszarze skala aktywności przedsiębiorstw w tym zakresie jest niemożliwa do określenia.

Szerszy pogląd na możliwe formy aktywności promocyjnej może dać przykład działań podejmowanych przez Przedsiębiorstwo „Zamek Książ” Sp. z o.o.⁷¹ Obejmują one wiele kanałów dystrybucji oraz prowadzone są na kilku płaszczyznach:

PRASA: Gazeta Wrocławska, FAKT Gazeta codzienna, 30 Minut, Newsweek Polska, Gazeta Piastowska, Wiadomości Świdnickie, Tygodnik Wałbrzyski, Nowe Wiadomości Wałbrzyskie, Tygodnik Świdnicki.

Ponadto:

- publikacja tekstu dot. Zamku Książ w niemieckojęzycznym wydaniu czasopisma „Zamki i pałace”, „Polish Market” itp.
- przygotowanie na bieżąco tekstów promocyjnych związanych z imprezami, które odbywają się w Zamku Książ i ich emisja.

INTERNET: Doba.pl, Gazeta.pl, Wałbrzych.info, gazeta.zarow.pl, Nasze Sudety

Ponadto:

- emisja materiałów informacyjnych w portalu Regional.pl - serwis dolnośląski: 2 szt, serwis wałbrzyski: 6 szt.
- promocja Sylwestra 2008
- zestawienie portali w których artykuły publikowane w Regional.pl ukazują się automatycznie dzięki systemowi RSS: <http://www.aktualnosci.3w1.pl/>, <http://www.naszesusdety.pl>, <http://obiektywnie.pl/>, <http://www.wroclawonline.com.pl>, <http://www.wizytowka.slask.pl>, <http://infoo.pl/rss/>, <http://www.tuning.infoo.pl>, <http://pl.redtram.com>, <http://www.rssspeed.pl>
- ciągle prace nad wysoką pozycją strony w wyszukiwarce Google zaowocowały pięciokrotnym zwiększeniem oglądalności strony. Podsumowanie od stycznia 2008 r.

Unikalnych gości: 98 450

Liczba wizyt: 131 100

Liczba odsłon: 681 700

TELEWIZJA (TW Wałbrzych, Zoom, Dami, TVP INFO)

RADIO (Radio Wrocław, Złote Przeboje, RMF MAXXX)

BILBOARDY

- kampania billboardowa w miesiącach: czerwcu, lipcu, sierpniu na terenie Republiki Czeskiej sztuk 5 w miastach: Nachod, Pec pod Sněžkou, Trutnov, Vrchlábi, Zelezný Brod
- emisja kreacji reklamowych - billboard 750 x 100 pikseli: 2800 odsłon

W strukturze Przedsiębiorstwa „Zamek Książ” Sp. z o.o. od marca 2005 roku działa Centrum Europejskie, które zajmuje się działalnością kulturalną i edukacyjną, inicjowaniem projektów naukowych, publikowaniem wydawnictw naukowo-badawczych, organizacją konferencji, rozwijaniem współpracy międzynarodowej, a także aktywizacją regionu wałbrzyskiego.

⁷¹ Opracowano na podstawie materiałów otrzymanych od spółki „Zamek-Książ” Sp. z o.o.

Międzynarodowy charakter Zamku ma również swoje odzwierciedlenie we współpracy z wieloma partnerami europejskimi, czego dowodem są konferencje naukowe m.in.:

- "Procesy demokratyzacyjne w Europie Środkowo - Wschodniej z perspektywy narodowej" - 11-13 marca 2005.
- "Polsko - niemiecko - czeski region graniczny modelem ponadgranicznego społeczeństwa obywatelskiego?" – 21-23 kwietnia 2005 r.
- "Partie komunistyczne i postkomunistyczne w Europie" - 16-19 września 2005.
- „Faszyzm, komunizm i konsolidacja demokracji” – 19-21 października 2005.
- "Postkomunistyczne kraje Europy Środkowej i Wschodniej oraz demokratyczna konsolidacja" - 23-25 czerwca 2006 r.
- „Kościoły w procesie transformacji i demokratyzacji w Europie Środkowo-Wschodniej od 1985 roku” - 13-17 lipca 2006 r.
- „Nie Wschód, nie Zachód – po prostu Europa. Europejskie dylematy intelektualistów (1945-1989)” –10-13 kwietnia 2007 r.

Inne ważne przedsięwzięcia realizowane przez Centrum Europejskie:

- Obchody 25-lecia Solidarności w Regionie Wałbrzyskim – konferencja organizowana przy udziale Centrum Europejskiego w dniach 13-14 października 2005 r. w Zamku Książ.
- „Polskie pogranicza w procesie przemian” - ogólnopolska konferencja naukowa organizowana przez Katedrę Socjologii Ogólnej Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości w Wałbrzychu oraz Centrum Europejskie – 24-25.04.2007 r.
- „Obchody Europejskiego Roku Równych Szans dla Wszystkich – WAŁBRZYCH” - Projekt był wspólnym przedsięwzięciem Stowarzyszenia Dzieci i Rodzin Zasadniczej Szkoły Zawodowej Specjalnej w Wałbrzychu oraz Centrum Europejskiego, współfinansowany ze środków Wspólnoty Europejskiej ramach Europejskiego Roku Równych Szans dla Wszystkich jakim został ogłoszony rok 2007.
- „Ocalić od zapomnienia” – projekt realizowany z Wałbrzyskim Stowarzyszeniem Młodzieży współfinansowany przez Urząd Miejski w Wałbrzychu.
- „Śladami przeszłości – w poszukiwaniu tożsamości Wałbrzycha” – projekt realizowany z Wałbrzyskim Stowarzyszeniem Młodzieży współfinansowany przez Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego.

2.7.5. Liderzy lokalni o społeczności i potencjale rozwoju usług turystycznych- wyniki badań

Liderzy lokalni zostali objęci projektem badań pogłębionych, które zostały poprzedzone rozesłaniem do tych liderów ankiety mającej na celu ocenę jakości wybranych elementów produktu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” (schemat ankiety poniżej).

Klucz doboru 25 ankietowanych osób został uzgodniony z Zespołem Koordynującym pracami nad Strategią Turystyki, który to zespół pracujący pod protektoratem Dolnośląskiej Organizacji Turystycznej został powołany przez sygnatariuszy porozumienia z dnia 01 lutego 2008 roku.

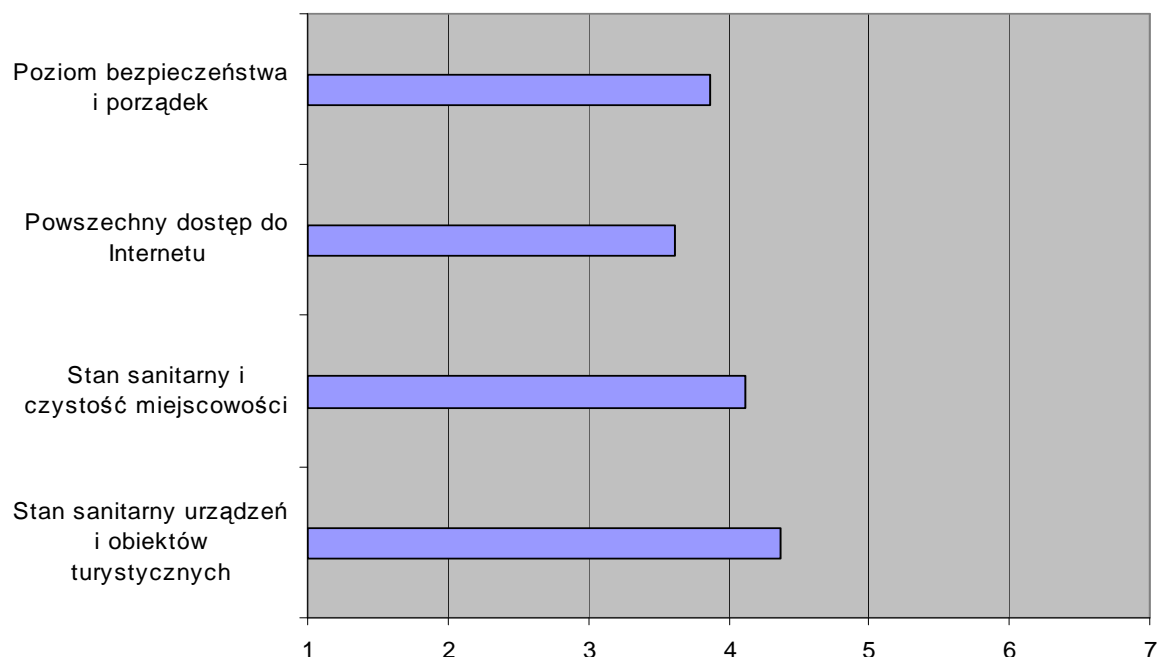
W skład liderów lokalnych weszli przedstawiciele wszystkich gmin, które są beneficjentami Strategii Turystyki reprezentujący przedsiębiorców turystycznych subregionu, organizacje pozarządowe w tym turystyczne oraz przewodniczący poszczególnych Rad Gmin i Rad Miejskich. Po przesłaniu poniżej ankiety każdemu z liderów i po ich wypełnieniu i odesłaniu na adres koordynatora projektu z każdym z liderów przeprowadzono indywidualną rozmowę, której tematem było omówienie sposobu oceny wybranych elementów produktu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” oraz omówienie wizji rozwoju „Gór Wałbrzyskich” i poszczególnych gmin w zakresie szeroko rozumianej turystyki i jej społecznej i gospodarczego znaczenia dla całego regionu.

Tabela 34 Ocena jakości wybranych elementów produktu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” - ankieta skierowana do liderów lokalnych.

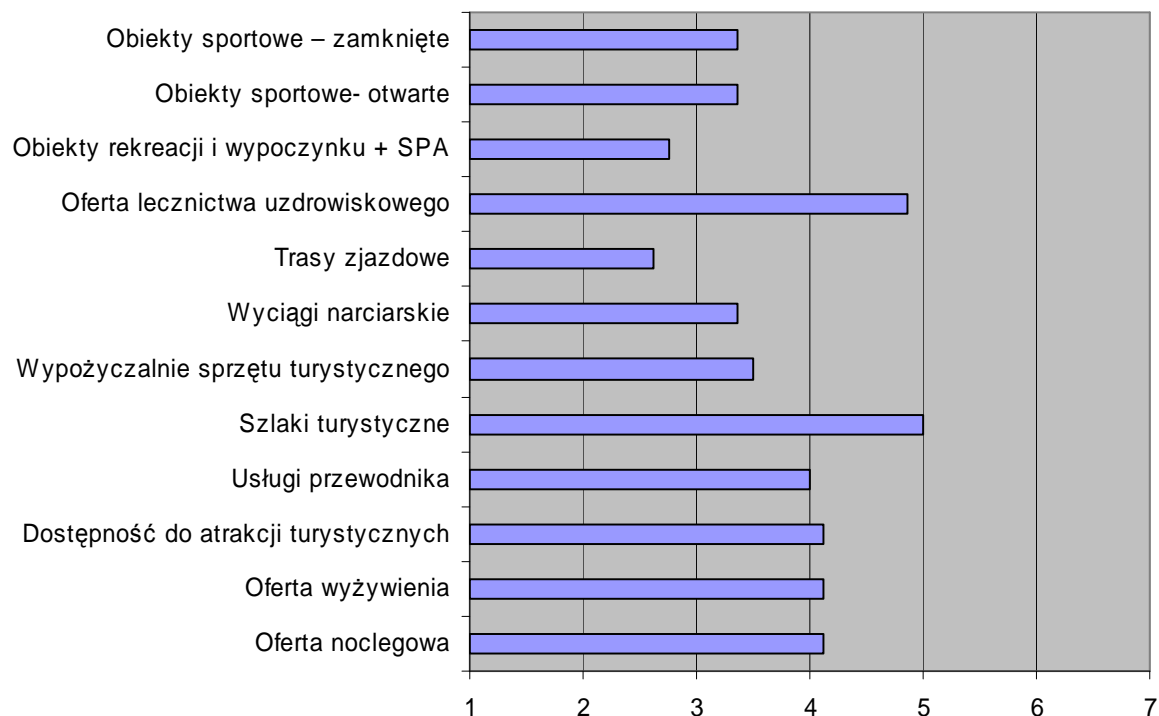
Elementy jakości produktu turystycznego	SKALA OCEN 1 min. - 7 maks.						
	1	2	3	4	5	6	7
1. Infrastruktura techniczna i społeczna							
Stan sanitarny urządzeń i obiektów turystycznych							
Stan sanitarny i czystość miejscowości							
Powszechny dostęp do Internetu							
Poziom bezpieczeństwa i porządek							
2. Infrastruktura turystyczna							
Oferta noclegowa							
Oferta wyżywienia							
Dostępność do atrakcji turystycznych							
Usługi przewodnika							
Szlaki turystyczne							
Wypożyczalnia sprzętu turystycznego							
Wyciągi narciarskie							
Trasy zjazdowe							
Oferta lecznictwa uzdrowiskowego							
Obiekty rekreacji i wypoczynku + SPA							
Obiekty sportowe- otwarte							
Obiekty sportowe – zamknięte							
3. Infrastruktura okołoturystyczna							
Komunikacja wewnętrzna w ramach obszaru Gór Wałbrzyskich							
Komunikacja zewnętrzna z regionem, Polską i Europą							
Drogi dojazdowe do atrakcji turystycznych							
Parkingi							
Stan środowiska naturalnego							
4. Usługi okołoturystyczne							
Zgodność propozycji w broszurach i folderach z rzeczywistą ofertą miejscowości							
Stosunek miejscowej ludności do turystów							
Handel							
Usługi motoryzacyjne							
Serwis sprzętu turystycznego							

Ocena jakości wybranych elementów produktu turystycznego w ramach subregionu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” – wyniki ankiety skierowanej do liderów lokalnych.

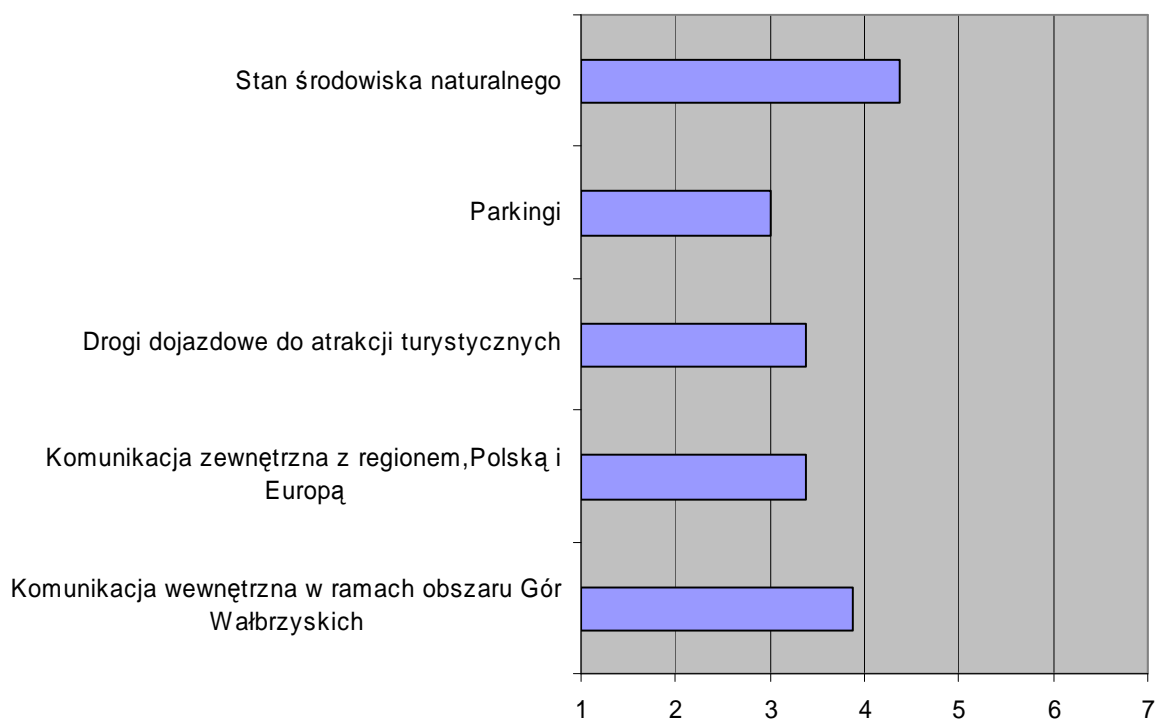
Wykres 24 Infrastruktura techniczna i społeczna (skala oceny: 1– ocena min., 7– ocena maks.)

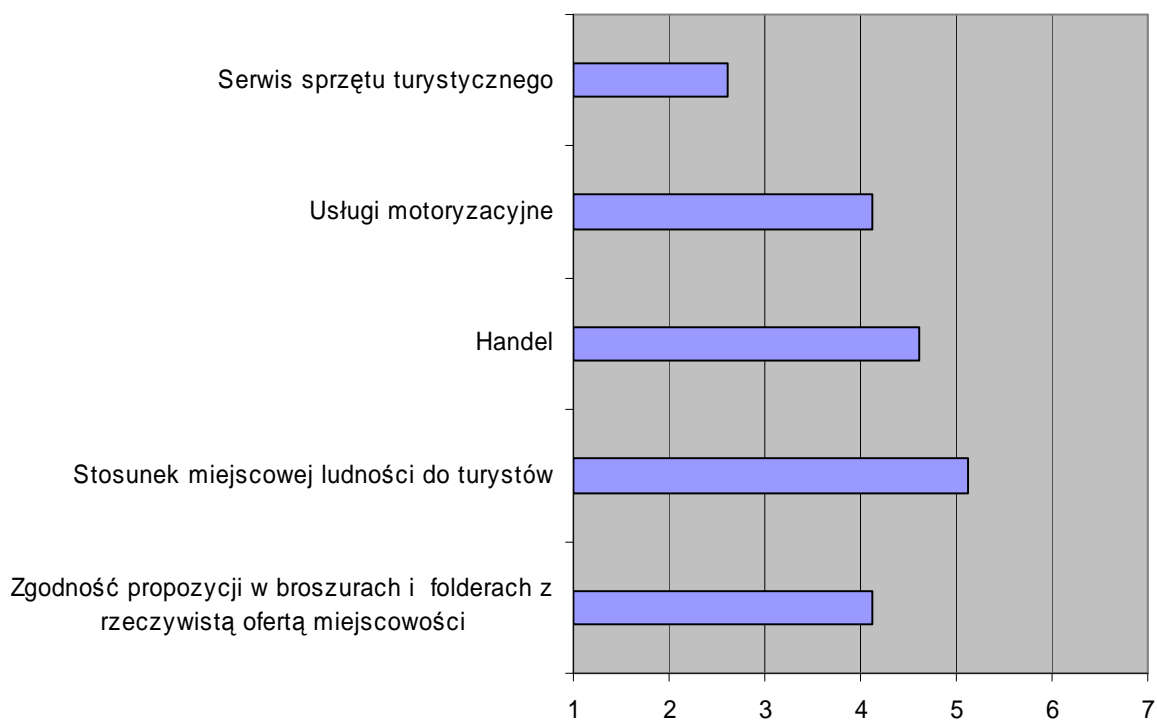
Wykres 25 Infrastruktura turystyczna (skala oceny: 1 – ocena min. , 7 – ocena maks.)

Wykres 26 Infrastruktura okołoturystyczna (skala oceny: 1 – ocena min., 7 – ocena maks.)

Wykres 27 Usługi okołoturystyczne (skala oceny: 1 – ocena min., 7 – ocena maks.)

Ponadto lokalni liderzy w trakcie przeprowadzanych wywiadów pogłębionych szczególną uwagę zwrócili na następujące aspekty rozwoju gospodarczego subregionu opartego na turystyce obszaru „Gór Wałbrzyskich”:

Po pierwsze zwrócono uwagę na niski stan estetyki wielu miejsc i atrakcji turystycznych subregionu, **Po drugie** podkreślono rangę i znaczenie walorów przyrodniczych poszczególnych pasm górskich wchodzących do produktu turystycznego "Góry Wałbrzyskie" i ich łatwą dostępność co sprzyja dynamicznemu rozwojowi turystyki aktywnej w tym rowerowej – górskiej, pieszej w tym Nordic Walking, paralotniarstwu itp.,

Po trzecie wskazano na rosnące znaczenie uzdrowisk w Jedlinie-Zdroju i Szczawnie-Zdrój, ale również na plany odtworzenia uzdrowiska w Sokołowsku co skłonić winno do kreowania domeny turystycznej opartej na rozwiniętych usługach sanatoryjnych rozbudowanych o SPA,

Po czwarte nie należy odstępować od rozwoju obszarów „Gór Wałbrzyskich” w kierunku sportów zimowych w tym narciarstwa zjazdowego pomimo ocieplającego się klimatu ponieważ rośnie liczba uprawiających te sporty mieszkańców regionu, którzy poszukują miejsc do uprawiania narciarstwa zjazdowego i snowboardingu w okresach weekendów i przerw świątecznych i niekoniecznie mających czas na dłuższy wyjazd w wysokie góry Czech, Włoch czy Austrii. Ponadto obserwuje się coraz większe zainteresowanie narciarstwem biegowym stąd istnieje konieczność przygotowania odpowiednich tras biegowych, które mogłyby się pokrywać z trasami wędrówek pieszych i być kontynuacją lub letnim zamiennikiem dla Nordic Walking.

Po piąte zwrócono uwagę na konieczność stworzenia zachęt dla inwestorów dla budowy obiektów noclegowych różnych kategorii, ale o wysokim standardzie dla każdej z nich – również z myślą o EURO 2012 i planami miasta Wałbrzycha w zakresie aktywnego włączenia się w organizację życia zaplecza tej wielkiej imprezy sportowej.

Po szóste podkreślono nikłe wykorzystanie istniejących zbiorników wodnych dla rozwoju rekreacji i sportów wodnych, które wcześniej stanowiły jeden z dobrze zorganizowanych elementów oferty turystycznej subregionu.

Po siódme zauważono, że coraz częściej klienci łączą turystykę wypoczynkową, rekreacyjną i aktywną ze spotkaniami biznesowymi, konferencjami i szkoleniami co daje podstawy dla rozwoju oferty turystyki biznesowej na w obszarze „Gór Wałbrzyskich”. Nie ma jednak ona dzisiaj żadnych podstaw dla rozwoju ponieważ na terenie całego subregionu nie ma odpowiedniej bazy, a przede wszystkim ani jednej sali konferencyjnej z zapleczem spełniającej podstawowe wymogi dla tego typu oferty turystycznej.

Po ósme zwrócono uwagę, że sieć informacji turystycznej nie istnieje, a gminy świadcząc odrębne tego typu usługi na swoim terenie czynią to mało profesjonalnie i mało efektywnie, dlatego koniecznym jest integracji działań wszystkich tego obszaru i oczekuje się, że strategia turystyki wskaże na klucz dla takiej współpracy.

Po dziewiąte wskazano na niewykorzystanie w ofercie turystycznej subregionu nieczynne linie kolejowe, które mogłyby się stać atrakcją turystyczną w sezonie wiosenno – letnim i początków jesieni.

Po dziesiąte podkreślono fakt istnienia porozumienia gminnego „Tajemniczy Trójkąt” pomiędzy Gminą Walim, Gminą Jedlina i Gminą Głuszycza, które powinno się „rozlać” na cały region” Gór Wałbrzyskich i być podstawą dla przyszłego klastra turystycznego, a wcześniej Lokalnej Organizacji Turystycznej.

Wnioski - aktywność społeczności lokalnej

1. Struktura wiekowa mieszkańców jest korzystna. Występuje stały, ale niewielki wzrost udziału ludności w wieku produkcyjnym w ogólnej licznie ludności. Spadek udziału w strukturze ludności w wieku przedprodukcyjnym warunkuje koniec korzystnej struktury wiekowej i prognozuje kształtowanie się tej struktury w sposób typowy dla społeczeństw starzejących się. Liczba mieszkańców obszaru spada.

2. Niepokojącym czynnikiem demograficzno-ekonomicznym jest wysoka stopa bezrobocia w regionie (wyższa od średniej krajowej i województwa dolnośląskiego) W związku z sygnałami następującego zahamowania tempa wzrostu gospodarczego turystyka będzie zwiększać swoje znaczenie jako sektor gospodarki obszaru dający pracę coraz większej grupie ludności.

3. Działalność społeczności lokalnych dotyczy wszystkich aspektów życia społeczno-gospodarczego.

4. W sferze aktywności społeczności lokalnych w zakresie turystyki przeważają: kluby sportowe, inicjatywy artystyczno-kulturalne, towarzystwa turystyczne. Zrzeszenia usługodawców turystycznych występują w ograniczonym zakresie.

5. Oferta organizacji pozarządowych daje możliwości tworzenia inicjatyw „oddolnych” w społecznościach lokalnych. W celu pełniejszego ich wykorzystania należy działać w kierunku zwiększenia współpracy jst z organizacjami lokalnymi na zasadach partnerstw publiczno – społecznych.
6. Istniejące inicjatywy lokalne uzupełniają działania jednostek samorządu terytorialnego, a także organizacji branżowych. Zrzeszenia usługodawców pozwalają na reprezentowanie interesów tych grup w bardziej skuteczny sposób.
7. Aktywność samorządów w pozyskiwaniu środków UE pozwala pozytywnie ocenić możliwości wykorzystania środków przeznaczonych na rozwój turystyki.
8. Koordynacja działań w zakresie funduszy unijnych powinna przypadać podmiotom bardziej doświadczonym przy współudziale pozostałych zainteresowanych.
9. W zakresie pozyskiwania środków unijnych proponowane są dwa tematy szkoleń:
  - Szkolenia pracowników samorządów w zakresie pozyskiwania funduszy unijnych w kontekście rozwoju turystyki (w powiązaniu z dogłębną wymianą doświadczeń w obrębie gmin tego obszaru).
  - Szkolenia przeprowadzane przez samorządy dla podmiotów prywatnych w zakresie pozyskiwania przez nie środków na inwestycje związane z szeroko rozumianą turystyką (w celu aktywizacji podmiotów do rozwoju infrastruktury turystycznej).
10. Aktywność usługodawców turystycznych regionu ogranicza się w większości przypadków do klasycznej reklamy działalności. W związku z małą ilością „dużych” podmiotów gospodarczych w branży turystycznej typowe jednostki nie dysponują budżetem pozwalającym na szeroko zakrojone działania promocyjne.
11. Skala wykorzystania dostępnych źródeł promocji przez sektor prywatny jest niemożliwa do określenia ze względu na strukturę przedsiębiorstw. Najczęściej spotykanymi formami są strony internetowe podmiotów, a także oferty na ogólnopolskich portalach oferujących noclegi.
12. Oprócz sektora usług transportowych oraz części usługodawców bazy noclegowej nie występuje zjawisko zrzeszania się w celu skuteczniejszego działania branży turystycznej.

2.8. DIAGNOZA STANU I MOŻLIWOŚCI ROZWOJU TURYSTYKI ANALIZA SWOT

SILNE STRONY

- Korzystne położenie geograficzne
- Bliskość granicy z Czechami
- Rozwinięta baza noclegowa, gastronomiczna i handlowo – usługowa o zróżnicowanym charakterze i standardzie.
- Dobra sieć szlaków turystycznych i tras rowerowych.
- Bogate dziedzictwo historyczne i kulturowe.
- Miejscowości uzdrowiskowe i związana z tym baza sanatoryjna.
- Duża liczba podmiotów gospodarczych i organizacji działających w sferze usług turystycznych i okołoturystycznych.
- Zasoby społeczne przyczyniające się do kreowania pozytywnego wizerunku „Gór Wałbrzyskich”.
- Znana marka Sudety, Jedlina - Zdrój i Szczawno - Zdrój jako uzdrowiska.
- Zamek Książ jako jedna z najbardziej rozpoznawalnych atrakcji turystycznych regionu.
- Istnienie powszechnie znanych w kraju produktów turystycznych (np. Sudety sporty zimowe, Sudety – turystyka aktywna, Sudety – uzdrowiska górskie).
- Atrakcyjna okolica (Lasy, zbiorniki wodne, Książański Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich, Park Krajobrazowy Gór Sowich, istnienie obszarów Natura 2000).

SŁABE STRONY

- Mała ilość obiektów zamkniętych pozwalających przyciągać poza sezonem letnim i zimowym duże rzesze turystów mogących w sposób masowy korzystać z walorów uzdrowiskowych, klimatycznych i rekreacyjnych Gór Wałbrzyskich (obiekty sportowe i rekreacyjne).
- Brak bazy konferencyjnej pozwalającej realizować swobodnie rozwój turystyki konferencyjnej.
- Zbyt duża odległość do poru lotniczego (długi dojazd) do portu lotniczego we Wrocławiu.
- Brak wystarczającej ilości parkingów w sezonie letnim i zimowym.
- Brak realizacji inwestycji strategicznych z punktu widzenia rozwoju turystyki.

- Nie do końca rozwinięta infrastruktura turystyczna i małe wykorzystanie potencjału turystycznego obszarów turystyki aktywnej.
- Brak infrastruktury kanalizacyjnej w kilku częściach subregionu.
- Brak schronisk młodzieżowych.
- Słaba oferta kulturalna poza Wałbrzychem.
- Niepełne wykorzystanie w celach turystycznych terenów zielonych i lasów na terenie Sudetów Wałbrzyskich i najbliższej okolicy.
- Niedostateczna ilość wykwalifikowanych kadr menedżerskich w zakresie usług turystycznych.
- Niewystarczający monitoring zjawisk turystycznych w obszarze subregionu „Góry Wałbrzyskie”.
- Niepełna oferta dla klientów zainteresowanych turystką prozdrowotną (SPA & Weelnes).
- Mała możliwość wyboru i koordynacji terminów organizacji dużych imprez (sponsorowanych i promocyjnych).
- Brak kategoryzacji wielu obiektów turystycznych.

SZANSE

- Rewitalizacja atrakcyjnych obszarów miast i miejscowości turystycznych Subregionu „Góry Wałbrzyskie”.
- Przewidywany wzrost liczby podejmowanych międzynarodowych podróży turystycznych na świecie.
- Wzrost zainteresowania w skali międzynarodowej formami turystyki o pożądanym przez subregion charakterze (t. zdrowotna, t. wypoczynkowa, t. konferencyjna, turystyka aktywna).
- Powstanie i wdrażanie polityki turystycznej Państwa.
- Możliwość wzrostu krajowego popytu na usługi turystyczne, w tym m. in. ze strony osób starszych.
- Możliwość pozyskiwania środków z UE na realizację inwestycji o charakterze turystycznym i mających pośredni wpływ na rozwój turystyki.
- Rozwój nowoczesnych technologii, zwłaszcza informatycznych i telekomunikacyjnych, i możliwość ich wykorzystania w celu poprawy konkurencyjności oferty Subregionu „Góry Wałbrzyskie” i dotarcia z ofertą bezpośrednio do dużej ilości odbiorców bez nakładów finansowych.
- Rozwój połączeń transportowych (drogowych, lotniczych), w tym międzynarodowych.
- Skuteczne pozyskiwanie inwestycji opartych na wysokich technologiach.
- Zastosowanie skutecznych sposobów eksponowania tradycyjnych i nowych atutów subregionu.
- Podjęcie skutecznych działań zmierzających do powstawania nowych produktów turystycznych oraz podjęcie nowoczesnych metod ich sprzedawania.
- Podjęcie działań zmierzających do zmiany miary sukcesu z ilościowego na jakościowy.
- Lepsze wykorzystanie istniejącej grupy miast i miejscowości subregionu „Góry Wałbrzyskie” dla realizacji celów związanych z rozwojem turystyki.
- Utworzenie klastra turystycznego „Sudety Wałbrzyskie”.
- Poprawa komunikacji wewnętrznej w ramach obszaru Gór Wałbrzyskich.
- Rozbudowa i lepsze wykorzystanie istniejącej infrastruktury kolejowej.
- Centralne położenie Wałbrzycha i bliskość Wrocławia sprzyjające promocji ofert dla rozwijającej się turystyki weekendowej.

ZAGROŻENIA

- Wystąpienie niekorzystnych zjawisk (politycznych, ekonomicznych, organizacyjnych i in.) w skali krajowej i międzynarodowej zaburzających kierunki i tempo rozwoju gospodarczego.
- Konkurencja za strony innych ośrodków turystyki aktywnej, zdrowotnej i wypoczynkowej w Europie i w Polsce.
- Niebezpieczeństwo wystąpienia katastrof przyrodniczych (np. powodzi).
- Niekorzystne zmiany klimatyczne.
- Szybszy rozwój turystyczny Czech.
- Odpływ wykwalifikowanej kadry pracującej w turystyce do atrakcyjniejszych ośrodków gospodarczych UE.
- Potencjalne konflikty mieszkańców z odwiedzającymi w niektórych częściach subregionu „Góry Wałbrzyskie” w miarę wzrostu natężenia ruchu turystycznego.

- Słabe więzi i zakres współdziałania w obrębie branży turystycznej i okołoturystycznej.
- Słaba współpraca międzygminna w zakresie realizacji wspólnych części strategii turystycznej.
- Silna konkurencja na rynku krajowym subregionów o podobnych produktach turystycznych (nadwyżka podaży nad popytem).

2.9. Założenia do Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie”

Przy tworzeniu Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007 – 2015 dla samorządów – sygnatariuszy porozumienia z dnia 1 lutego 2008 roku przyjęto następujące założenia:

Strategia Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” musi być spójna z następującymi dokumentami: Strategią Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do roku 20120 oraz Programem Rozwoju Tuystyki dla Województwa Dolnośląskiego.

Turystyka jest i będzie w nadchodzących latach ważnym czynnikiem rozwoju gospodarczego miasta.

1. Subregion „Góry Wałbrzyskie” posiada największe predyspozycje do rozwoju turystyki aktywnej, zdrowotnej, wypoczynkowej i rekreacyjnej.
2. Podniesienie konkurencyjności „Gór Wałbrzyskich” jako subregionu turystycznego nastąpi poprzez wzmocnienie istniejącej oferty turystycznej oraz uzupełnienie jej o nowe formy aktywności turystycznej (t. konferencyjna).
3. Warunkiem budowania silnej pozycji subregionu „Góry Wałbrzyskie” jako głównego ośrodka turystyki aktywnej, zdrowotnej, wypoczynkowej i rekreacyjnej jest budowa nowoczesnych obiektów infrastruktury szlaków turystycznych, infrastruktury sportowej, uzdrowskiej w tym SPA & Weelnes.
4. Istnieje potrzeba dywersyfikacji przestrzennej ruchu turystycznego poprzez wykorzystanie potencjału turystycznego terenów pogórza – części Subregionu „Góry Wałbrzyskie”.
5. Rozwój produktu turystycznego oraz podnoszenie jakości świadczenia usług turystycznych są niezbędnymi czynnikami poprawy konkurencyjności subregionu „Góry Wałbrzyskie” na krajowym rynku i tworzenia możliwości budowy rynku międzynarodowego.
6. Warunkiem podnoszenia jakości świadczenia usług turystycznych jest wykwalifikowana kadra turystyczna.
7. Osiąganie celów związanych z rozwojem turystyki w subregionie nie jest możliwe bez spójnej i efektywnej promocji produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie” na wybranych rynkach docelowych.
8. Warunkiem rozwoju turystyki w subregionie jest lepsze wykorzystanie umów partnerskich zawartych między miastami i gminami subregionu „Góry Wałbrzyskie” w Czechach i Niemczech oraz przynależność utworzonej Lokalnej Organizacji Turystycznej, a w przyszłości klastra turystycznego do organizacji międzynarodowych.
9. Prowadzenie monitoringu zjawisk turystycznych w subregionie „Góry Wałbrzyskie” stworzy warunki dla prawidłowego podejmowania decyzji strategicznych dla rozwoju turystyki w tym obszarze.
10. Samorzady lokalne mogą odegrać istotną rolę w tworzeniu powiązań pomiędzy podmiotami branży turystycznej, służących podnoszeniu jej konkurencyjności.
11. Przyjęte kierunki rozwoju turystyki w subregionie „Góry Wałbrzyskie” mają zapewnić wzrost dochodów uzyskiwanych przez podmioty zaangażowane w obsługę ruchu turystycznego.
12. Należy zadbać, aby rozwój turystyki w subregionie nie przebiegał z naruszeniem interesów jego mieszkańców ani kosztem utraty tożsamości kulturowej lokalnych społeczności.

SPIS TABEL I WYKRESÓW:

WYKAZ TABEL:

Tabela 1 Dyrektywy i zalecenia Unii Europejskiej dotyczące turystyki.	9
Tabela 2 Akty prawne odnoszące się do turystyki – obecnie obowiązujące w Polsce.	12
Tabela 3 Dokumenty strategiczno – planistyczne obowiązujące obecnie w Polsce wraz z odniesieniem do dziedziny turystyki.	12
Tabela 4 Dokumenty strategiczno – planistyczne na poziomie województwa dolnośląskiego.	16
Tabela 5 Dokumenty strategiczno – planistyczne na poziomie lokalnym.	21
Tabela 6 Specjalne Obszary Ochrony na terenie subregionu.	36
Tabela 7 Zabytki architektury sakralnej.	41
Tabela 8 Inne obiekty architektury świeckiej na terenie gmin.	47
Tabela 9 Cmentarze zabytkowe.	53
Tabela 10 Parki pałacowe, dworskie, willowe.	54
Tabela 11 Zabytki techniki.	55
Tabela 12 Muzea, zbiory i wystawy czasowe.	59
Tabela 13 Instytucje kulturalne.	59
Tabela 14 Stawy i zbiorniki.	68
Tabela 15 Główne atrakcje dla turystyki rowerowej.	70
Tabela 16 Walory do uprawiania turystyki konnej.	72
Tabela 17 Walory gmin dla innych form turystyki.	73
Tabela 18 Ocena potencjału walorów subregionu turystycznego „Góry Wałbrzyskie”.	75
Tabela 19 Przyrost bazy noclegowej na obszarze „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2004-2007.	83
Tabela 20 Baza gastronomiczna.	87
Tabela 21 Baza sportowo – rekreacyjna.	90
Tabela 22 Ewidencja przewodników Koła Przewodników Sudeckich i Terenowych przy Oddziale PTTK „Ziemi Wałbrzyskiej” w Wałbrzychu.	95
Tabela 23 Liczba przedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą związaną z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi (sekcja I klasyfikacji PKD) zarejestrowanych na terenie obszaru Gór Wałbrzyskich w latach 2000 – 2007.	96
Tabela 24 Zestawienie dróg wojewódzkich przebiegających przez teren powiatu wałbrzyskiego oraz gminę Świebodzice.	98
Tabela 25 Zestawienie osób korzystających z noclegów w subregionie „Góry Wałbrzyskie” 101	101
Tabela 26 Członkowie Euroregionu Glacensis w subregionie turystycznym „Góry Wałbrzyskie”: 108	108
Tabela 27 Liczba mieszkańców na obszarze „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2000-2007.	118
Tabela 28 Wartość wskaźnika przyrostu naturalnego na 1000 ludności w gminach subregionu turystycznego Góry Wałbrzyskie w latach 2003 – 2007.	119
Tabela 29 Liczba mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym na obszarze subregionu „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2000-2007.	119
Tabela 30 Liczba mieszkańców w wieku produkcyjnym na obszarze subregionu „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2003-2007.	119
Tabela 31 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem na obszarze „Gór Wałbrzyskich” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2002-2007.	120
Tabela 32 Organizacje związane z turystyką.	120
Tabela 33 Aktywność samorządów w pozyskiwaniu funduszy UE.	123
Tabela 34 Ocena jakości wybranych elementów produktu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” - ankieta skierowana do liderów lokalnych.	132

WYKAZ WYKRESÓW:

Wykres 1 Struktura miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w 2007r.	85
Wykres 2 Procentowy udział subregionu Góry Wałbrzyskie w liczbie miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania w województwie dolnośląskim w latach 2000-2007.	86
Wykres 3 Liczba turystów korzystających z noclegów na obszarze subregionu „Góry Wałbrzyskie” (teren powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice) w latach 2000-2007.	86
Wykres 4 Struktura procentowa bazy gastronomicznej obszaru „Góry Wałbrzyskie” 89	89

Wykres 5 Wskaźnik gęstości ruchu według powiatów w 2007 r.	101
Wykres 6 Forma przyjazdu turystów odwiedzających teren „Gór Wałbrzyskich”.....	102
Wykres 7 Liczba odwiedzających Zamek Książ.....	102
Wykres 8 Czas pobytu w obszarze subregionu „Góry Wałbrzyskie”.....	103
Wykres 9 Środek transportu turystów odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”	103
Wykres 10 Formy spędzania czasu turystów odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”.....	104
Wykres 11 Obiekty zwiedzane przez odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”	105
Wykres 12 Motywy przyjazdu na Dolny Śląsk.....	105
Wykres 13 Struktura wiekowa odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”.....	106
Wykres 14 Status zawodowy odwiedzających subregion „Góry Wałbrzyskie”	106
Wykres 15 Struktura dochodów odwiedzających obszar subregionu „Góry Wałbrzyskie”	107
Wykres 16 Ocena jakości wybranych elementów produktu turystycznego dla obszaru „Góry Wałbrzyskie”	112
Wykres 17 Główne cechy subregionu „Góry Wałbrzyskie”	113
Wykres 18 Planowany czas pobytu w obszarze subregionu „Góry Wałbrzyskie”.....	113
Wykres 19 Preferowane miejsce noclegu	114
Wykres 20 Forma przyjazdu potencjalnych odwiedzających teren subregionu „Góry Wałbrzyskie”..	114
Wykres 21 Formy spędzania czasu potencjalnych odwiedzających subregion turystyczny „Góry Wałbrzyskie”	115
Wykres 22 Obiekty subregionu „Góry Wałbrzyskie” będące przedmiotem zainteresowania ankietowanych.....	116
Wykres 23 Główne cechy subregionu turystycznego Góry Wałbrzyskie według potencjalnych odwiedzających	117
Wykres 24 Infrastruktura techniczna i społeczna (skala oceny: 1– ocena min., 7– ocena maks.)....	133
Wykres 25 Infrastruktura turystyczna (skala oceny: 1 – ocena min. , 7 – ocena maks.)	133
Wykres 26 Infrastruktura okołoturystyczna (skala oceny: 1 – ocena min., 7 – ocena maks.)	134
Wykres 27 Usługi okołoturystyczne (skala oceny: 1 – ocena min., 7 – ocena maks.).....	134

Część B

Strategia

Spis treści

3. STRATEGIA	143
CELE STRATEGICZNE, CELE OPERACYJNE KIERUNKI DZIAŁANIA	147
„ARCHITEKTURA” SIECIOWEGO/ZINTEGROWANEGO PRODUKTU TURYSTYCZNEGO	155
WARUNKI REALIZACJI STRATEGII.....	159
PROGRAMY OPERACYJNE	160
SZACUNKOWY KOSZTORYS WDROŻENIA PROGRAMU.....	176
PROGRAM PROMOCJI.....	177
MECHANIZMY PARTNERSTWA I WSPÓŁPRACY MIĘDZYSEKTOROWEJ.....	180
4. ZAŁOŻENIA DO STUDYUM WYKONALNOŚCI.....	181
ZEWNĘTRZNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA.....	181
MONITORING STRATEGII	194
PODSUMOWANIE	201
ANEKS	202

3. STRATEGIA

WIZJA I MISJA TURYSTYCZNA SUBREGIONU „GÓRY WAŁBRZYSKIE”

Poniższa misja turystyczna Subregionu „Góry Wałbrzyskie” odnosząca się do niniejszej Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” nawiązuje w sposób bezpośredni do określeń sformułowanych w Strategii Rozwoju Powiatu Wałbrzyskiego na lata 2005-2013 oraz do Planie Rozwoju Lokalnego Powiatu Wałbrzyskiego na 2005 - 2006 i lata następne i Strategii Rozwoju Miasta Świebodzice na poziomie lokalnym. Cele strategiczne Strategii Turystyki zgodnie z przyjętymi założeniami w części audytowej zostały powiązane z zapisami ze Strategią Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do roku 2020, a cele operacyjne wraz z kierunkami działania z **Programem Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego** oraz ze **Strategiami i Planami Rozwoju obowiązującymi na poziomie Powiatu Wałbrzyskiego i Strategią Rozwoju Miasta Świebodzice** gdyż tylko ta gmina subregionu „Góry Wałbrzyskie” nie należy do powiatu wałbrzyskiego.

WIZJA

SUBREGION „GÓRY WAŁBRZYSKIE” – WYDZIELONY OBSZAR SUDETÓW ŚRODKOWYCH OPARTY O GÓRY WAŁBRZYSKIE, GÓRY KAMIENNE I GÓRY SOWIE Z ROZLEGŁYMI TERENAMI POGÓRZA O WYBITNYCH WALORACH KLIMATYCZNYCH I UZDROWISKOWYCH Z DOBRZE ROZWIĘTĄ BAZĄ WYPOCZYNKOWĄ I REKREACYJNĄ DOSTOSOWANĄ DO TURYSTYKI AKTYWNEJ, REKREACYJNEJ I WYPOCZYNKOWEJ ORAZ KULTUROWEJ.

MISJA

Subregion „Góry Wałbrzyskie” obszar zrównoważonego rozwoju między interesami stałych mieszkańców, a oczekiwaniami kuracjuszy i turystów.

Obszar turystyczny z nieocenionymi zasobami przyrody chronionej o różnorodnym charakterze, zharmonizowane z zielonym otoczeniem miast i miejscowości turystycznych poprzez aleje spacerowe, ścieżki pieszo –rowerowe, parki zdrojowe i kulturowe i powiększające się zrewitalizowane obszary miast i miasteczek subregionu „Góry Wałbrzyskie”

Subregion zintegrowany społecznie i gospodarczo zarówno w zurbanizowanych częściach miast jak i w obszarach wiejskich, aktywnie wykorzystujące walory naturalne terenów górskich i pogórza i ich potencjał dla rozwoju różnych atrakcji turystycznych, sportów zimowych i letniej rekreacji.

„Góry Wałbrzyskie” wielofunkcyjny obszar i różnorodnie potrafiący dostosować swoją ofertę turystyczną od rzeczywistych potrzeb turystów odwiedzających subregion w różnych porach roku.

Obszar turystyczny konkurencyjny wśród subregionów turystycznych Dolnego Śląska związanych z Sudetami - o niepowtarzalnych walorach prozdrowotnych, z miejscami do spotkań towarzyskich i rekreacji oraz uprawiania sportów wykorzystujących walory naturalne Sudetów.

Sudety Wałbrzyskie - podstawa klastra turystycznego opartego na walorach i atrakcjach turystycznych gór i pogórza, oraz innych subregionów turystycznych związanych z Sudetami, Parków Krajobrazowych, rezerwatów przyrody i zabytków dziedzictwa kulturowego zarówno po stronie Polskiej jak i Republiki Czeskiej.

Dla zbudowania Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” konieczne jest sformułowanie celów strategicznych, celów operacyjnych wraz z kierunkami działań oraz projektów z konkretnymi zadaniami do wykonania, opartych na analizie uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych występujących w otoczeniu subregionu.

Część strategiczna niniejszego dokumentu została podzielona na kilka podrozdziałów.

Pierwszą część stanowi zestawienie tabelaryczne odnoszące się do poszczególnych celów strategicznych rozwoju, celów operacyjnych wraz z kierunkami działania (Tab. 35). Do każdego celu strategicznego wskazano powiązania z celami zapisanymi w Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do roku 2020 natomiast dla każdego celu szczegółowego wskazano powiązania z celami operacyjnymi Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego oraz celami lokalnych strategii rozwoju. Należy tutaj zwrócić uwagę, że turystyka jest bezpośrednio powiązana tylko z jednym celem *Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego* tj.

Cel „gospodarczy”: Zbudowanie konkurencyjnej i innowacyjnej gospodarki Dolnego Śląska

- Priorytet 3 - Wspieranie aktywności gospodarczej na Dolnym Śląsku

- Priorytet ten min. obejmuje budowę wspólnej dla całego regionu sieci powiązań przedsiębiorstw turystycznych oraz prowadzenie promocji zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz regionu. Przewiduje się działania polegające na rozszerzaniu oferty uzdrowiskowej i turystycznej regionu poprzez dofinansowywanie i promowanie zmian jakościowych i ilościowych. W szczególności wspierane będą projekty zmierzające do ulepszenia i rozbudowy potencjału uzdrowiskowo turystycznego Dolnego Śląska.

W drugiej części omówiono każde zadanie odnoszące się do niniejszej *Strategii* przyporządkowane zidentyfikowanym programom operacyjnym, których nazwy wzięły swój początek od tytułów kierunków działania i celów operacyjnych. Przedstawiono je w formie tabelarycznej, uwzględniając następujące informacje:

- powiązanie z programem operacyjnym i projektem,
- tytuł zadania i jednostka odpowiedzialna za proces przygotowawczy lub jednostka zgłaszająca,
- przewidywane koszty,
- źródła finansowania.
- etapy realizacji

Zadania zamieszczone w tabelach programów operacyjnych powstały w następujący sposób:

- Niektóre z poniżej wymienionych zadań są już w trakcie realizacji i znajdują swoje odzwierciedlenie w dokumentach finansowych gmin.
- Inne są zaplanowane przez samorządy lokalne subregionu „Góry Wałbrzyskie” i znajdują się WPI będących załącznikami do budżetu lub znajdują się w lokalnych dokumentach strategicznych.
- Jeszcze inne są zupełnie nowe. Do tej ostatniej grupy zadań należą przede wszystkim bardzo istotne i zarazem pilne inicjatywy, które winny być podjęte jeżeli ma się zwiększyć tempo rozwoju turystyki w tym subregionie. Nowe zadania powstały na skutek złożonych wniosków przedsięwzięć inwestycyjnych przez podmioty gospodarcze, organizacje pozarządowe, samorządy lokalne i jednostki im podległe oraz autorów Strategii jako propozycja uzupełniająca do przyjętych celów strategicznych i celów operacyjnych. Szczegółowy opis zadań znajduje się w załączniku do strategii pn. Wnioski Przedsięwzięć Inwestycyjnych do Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” Wnioski te będą uzupełniane w terminie do 30 września każdego roku.

Ostatnia część Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” to aneks, w którym zawarto schemat powiązania niniejszej *Strategii* z innymi dokumentami strategicznymi.

SŁOWNICZEK

KLASTER to znajdująca się w geograficznym sąsiedztwie grupa przedsiębiorstw i powiązanych z nimi instytucji zajmujących się określoną dziedziną, połączona podobieństwami i wzajemnie się uzupełniająca. Klaster winien spełniać następujące cztery kryteria:

- bliskość przestrzenna,
- powiązania,
- współpraca,
- masa krytyczna.

KLASTER TURYSTYCZNY to znajdująca się w geograficznym sąsiedztwie grupa przedsiębiorstw i powiązanych z nimi instytucji zajmujących się wytwarzaniem i dystrybucją produktów turystycznych w oparciu o lokalne lub regionalne walory turystyczne, połączona podobieństwami i wzajemnie się uzupełniająca.

PRODUKT TURYSTYCZNY⁷² – jest to wszystko, co turyści kupują oddzielnie (np. transport, zakwaterowanie) lub w formie pewnego zestawu (pakietu) usług (*sensu stricto*), a także kompozycja tego, co turyści robią oraz walorów urządzeń i usług, z których w tym celu korzystają (*sensu largo*). Z punktu widzenia turysty produkt turystyczny obejmuje całość przeżytego doświadczenia od chwili opuszczenia domu do chwili powrotu. Kryterium wyróżniania produktów turystycznych mogą stanowić m.in. motywy przyjazdów turystycznych. Produktem turystycznym w tym wypadku będzie zestaw atrakcji turystycznych, infrastruktury oraz usług związanych z realizacją celów przyjazdu.

Diagnoza, przy uwzględnieniu przyjętej wizji rozwoju turystyki w subregionie „Góry Wałbrzyskie”, stała się podstawą podjęcia prac nad częścią strategiczną opracowania i punktem odniesienia przy określaniu priorytetów i celów szczegółowych, które mają przybliżyć realizację wizji.

W niniejszym opracowaniu zastosowano następującą strukturę planu strategicznego:

Misja turystyczna subregionu „Góry Wałbrzyskie”

Misja jest elementem, który ma motywować do podejmowania działań. Jednocześnie pełni funkcję integrującą dla różnych, często będących w sprzeczności interesów, środowisk życia gospodarczego i społecznego, skupionych wokół pewnej wiodącej dziedziny. Niniejsza Misja jest oparta na długofalowej osi, która została wyodrębniona w *Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do roku 2020*.

Cele strategiczne

Cele strategiczne rozwoju są to główne obszary działań, jakie powinny być podjęte w ciągu okresu objętego *Strategią*. Inaczej można powiedzieć, że są to „kamienie milowe”, na bazie, których powinna zostać zbudowana sfera działalności rozwojowej. Efektem prac panelowych oraz szerokich analiz uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych wyodrębniono trzy cele strategiczne rozwoju turystyki w subregionie „Góry Wałbrzyskie”.

Cele operacyjne

Cele operacyjne pokazują działania, które odnoszą się do polityki średniookresowej (3-4 lata). Są drogowskazami popartymi narzędziami i sposobami wspierania rozwoju turystyki w mieście. W niniejszej *Strategii* każdemu celowi strategicznemu odpowiadają 2-3 cele operacyjne.

Kierunki działania

Wyznaczają kierunki realizacji celów operacyjnych stanowiąc podstawę do formułowania konkretnych programów operacyjnych będących już zbiorem projektów i zadań z określonej dziedziny zagadnień społeczno - gospodarczych mających bezpośredni wpływ na turystykę. Dla kierunków wyodrębniono również wskaźniki produktu i rezultatu, które pozwolą na bieżącą weryfikację zadań wyodrębnionych w *Strategii*. Jednocześnie należy zaznaczyć, że taki układ charakterystyki każdego kierunku (w tym zastosowane wskaźniki oceny), odpowiada logice konstruowania matryc projektów do funduszy UE.

⁷² Definicja produktu turystycznego wraz z rodzajami za: Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., *Produkt turystyczny albo jak organizować poznanie świata*, Wyd. Uniw. Łódzkiego, Łódź 2002, s. 12, 53-55.

Programy operacyjne

Jest to zbiór zadań w komponowanych w większe projekty, które obejmując jedną konkretną dziedzinę (sektor turystyki) podporządkowane są określonym celom operacyjnym przez co wypełniają te cele treścią konkretnych i zaplanowanych w czasie projektów.

Zadania

Realizacji celów szczegółowych niniejszej *Strategii* służą konkretne zadania. Są one bazą do wdrażania zapisów niniejszego dokumentu. Każde zadanie zostało szczegółowo opisane pod kątem etapów ich realizacji, przewidywanych kosztów poszczególnych działań oraz możliwości ich finansowania, jednostek (instytucji) odpowiedzialnych za wdrożenie. Wyodrębniono również wskaźniki produktu, rezultatu oraz oddziaływania, które pozwolą na bieżącą weryfikację zadań wyodrębnionych w *Strategii*. Jednocześnie należy zaznaczyć, że taki układ charakterystyki każdego zadania (w tym zastosowane wskaźniki oceny), odpowiada logice konstruowania matryc projektów do funduszy UE.

CELE STRATEGICZNE, CELE OPERACYJNE KIERUNKI DZIAŁANIA

wraz z powiązaniem z obowiązującymi planami i programami strategicznymi
na szczeblu regionalnym i lokalnym

Tabela 35 Cele Strategiczne, cele operacyjne i kierunki działania Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie”

CEL STRATEGICZNY 1: NOWOCZESNA INFRASTRUKTURA TURYSTYCZNA I OKOŁOTURYSTYCZNA

Powiązanie ze Strategią Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do roku 2020; Cel „gospodarczy”:
Zbudowanie konkurencyjnej i innowacyjnej gospodarki Dolnego Śląska
Priorytet 3 - Wspieranie aktywności gospodarczej na Dolnym Śląsku

CELE OPERACYJNE	Kierunki działania / opis
<p>1.1. Rozwój infrastruktury turystycznej.</p> <p>(Powiązania z Programem Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego – Priorytet 2 – Rozwój lokalny turystyki, Priorytet 3 – Markowa infrastruktura turystyczna</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Powiatu Wałbrzyskiego na lata 2005-2013</p> <p>Cel podstawowy 3.4. Niepowtarzalne warunki do rozwoju i uprawiania turystyki i sportu</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Miasta Świebodzice Cel strategiczny 2 - Rozwój branży turystyczno rekreacyjnej z istotną rolą agroturystyki i wypoczynku aktywnego</p>	<p>1.1.1. Tworzenie projektów i przedsięwzięć umożliwiających rozwój sportów zimowych w oparciu o naturalne ukształtowanie terenu z uwzględnieniem zasobów przyrodniczych</p> <p><i>Opis: Przede wszystkim założeniem tego kierunku jest wykorzystanie naturalnych warunków ukształtowania terenu dla budowy infrastruktury sportów zimowych i uruchomienia zaplecza dla usług turystycznych i okołoturystycznych typu: wypożyczalnie sprzętu, schroniska, szkółki sportów zimowych itp.</i></p> <hr/> <p>1.1.2. Budowa sieci parkingów z uwzględnieniem potrzeb ruchu turystycznego – także w ramach PPP</p> <p><i>Opis: Słabą stroną subregionu „Góry Wałbrzyskie” jest mała ilość miejsc parkingowych w sezonie zimowym i letnim, dlatego proponuje się utworzenie projektu rozwiązującego ten problem z wyłonionym zgodnie z ustawą o ppp partnerem prywatnym i z dopuszczeniem możliwości budowy parkingów wielopoziomowego, co wymagałoby nowych zapisów w Planie Zagospodarowania Przestrzennego poszczególnych gmin. Działania te winny być powiązane z koncepcją zamknięcia wydzielonych części obszarów turystycznych subregionu z ruchu kołowego.</i></p> <hr/> <p>1.1.3. Rewitalizacja wydzielonych zespołów urbanistycznych zabytkowych fragmentów miast i miejscowości subregionu „Góry Wałbrzyskie”</p> <p><i>Opis: Kierunek ten winien znajdować swoje uszczegółowienie w Lokalnych Programach Rewitalizacji gmin subregionu „Góry Wałbrzyskie”</i></p>

	<p>1.1.4. Rewitalizacja zespołu Obszarów Zdrojowych.</p> <p><i>Opis: Ideą tego zapisu jest przebudowa, rozbudowa i budowa Parków Zdrojowych na bazie istniejącej infrastruktury, budowa nowej oraz przebudowa i doposażenie Zakładów Przyrodolecznicznych Uzdrawiska Jedlina - Zdrój i Szczawno - Zdrój, a w przyszłości Sokołowska z elementami małej architektury takimi jak fontanny, źródłami wody pitnej, rzeźbami miejscami do gier towarzyskich typu szachy, gra w kule(popularna gra dla mężczyzn w sile wieku we Francji, Hiszpanii wkraczająca z powodzeniem do wielu polskich kurortów.</i></p> <p>1.1.5. Tworzenie i realizacja projektów budowy i rozbudowy infrastruktury technicznej subregionu „Góry Wałbrzyskie”</p> <p><i>Opis: Turystyczne uaktywnienie dotychczas nieaktywnych obszarów subregionu „Góry Wałbrzyskie” wymaga przede wszystkim uzbrojenia tego obszaru w drogi dojazdowe do obszarów proturystycznych, modernizacji infrastruktury oczyszczania ścieków, ale również stworzenia ostatecznej decyzji co do sposobu szybkiego przemieszczania się pomiędzy poszczególnymi atrakcjami turystycznymi Gór Wałbrzyskich i budowy odpowiedniej infrastruktury umożliwiającej swobodny przepływ ruchu turystycznego.</i></p> <p>1.1.6. Tworzenie Sieci Parków Kulturowych</p> <p><i>Opis: Ustalenie ochrony zabytków, dóbr kultury, zasobów kulturowych, tradycji i miejsc związanych z historią danego obszaru miasta w miejscowym planie określa się mianem Parku Kulturowego – zorganizowanej formy przedsięwzięć mających podkreślić znaczenie tego obszaru dla subregionu i skierować turystę określonym szlakiem dla jego poznania. W przypadku subregionu „Góry wałbrzyskie” sieć Parków Kulturowych winna być oparta o systematycznie rewitalizowane obszary miasta Wałbrzych w tym szczególne Zamku Książ z obszarami turystycznymi Świebodzic i Jedliny Zdrój i Szczawna Zdrój.</i></p> <p>1.1.7. Rewitalizacja i budowa nowych ciągów komunikacyjnych w kierunku zwiększenia dostępności usług turystycznych i zmiany funkcji turystycznych części obszaru subregionu „Góry Wałbrzyskie”</p> <p><i>Opis: Zarówno Studia Kierunków i Zagospodarowania Przestrzennego jak plany miejscowe gmin wchodzących w skład subregionu jak i dalsze proponowane cele szczegółowe strategii zakładają rozwój usług wypełniających założenia turystyki aktywnej, zdrowotnej i rekreacyjno -wypoczynkowej. Stąd istnieje konieczność przebudowy układu komunikacyjnego części subregionu „Góry Wałbrzyskie” w tym zamknięcie części ulic dla ruchu kołowego i budowa nowych ciągów komunikacyjnych, wyznaczenie i budowa i przebudowa szlaków turystyki pieszej, rowerowej, konnej, narciarstwa biegowego oraz punktów startowych i lądowisk dla para – i motolotni.</i></p>
--	---

	<p>1.1.8. Działanie na rzecz powstania, wielofunkcyjnego, ogólnie dostępnego Centrum Rekreacyjnego opartego na zasobach uzdrowiskowych subregionu.</p> <p><i>Opis: Założeniem tego kierunku jest udostępnienie zasobów uzdrowiskowych subregionu szerszej grupie turystów i nie tylko tym, którzy korzystają z oferty obiektów sanatoryjnych. Stąd istnieje potrzeba budowy obiektów rekreacyjnych typu planowany w Wałbrzychu kompleks „AQUA - ZDROJ” z ofertą usług typowo uzdrowiskowych oferujących zbiegi lecznicze i rekreacyjne w skali masowej takie jak np. kąpiele solankowe, sauny różnego typu itp. Przykładem może być tu miasto Grudziądz i znajdujące się tam ogólnie dostępne Centrum Baleontologii.</i></p>
<p>Zidentyfikowane programy operacyjne dla celu 1.1. (cytowane programy operacyjne wraz z projektami i zadaniami znajdują się w rozdziale pn. Programy Operacyjne). Program nr I⁷³ Program budowy i modernizacji infrastruktury technicznej podnoszącej jakość usług turystycznych Program nr IV Program budowy infrastruktury sportowej i rekreacyjnej zwiększającej ofertę turystyczną Subregionu „Góry Wałbrzyskie” i przyczyniającą się do wzrostu ilości turystów Program nr IX Program budowy i rozwoju nowoczesnej infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej ”</p>	
<p>1.2. Przygotowanie i promocja ofert inwestycyjnych „Subregionu „Góry Wałbrzyskie” w zakresie infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej.</p> <p>(Powiązania z (Programem Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego Priorytet 4 – System wsparcia sektora i produktów turystycznych</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Powiatu Wałbrzyskiego na lata 2005-2013 Cel strategiczny 3: Promocja powiatu</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Miasta Świebodzice Cel strategiczny 2 - Rozwój branży turystyczno rekreacyjnej z istotną rolą agroturystyki i wypoczynku aktywnego</p>	<p>1.2.1. Opracowanie i przyjęcie dokumentów planistycznych na poziomie każdej z gmin Gór Wałbrzyskich dających podstawę do podejmowania decyzji lokalizacyjnych w nowych obszarach turystycznych subregionu ze szczególnym uwzględnieniem terenów turystycznie atrakcyjnych i obszarów do nich przyległych.</p> <p><i>Opis: Obecna sytuacja społeczno – gospodarcza subregionu i wzrastające corocznie natężenie ruchu turystycznego wymaga korekty obowiązujących dokumentów planistycznych na szczeblu każdej z gmin i tworzenia nowych Planów Zagospodarowania Przestrzennego na poszczególne fragment gminy, które umożliwiłyby rozwój infrastruktury turystycznej i ostatecznie rozstrzygały o funkcjach poszczególnych obszarów subregionu „Góry Wałbrzyskie” w tym obszarów górskich, które mają ogromny, niewykorzystany do końca potencjał turystyczny.</i></p> <p>1.2.2. 1.2.2. Aktywny udział w tworzeniu i promocji projektów i zamierzeń inwestycyjnych opartych o partnerstwo publiczno - prywatne zwiększających ofertę turystyczną subregionu „Góry Wałbrzyskie”.</p> <p><i>Opis: Głównym przesłaniem tego kierunku jest zaakcentowanie potrzeby realizacji inwestycji turystycznych i okołoturystycznych opartych o umowy partnerstwa publiczno – prywatnego (takie jak np. wspomniane wcześniej parkingi, ale również obiekty sportowo rekreacyjne o charakterze komercyjnym z funkcjami publicznymi), Projekty te winny powstawać zarówno po stronie sektora publicznego (gmin wchodzących w skład subregionu „Góry Wałbrzyskie”) jak i partnera prywatnego. Projekty ppp tworzone przez samorządy mogą być doskonałą ofertą zachęcającą inwestorów prywatnych do inwestowania w infrastrukturę turystyczną wspólnie z samorządem oraz mogą się stać elementem montażu finansowego z udziałem funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.</i></p>
<p>Zidentyfikowane programy operacyjne dla celu 1.2. (cytowane programy operacyjne wraz z projektami i zadaniami znajdują się w rozdziale pn. Programy Operacyjne). Program nr VI Program promocji Subregionu Góry Wałbrzyskie i produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie” .</p>	

⁷³ Numeracja programów jest zgodna z kartami Programów Operacyjnych zamieszczonych w rozdziale: Programy Operacyjne stąd programy przypisane poszczególny, celom operacyjnym nie posiadają kolejnych po sobie następujących numerów.

CEL STRATEGICZY 2: WZMOCNIENIE POZYCJI SUBREGIONU „GÓRY WAŁBRZYSKIE” NA RYNKU TURYSTYCZNYM

Powiązanie ze Strategią Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do roku 2020; **Priorytet 3 - Wspieranie aktywności gospodarczej na Dolnym Śląsku. Działanie 9 - Wspieranie integracji i rozbudowy gospodarczej dolnośląskiego potencjału turystycznego oraz uzdrowiskowego i ich promocja.**

CELE OPERACYJNE	KIERUNKI DZIAŁANIA
<p>2.1. Podniesienie konkurencyjności wiodących produktów turystycznych subregionu „Góry Wałbrzyskie”.</p> <p>Powiązania z Planem Rozwoju Lokalnego Powiatu Wałbrzyskiego na 2005 - 2006 i lata następne Cel 3- Turystyka, rekreacja, lecznictwo uzdrowiskowe jako gałęzie rozwoju gospodarczego.</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Miasta Świebodzice Cel strategiczny 2 - Rozwój branży turystyczno rekreacyjnej z istotną rolą agroturystyki i wypoczynku aktywnego</p>	<p>2.1.1 Organizacja kulturalnych imprez masowych o znaczeniu krajowym i międzynarodowym.</p>
	<p><i>Opis: Istniejąca bogata oferta turystyczna subregionu „Góry Wałbrzyskie” oparta na wielu imprezach kulturalnych i sportowych w trakcie sezonu zimowego i letniego winna nabierać charakteru imprez krajowych i międzynarodowych tak jak to jest w przypadku -Narciarskiego Biegu Gwarków – Gmina Mieroszów, Międzynarodowego Festiwalu Petanque - Gmina Jedlina - -Zdrój, Międzynarodowego Rajdu Rowerowego „Wałbrzych Miasto MTB”, Mistrzostw Polski w paralotniach - Góra Dzikowiec i wielu, wielu innych. Zwiększenie rangi tych imprez i wielu innych zdecydowanie przyczyni się do wzrostu udziału turystów zagranicznych w ogólnej liczbie odwiedzających Sudety.</i></p>
	<p>2.1.2 Wzbogacenie oferty subregionu „Góry Wałbrzyskie” w zakresie turystyki konferencyjnej.</p> <p><i>Opis: Wzrasta zapotrzebowanie zarówno w kraju jak i zagranicą na organizację konferencji w miejscach o dużych walorach turystycznych i rekreacyjnych. Stąd wynika potrzeba zwiększenia oferty turystyki konferencyjnej poprzez budowę nowych lub rozbudowę istniejących obiektów turystycznych o powierzchnie przystosowanej do organizacji dużych konferencji, posiadających pełne uzbrojenie techniczne spełniające standardy europejskie. Jednym z rozwiązań przyczyniających się do osiągnięcia tego celu mogą być projekty oparte na ppp.</i></p>
<p>2.1.3 Działanie na rzecz rozwoju turystyki rekreacyjnej w oparciu o dobrze rozwiniętą turystykę zdrowotną w kierunku alternatywnych całorocznych usług typu SPA & Weelnes opartych na bazie hotelowej o standardzie trzygwiazdkowym.</p> <p><i>Opis: Rolą gmin z obszaru Gór Wałbrzyskich w osiągnięciu założeń tego kierunku jest promocja rzeczywistych i niepowtarzalnych walorów turystycznych tego subregionu nie tylko wśród potencjalnych turystów, ale również w środowiskach biznesowych i kapitałowych inwestujących w Polsce w usługi typu SPA & Weelnes. Tworzenie dla nich korzystnych warunków do inwestowania, wręcz uprzywilejowania tego typu inwestycji, powoduje, że to właśnie one przyczyniają się do przedłużenia sezonu letniego i uatrakcyjnienia sezonu zimowego.</i></p>	

	<p>2.1.4. Działanie na rzecz budowy wykwalifikowanej kadry obsługi ruchu turystycznego.</p> <p><i>Opis: Nie ma mowy o sukcesie branży turystycznej nawet przy wysokim poziomie bazy i infrastruktury, jeżeli obsługa całego ruchu turystycznego jest na niskim poziomie. Kadra przygotowująca rokrocznie ofertę turystyczną w subregionie jak i bezpośrednio zatrudnieni w obsłudze ruchu turystycznego winni posiadać niezbędną wiedzę dla zapewnienia komfortu wypoczynku i rekreacji każdego turysty odwiedzającego subregion „Góry Wałbrzyskie”. Przyszła Lokalna Organizacja Turystyczna (o ile powstanie) powinna stać się promotorem i koordynatorem ofert pojawiających się na rynku regionalnym i krajowym w zakresie szkolenia kadry i personelu branży turystycznej działającej na terenie subregionu.</i></p>
<p>Zidentyfikowane programy operacyjne dla celu 2.1. Program nr VII Program szkolenia wykwalifikowanych kadry obsługi turystycznego Program nr VIII Program podnoszenia jakości sudeckiej turystyki Program nr X Program wzmocnienia pozycji Subregionu „Góry Wałbrzyskie” na rynku turystycznym</p>	
<p>2.2. Wykreowanie nowych produktów turystycznych.</p> <p>Powiązania z (Programem Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego) Priorytet I – Markowe produkty turystyczne Powiązania z Planem Rozwoju Lokalnego Powiatu Wałbrzyskiego na 2005 - 2006 i lata następne Cel 3- Turystyka, rekreacja, lecznictwo uzdrowiskowe jako gałęzie rozwoju gospodarczego.</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Miasta Świebodzice Cel strategiczny 2 - Rozwój branży turystyczno rekreacyjnej z istotną rolą agroturystyki i wypoczynku aktywnego</p>	<p>2.2.1. Stworzenie warunków dla rozwoju produktu turystycznego „ Sudety Wałbrzyskie – Centrum turystyki aktywnej”.</p> <p><i>Opis: Kierunek ten realizowany może być tylko w oparciu o zmodernizowaną infrastrukturę tras rowerowych, pieszych z ich adaptacją dla „Nordic Walking”, narciarskich tras biegowych, wyznaczonych szlaków jazdy konnej Ponadto w ramach tego kierunku przewiduje się budowę i rozbudowę miejsc startowych dla para i motolotni oraz lądowisk.</i></p> <hr/> <p>2.2.2. Budowa produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie” - po zdrowie i urodę” – jako uzupełnienie rozwoju usług uzdrowiskowych.</p> <p><i>Opis: Szczególne znaczenie dla budowy tego produktu powinna mieć wysublimowana promocja walorów uzdrowiskowych Sudetów Wałbrzyskich, panującego od wielu dziesiętności lat mikroklimatu sprzyjającego poprawie urody i leczniczych właściwości klimatu górskiego i wód zdrojowych wraz z istniejącym zapleczem hoteli, sanatoriów, oferty SPA. Należy wytworzyć wokół tego produktu atmosferę mody na Sudety Wałbrzyskie w połączeniu z rekomendacjami znanych postaci świata kultury i biznesu. Rozwój oferty turystycznej poprzez produkt „Sudety Wałbrzyskie po zdrowie i urodę” winien opierać się o wspólne działania sektora prywatnego i publicznego.</i></p> <hr/> <p>2.2.3. Utworzenie produktu turystycznego „ Sudety Wałbrzyskie – regionalny ośrodek sportów zimowych”.</p> <p><i>Opis: Kierunek ten realizowany może być tylko w oparciu o zmodernizowaną i nowowytbudowaną infrastrukturę tras zjazdowych i wyciągów narciarskich oraz torów saneczkowych uzupełnianą usługami noclegowymi i gastronomicznymi oraz wypożyczalnią sprzętu i punktami serwisowymi. Produkt ten może być uzupełniony ofertą szkółek narciarskich i ofertą profesjonalnej bazy treningowej np. opartej o Dzikowiec.</i></p>

	<p>2.2.4. Utworzenie produktów lojalnościowych w oparciu o pakiety usług turystycznych i preferencje w ich nabywaniu.</p> <p><i>Opis: Jedno z zaproponowanych zadań do realizacji w programach operacyjnych pn. „Karta Sudecka” jest przykładem łączenia sprzedawanych atrakcji turystycznych w pakiety na zasadzie ”kupujesz więcej płacisz za każdą z usług wchodzących do pakietu taniej” lub dokonujesz opłaty klimatycznej taniej korzystasz z oferty zasobów turystycznych będących w zasobach subregionu „Góry Wałbrzyskie”. Odmian Krat Sudeckich może być wiele i dotyczyć one mogą łączenia różnych produktów, usług turystycznych i zakupów hurtowych lub detalicznych w sieci handlowej subregionu (karta złota, srebrna itd.).</i></p> <p>2.2.5. Przygotowanie oferty turystycznej w oparciu o istniejące i nowowyprowadzone obiekty hotelarskie wyznaczone dla turystyki konferencyjnej.</p> <p><i>Opis: Kierunek ten zakłada rozbudowę istniejących obiektów hotelowych o zaplecze dla organizacji dużych konferencji. Przykładem może być Zamek Książ i adaptacja III piętra na centrum kongresowo – konferencyjne. Inną drogą dla realizacji tego kierunku jest budowa nowych obiektów hotelowych z zabezpieczeniem zaplecza konferencyjnego czego przykładem może być projektowany kompleks „AQUA - ZDRÓJ”.</i></p> <p>2.2.6. Opracowanie propozycji tematycznych zwiedzania i aktywnego korzystania z zasobów przyrodniczych subregionu „Góry Wałbrzyskie” i okolic niezwykle bogatych w obszary przyrody chronionej.</p> <p><i>Opis: Istnieje konieczność opracowania pakietów tematycznych z włączeniem istniejących tras pieszo – rowerowych, ścieżek przyrodniczych przebiegających przez niezwykle bogate obszary przyrody chronionej oraz włączenie tych pakietów do oferty turystycznej biur podróży i lokalnych przewodników.</i></p> <p>2.2.7. Tworzenie atrakcji turystycznych w oparciu o historię czarnego złota, ceramiki i porcelany.</p> <p><i>Opis: Muzeum historyczne w dawnej kopalni węgla kamiennego w Wałbrzychu prócz aktualnej oferty historycznego ukazania procesu wydobywczego powinno być inspiracją dla projektów podtrzymujących znaczenie węgla w tworzeniu kultury, tradycji tego subregionu. Np. organizacja ogólnopolskiego konkursu rzeźby w bryle węglowej czy organizacja Centrum Ceramiki Unikatowej na Starej Kopalni.</i></p>
<p>Zidentyfikowane programy operacyjne dla celu 2.2. Program nr V Program budowy nowych marek i produktów turystycznych ” Program nr III Program modernizacji istniejących i tworzenia nowych obszarów turystycznych</p>	
<p>2.3. Promocja produktów oraz walorów turystycznych.</p> <p>Powiązania z (Programem Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego) Priorytet 4 – System wsparcia sektora i produktów turystycznych. Powiązania z Strategią Rozwoju</p>	<p>2.3.1 Różnorodna, ukierunkowana działalność promocyjna na rynek zewnętrzny i wewnętrzny.</p> <p><i>Opis: Istnieje potrzeba opracowania Strategii Promocji Subregionu „Góry Wałbrzyskie” lub produktu turystycznego „ Sudety Wałbrzyskie”, z której wynikałyby kierunki promocji i działania marketingowe, jakie gminy razem i z osobna winny realizować w poszczególnych latach zarówno na rynku krajowym jak i poza granicami kraju.</i></p>

<p>Powiatu Wałbrzyskiego na lata 2005-2013 Cel strategiczny 3: Promocja powiatu</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Miasta Świebodzice Cel strategiczny 2 - Rozwój branży turystyczno rekreacyjnej z istotną rolą agroturystyki i wypoczynku aktywnego</p>	<p>2.3.2 Nawiązanie bardziej efektywnej współpracy z miastami partnerskimi w celu wymiany doświadczeń, wspólnej promocji produktów i budowy wzajemnie uzupełniających się nowych rynków turystycznych.</p> <p><i>Opis: Gminy Subregionu „ Góry Wałbrzyskie” realizują politykę współpracy międzynarodowej w oparciu o partnerstwa z gminami w kraju i zagranicą. Należałoby uporządkować i wyznaczyć kierunki rozwoju współpracy międzynarodowej pod kątem efektywnej promocji turystycznej.</i></p>
	<p>2.3.3 Współpraca z przedsiębiorstwami turystycznymi sektora MŚP w zakresie promocji ich ofert.</p> <p><i>Opis: Dobra kondycja przedsiębiorstw sektora turystycznego w subregionie jest równoznaczna z rozwojem gospodarczym Gór Wałbrzyskich jako subregionu. Dlatego koniecznym wydaje się wypracowanie wspólnych projektów promujących zarówno walory turystyczne jak i jego potencjał oparty na realnych ofertach usług oferowanych przez sektor MSP (wspólny udział w targach, promocja oferty publicznej przez sektor prywatny i odwrotnie).</i></p>
	<p>2.3.3 Monitoring skuteczności działań promocyjnych podejmowanych przez subregion „Góry Wałbrzyskie”.</p> <p><i>Opis: Wszelkie działania promocyjne, jakie podejmować winno się na szczeblu poszczególnych gmin i wspólnie działając np. w oparciu o LOT powinny mieć na samym wstępie określone wskaźniki produktu i rezultatu według zasad określonych w RPO lub adekwatnych dokumentach związanych z procedurami określającymi monitoring podjętych działań. Tylko wtedy można będzie ocenić wartość poniesionych nakładów na promocje w stosunku do rzeczywistych mierzalnych produktów i rezultatów w obszarze turystycznym.</i></p>
<p>Zidentyfikowane programy operacyjne dla celu 2.3. Program nr VI Program promocji Subregionu Góry Wałbrzyskie i produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie Program nr II Program budowania wizerunku Subregionu „Góry Wałbrzyskie</p>	

CEL STRATEGICZY 3: PARTNERSTWO NA RZECZ ROZWOJU TURYSTYKI

Powiązanie ze Strategią Rozwoju Województwa Dolnośląskiego do roku 2020; Cel „gospodarczy”: **Zbudowanie konkurencyjnej i innowacyjnej gospodarki Dolnego Śląska. Priorytet 3 - Wspieranie aktywności gospodarczej na Dolnym Śląsku.**

CELE OPERACYJNE	KIERUNKI DZIAŁANIA
<p>3.1. Wspieranie podmiotów życia społecznego i gospodarczego subregionu „Góry Wałbrzyskie w zakresie rozwoju turystyki.</p> <p>Powiązania z (Programem Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego) Priorytet 4 – System wsparcia sektora i produktów turystycznych</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Powiatu Wałbrzyskiego na lata 2005-2013</p> <p>Cel strategiczny 3: Promocja powiatu</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Miasta Świebodzice Cel strategiczny 2 - Rozwój branży turystyczno rekreacyjnej z istotną rolą agroturystyki i wypoczynku aktywnego</p>	<p>i. Powołanie Lokalnej Organizacji Turystycznej przy wydatnym udziale samorządów powiatu Wałbrzyskiego i Gminy Świebodzice.</p> <p><i>Opis: Lokalna Organizacja Turystyczna o nazwie np. „Sudety Wałbrzyskie” działająca w subregionie „Góry Wałbrzyskie” musi powstać i być wyposażona w odpowiednie środki finansowe dla prowadzenia szerokiej działalności polegającej nie tylko na promocji, organizowaniu działań marketingowych, ale również na prowadzeniu bieżącej analizy rynku turystycznego, zmieniających się potrzeb klientów oraz prowadzącej badania ankietowe turystów i właścicieli oferty turystycznej subregionu, oraz organizującej powiązania interesów branży turystycznej na tym obszarze.</i></p> <p>ii. Utworzenie Sudeckiego Klastera Turystycznego w oparciu o potencjał i ofertę turystyczną subregionu „Góry Wałbrzyskie” z uwzględnieniem oferty turystycznej po stronie Republiki Czeskiej.</p> <p><i>Opis: To kolejne zadanie dla LOT we współpracy z samorządami lokalnymi subregionu „Góry Wałbrzyskie” i przygranicznymi samorządami Republiki Czeskiej polegające na identyfikacji potrzeb aktorów sceny na jakiej dzieją się zdarzenia z branży turystycznej i tworzenie warunków do budowy związków gospodarczych i przepływu kapitału między tymi podmiotami dla ich szybszego wzrostu i podniesienia opłacalności ich funkcjonowania na rynku.</i></p>
<p>Zidentyfikowane programy operacyjne dla celu 3.1. Program nr X Program wzmocnienia pozycji Subregionu „Góry Wałbrzyskie” na rynku turystycznym</p>	
<p>3.2. Zwiększenie konkurencyjności i potencjału przedsiębiorstw turystycznych subregionu.</p> <p>Powiązania z (Programem Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego) Priorytet 4 – System wsparcia sektora i produktów turystycznych</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Powiatu Wałbrzyskiego na lata 2005-2013</p> <p>Cel podstawowy 3.4. Niepowtarzalne warunki do rozwoju i uprawiania turystyki i sportu</p> <p>Powiązania z Strategią Rozwoju Miasta Świebodzice Cel strategiczny 2 - Rozwój branży turystyczno rekreacyjnej z istotną rolą agroturystyki i wypoczynku aktywnego</p>	<p>3.2.1. Wsparcie działań mających na celu rozwój lokalnych zrzeszeń, stowarzyszeń działających w sektorze turystyki.</p> <p><i>Opis: Nieodzownym elementem rozwoju turystyki jest dobrze funkcjonująca grupa organizacji pozarządowych tworząca klimat i bardzo często również realne projekty przyczyniające się do wzrostu atrakcyjności turystycznej Gór Wałbrzyskich. Dlatego koniecznym byłoby włączenie jak największej grupy przedstawicieli tych organizacji w bezpośrednie zarządzanie tym obszarem na terenie subregionu. Sprawdzonym w wielu ośrodkach turystycznych jest powołanie pełnomocnika burmistrza, prezydenta, wójta ds. turystyki jako naturalnego łącznika pomiędzy wieloma instytucjami publicznymi i pozarządowymi branży turystycznej.</i></p> <p>3.2.2. Realizacja programu doradztwa dla MŚP działających w sektorze turystyki.</p> <p><i>Opis: Powodzenie rozwoju branży turystycznej opartej na ofercie MSP zależy w dużej mierze od przygotowania właścicieli poszczególnych ofert turystycznych szczególnie w zakresie zarządzania jak i tworzenia projektów umożliwiających absorpcję środków funduszy strukturalnych. Dlatego koniecznym jest organizowanie dla sektora MSP szkoleń otwartych i ogólnie dostępnych przez LOT lub inne działające na tym obszarze organizacje pozarządowe.</i></p>
<p>Zidentyfikowane programy operacyjne dla celu 3.2. Program nr X Program wzmocnienia pozycji Subregionu „Góry Wałbrzyskie” na rynku turystycznym</p>	

„ARCHITEKTURA” SIECIOWEGO/ZINTEGROWANEGO PRODUKTU TURYSTYCZNEGO

Istnieje możliwość różnego patrzenia na produkty turystyczne, z czego wynika stosowanie tego terminu wobec różnych w swojej naturze zjawisk. Podstawowe rozróżnienie dotyczy produktów prostych (poszczególnych usług, miejsc, zdarzeń, elementów infrastruktury) lub złożonych, o charakterze pakietów (np. impreza turystyczna). Przykładem produktu prostego może być kawałek bursztynu znaleziony nad morzem, muszelka, pamiątka, usługa przewodnicka, koncert, pomnik i in.

Przykładem złożonego produktu turystycznego są min. szlaki tematyczne, łączące obiekty o podobnym charakterze lub w inny sposób ze sobą powiązane. Tworzenie tego rodzaju produktów stwarza możliwość lepszego wyeksponowania zasobów i charakteru danego obszaru turystycznego. Złożony charakter mają także festiwale. O znaczeniu i popularności tych produktów świadczą wydarzenia (koncerty, projekcje, spektakle, wystawy i in.) wchodzące w ich skład. Warto zauważyć, że festiwale mogą obejmować swoim zasięgiem jedno miejsce lub wiele miejsc w przestrzeni subregionu „Góry Wałbrzyskie” i kilka wydarzeń. Przykładem imprezy jednorodnej pod względem miejsca i tematu jest Narciarski Bieg Gwarków, która skupia corocznie kilka tysięcy uczestników i widzów. W rezultacie powstawania tego rodzaju produktów powstaje zazwyczaj propozycja o charakterze nowej atrakcji turystycznej.

Chcąc spojrzeć całościowo na ofertę turystyczną subregionu należy dokonać jeszcze większej agregacji, na przykład poprzez spojrzenie na istniejące propozycje Subregionu „Góry Wałbrzyskie” skierowane do osób o różnej motywacji podróży. To spojrzenie na produkt turystyczny jest najbliższe definicji, że na produkt turystyczny składa się wszystko to, z czego turysta korzysta podczas podróży turystycznej.

Sposób spojrzenia na produkty turystyczne pod kątem zestawu atrakcji turystycznych i infrastruktury, z jakich mogą korzystać turyści o danej motywacji (potrzebach, celach) podróży, pozwala na ocenę istniejącej oferty i pokazanie możliwości jej poszerzenia i uzupełnienia.

Istniejące produkty turystyczne Sudetów w obszarze subregionu nazwanego umownie „Góry Wałbrzyskie”, w powiązaniu z ich umiejscowieniem w przestrzeni oraz oceną potencjału, jaki przedstawiają, zawierają poniższe tabele. Zawierają one informację m.in. jakie walory turystyczne i jakiego rodzaju infrastrukturę subregion oferuje turystom o danej motywacji przyjazdu (elementy produktu). Wskazują one także na obecnych i możliwych użytkowników produktu (rynków docelowych) oraz możliwości rozwoju produktu w przyszłości poprzez tworzenie nowej oferty atrakcji oraz infrastruktury. Potencjał produktu wskazuje na możliwości wzrostu liczebnych rynków docelowych, bądź wzrostu ich wydatków na cele turystyczne podczas pobytu w Sudetach Środkowych (potencjał ekonomiczny).

Tabela 36 Produkt turystyczny Sudety Wałbrzyskie – „Centrum turystyki aktywnej”.

Główny motyw przyjazdu		wypoczynek, rekreacja
Elementy produktu	walory	Ośrodki wczasowe, hotele SPA, kwatery prywatne, schroniska Tereny zielone, szlaki rowerowe, Sudety Zachody słońca Mikroklimat Imprezy plenerowe Wybrane imprezy kulturalne Imprezy sportowe w tym sporty ekstremalne Kawiarnie, restauracje, kluby, puby „Uzdrowska nocą” Parki Krajobrazowe
	infrastruktura	Estetyka przestrzeni, dekoracje okazjonalne Iluminacja zabytków Zróżnicowana pod względem oferty i cen baza gastronomiczna oraz baza noclegowa Dostępność komunikacyjna Oznakowanie turystyczne Informacja turystyczna Ścieżki rowerowe, lądowiska i miejsca startu moto i para lotni Ośrodki jazdy konnej Infrastruktura rozrywkowa Kąpieliska, baseny w ramach <i>AQUA - ZDRÓJ</i>
cechy produktu		Produkt dostępny dla wszystkich grup turystów, główny produkt (w tym wypadku zwłaszcza przyjazdy weekendowe lub do 7 dni.
Lokalizacja w przestrzeni subregionu „Góry Wałbrzyskie”		Sudety Środkowe, Pogórze Sudeckie, miasta i miejscowości subregionu „Góry Wałbrzyskie”
Możliwości rozwoju produktu		Tereny sportowo - rekreacyjne Hale sportowe W szerszym zakresie oferta kulturalna samorządów lokalnych Muzea, kursy, szkolenia, warsztaty Odnowa biologiczna w oparciu o walory uzdrowskie Wydarzenia kulinarne, degustacje
rynk docelowe		Rodziny z dziećmi, dzieci, młodzież, osoby starsze, single, turystyka indywidualna, turystyka krajowa zagraniczna
potencjał produktu		Duży pod względem liczby korzystających, możliwość zwiększenia potencjału ekonomicznego

Tabela 37 Produkt turystyczny Sudety Wałbrzyskie – „Regionalny ośrodek sportów zimowych”.

Główny motyw przyjazdu		Uprawianie sportów zimowych- wypoczynek i rekreacja
elementy produktu	walory	Wyciągi narciarskie Trasy zjazdowe, tory saneczkowe Trasy dla narciarstwa biegowego Trasy tematyczne Imprezy i zawody sportowe Górskie krajobrazy zimowe Trasy turystyki pieszej Gastronomia – różnorodna oferta Atmosfera Punkty widokowe Zwiedzanie atrakcji położonych w okolicach Schroniska Hotele

	infrastruktura	Dostępność komunikacyjna, połączenia kolejowe Wyciągi Ratraki – sztuczne naśnieżanie Restauracje Sklepy, w tym z pamiątkami, produktami regionalnymi Oznakowanie turystyczne Informacja turystyczna Usługi przewodnickie i szkółki narciarskie Baza noclegowa zróżnicowana pod względem ceny i standardu Parkingi, w tym dla autokarów Wypożyczalnie sprzętu sportowego Karta sieciowa na usługi turystyczne
cechy produktu		Najczęściej przyjazdy 1-3 dniowe w sezonie zimowym, 4- dniowe i dłuższe w przypadku turystów zagranicznych
lokalizacja w przestrzeni miasta		Sudety Środkowe
możliwości rozwoju produktu		Produkty specjalistyczne w zależności od zainteresowań (snowboard, saneczkarstwo) Walory turystyczne pasa pogórza, Dostępność komunikacyjna i piesza. Zawody sportowe Imprezy masowe
rynki docelowe		Turyści krajowi i międzynarodowi, młodzież, osoby starsze, osoby aktywne zawodowo, rodziny z dziećmi, turystyka grupowa i indywidualna
potencjał produktu		umiarkowany, także w przyszłości

Tabela 38 Produkt turystyczny Sudety Wałbrzyskie – „Po zdrowie i urodę”.

Główny motyw przyjazdu		Poprawa zdrowia
elementy produktu	walory	Walory uzdrowiskowe Jedliny – Zdrój Szczawna – Zdrój , Zakłady Przyrodolecznicze, sanatoria i tereny rekreacyjne z nimi powiązane, mikroklimat, Sudety, lasy, opieka medyczna w sanatoriach, ilość słonecznych dni.
	infrastruktura	Baza noclegowa w sąsiedztwie obiektów uzdrowiskowych Dobra dostępność komunikacyjna
cechy produktu		Dłuższe pobyty powyżej 7 dni
lokalizacja w przestrzeni miasta		Tereny uzdrowiskowe i okolice
możliwości rozwoju produktu		Kompleksowa oferta usługowa oferowana przez obiekty uzdrowiskowe Odnowa biologiczna dla osób wymagających leczenia sanatoryjnego, mieszkańcy polskich miast i miasteczek, kuracjusze z zagranicy (Niemcy, Skandynawowie, Rosjanie) Zwiedzanie okolic – wyprawy do Czech –wycieczki dla kuracjuszy
rynki docelowe		Osoby starsze – emeryci, renciści, osoby chore Potencjalnie osoby aktywne zawodowo, zagrożone utratą zdrowia lub formy fizycznej
potencjał produktu		Duży możliwy wzrost przy spełnieniu warunku realizacji inwestycji modernizacyjnych i rozszerzenia oferty poprzez budowę kompleksu rekreacyjnego <i>AQUA - ZDRÓJ</i>

Tabela 39 Produkt turystyczny Sudety Wałbrzyskie – „Centrum turystyki konferencyjnej”.

Główny motyw przyjazdu		Udział w konferencjach, szkoleniach, spotkaniach związanych z pracą
elementy produktu	walory	Dobrze rozwinięta baza noclegowa Bliskość Wałbrzycha i kadry naukowej Dolnośląski Park Technologiczny Wydarzenia kulturalne (koncerty, festiwale) Atrakcyjność turystyczna obszarów uzdrowiskowych Zaplecze sportów zimowych Możliwość organizacji atrakcyjnych imprez kulturalnych Zróżnicowana oferta rozrywkowa
	infrastruktura	Salony konferencyjne wyposażone w nowoczesny sprzęt (nieliczne z perspektywą rozwoju bazy) Dobra dostępność komunikacyjna Zróżnicowana infrastruktura sportowo – rozrywkowa (chodzi m.in. o gry terenowe, wspólne gry zespołowe) Zróżnicowana baza noclegowa, zwłaszcza pojawiające się obiekty o wyższym standardzie Catering Tłumacze Dobra łączność, w tym internetowa Zróżnicowane obiekty gastronomiczne, w tym o wysokim standardzie
cechy produktu		Pobyty 2-3 dniowe ze ustalonym programem pobytu
lokalizacja w przestrzeni miasta		W miejscach lokalizacji infrastruktury konferencyjnej i innych części miasta (walory estetyczne i gastronomia z rozrywką)
możliwości rozwoju produktu		Centrum Konferencyjne – Zamek Książ Dobry stan dróg Powroty uczestników konferencji w celu skorzystania z innych wariantów produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie”
rynki docelowe		Krajowi i zagraniczni organizatorzy spotkań biznesowych i naukowych oraz ich uczestnicy
potencjał produktu		Średni, możliwość dużego wzrostu potencjału przy spełnieniu warunku poprawy stanu infrastruktury

WARUNKI REALIZACJI STRATEGII

Realizacja Strategii opierać się będzie na:

- podejmowaniu działań wynikających z założonych celów zgodnie z kompetencjami samorządów leżących w obszarze subregionu „Góry Wałbrzyskie” określonych ustawą o samorządzie gminnym,
- działaniach opartych na partnerstwie publiczno – publicznym (samorząd – samorząd, samorząd – rząd),
- działaniach opartych na zasadach partnerstwa publiczno-prywatnego (z udziałem prywatnych inwestorów),
- działaniach opartych na partnerstwie publiczno – społecznym (samorząd – organizacje pozarządowe)
- na koordynacji i aktywnym zaangażowaniu się w działaniach stricte prywatnych (kapitał prywatny) w przypadku realizacji zamierzeń wypełniających cele Strategii.

Warunki realizacji strategii:

- zachowanie i ochrona wartości antropogenicznych i przyrodniczych,
- zachowanie istniejących więzi społecznych,
- stosowanie zasad zrównoważonego rozwoju turystyki.

Struktura alokacji środków dla realizację programów strategicznych

Środki na realizację celów operacyjnych, kierunków działania i zadań określonych w Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodziце, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycy oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” podzielono na następujące źródła finansowania:

- 1) Środki własne (Budżety Gmin leżących w obszarze subregionu „Góry Wałbrzyskie” budżety jednostek organizacyjnych samorządów lokalnych),
- 2) Skarb Państwa (środki celowe w poszczególnych ministerstwach, a w szczególności Ministerstwa Gospodarki, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Sportu, Ministerstwa Ochrony Środowiska, Ministerstwa Infrastruktury w tym zarządzane przez te ministerstwa Sektorowe Programy Operacyjne),
- 3) Środki Unii Europejskiej (Fundusze Strukturalne, w tym przede wszystkim poprzez Regionalne Programy Operacyjne),
- 4) Pozaunijne fundusze celowe w ramach Norweskiego Mechanizmu Finansowego oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego,
- 5) Kapitał prywatny i środki własne (w ramach Partnerstwa Publiczno – Prywatnego i Partnerstwa Publiczno – Społecznego),
- 6) Kapitał prywatny (środki inwestorów prywatnych).

W rozdziale „Zewnętrzne źródła finansowania” skupiono się szczególnie na omówieniu dostępnych środków wymienionych w pkt 3 i 4.

Przyjęto następującą chronologię omawiania środków:

1. Środki najbardziej dostępne w aktualnym systemie pomocy- Środki UE w ramach budżetu na latach 2007 – 2013 – Dolnośląski Regionalny Program Operacyjny, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich
2. Środki pozaunijne (Norweski Mechanizm Finansowy i Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego).

PROGRAMY OPERACYJNE

Programy operacyjne powstały jako naturalne uzupełnienie celów operacyjnych i podporządkowanych im kierunków działania. Tworzą one wraz z zawartymi w nich projektami i podporządkowanymi im zadaniami narzędzia realizacji zaprojektowanych celów i kierunków rozwoju turystyki w Subregionie "Góry Wałbrzyskie". Każdy program operacyjny został przyporządkowany określonemu celowi operacyjnemu, a w ramach każdego programu utworzono co najmniej jeden projekt, którego numeracja jest ściśle powiązana z zadaniami inwestycyjnymi i organizacyjnymi, które zostały zaplanowane na terenie Subregionu, zarówno przez lokalne samorządy, jak i organizacje pozarządowe i sektor przedsiębiorców turystycznych. W trakcie konsultacji społecznych został szczegółowo omówiony wstępny Wniosek Przedsięwzięcia Inwestycyjnego, który stał się instrumentem aplikowania projektowanych inwestycji i przedsięwzięć inwestycyjnych w Subregionie Góry Wałbrzyskie do dokumentu *Strategii*. Wnioski te z założeniami mają wypełniać zaprogramowane w tym dokumencie cele operacyjne i kierunki działania *Strategii Turystyki*. Złożone wnioski stały się podstawą dla skonstruowania tabeli programów operacyjnych, która zawiera zarówno nazwę zadania, osobę fizyczną lub prawną zgłaszającą wniosek, osobę odpowiedzialną za przygotowanie inwestycji, koszty całkowite i środki własne oraz określa źródła ich finansowania i etapy realizacji tych przedsięwzięć. Istotnym elementem tych programów operacyjnych jest fakt, że zawierają one inwestycje i przedsięwzięcia wpisane już do budżetów lokalnych samorządów Subregionu "Góry Wałbrzyskie" lub znajdujących się w Wieloletnich Planach Inwestycyjnych tych samorządów. Ponadto programy te zawierają przedsięwzięcia planowane do realizacji przez sektor prywatny i pozarządowy, który oczekuje w realizacji swoich zamierzeń włączenia się sektora publicznego na zasadach partnerstwa publiczno – prywatnego lub publiczno – społecznego.

Tabela 40 Tabela programów operacyjnych z przyporządkowaniem do celu operacyjnego

Numer programu	Nazwa programu	Przyporządkowanie programu do określonego celu operacyjnego
I.	Program budowy i modernizacji infrastruktury technicznej podnoszącej jakość usług turystycznych	Cel 1.1.
II.	Program budowania wizerunku Subregionu „Góry Wałbrzyskie	Cel 2.3.
III.	Program modernizacji istniejących i tworzenia nowych obszarów turystycznych	Cel.2.2.
IV.	Program budowy infrastruktury sportowej i rekreacyjnej zwiększającej ofertę turystyczną Subregionu „Góry Wałbrzyskie” i przyczyniającą się do wzrostu ilości turystów	Cel 1.1.
V.	Program budowy nowych marek i produktów turystycznych	Cel 2.2.
VI.	Program promocji Subregionu Góry Wałbrzyskie i produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie	Cel 1.2., Cel 2.3.
VII.	Program szkolenia wykwalifikowanych kadry obsługi turystycznego	Cel.2.1.
VIII.	Program podnoszenia jakości sudeckiej turystyki	Cel 2.1.
IX.	Program budowy i rozwoju nowoczesnej infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej	Cel.1.1.
X.	Program wzmocnienia pozycji Subregionu „Góry Wałbrzyskie” na rynku turystycznym	Cel.2.1., Cel 3.1., Cel 3.2.

**Tabela 41 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowy i modernizacji infrastruktury technicznej podnoszącej jakość usług turystycznych”
Program nr I**

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK ----- OSOBA ODPOWIEDZIALNA	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/PAR TNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
Projekt modernizacji ulic w obszarach turystycznych miast i miejscowości Subregionu „Góry Wałbrzyskie” Projekt nr P 1/1	Zadanie nr 1/1/1		KOSZT CAŁKOWITY:		

Projekt budowy infrastruktury technicznej podnoszącej jakość usług turystycznych Projekt nr P 1/2	Szybowisko Mieroszów międzynarodowy ośrodek sportów lotniczych i rekreacji. Zadanie nr 1/2/1	Gmina Mieroszów	KOSZT CAŁKOWITY: 2 000 000,00	Budżet Gminy, środki UE, środki Aeroklubu Broumov, Deutshe Aeroklub, Polskiego Towarzystwa Paralotniowego, Towarzystwa Rozwoju Sokołowska, środki PROW	2009-2013
		-----	Jerzy Siatkowski, Andrzej Binkowski		
	Zadanie nr 1/2/2			KOSZT CAŁKOWITY:	
			-----	ŚRODKI WŁASNE:	

RAZEM PROGRAM
KOSZT CAŁKOWITY: 2 000 000,00 PLN
ŚRODKI WŁASNE: 500 000,00 PLN

**Tabela 42 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowania wizerunku Subregionu „Góry Wałbrzyskie”
Program nr II**

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/ PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
		OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK			
Projekt odbudowy i remontów budynków w obszarach turystycznych „Subregionu „ Góry Wałbrzyskie” Projekt nr P 2/1	Kompleksowa rewitalizacja zabytkowego zespołu sanatoryjno – uzdrowiskowego wraz z parkiem w Sokołowsku w Gminie Mieroszów Zadanie nr 2/1/1	Fundacja Sztuki Współczesnej In Situ	KOSZT CAŁKOWITY: 20 000 000,00	Fundusze strukturalne UE, środki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego	2009-2012
		Zuzanna Fogtt	ŚRODKI WŁASNE: 2 000 000,00		
	Adaptacja budynku byłego zboru ewangelickiego na Centrum Kulturalno – Kongresowe „Ewangelik” przy ul. Kasprzaka w Boguszowie – Gorcach Zadanie nr 2/1/2	Gmina Boguszów - Gorce	KOSZT CAŁKOWITY: 5 500 000,00	Budżet Gminy, środki UE, środki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego	2011-2013
		Stanisław Czempkowski	ŚRODKI WŁASNE: 2 750 000,00		
Projekt estetyzacji miejsc i przestrzeni turystycznej wokół największych atrakcji turystycznych „ Subregionu „Góry Wałbrzyskie” Projekt nr P2/2	Zadanie nr 2/2/1		KOSZT CAŁKOWITY:		
			ŚRODKI WŁASNE:		

RAZEM PROGRAM

KOSZT CAŁKOWITY: 25 500 000,00 PLN

ŚRODKI WŁASNE: 4 750 000,00 PLN

**Tabela 43 PROGRAM OPERACYJNY: „Program modernizacji istniejących i tworzenia nowych obszarów turystycznych”
Program nr III**

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK ----- OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/ PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
Projekt modernizacji istniejących obszarów turystycznych Projekt nr P 3/1	Rewitalizacja byłego kamieniołomu na cele turystyczne Zadanie nr 3/1/1	Gmina Głuszyca ----- Tomasz Gromala	KOSZT CAŁKOWITY: 20 000 000,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 8 000 000,00	Budżet Gminy, środki UE	2009-2011
	Rewaloryzacja Parku Sanatoryjnego Biały Orzeł w Sokołowsku Zadanie nr 3/1/2	Gmina Mieroszów ----- Dorota Bekier	KOSZT CAŁKOWITY: 729 500,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 218 850,00	Budżet Gminy, środki UE, środki partnerów przedsięwzięcia	2012-2013
	Przebudowa „Traktu Książęcego” wraz z budową ścieżki rowerowej na obszarze Gminy Świebodzice Zadanie nr 3/1/3	Gmina Świebodzice ----- Marzena Korona - Kruk	KOSZT CAŁKOWITY: 2 370 200,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 592 550,00	Budżety Gmin, środki Nadleśnictwa Wałbrzych	nie określono etapów i czasu realizacji
	Budowa infrastruktury niezbędnej do obsługi kolei krzesiówkowej na zbożu góry Dzikowiec w Boguszowie – Gorcach Zadanie nr 3/1/4	Gmina Boguszów - Gorce ----- Stanisław Czempkowski	KOSZT CAŁKOWITY: 8 000 000,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 4 000 000,00	Budżet Gminy, środki UE	2009-2012

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/ PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
		OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK			
	Rewitalizacja i adaptacja na cele kulturalne byłej KWK „Julia” Zadanie nr 3/1/5	Gmina Wałbrzych Piotr Kruczkowski, Piotr Sosiński	KOSZT CAŁKOWITY: 52 575 622,14 ŚRODKI WŁASNE: 16 824 199,08	Budżet Gminy, środki UE,	nie określono czasu realizacji zadanie o niskim stopniu zaawansowania prac
	Zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne Czarciego Wzgórza (Góry Parkowej) Zadanie nr 3/1/6	Gmina Mieroszów Dorota Bekier, Sebastian Pacyna	KOSZT CAŁKOWITY: 830 000,00 ŚRODKI WŁASNE: 249 000,00		
Projekt tworzenia nowych obszarów turystycznych Projekt nr P 3/2	Kompleks Edukacyjno – Kulturalno – Socjalny w Jedlinie – Zdroju – etap II Zadanie nr 3/2/1	Gmina Jedlina - Zdrój Edward Serafin	KOSZT CAŁKOWITY: 2 500 000,00 ŚRODKI WŁASNE: 750 000,00	Budżet Gminy, środki UE	2010-2013
	Trakt Księżnej Disy Zadanie nr 3/2/2	Gmina Wałbrzych Marek Małecki	KOSZT CAŁKOWITY: 368 458 419,00 ŚRODKI WŁASNE: Brak danych		

RAZEM PROGRAM

KOSZT CAŁKOWITY: 455 463 741,10 PLN

ŚRODKI WŁASNE: 30 634 599,08 PLN

**Tabela 44 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowy infrastruktury sportowej i rekreacyjnej zwiększającej ofertę turystyczną Subregionu „Góry Wałbrzyskie” i przyczyniającą się do wzrostu ilości turystów”
Program nr IV**

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/ PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
Projekt budowy i modernizacji istniejących obiektów sportowo - rekreacyjnych Projekt nr P 4/1	Przebudowa i rozbudowa kompleksu sportowo – wypoczynkowego przy ulicy Rekreacyjnej Zadanie nr 4/1/1	Gmina Świebodzice	KOSZT CAŁKOWITY: 36 947 733,00	Budżet Gminy środki UE	nie określono etapów realizacji (gromadzenie dokumentacji technicznej na ukończeniu)
		Jadwiga Olesińska	ŚRODKI WŁASNE: 18 473 866,00		
	Budowa boiska wielofunkcyjnego i do piłki nożnej przy ul. Topolowej (element produktu turystycznego Ekomuzeum Wokół Trójgarbu) Zadanie nr 4/1/2	Gmina Szczawno-Zdrój	KOSZT CAŁKOWITY: 5 100 000,00	Budżet Gminy środki UE	2010 r.
		Andżelika Godyk - Kijewska	ŚRODKI WŁASNE: 1 530 000,00		
Projekt budowy infrastruktury przyczyniającej się do wzrostu ilości turystów poza szczytem sezonu letnio – zimowego. Projekt nr P 4/2	Budowa Centrum Turystyczno – Sportowego „AQUA – ZDRÓJ” w Wałbrzychu celem uprawiania turystyki aktywnej Zadanie nr 4/2/1	Spółka Celowa Wałbrzyskie Centrum Sportowo – Rekreacyjne „AQUA – ZDRÓJ” Sp. z o.o.	KOSZT CAŁKOWITY: 91 000 000,00	Środki Spółki Celowej, środki Gminy Wałbrzych	Rozpoczęcie w 2008 r. – zakończenie (rozpoczęcie eksploatacji obiektów) - 2012
		Robert Hadaś	ŚRODKI WŁASNE: 83 000 000,00		
	Budowa basenu przy Gimnazjum Nr 1 w Boguszowie – Gorcach Zadanie nr 4/2/2	Gmina Boguszów - Gorce	KOSZT CAŁKOWITY: 20 100 000,00	Budżet Gminy, środki UE	2010-2012
		Stanisław Czempkowski	ŚRODKI WŁASNE: 10 050 000,00		
	Budowa infrastruktury turystyczno – rekreacyjnej na terenie dawnej kopalni Zadanie nr 4/2/3	Gmina Wałbrzych	KOSZT CAŁKOWITY: 7 890 514,55	Środki prywatne partnerów projektu	nie określono etapów i czasu realizacji
		Piotr Kruczkowski, Piotr Sosiński	ŚRODKI WŁASNE: nie określono wkładu własnego Gminy		

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/ PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
		OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK			
Projekt budowy infrastruktury okołoturystycznej Projekt nr P 4/3	Zadanie nr 4/3/1		KOSZT CAŁKOWITY:		
			ŚRODKI WŁASNE:		

RAZEM PROGRAM

KOSZT CAŁKOWITY: 161 038 247,60 PLN

ŚRODKI WŁASNE: 113 053 866,00 PLN

**Tabela 45 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowy nowych marek i produktów turystycznych”
Program nr V**

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/ PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
		OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK			
Projekt wykreowania nowych produktów turystycznych Projekt nr P 5/1	Zadanie nr 5/1/1		KOSZT CAŁKOWITY:		
			ŚRODKI WŁASNE:		
	Zadanie nr 5/1/2		KOSZT CAŁKOWITY:		
			ŚRODKI WŁASNE:		

**RAZEM PROGRAM
KOSZT CAŁKOWITY:
ŚRODKI WŁASNE:**

**Tabela 46 PROGRAM OPERACYJNY: „Program promocji Subregionu Góry Wałbrzyskie i produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie”
Program nr VI**

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK ----- OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/ PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
Projekt promocji walorów turystycznych” Sudetów Wałbrzyskich” Projekt nr P 6/1	MTB Sudety Zadanie nr 6/1/1	Gmina Głuszycza	KOSZT CAŁKOWITY: 1 000 000,00	Środki UE, RPO Priorytet VI, środki Gminy	nie określono etapów i czasu realizacji
		Tomasz Gromala	ŚRODKI WŁASNE: 400 000,00		
Projekt partnerstwa na rzecz rozwoju turystyki Projekt nr P 6/2	Zadanie nr 6/2/1		KOSZT CAŁKOWITY:		
			ŚRODKI WŁASNE:		

RAZEM PROGRAM

KOSZT CAŁKOWITY: 1 000 000,00 PLN

ŚRODKI WŁASNE: 400 000,00 PLN

**Tabela 47 PROGRAM OPERACYJNY: „Program szkolenia wykwalifikowanych kadry obsługi turystycznego”
Program nr VII**

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/ PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
		OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK			
Projekt doskonalenia zawodowego pracowników obsługi ruchu turystycznego Projekt nr P 7/1	Kurs Przewodników Górskich Sudeckich Zadanie nr 7/1/1	PTTK Oddział Ziemi Wałbrzyskiej	KOSZT CAŁKOWITY: 90 000,00	Budżety Gmin, środki DOT, RPO	Od I 2009 r. do VI 2010 r. (zajęcia teoretyczne i praktyczne)
		Zofia Sikora	ŚRODKI WŁASNE: 18 000,00		
	Zadanie nr 7/1/2		KOSZT CAŁKOWITY:		
			ŚRODKI WŁASNE:		

RAZEM PROGRAM
KOSZT CAŁKOWITY: 90 000,00 PLN
ŚRODKI WŁASNE: 18 000,00 PLN

Tabela 48 PROGRAM OPERACYJNY: „Program podnoszenia jakości sudeckiej turystyki ”
Program nr VIII

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK ----- OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/ PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
Projekt zapewnienia wysokiego poziomu jakości obsługi ruchu turystycznego Projekt nr P 8/1	Budowa zespołu rozrywkowo – gastronomicznego Zadanie nr 8/1/1	Gmina Wałbrzych	KOSZT CAŁKOWITY: 11 051 257,73	Środki prywatne partnerów projektu	etap koncepcyjny (nie określono czasu realizacji)
		Piotr Kruczkowski, Piotr Sosiński	ŚRODKI WŁASNE: nie określono wkładu		
Projekt nr P 8/2	Zadanie nr 8/2/1		KOSZT CAŁKOWITY:		
			ŚRODKI WŁASNE:		

RAZEM PROGRAM

KOSZT CAŁKOWITY: 11 051 257,73

ŚRODKI WŁASNE: nie określono środków własnych

**Tabela 49 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowy i rozwoju nowoczesnej infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej”
Program nr IX**

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK ----- OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/PAR TNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
Projekt rozwoju infrastruktury turystycznej Projekt nr P 9/1	Rozbudowa Stacji Narciarskiej Łomnica – Etap II regionalne centrum sportów zimowych Zadanie nr 9/1/1	Gmina Głuszycza	KOSZT CAŁKOWITY: 30 000 000,00	Budżet Gminy, środki UE	2009-2011
		Tomasz Gromada	ŚRODKI WŁASNE: 12 000 000,00		
	Zagospodarowanie Wzgórza Gedymina (element produktu turystycznego Ekomuzeum Wokół Trójgarbu Zadanie nr 9/1/2	Gmina Szczawno Zdrój	KOSZT CAŁKOWITY: 1 050 000,00	Budżet Gminy, środki UE	2009-2011 – I etap, II etap w tatach 2012- 2015
		Andżelika Godyk - Kijewska	ŚRODKI WŁASNE: 315 000,00		
	Odbudowa narciarskich tras biegowych w Sokołowsku – „Czarcie Sidła” Zadanie nr 9/1/3	Gmina Mieroszów	KOSZT CAŁKOWITY: 1 155 000,00	Budżet Gminy, środki UE	2011
		Dorota Bekier, Sebastian Pacyna	ŚRODKI WŁASNE: 346 500,00		
	Rozbudowa sieci skandynawskich wiat turystycznych w Gminie Mieroszów – „Czarcie Kręgi” Zadanie nr 9/1/4	Gmina Mieroszów	KOSZT CAŁKOWITY: 189 000,00	Budżet Gminy, środki UE	2010
		Dorota Bekier, Sebastian Pacyna	ŚRODKI WŁASNE: 56 700,00		

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/PAR TNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
Projekt rozwoju infrastruktury turystycznej Projekt nr P 9/1	Adaptacja budynku w Mieroszowie przy ul. Nad Potokiem 6 A – Centrum Etnograficzne „Muzeum Czarta” Zadanie nr 9/1/5	Gmina Mieroszów	KOSZT CAŁKOWITY: 1 896 147,00	Budżet Gminy, środki UE	2010-2011
		Dorota Bekier, Sebastian Pacyna	ŚRODKI WŁASNE: 568 844,00		
	Zabezpieczenie, remont i adaptacja Zamku Grodno Zadanie nr 9/1/6	Gmina Walim	KOSZT CAŁKOWITY: 10 000 000,00	Budżet Gminy, środki UE	2009-2013
		Krzysztof Łuczak	ŚRODKI WŁASNE: 2 000 000,00		
	Muzeum „Tunel” Zadanie nr 9/1/7	Gmina Jedlina - Zdrój	KOSZT CAŁKOWITY: 1 500 000,00	Budżety Gmin-partnerów programu, środki Wojewódzkiego Zarządu Dróg i Kolei, środki UE	nie określono etapów i czasu realizacji
		Edward Serafin	ŚRODKI WŁASNE: 450 000,00		
	Strefa FIT Zadanie nr 9/1/8	Gmina Głuszyca	KOSZT CAŁKOWITY: 2 000 000,00	Środki Gminy, środki Fundacji Sowiogórskiej, Partnerstwa Sowiogórskiego, Nadleśnictwa Wałbrzych, partnerów projektu	nie określono etapów i czasu realizacji
		Tomasz Gromada	ŚRODKI WŁASNE: 800 000,00		
	Uzdrowski Szlak Turystyczny – Rekreacyjny w Jedlinie Zdroju etap II Zadanie nr 9/1/9	Gmina Jedlina - Zdrój	KOSZT CAŁKOWITY: 5 000 000,00	Budżet Gminy, środki UE	nie określono czasu realizacji
		Edward Serafin	ŚRODKI WŁASNE: 1 500 000,00		

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/PARTNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
Projekt rozwoju infrastruktury okołoturystycznej Projekt nr P 9/2	Plac Caravanningowy jako element turystyki aktywnej w Gminie Świebodzice Zadanie nr 9/2/1	Gmina Świebodzice	KOSZT CAŁKOWITY: 2 500 000,00	Budżet Gminy, środki UE	od II połowowy 2009 r. do II połowy 2010
		Marzena Korona - Kruk	ŚRODKI WŁASNE: 1 250 000,00		
	Zmiana sposobu użytkowania i remont budynku byłego dworca kolejowego w Jugowicach ul. Główna 26 wraz z przebudową instalacji wodociągowej Zadanie nr 9/2/2	Centrum Kultury i Turystyki w Walimiu	KOSZT CAŁKOWITY: 1 200 000,00	Budżet Gminy, środki CKiT, środki UE	2009-2011
		Krzysztof Łuczak	ŚRODKI WŁASNE: 480 000,00		

RAZEM PROGRAM

KOSZT CAŁKOWITY: 56 490 147,00 PLN

ŚRODKI WŁASNE: 19 767 044,00PLN

**Tabela 50 PROGRAM OPERACYJNY: „Program wzmocnienia pozycji Subregionu „Góry Wałbrzyskie” na rynku turystycznym”
Program nr X**

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/PAR TNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
Projekt podniesienia konkurencyjności wiodących produktów turystycznych Subregionu Góry Wałbrzyskie Projekt nr P 10/1	Promocja przedsięwzięć realizowanych w ramach międzygminnego porozumienia turystycznego Tajemniczy Trójkąt Zadanie nr 10/1/1	Centrum Kultury i Turystyki w Walimiu ----- Wiesław Zalas	KOSZT CAŁKOWITY: 1 500 000,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 300 000,00	Budżety Gmin, budżety partnerów projektu, środki UE	2009-2011
	Zadanie nr 10/1/2		KOSZT CAŁKOWITY: ----- ŚRODKI WŁASNE:		
	Zadanie nr 10/1/3		KOSZT CAŁKOWITY: ----- ŚRODKI WŁASNE:		
	Zadanie nr 10/1/4		KOSZT CAŁKOWITY: ----- ŚRODKI WŁASNE:		
	Zadanie nr 10/1/5		KOSZT CAŁKOWITY: ----- ŚRODKI WŁASNE:		
Projekt organizacji imprez masowych dla dzieci i młodzieży oraz rodzin z dziećmi Projekt nr P 10/2	CLIMATE – BE ALL EYES Zadanie nr 10/2/1	Towarzystwo Rozwoju Sokołowska ----- Zbigniew Kolanko	KOSZT CAŁKOWITY: 230 000,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 59 000,00	Budżet Towarzystwa, środki partnerów projektu, budżety Gmin	Planowany termin konferencji – wrzesień 2009
	Biesiada Ziemniaczana pod Mniszkiem Zadanie nr 10/2/2	Miejska Biblioteka Publiczna w Boguszowie - Gorcach ----- Renata Stec	KOSZT CAŁKOWITY: 50 000,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 7 500,00	Środki Miejskiej Biblioteki Publicznej – Centrum Kultury, Budżet Gminy, środki Starostwa Powiatowego, środki UE	2009-2013

PROJEKT NAZWA	ZADANIE NAZWA	ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK OSOBA ODPOWIEDZIALNA/ ZGŁASZAJĄCY WNIOSEK	WYMAGANE ŚRODKI FINANSOWE	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA/PAR TNERZY PROJEKTU	ETAPY REALIZACJI
	Ogólnopolskie Rajd Walończyków Zadanie nr 10/2/3	Ośrodek Sportu i Rekreacji w Boguszowie - Gorcach ----- Maria Burzyńska	KOSZT CAŁKOWITY: 32 500,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 4 875,00	Budżet Gminy, środki partnerów projektu, środki UE	2009-2013
	Sudecka 100 Zadanie nr 10/2/4	Ośrodek Sportu i Rekreacji w Boguszowie - Gorcach ----- Edward Kozłowicz	KOSZT CAŁKOWITY: 260 000,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 39 000,00	Budżet Gminy, środki partnerów projektu, środki UE	2010-2013
	Półmaraton Górski Zadanie nr 10/2/5	Ośrodek Sportu i Rekreacji w Boguszowie - Gorcach ----- Edward Kozłowicz	KOSZT CAŁKOWITY: 100 000,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 15 000,00	Budżet Gminy, środki partnerów projektu, środki UE	2009-2013
	Boguszów – Gorce bliżej Europy Zadanie nr 10/2/6	Miejska Biblioteka Publiczna – Centrum Kultury w Boguszowie - Gorcach ----- Małgorzata Sycz, Katarzyna Bernaś	KOSZT CAŁKOWITY: 320 000,00 ----- ŚRODKI WŁASNE: 53 000,00	Środki Miejskiej Biblioteki Publicznej – Centrum Kultury, Budżet Gminy, środki Starostwa Powiatowego, środki Urzędu Marszałkowskiego, środki UE	2009-2013
	Zadanie nr 10/2/7		KOSZT CAŁKOWITY: ----- ŚRODKI WŁASNE:		

RAZEM PROGRAM
KOSZT CAŁKOWITY: 2 492 500,00 PLN
ŚRODKI WŁASNE: 478 375,00 PLN

SZACUNKOWY KOSZTORYS WDROŻENIA PROGRAMU

Podsumowując Programy operacyjne trzeba mieć świadomość, że mają one charakter otwarty i mogą być uzupełniane o kolejne wnioski formułowane przez każdego z reprezentantów trzech sektorów życia społeczno – gospodarczego subregionu „Góry Wałbrzyskie”.

Nie wszystkie projekty zaplanowane na podstawie przyjętych kierunków działania znalazły na tym etapie tworzenia Strategii odzwierciedlenie w postaci konkretnych zadań inwestycyjnych. Ponadto wiele projekcji finansowych utworzonych dla każdego z wymienionych zadań w programach operacyjnych nie znajdzie potwierdzenia w procesie aplikowania o dotacje, co będzie skutkowało albo rezygnacją z wdrożenia konkretnego procesu inwestycyjnego, albo przesunięciem terminu jego realizacji lub w ostatecznym rozrachunku zmianą zakresu jego realizacji lub sposobu jego finansowania. Stąd przedstawione tu zbiorcze zestawienie kosztów realizacji poszczególnych programów ma charakter szacunkowy i podlegać będzie systematycznej weryfikacji m.in. w oparciu o zmiany w budżetach poszczególnych gmin i ich Wieloletnich Planach Inwestycyjnych.

Tabela 51 Szacunkowy kosztorys wdrożenia poszczególnych programów operacyjnych

Numer programu	Nazwa programu	Całkowity koszt realizacji programu
		Środki własne
I.	Program budowy i modernizacji infrastruktury technicznej podnoszącej jakość usług turystycznych	2 000 000,00 500 000,00
1.	Program budowania wizerunku Subregionu „Góry Wałbrzyskie	25 500 000,00 4 750 000,00
2.	Program modernizacji istniejących i tworzenia nowych obszarów turystycznych	455 463 741,10 30 634 599,08
II.	Program budowy infrastruktury sportowej i rekreacyjnej zwiększającej ofertę turystyczną Subregionu „Góry Wałbrzyskie” i przyczyniającą się do wzrostu ilości turystów	161 038 247,60 113 053 866,00
III.	Program budowy nowych marek i produktów turystycznych	– –
IV.	Program promocji Subregionu Góry Wałbrzyskie i produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie	1 000 000,00 400 000,00
V.	Program szkolenia wykwalifikowanych kadry obsługi turystycznego	90 000,00 18 000,00
VI.	Program podnoszenia jakości sudeckiej turystyki	11 051 257,73 –
VII.	Program budowy i rozwoju nowoczesnej infrastruktury turystycznej okołoturystycznej	56 490 147,00 19 767 044,00
VIII.	Program wzmocnienia pozycji Subregionu „Góry Wałbrzyskie” na rynku turystycznym	2 492 500,00 478 375,00
Razem koszt wdrożenia Strategii Turystyki przez realizację zaplanowanych zadań		715 125 890,43
Niezbędne środki własne przy założeniu dotacji UE na część projektowanych zadań		164 775 441,98

PROGRAM PROMOCJI

Strategia Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” jest dokumentem projektującym cele szczegółowe i kierunki działania w turystyce oraz planuje konkretne przedsięwzięcia inwestycyjne, za które odpowiedzialność biorą na siebie trzy sektory życia społecznego gospodarczego, to jest sektor publiczny, prywatny i pozarządowy. Dla skutecznego wdrożenia tej strategii niezbędna jest dobrze zorganizowana informacja i promocja celów, zaprojektowanych zadań wśród wszystkich trzech sektorów odpowiedzialnych za realizację Strategii Turystyki. Ten rodzaj promocji i informacji ma za zadanie zwiększenie efektywności wdrażania Strategii, zwiększenia efektów ekonomicznych tego subregionu w wyniku realizacji inwestycji turystycznych i okołoturystycznych zapisanych w tym dokumencie.

Drugim istotnym elementem promocji wynikającym z zapisów Strategii Turystyki jest budowa szeregu działań mających na celu promocję produktu turystycznego, który uzyskał akceptację wszystkich samorządów subregionu „Góry Wałbrzyskie” i stał się wyznacznikiem wyboru tego subregionu przez potencjalne grupy docelowe jako miejsce wypoczynku, rekreacji oraz wszelkich operacji i czynności mających charakter turystyczny i okołoturystyczny. Stąd istnieje potrzeba zaprojektowania wielu przedsięwzięć promocyjnych i informacyjnych skierowanych do zidentyfikowanych grup docelowych uzgodnionego i przyjętego produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie”.

Promocja założeń, celów i kierunków działania Strategii Turystyki Subregionu „Góry Wałbrzyskie”.

Odbiorcami informacji i działań promocyjnych w tym przypadku jest **sektor publiczny, sektor prywatny i pozarządowy**. W przypadku **sektora publicznego** promocja i informacja o założeniach, celach i kierunkach *Strategii* winna odbywać się poprzez szeroką informację o podjętych uchwałach zatwierdzających *Strategię Turystyki* przez poszczególne gminy i powiat wałbrzyski będące sygnatariuszami porozumienia z dnia 1 lutego 2008 roku. Informacja ta winna być przekazywana mediom wraz z określonym przydziałem odpowiedzialności osób fizycznych i prawnych podległych poszczególnym jednostkom samorządu terytorialnego za realizację poszczególnych wskaźników produktu i rezultatu zawartych w tym dokumencie.

Promocja tego dokumentu w szeroko rozumianym obszarze **sektora prywatnego** winna odbywać się poprzez publikację *Strategii* na stronach internetowych poszczególnych samorządów terytorialnych uzupełnioną o szerokim komentarzem dotyczącym oferty inwestycyjnej skierowanej w stronę możliwych do zawarcia partnerstw publiczno-prywatnych.

Promocja ta może również dotyczyć informacji i promocji terenów inwestycyjnych oferowanych przez poszczególne samorządy terytorialne dla realizacji zamierzeń turystycznych i okołoturystycznych zaprojektowanych w tej *Strategii*. Informacja taka mogłaby się ukazywać zarówno na stronach internetowych poszczególnych samorządów, jak i w postaci odrębnych publikacji, katalogów wydawnictw typu Investment Gate i filmów promocyjnych. Przedsięwzięcia tego typu mogłyby być realizowane zarówno przez poszczególne gminy jak również jako wspólny projekt samorządów subregionu „Góry Wałbrzyskie”.

Celem informacji i promocji *Strategii* skierowanej do **sektora pozarządowego** winno być wyeksponowanie tzw. „części miękkiej” projektowanych przedsięwzięć w ramach *Strategii Turystyki* związanych m.in. z podnoszeniem jakości obsługi ruchu turystycznego i organizacji jednorazowych lub cyklicznych imprez turystycznych na terenie całego obszaru „Gór Wałbrzyskich”. W wyniku takiej informacji sektor pozarządowy winien być zainteresowany tworzeniem tzw. partnerstw publiczno-społecznych. Stąd elementem promocji winny stać się uchwalane na poziomie gmin coroczne programy współpracy z organizacjami pozarządowymi. Obecnie programy te zawierają szereg propozycji współpracy w zakresie wspólnej organizacji przedsięwzięć o charakterze: pomocy społecznej, kulturalnym, sportowym, a po uchwaleniu *Strategii Turystyki* winny one zostać uzupełnione o oferty związane z organizacją wspólnych przedsięwzięć o charakterze turystycznym i okołoturystycznym.

Jednostki odpowiedzialne za promocję Strategii Turystyki Subregionu „Góry Wałbrzyskie”.

Głównymi organizatorami działań promocyjnych w zakresie informacji i promocji Strategii Subregionu „Góry Wałbrzyskie” winny być:

- jednostki samorządu terytorialnego w zakresie możliwych partnerstw publiczno - prywatnych oraz informacji o dostępnych terenach inwestycyjnych przeznaczonych dla zagospodarowania turystycznego i ich promocji.
- organizacje pozarządowe o profilu turystycznym w zakresie promocji tych części *Strategii Turystyki*, które dotyczą organizacji ruchu turystycznego i sposobu podnoszenia jakości usług turystycznych oraz w zakresie celów umożliwiających realizację cyklicznych i jednorazowych imprez turystycznych w ramach promocji Produktu Turystycznego „Sudety Wałbrzyskie”;
- instytucje publiczne o charakterze gospodarczym i stowarzyszenia branżowe. Głównymi realizatorami działań promocyjnych w tej grupie winny być takie organizacje jak: Dolnośląska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A. - w zakresie promocji, sposobów finansowania zaprojektowanych przedsięwzięć inwestycyjnych *Strategii Turystyki* oraz wsparcia sektora MSP w realizacji procesów inwestycyjnych. Jedną z instytucji, która winna powstać na skutek wdrażania *Strategii* winna być Lokalna Organizacja Turystyczna, która w ramach swoich podstawowych działań winna przejąć na siebie ciężar promocji celów i kierunków działania zawartych w tym dokumencie w szeroko rozumianym środowisku turystycznym.

Dla realizacji działań inwestycyjnych związanych z upowszechnieniem i pełną informacją na temat zaprojektowanych celów, kierunków działania oraz przedsięwzięć inwestycyjnych winny być użyte wszelkie dostępne w subregionie media i instytucje informacji publicznych m.in.:

- strony internetowe, samorządów terytorialnych wchodzących w skład subregionu Góry Wałbrzyskie;
- miejskie i osiedlowe redakcje telewizji kablowych;
- oddział regionalnej TVP we Wrocławiu;
- lokalne regionalne stacje radiowe;
- prasa regionalna i lokalna.

Promocja Produktu Turystycznego „Sudety Wałbrzyskie”.

Strategia Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” kreuje Produkt Turystyczny „Sudety Wałbrzyskie” w jego czterech wariantach:

- Sudety Wałbrzyskie - Centrum turystyki aktywnej;
- Sudety Wałbrzyskie - po zdrowie i urodę;
- Sudety Wałbrzyskie – regionalny ośrodek sportów zimowych;
- Sudety Wałbrzyskie – centrum turystyki konferencyjnej.

Podstawą promocji i informacji turystycznej obejmującej Subregion Góry Wałbrzyskie winny stać się działania na rzecz promocji produktu turystycznego skierowanego do grupy potencjalnych i zidentyfikowanych klientów poszczególnych wariantów Produktu Turystycznego „Sudety Wałbrzyskie”. Promocja winna być ukierunkowana przede wszystkim w stronę obecnie zidentyfikowanej największej grupy beneficjentów oferty turystycznej Góry Wałbrzyskie tj. mieszkańców Dolnego Śląska. Z wyników badań przeprowadzonych w ramach prac nad *Strategią* wynika jednoznacznie, że to właśnie ta grupa turystów jest największym odbiorcą oferowanych usług turystycznych w całym obszarze subregionu. W tej grupie turystów największym powodzeniem cieszy się oferta turystyczna określona ramami Produktu Turystycznego „Sudety Wałbrzyskie - centrum turystyki aktywnej” oraz „Sudety Wałbrzyskie - regionalny ośrodek sportów zimowych”.

Instrumentami promocji winny stać się w tym przypadku m.in.:

- lokalne i regionalne stacje radiowe;
- regionalna TVP i lokalne sieci telewizji kablowych;
- lokalna i regionalna prasa codzienna;
- centra informacji turystycznej zlokalizowane na obszarze całego Dolnego Śląska;
- strony internetowe poszczególnych samorządów lokalnych Subregionu „Góry Wałbrzyskie”;
- strona internetowa Lokalnej Organizacji Turystycznej (po jej powołaniu).

Działania promocyjne winny skupić się na przypominaniu o istniejących usługach turystycznych w ramach Produktu Turystycznego „Sudety Wałbrzyskie - centrum turystyki aktywnej” tj. na temat trasach rowerowych, pieszych, narciarskich, biegowych, na temat szlaków do jazdy konnej. Informacje te winny być podawane w zestawieniu z oceną stanu technicznego tych obiektów turystycznych i ich dostępności. Ponadto winno promować się nowe oferty turystyczne tworzone

w ramach tego wariantu produktu turystycznego takie jak nowo wyznaczone trasy do Nordic Walking, nowe wypożyczalnie sprzętu sportowego i rekreacyjnego oraz powstające miejsca startowe i lądowiska dla para i motolotni.

Ta sama grupa turystów z Dolnego Śląska – będąca największą grupą beneficjentów usług turystycznych w Subregionie Sudety Wałbrzyskie winna być objęta szczególną promocją innego wariantu tego produktu pn. „Sudety Wałbrzyskie- regionalny ośrodek sportów zimowych”. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że infrastruktura sportów zimowych w tym subregionie cieszy się największym powodzeniem wśród turystów z Dolnego Śląska w ramach tzw. *turystyki weekendowej*. W tym zakresie narzędziami promocji winny stać się:

- lokalne i regionalne stacje radiowe;
- regionalna TVP i lokalne sieci telewizji kablowych;
- lokalna i regionalna prasa codzienna;
- centra informacji turystycznej zlokalizowane na obszarze całego Dolnego Śląska;
- strony internetowe poszczególnych samorządów lokalnych Subregionu „Góry Wałbrzyskie”.

Szczególnie uzasadniona w tym zakresie jest promocja dostępności tras zjazdowych i wyciągów narciarskich, miejsc noclegowych oraz wypożyczalni sprzętu, które winny być połączone z informacją o pogodzie i aktualnych warunkach technicznych dla uprawiania sportów zimowych. Ponadto używając wyżej wymienionych narzędzi dla promocji i informacji winno się z dużym wyprzedzeniem informować o nowych otwartych obiektach infrastruktury sportów zimowych.

Przeprowadzone badania ankietowe wykazały ponad wszelką wątpliwość, że działania promocyjne winny przybrać zupełnie inną formę w stosunku do beneficjentów usług turystycznych spoza województwa dolnośląskiego. Blisko 25% klientów odwiedzających subregion pochodzi z województw: zachodniopomorskiego, opolskiego, małopolskiego, śląskiego i wielkopolskiego. W zainteresowaniach tej grupy klientów największym powodzeniem cieszy się wariant produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie - po zdrowie i urodę”, a najwięcej potencjalnych klientów tego obszaru mieszkających poza Dolnym Śląskiem jest zainteresowanych projektowanym wariantem produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie - centrum turystyki konferencyjnej”.

Narzędziami promocji turystycznej dla tej grupy beneficjentów winny stać się:

- regionalne oddziały TVP województw: zachodniopomorskiego, opolskiego, małopolskiego, śląskiego, wielkopolskiego;
- rozgłośnie radiowe obejmujące wyżej wymienione województwa;
- prasa regionalna i dodatki regionalne do prasy ogólnopolskiej wychodzące w wyżej wymienionych regionach;
- billboardy w stolicach wyżej wymienionych regionów.

Istotnym elementem promocji i informacji dla tej grupy odbiorców oferty turystycznej Subregionu Góry Wałbrzyskie winny stać się działania polegające na zmianie wizerunku Sudetów Wałbrzyskich poprzez różne formy wizualizacji cennych walorów i zasobów przyrodniczych z podkreśleniem walorów uzdrowiskowych tego obszaru. Zmiana wizerunku subregionu „Góry Wałbrzyskie” poprzez promocję produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie – po zdrowie i urodę” winna opierać się na prostych, łatwych do zapamiętania formach wizualizacji przyjętego logotypu „Sudety Wałbrzyskie” połączonego z hasłami reklamowymi uwiarygodniającymi uzdrowiskowo - rekreacyjny i wypoczynkowy charakter oferty turystycznej w ramach tego wariantu produktu turystycznego.

Promocja Produktu turystycznego pn. „Sudety Wałbrzyskie - centrum turystyki konferencyjnej” jako produktu o charakterze prorozwojowym powinna szczególnie akcentować istniejące i nowopowstające obiekty hotelowe i pensjonaty o wysokim standardzie w połączeniu z ofertą turystyczną oferowaną w ramach turystyki aktywnej.

Narzędziami dla promocji tego wariantu produktu turystycznego winny być:

- dzienniki ogólnopolskie oraz tygodniki branży biznesowej;
- biura podróży oraz centra informacji turystycznej;
- strony internetowe lokalnych samorządów Subregionu Góry Wałbrzyskie;
- strony internetowe biur podróży zajmujących się organizacją konferencji i spotkań integracyjnych.

Przedmiotem szczególnej promocji w tym zakresie winny się stać miejsca predestynowane dla organizacji dużych i średnich konferencji z dobrym zapleczem noclegowym i dobrym położeniem zwłaszcza w otoczeniu produktu turystycznego „po zdrowie i urodę” oraz „centrum turystyki aktywnej”. Promocja winna skupić się na kierunkowym dystrybuowaniu przygotowanych na wysokim poziomie informatorów, publikatorów i ich odpowiedników zamieszczonych na stronach internetowych gmin i biur podróży.

MECHANIZMY PARTNERSTWA I WSPÓŁPRACY MIĘDZYSEKTOROWEJ

Istniejący system zarządzania turystyką w subregionie „Góry Wałbrzyskie” oparty jest na różnych szczeblach administracji publicznej ale coraz częściej w niektórych obszarach turystyki ster przejmuje sektor prywatny.

Dla realizacji strategii rozwoju turystyki subregionu należałoby wzmocnić struktury Wydziałów / Referatów Promocji lub Wydziałów/Referatów Rozwoju i Integracji Europejskiej tworzących dla nich jednocześnie płaszczyznę wspólnego działania np. powołując pełnomocnika prezydenta/burmistrza/wójta ds. rozwoju turystyki. Pozwoliłoby to na sprawną organizację relacji Turystyki i gospodarczych między trzema sektorami odpowiedzialnymi za wdrażanie Strategii Turystyki. W obecnej chwili sektor publiczny, prywatny i pozarządowy nie mają płaszczyzny do wspólnego działania na szeroko rozumianym polu działań turystycznych.

Strategia Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” nie obecnie prawnie usankcjonowanej jednostki zarządzającej, która byłaby w stanie skutecznie wdrażać zapisy tego dokumentu w skali całego obszaru „Góry Wałbrzyskie”, a nie tylko na poziomie poszczególnych gmin.

Jedynym sprawdzonym sposobem zarządzania turystyką w oparciu o przyjętą Strategię na obszarze większym niż jedna gmina jest powołanie Lokalnej Organizacji Turystycznej „Sudety Wałbrzyskie”, która na rynku turystycznym subregionu wraz z pełnomocnikami ds. rozwoju turystyki w poszczególnych samorządach mogłaby się stać w późniejszym czasie koordynatorem tworzenia mechanizmów funkcjonowania Sudeckiego Klastera Turystycznego z poszerzaniem tego klastera o kolejne obszary turystyczne po stronie czeskiej. Sudecki Klaster Turystyczny stałby się obszarem tworzenia m.in. partnerstw publiczno – prywatnych.

Ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku o partnerstwie publiczno – prywatnym otwiera zupełnie nowe możliwości finansowania przedsięwzięć o charakterze publicznym. Wspólne przedsięwzięcia sektora publicznego i prywatnego dotyczyć mogą inwestycji infrastrukturalnych, ale również działań o charakterze społecznym i kulturalnym. Daje to duże możliwości rozwoju turystyki na terenie gminy.

Czynnik prywatny w PPP daje gwarancję podwyższenia stopnia efektywności ekonomicznej przedsięwzięcia. Natomiast czynnik publiczny poza ewentualnym udziałem finansowym tworzy swoistego rodzaju parasol ochronny nad wspólnie realizowaną inwestycją. Zarówno partner publiczny, jak i prywatny musi dokonać analizy ryzyka i korzyści wynikających z partnerstwa. Zarówno jednej, jak i drugiej stronie musi się to opłacać. Brak równowagi w opłacalności realizowanego projektu po którejkolwiek ze stron może doprowadzić do niezrealizowania umowy PPP.

Unia Europejska bardzo mocno wspiera projekty realizowane w ramach umów partnerstwa publiczno – prywatnego. Dowodem na to są wytyczne programowe Funduszy Strukturalnych i Funduszu Spójności na lata 2007 – 2013, o których mowa w rozdziale „Zewnętrzne źródła finansowania”

Ponadto Lokalna Organizacja Turystyczna jest doskonałą płaszczyzną współpracy dla partnerów publiczno – społecznych tworzonych głównie przez sektor publiczny i organizacje pozarządowe dla realizacji głównych celów Strategii Turystyki w tym przede wszystkim poprawy organizacji ruchu turystycznego, monitoringu jego przepływu, ale również organizacji cyklicznych i jednorazowych imprez turystycznych.

Reasumując, mechanizmy współpracy międzysektorowej opartej o sektor publiczny, prywatny i społeczny winien mieć wymiar zorganizowanej instytucji prawnej, która na terenie subregionu „Góry Wałbrzyskie” byłaby odpowiedzialna za wdrażanie i monitorowanie Strategii Turystyki i prowadziłaby zintegrowany system promocji uzgodnionego produktu turystycznego.

4. ZAŁOŻENIA DO STUDIUM WYKONALNOŚCI

ZEWNĘTRZNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

I Możliwość wsparcia turystyki z Norweskiego Mechanizmu Finansowego (NMF) i Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego (MFEOG)

OBSZARY WSPARCIA

Środki finansowe w ramach Mechanizmu Finansowego EOG dostępne są na realizację projektów w następujących sześciu obszarach priorytetowych:

1. Ochrona środowiska, w tym środowiska ludzkiego, poprzez m.in. redukcję zanieczyszczeń i promowanie odnawialnych źródeł energii.
2. Promowanie zrównoważonego rozwoju poprzez lepsze wykorzystanie i zarządzanie zasobami.
3. Ochrona kulturowego dziedzictwa europejskiego, w tym transport publiczny i odnowa miast.
4. Rozwój zasobów ludzkich poprzez m.in. promowanie wykształcenia i szkoleń, wzmacnianie w samorządzie i jego instytucjach potencjału z zakresu administracji lub służby publicznej, a także wzmacnianie wspierających go procesów demokratycznych.
5. Opieka zdrowotna i opieka nad dzieckiem.
6. Badania naukowe.

TYPY PROJEKTÓW

Środki finansowe dostępne w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego mogą być przeznaczone na realizację zadań w postaci:

- pojedynczych projektów (zakończono nabór w ramach grantu 204 -2009)
- grup projektów (programów),
- specyficznych form pomocy - grantów blokowych oraz funduszu kapitału początkowego (ang. seed money).

O dofinansowanie pojedynczych projektów oraz grup projektów (programów) można ubiegać się w ramach poszczególnych obszarów priorytetowych. Pozostałe typy projektów (granty blokowe i fundusz kapitału początkowego) są traktowane horyzontalnie tj. obejmują swym zakresem wszystkie obszary priorytetowe Mechanizmów Finansowych.

DOSTĘPNE ŚRODKI WSPARCIA FINANSOWEGO NA DZIAŁANIA TURYSTYCZNE I OKOŁOTURYSTYCZNE

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, występujące jako Operator Funduszu Wymiany Kulturalnej w ramach Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego, ogłasza nabór wniosków w ramach drugiej edycji konkursu projektów dla Funduszu Wymiany Kulturalnej.

Kwota alokacji dla naboru wynosi **1 600 000 euro = 6 608 640 PLN** (liczone wg kursu 1 euro = 4,1304 PLN).

Zakres tematyczny składanych wniosków powinien mieścić się w podanych niżej obszarach:

- muzyka i sztuki sceniczne,
- dziedzictwo kulturowe,
- sztuki plastyczne i wizualne,
- literatura i archiwa.

Wnioski mogą składać:

- a. jednostki samorządu terytorialnego i ich związki,
- b. publiczne instytucje kultury,
- c. publiczne szkoły i uczelnie artystyczne,
- d. archiwa państwowe,
- e. organizacje pozarządowe ze sfery kultury,
- f. artyści, twórcy, animatorzy ze sfery kultury, kierowani przez jeden z podmiotów wymienionych w pkt. a-d.

Wymagane jest posiadanie co najmniej jednego Partnera pochodzącego z Państw - Darczyńców, czyli Norwegii, Liechtensteinu, Islandii, potwierdzone listem intencyjnym (lub umową partnerską), który stanowi jeden z załączników do wniosku aplikacyjnego.

Dofinansowanie:

- **minimalna wartość grantu - równowartość 10 000 euro - 41 304 PLN** (liczone wg kursu 1 euro = 4,1304 PLN),
- **maksymalna wartość grantu - równowartość 250 000 euro – 1 032 600 PLN** (liczone wg kursu 1 euro = 4,1304 PLN).

Poziom dofinansowania – do 90 proc. kosztów kwalifikowanych projektu. Wymagany wkład własny – co najmniej 10 proc. kosztów kwalifikowanych projektu. Projekty nie mogą trwać dłużej niż 24 miesiące.

II Fundusze strukturalne UE na lata 2007 – 2013

Wszystkie działania z zakresu turystyki w kontekście Narodowego Planu Rozwoju (bez względu na rodzaj programu operacyjnego) mają na celu zwiększenie udziału tego sektora w tworzeniu dochodu narodowego i zatrudnieniu, zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym. Powinny się one także przyczyniać do wzrostu atrakcyjności turystycznej i gospodarczej regionów.

TURYSTYKA W REGIONALNYM PROGRAMIE OPERACYJNYM WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO NA LATA 2007 2013

Priorytet 6: Wykorzystanie i promocja potencjału turystycznego i kulturowego Dolnego Śląska („Turystyka i Kultura”).

Głównym celem priorytetu jest wzrost konkurencyjności dolnośląskiej oferty turystycznej oraz wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa przeszłości dla podniesienia atrakcyjności regionu na rynku krajowym i międzynarodowym. Realizacja priorytetu przyczyni się do wzrostu znaczenia turystyki i kultury jako czynnika stymulującego rozwój gospodarczy i społeczny województwa.

Działanie 6.1 - Turystyka uzdrowiskowa

Sektor usług związanych z turystyką uzdrowiskową w najbliższej przyszłości będzie odgrywał istotną rolę, między innymi ze względu na postępujące starzenie się społeczeństwa oraz modę na zdrowy styl życia. Bogate zasoby surowców leczniczych oraz wyjątkowy mikroklimat regionu sprzyjają rozwojowi turystyki uzdrowiskowej. Szczególnym przedmiotem zainteresowania są górskie i podgórskie miejscowości turystyczne z XIX-wiecznymi tradycjami uzdrowiskowymi i charakterystyczną stylową zabudową sanatoryjno-pensjonatową oraz obfitymi źródłami leczniczych wód mineralnych (szczawy, radonowe, siarczkowe i termalne). Na terenie Dolnego Śląska funkcjonuje największa liczba uzdrowisk w Polsce (11 uzdrowisk statutowych spośród 43 w kraju). Jednak pomimo wielu atutów niepokojącym zjawiskiem jest zmniejszanie się liczby przyjeżdżających do dolnośląskich uzdrowisk kuracjuszy. Jest to powodowane między innymi złym stanem infrastruktury miejscowości uzdrowiskowych i rozproszeniem działań promocyjnych wpływającym na ich niską skuteczność. Dlatego też w zakresie produktu uzdrowiskowego **preferowane będą przedsięwzięcia zmierzające do wzrostu poziomu konkurencyjności miejscowości uzdrowiskowych względem innych uzdrowisk w kraju i za granicą.**

W tym kontekście wspierane będą projekty dotyczące między innymi:

- **odbudowy i renowacji architektury zdrojowej, w tym m.in. pijalni wód oraz rewitalizacji parków,**
- **promowania dolnośląskiego produktu uzdrowiskowego w kraju i za granicą poprzez przygotowanie materiałów promocyjnych i ich rozpowszechnianie z wykorzystaniem skutecznych kanałów dystrybucji i narzędzi marketingowych.**

Działanie 6.2 - Turystyka aktywna

Bogactwo i różnorodność walorów naturalnych Dolnego Śląska stwarza atrakcyjne warunki do rozwoju różnych form turystyki aktywnej. Jednakże w dalszym ciągu w tym zakresie obserwuje się niedostosowanie infrastruktury do standardów europejskich (np. wyciągi narciarskie, stacje wodne, ścieżki rowerowe). Szczególnie zauważalne jest to na tle konkurencji ośrodków rekreacyjnych zlokalizowanych w Republice Czeskiej i w Saksonii. Dlatego **w ramach priorytetu realizowane będą kompleksowe przedsięwzięcia dotyczące opracowywania i wdrażania koncepcji z zakresu rozwoju infrastruktury (w tym modernizacji i budowy obiektów rekreacyjnych i sportowych) niezbędnej do uprawiania aktywnych form turystyki, między innymi: narciarskiej, górskiej, rowerowej, pieszej i wodnej. W niniejszym obszarze będą także wspierane przedsięwzięcia promujące infrastrukturę związaną z uprawianiem turystyki aktywnej.**

Działanie 6.3 - Turystyka biznesowa

Ze względu na walory turystyczne regionu oraz atrakcyjne położenie geograficzne, a także intensywną współpracę międzyregionalną i międzynarodową Dolny Śląsk posiada szczególne uwarunkowania do rozwoju turystyki biznesowej. Skuteczne wykorzystanie tego potencjału wymaga wsparcia odpowiedniej infrastruktury, która pozwoli na organizację w regionie imprez wysokiej rangi. Z tego względu w ramach priorytetu **wspierane będzie:**

- **tworzenie nowych oraz rozwój istniejących centrów wystawienniczych i kongresowych zdolnych obsłużyć imprezy o charakterze co najmniej regionalnym,**
- **promocja i marketing regionu jako atrakcyjnego miejsca dla organizacji kongresów, konferencji, wystaw gospodarczych oraz innych imprez biznesowych.**

Działanie 6.4 - Turystyka kulturowa

Bogate walory historyczne i różnorodność kulturowa Dolnego Śląska oraz imprezy o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym przyczyniają się do rozwoju turystyki kulturowej. W tym zakresie za czynniki obniżające atrakcyjność regionu należy uznać zły stan techniczny wielu obiektów zabytkowych. W związku z powyższym w ramach priorytetu wspierane będą projekty, mające na celu poprawę stanu nieruchomości i ruchomych obiektów wpisanych do rejestru zabytków dotyczące: konserwacji, restauracji, renowacji, jak również adaptacji i zastosowania środków ochrony (technicznej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej).

W produkcji „turystyka kulturowa” preferowane będą projekty:

- **będące impulsem do podejmowania kolejnych przedsięwzięć (np. związanych z adaptacją i wykorzystaniem zabytków do pełnienia nowych funkcji mających pozytywny wpływ na rozwój gospodarczy regionu), które przyczynią się do tworzenia nowych miejsc pracy,**
- **przewidziane do realizacji na szlakach turystycznych o znaczeniu regionalnym,**
- **umożliwiające jak najszersze udostępnienie obiektów dziedzictwa kulturowego.**

Rozwój produktu „turystyka kulturowa” wymaga ponadto wzmocnienia innych elementów infrastruktury turystycznej, takich jak informacja turystyczna. Dlatego też w ramach priorytetu preferowane będą projekty związane z miejscowościami, obiektami i imprezami o znaczeniu regionalnym, zlokalizowanymi w otoczeniu szlaków, takich jak np.: szlak zabytków Światowego Dziedzictwa UNESCO, szlak cysterski, szlak zamków piastowskich, szlak rzeki Odry.

Istotnym elementem inwestycji w obszarze kultury na Dolnym Śląsku jest także rozwój infrastruktury jednostek kultury o znaczeniu ponadlokalnym lub co najmniej regionalnym.

Realizacji tego celu służyć będą przedsięwzięcia:

- **przyczyniające się do poprawy stanu obiektów zajmowanych przez instytucje kultury,**
- **polegające na doposażeniu w sprzęt niezbędny do prawidłowego funkcjonowania instytucji kultury.**

Realizowane inwestycje powinny prowadzić do poszerzenia oferty artystycznej danej jednostki. Preferowane będą projekty mające pozytywny wpływ na podwyższenie atrakcyjności turystycznej regionu. W ramach produktu „turystyka kulturowa” na projekty realizowane przez instytucje kultury, które nie mają bezpośredniego wpływu na rozwój gospodarczy Dolnego Śląska zostanie przeznaczonych maksymalnie 15% alokacji środków EFRR na priorytet.

W ramach produktu „turystyka kulturowa” możliwa będzie realizacja przedsięwzięć promocyjnych i kampanii informacyjnych propagujących dolnośląskie dziedzictwo kulturowe oraz imprezy, wydarzenia kulturalne i artystyczne o znaczeniu co najmniej regionalnym.

Działanie 6.5 - Działania wspierające infrastrukturę turystyczną i kulturową.

W celu wzmocnienia infrastruktury turystycznej i kulturowej w ramach priorytetu **wsparcie zostanie także skierowane na rozwój turystycznej publicznej bazy noclegowej.** Rozwojowi wszystkich opisanych regionalnych produktów turystycznych towarzyszyć będzie **realizacja projektów z zakresu szeroko rozumianej informacji i promocji turystycznej i kulturowej, w tym działań z wykorzystaniem technologii informacyjno – komunikacyjnych. Uzupełnieniem działań w zakresie rozwoju regionalnej infrastruktury turystycznej i kulturowej będzie realizacja projektów mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa turystom.** Wsparcie zostanie skierowane na zakup sprzętu i modernizację bazy infrastrukturalnej służb i organizacji ratowniczych, działających w tym zakresie na obszarach turystycznych (m.in. Straż Miejska, Straż Pożarna, Policja, Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratownicze, Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratownicze). Będzie to możliwe wyłącznie w przypadku projektów ściśle powiązanych z zapewnieniem bezpieczeństwa turystom. W ramach projektów realizowanych w niniejszym priorytecie możliwe będzie również wsparcie dla działań z zakresu termomodernizacji oraz wykorzystania energii słonecznej. Przedsięwzięcia realizowane w ramach priorytetu „Turystyka i „Kultura” powinny także w jak najszerszym aspekcie uwzględniać poprawę dostępu osób niepełnosprawnych do infrastruktury turystycznej oraz do obiektów dziedzictwa kulturowego i instytucji kultury.

Typ beneficjentów

jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia;

- PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne;
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych;
- organizacje pozarządowe w tym regionalne i lokalne organizacje turystyczne;
- spółki prawa handlowego nie działające w celu osiągnięcia zysku, bądź przeznaczające zysk wyłącznie na cele statutowe, w których udział większościowy - ponad 50% akcji, udziałów i itp. posiadają jednostki samorządu terytorialnego.

Maksymalny udział środków UE - Projekty nie objęte pomocą publiczną – max 70%.

TURYSTYKA W PROGRAMIE ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH NA LATA 2007 2013

Oś 3 Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej obejmuje następujące działania:

- Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej
- Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw
- Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej
- Odnowa i rozwój wsi

Oś 3 Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej

RÓŻNICOWANIE W KIERUNKU DZIAŁALNOŚCI NIEROLNICZEJ

Cel działania

Różnicowanie działalności rolniczej w kierunku podejmowania lub rozwijania przez rolników, domowników i małżonków rolników, działalności nierolniczej lub związanej z rolnictwem, co wpłynie na tworzenie pozarolniczych źródeł dochodów, promocję zatrudnienia poza rolnictwem na obszarach wiejskich.

Zakres pomocy

Pomocy udziela się z tytułu podjęcia lub rozwoju działalności w zakresie:

- usług dla gospodarstw rolnych lub leśnictwa;
- usług dla ludności;
- sprzedaży hurtowej i detalicznej;
- rzemiosła lub rękodzielnictwa;
- robót i usług budowlanych oraz instalacyjnych;

- **usług turystycznych oraz związanych ze sportem, rekreacją i wypoczynkiem;**
- usług transportowych;
- usług komunalnych;
- przetwórstwa produktów rolnych lub jadalnych produktów leśnych;
- magazynowania lub przechowywania towarów;
- wytwarzania produktów energetycznych z biomasy;
- rachunkowości, doradztwa lub usług informatycznych.

Beneficjent

Osoba fizyczna, członek gospodarstwa domowego w gospodarstwie rolnym, która jest ubezpieczona na podstawie ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, jako rolnik, który uzyskał w drodze decyzji dopłaty bezpośrednie lub domownik lub małżonek rolnika.

Forma i wysokość pomocy

Pomoc ma formę zwrotu części kosztów kwalifikowanych operacji. Maksymalna wysokość pomocy udzielonej jednemu beneficjentowi w gospodarstwie rolnym, w okresie realizacji Programu, nie może przekroczyć 100 tys. zł.

TWORZENIE I ROZWÓJ MIKROPRZEDSIĘBIORSTW

Cel działania

Wzrost konkurencyjności gospodarczej obszarów wiejskich, rozwój przedsiębiorczości i rynku pracy, a w konsekwencji - wzrost zatrudnienia na obszarach wiejskich.

Zakres pomocy

Pomocy udziela się podmiotom z tytułu inwestycji związanych z tworzeniem lub rozwojem mikroprzedsiębiorstw działających w zakresie:

- usług dla gospodarstw rolnych lub leśnictwa;
- usług dla ludności;
- sprzedaży hurtowej i detalicznej;
- rzemiosła lub rękodzielnictwa;
- robót i usług budowlanych oraz instalacyjnych;
- **usług turystycznych oraz związanych ze sportem, rekreacją i wypoczynkiem;**
- usług transportowych;
- usług komunalnych;
- przetwórstwa produktów rolnych lub jadalnych produktów leśnych;
- magazynowania lub przechowywania towarów;
- wytwarzania materiałów energetycznych z biomasy;
- rachunkowości, doradztwa lub usług informatycznych.

Beneficjent

Osoba fizyczna lub osoba prawna, lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, które prowadzą działalność jako mikroprzedsiębiorstwo zatrudniające poniżej 10 osób, i mające obrót nieprzekraczający równowartości w zł 2 mln euro.

Forma i wysokość pomocy

Pomoc ma formę zwrotu części kosztów kwalifikowanych operacji.

Wysokość pomocy przyznanej na realizację operacji nie może przekroczyć:

- 100 tys. zł – jeśli biznesplan przewiduje utworzenie od 1 do 2 miejsc pracy (w przeliczeniu na pełne etaty średnioroczne), co uzasadnione jest zakresem rzeczowym operacji;
- 200 tys. zł - jeśli biznesplan przewiduje utworzenie powyżej 2 i mniej niż 5 miejsc pracy (w przeliczeniu na pełne etaty średnioroczne), co uzasadnione jest zakresem rzeczowym operacji;
- 300 tys. zł – jeśli biznesplan przewiduje utworzenie co najmniej 5 miejsc pracy (w przeliczeniu na pełne etaty średnioroczne), co uzasadnione jest zakresem rzeczowym operacji.

ODNOWA I ROZWÓJ WSI

Zakres pomocy

Pomocy finansowej udziela się podmiotom z tytułu inwestycji w zakresie:

Budowy, przebudowy, remontu lub wyposażenia obiektów:

- pełniących funkcje publiczne, społeczno-kulturalne, rekreacyjne i sportowe,
- służących promocji obszarów wiejskich, w tym propagowaniu i zachowaniu dziedzictwa historycznego, tradycji, sztuki oraz kultury,

Kształtowania obszaru przestrzeni publicznej.

Budowy remontu lub przebudowy infrastruktury związanej z rozwojem funkcji turystycznych, sportowych lub społeczno-kulturalnych:

Zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie, w tym budynków będących zabytkami, z przeznaczeniem na cele publiczne;

Odnawiania, eksponowania lub konserwacji lokalnych pomników historycznych, budynków będących zabytkami lub miejsc pamięci;

Kultywowania tradycji społeczności lokalnej oraz tradycyjnych zawodów.

Beneficjent

Osoba prawna: gmina, instytucja kultury, dla której organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego, kościół lub inny związek wyznaniowy, organizacja pozarządowa mająca status organizacji pożytku publicznego (w rozumieniu ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie).

Forma i wysokość pomocy

Pomoc ma formę zwrotu części kosztów kwalifikowanych projektu. Maksymalna wysokość pomocy na realizację projektów w jednej miejscowości wynosi 500 tys. zł. w okresie realizacji Programu.

Wielkość pomocy przyznanej na realizację jednego projektu nie może być niższa niż 25 tys. zł.

III Możliwości dofinansowania zadań z zakresu turystyki w latach 2007 – 2013 – Strategia Rozwoju Turystyki w Polsce na lata 2007-2013

Perspektywa finansowa UE według Projektu Komisji Europejskiej na lata 2007 – 2013 zakłada redukcję dotychczasowych celów do trzech głównych celów:

1. Konwergencja – najbiedniejsze regiony (Polska objęta jest w całości tym celem).
2. Konkurencyjność i zatrudnienie w regionach.
3. Europejska współpraca terytorialna.

Całkowity budżet na te trzy cele wynosi 336,1 mld EUR.

Pierwszy cel (konwergencja) realizowany będzie przez Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) – kontynuacja z lat 2004 – 2006 oraz przez Europejski Fundusz Społeczny (EFS) i Fundusz Spójności (FS).

Dwa pierwsze fundusze będą finansowały Regionalne Programy Operacyjne.

Drugi cel finansowany będzie przez EFRR, FS, a trzeci tylko przez EFRR.

Istotnym jest fakt, że np. program URBAN (rewitalizacja obszarów miejskich) wszedł do Europejskiego Funduszu Społecznego stanowiącego składnik Funduszy Strukturalnych.

Według Strategii Rozwoju Turystyki w Polsce schemat finansowania tego obszaru na lata 2007 – 2013 przedstawiają poniższe tabele ⁷⁴.

⁷⁴ źródło: „Projekt Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007 – 2013”, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Dokument Rządowy przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 21 czerwca 2005 roku, Warszawa, czerwiec 2005 r.

Tabela 52 Schemat finansowania obszaru turystyki w latach 2007 – 2013 wg Strategii Rozwoju Turystyki w Polsce

CEL OPERACYJNY	DZIAŁANIA	PODMIOT ODPOWIEDZIALNY	PODMIOT WSPÓŁPRACUJĄCY	OKRES REALIZACJI	ŹRÓDŁO FINANSOWANIA
Obszar priorytetowy I – ROZWÓJ PRODUKTÓW TURYSTYCZNYCH					
Cel pośredni: Budowa oraz rozwój konkurencyjnej oferty turystycznej					
1. Kreowanie i wdrażanie produktów turystycznych	1. Zapewnienie podstaw w zakresie wiedzy i informacji dla powstawania konkurencyjnych produktów turystycznych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Główny Urząd Statystyczny, jednostki samorządu terytorialnego, regionalne i lokalne organizacje turystyczne	2007-2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; Środki krajowe: BP - AR, AST ⁷⁵
	2. Aktywizacja procesów powstawania produktów lokalnych i regionalnych	Jednostki samorządu terytorialnego, regionalne i lokalne organizacje turystyczne	organizacje pozarządowe	2007-2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO
	3. Budowa i rozwój zintegrowanych markowych produktów turystycznych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	jednostki samorządu terytorialnego, regionalne i lokalne organizacje turystyczne	2007-2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: RPO; Środki krajowe: BP - AR, SP
2. Rozwój infrastruktury turystycznej	1. Rozwój infrastruktury atrakcji turystycznych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące; Ministrowie właściwi ds. oświaty i wychowania, kultury; jednostki samorządu terytorialnego	sektor prywatny; organizacje pozarządowe; Minister właściwy ds. środowiska	2007-2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; Środki krajowe: BP - AR, SP
	2. Rozbudowa infrastruktury specjalistycznej w obszarze produktów.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące; jednostki samorządu terytorialnego	Sektor prywatny	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym; RPO; środki krajowe: BP- AST
	3. Rozwój infrastruktury noclegowej oraz gastronomicznej.	Jednostki samorządu terytorialnego	Sektor prywatny	2007 – 2010	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO; RPO; środki krajowe: BP – AST
	4. Wsparcie rozwoju infrastruktury uzupełniającej istotnej dla konkurencyjności oferty produktów turystycznych oraz sprzyjającej wydłużeniu sezonu turystycznego.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące; Ministrowie właściwi ds.: wewnętrznych, oświaty i wychowania, kultury; Jednostki Samorządu Terytorialnego	Ministrowie właściwi ds. transportu, środowiska; sektor prywatny	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; środki krajowe: BP - AST

⁷⁵ Zastosowane skróty (wyjaśnienie również na końcu tabeli): HiSPO – Horyzontalne i sektorowe programy operacyjne; RPO – regionalne programy operacyjne; PŚW – publiczne środki wspólnotowe; BP – budżet państwa; AR – administracja rządowa; AST – administracja samorządu terytorialnego; SP – środki prywatne.

CEL OPERACYJNY	DZIAŁANIA	PODMIOT ODPOWIEDZIALNY	PODMIOT WSPÓŁPRACUJĄCY	OKRES REALIZACJI	ŹRÓDŁO FINANSOWANIA
	5. Wsparcie rozwoju infrastruktury proekologicznej.	Jednostki samorządu terytorialnego	Minister właściwy ds. środowiska, sektor prywatny	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO, środki krajowe: BP - AST
	6. Stworzenie systemu zachęt inwestycyjnych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące; jednostki samorządu terytorialnego	Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	2007 – 2010	Środki krajowe: BP – AR, AST
3. Podnoszenie poziomu jakości produktów turystycznych	1. Opracowanie mechanizmów oraz narzędzi wpływających na podnoszenie i zapewnienie jakości elementów produktu turystycznego.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Minister właściwy ds. środowiska; organizacje pozarządowe; jednostki naukowo – badawcze	2008 – 2010	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym; HiSPO; środki krajowe: BP – AR; inne
	2. Stworzenie systemu monitorowania i dostosowania oferty turystycznej do potrzeb rynku.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Regionalne i lokalne organizacje turystyczne	2008 – 2010	Środki krajowe: BP – AR; AST, inne
	3. Wspieranie budowy konkurencyjnych marek turystycznych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – AR; AST
	4. Zapewnienie szerokiego dostępu do profesjonalnych usług doradczych, badawczych oraz szkoleniowych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, jednostki samorządu terytorialnego	2007 – 2009	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym; HiSPO, RPO, środki krajowe, inne
	5. Stymulowanie innowacyjności w obszarze kreacji oraz marketingu produktów turystycznych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Jednostki samorządu terytorialnego; regionalne i lokalne organizacje turystyczne; jednostki naukowo – badawcze	2007 – 2013	Fundusze unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO, środki krajowe

CEL OPERACYJNY	DZIAŁANIA	PODMIOT ODPOWIEDZIALNY	PODMIOT WSPÓŁPRACUJĄCY	OKRES REALIZACJI	ŹRÓDŁO FINANSOWANIA
Obszar priorytetowy II – ROZWÓJ ZASOBÓW LUDZKICH Cel pośredni: Przygotowanie wysoko wykwalifikowanych kadr dla turystyki					
1. Kształtowanie nowych kadr dla obsługi ruchu turystycznego	1. Wdrożenie systemu szkoleń.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące; Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości; jednostki samorządu terytorialnego; sektor prywatny	2007 – 2009	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO; RPO; środki krajowe: BP – SP
	2. Staże zawodowe.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące; Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	Jednostki samorządu terytorialnego, sektor prywatny, jednostki naukowo-badawcze	2007 – 2010	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO; RPO; środki krajowe: BP - SP
	3. Kształcenie kadry wykładowców.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące; polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	Jednostki samorządu terytorialnego, sektor prywatny, jednostki naukowo – badawcze	2007 – 2008	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; środki krajowe: BP - SP
	4. Monitoring efektywności kształcenia.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Ministrowie właściwi ds. oświaty i wychowania, szkolnictwa wyższego; jednostki samorządu terytorialnego, sektor prywatny, jednostki naukowo – badawcze	2007 – 2010	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; środki krajowe: BP - SP
	5. Wspomaganie praktycznej nauki zawodu w programach kształcenia na wszystkich poziomach.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące; Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	Ministrowie właściwi ds. oświaty i wychowania, szkolnictwa wyższego; jednostki samorządu terytorialnego, sektor prywatny	2007 – 2009	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; środki krajowe: BP - SP
2. Kształtowanie turystyki społecznej.	1. Wychowanie dla turystyki.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Ministrowie właściwi ds. oświaty i wychowania, kultury, środowiska; jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – AR, AST
	2. Kształtowanie społecznych kadr ruchu turystycznego.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Ministrowie właściwi ds. oświaty i wychowania, kultury, środowiska, polityki społecznej	2007 – 2013`	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO

CEL OPERACYJNY	DZIAŁANIA	PODMIOT ODPOWIEDZIALNY	PODMIOT WSPÓŁPRACUJĄCY	OKRES REALIZACJI	ŹRÓDŁO FINANSOWANIA
Obszar priorytetowy III – WSPARCIE MARKETINGOWE Cel pośredni: Stworzenie spójnego i skutecznego systemu marketingu w turystyce					
1. Usprawnienie systemu informacji turystycznej.	1. Budowa zintegrowanego systemu informacji turystycznej.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Jednostki samorządu terytorialnego, regionalne i lokalne organizacje turystyczne	2007 – 2010	Środki krajowe: BP – AR, AST
	2. Dostosowanie systemu informacji turystycznej do potrzeb klienta, poprzez wykorzystanie nowoczesnych technologii.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Jednostki samorządu terytorialnego, regionalne i lokalne organizacje turystyczne, sektor prywatny, jednostki naukowo-badawcze	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; środki krajowe: BP – SP, inne
2. Zwiększenie efektywności działań promocyjnych w turystyce	1. Budowa i rozwój zintegrowanego systemu promocji produktów turystycznych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Ministrowie właściwi ds. zagranicznych, kultury, środowiska, rolnictwa i obszarów wiejskich	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – AR, AST, SP
	2. Rozwój instrumentów promocyjnych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Minister właściwy ds. zagranicznych, jednostki samorządu terytorialnego, regionalne i lokalne organizacje turystyczne, sektor prywatny	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO, środki krajowe: BP - SP
	3. Wprowadzenie systemu monitoringu skuteczności działań promocyjnych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Jednostki samorządu terytorialnego	2007 – 2009	Środki krajowe: BP – AR, AST

CEL OPERACYJNY	DZIAŁANIA	PODMIOT ODPOWIEDZIALNY	PODMIOT WSPÓŁPRACUJĄCY	OKRES REALIZACJI	ŹRÓDŁO FINANSOWANIA
Obszar priorytetowy IV – KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI					
Cel pośredni: Tworzenie kompleksowych rozwiązań sprzyjających kształtowaniu przestrzeni turystycznych					
1. Kształtowanie środowiska w kontekście rozwoju przestrzeni turystycznej.	1. Innowacje w dziedzinie infrastruktury na rzecz zrównoważonego rozwoju turystyki.	Polska Agencja Rozwoju Turystyki	Minister właściwy ds. środowiska; jednostki naukowo – badawcze	2007 – 2011	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO; RPO; środki krajowe; inne
	2. Wdrożenie systemu ułatwień i wzorcowych rozwiązań dla rozwoju proekologicznej infrastruktury turystycznej na obszarach chronionych i ich otulinach.	Minister właściwy ds. turystyki i instytucje współpracujące	Minister właściwy ds. środowiska; jednostki samorządu terytorialnego; sektor prywatny	2007 – 2008	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO, środki krajowe: BP – SP
	3. Program wsparcia dla inicjatyw lokalnych i regionalnych zorientowanych na tworzenie projektów o charakterze ponadlokalnym z uwzględnieniem turystyki.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Ministrowie właściwi ds. rolnictwa i obszarów wiejskich, środowiska; jednostki samorządu terytorialnego	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – AR, AST
	4. Tworzenie podstaw prawnych i zasad wyznaczania „obszarów użytku turystycznego”.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	-	2007 – 2013	Środki krajowe: BP - AR
	5. Wykorzystanie terenów i obiektów o potencjalnym znaczeniu dla turystyki.	Ministrowie właściwi ds. rolnictwa i obszarów wiejskich, obrony narodowej, skarbu państwa, zdrowia	Minister właściwy ds. środowiska; jednostki samorządu terytorialnego, sektor prywatny	2007 – 2010	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym, HiSPO, RPO, środki krajowe: BP – SP
2. Zwiększanie dostępności turystycznej regionów przez rozwój transportu	1. Współpraca przy rozbudowie regionalnej i lokalnej infrastruktury ruchu lotniczego uwzględniającej ruch turystyczny.	Jednostki samorządu terytorialnego, sektor prywatny, inne podmioty współpracujące (w tym przedsiębiorstwa państwowe)	Ministrowie właściwi ds. transportu, rozwoju regionalnego	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym; HiSPO, RPO, PŚW, środki krajowe: BP – AR, AST, SP
	2. Uwzględnienie potrzeb regionalnych rynków turystycznych przy rozbudowie infrastruktury transportowej z uwzględnieniem potrzeb regionalnych rynków turystycznych.	Jednostki samorządu terytorialnego, Ministrowie właściwi ds. rozwoju regionalnego, turystyki oraz instytucje współpracujące	Minister właściwy ds. transportu, sektor prywatny, inne podmioty współpracujące (w tym przedsiębiorstwa państwowe)	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; PŚW; środki krajowe: BP – AR; AST, SP

CEL OPERACYJNY	DZIAŁANIA	PODMIOT ODPOWIEDZIALNY	PODMIOT WSPÓŁPRACUJĄCY	OKRES REALIZACJI	ŹRÓDŁO FINANSOWANIA
	3. Wspomaganie rozwoju systemów transportowych zgodnych z zasadami zrównoważonego rozwoju w miejscowościach i obszarach o największym natężeniu ruchu turystycznego.	Jednostki samorządu terytorialnego, Ministrowie właściwi ds. rozwoju regionalnego, turystyki oraz instytucje współpracujące	Minister właściwy ds. środowiska, sektor prywatny	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; środki krajowe: BP – AR, AST, SP
	4. Wsparcie budowy i modernizacji portów pasażerskich żeglugi śródlądowej i morskiej z uwzględnieniem ruchu turystycznego.	Ministrowie właściwi ds. transportu, rozwoju regionalnego, wewnętrznych; jednostki samorządu terytorialnego	Sektor prywatny	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO, środki krajowe: BP – AR, AST, SP
Obszar priorytetowy V – WSPARCIE INSTYTUCJONALNE Cel pośredni: Wspomaganie systemów rozwijających turystykę					
1. Wsparcie instytucji i organizacji działających w obszarze turystyki.	1. Wsparcie współpracy międzynarodowej w zakresie turystyki.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Minister właściwy ds. zagranicznych, jednostki samorządu terytorialnego	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – AR, AST
	2. Wsparcie regionalnych i branżowych organizacji turystycznych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Jednostki samorządu terytorialnego	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – AR, AST, SP
	3. Wsparcie organizacji pozarządowych działających na rzecz turystyki.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Jednostki samorządu terytorialnego	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: RPO; środki krajowe: BP – AR
	4. Turystyka i wypoczynek dzieci i młodzieży.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące; Minister właściwy ds. oświaty i wychowania	Minister właściwy ds. środowiska, polityki społecznej; sektor prywatny	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: RPO; środki krajowe: BP – AR, SP
2. Tworzenie sprzyjających warunków dla zatrudnienia w przedsiębiorstwach turystycznych	1. Budowa regionalnych i lokalnych systemów zatrudnienia w gospodarce turystycznej.	Minister właściwy ds. rynku pracy; Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	Jednostki samorządu terytorialnego	2007 – 2010	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO
	2. Tworzenie „zielonych miejsc pracy” poprzez rozwój ekoturystyki i agroturystyki.	Ministrowie właściwi ds. rolnictwa i obszarów wiejskich, kultury	Minister właściwy ds. środowiska, jednostki samorządu terytorialnego	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; środki krajowe: BP - SP
	3. Wprowadzenie systemów kwalifikacji zawodowych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące		2007 – 2010	Środki krajowe: BP – AR

CEL OPERACYJNY	DZIAŁANIA	PODMIOT ODPOWIEDZIALNY	PODMIOT WSPÓLPRACUJĄCY	OKRES REALIZACJI	ŹRÓDŁO FINANSOWANIA
3. Wsparcie przedsiębiorstw turystycznych.	1. Regionalne i lokalne wdrożenie programu doradztwa dla przedsiębiorstw turystycznych.	Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	Jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe	2007 – 2009	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: RPO; środki krajowe: BP – AR
	2. Poprawa dostępu przedsiębiorstw turystycznych do kapitału.	Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	Jednostki samorządu terytorialnego, sektor prywatny	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – AR, AST, SP
	3. Poprawa warunków funkcjonowania przedsiębiorstw turystycznych.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	2007 – 2010	Środki krajowe: BP - AR
4. Wspieranie innowacyjności w turystyce	1. Wprowadzanie nowych technologii w turystyce.	Sektor prywatny	Jednostki naukowo – badawcze	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO; środki krajowe: BP - SP
	2. Budowa regionalnych systemów bezpieczeństwa.	Jednostki samorządu terytorialnego	Minister właściwy ds. spraw wewnętrznych, obrony narodowej	2010 – 2013	Środki krajowe: BP – AR, AST
5. Rozwój badań w obszarze turystyki	1. Doskonalenie narzędzi monitorowania rynku turystycznego.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Regionalne i lokalne organizacje turystyczne, jednostki naukowo – badawcze	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – AR, AST, inne
	2. Prowadzenie badań statystycznych.	Główny Urząd Statystyczny	-	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – AR, AST
	3. Opracowanie zintegrowanego systemu regionalnych badań gospodarki turystycznej.	Jednostki samorządu terytorialnego	Minister właściwy ds. wewnętrznych; regionalne i lokalne organizacje turystyczne, jednostki naukowo – badawcze	2007 – 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO
	4. Rozwój metod badawczych w skali regionalnej, ogólnopolskiej i międzynarodowej.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Minister właściwy ds. środowiska, kultury; jednostki samorządu terytorialnego	2007 - 2013	Fundusze Unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO, środki krajowe, inne
	5. Badania marketingowe.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Regionalne i lokalne organizacje turystyczne, sektor prywatny, jednostki naukowo – badawcze	2007 – 2013	Fundusze lokalne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO, środki krajowe: BP – SP, inne
	6. Badania rynku pracy.	Jednostki naukowo – badawcze	Sektor prywatny	2007 – 2013	Środki krajowe: BP – SP, inne
	7. Integracja turystyki z potrzebami i wymogami środowiska przyrodniczego.	Minister właściwy ds. turystyki oraz instytucje współpracujące	Minister właściwy ds. środowiska	2007 – 2013	Fundusze unijne z finansowym montażem krajowym: HiSPO, RPO

LEGENDA: HiSPO – Horyzontalne i sektorowe programy operacyjne, BP – budżet państwa, PŚW – publiczne środki wspólnotowe, RPO – Regionalne Programy Operacyjne, AR – administracja rządowa, AST – administracja samorządu terytorialnego, SP – środki prywatne

MONITORING STRATEGII

Ocena strategicznych dokumentów zawierających programy rozwoju winna być dokonywana trzykrotnie: przed rozpoczęciem realizacji (ex-ante), w połowie okresu realizacji (mid-term) oraz po zakończeniu realizacji (ex-post).

Aby umożliwić pośrednie dokonywanie ocen mid-term i ex-post, należy określić powiązania pomiędzy *Strategią Turystyki*, a programami operacyjnymi. Ocena ex-post jest najbardziej istotna i miarodajna dla całościowej oceny polityki rozwoju turystyki w długim okresie czasu oraz spełnia najwięcej funkcji. Wszelkie oceny oddziaływania podmiotów publicznych na procesy rozwoju przeprowadzane są w kontekście społecznych potrzeb, celów i nakładów. Mierzone i oceniane są uzyskane produkty, wyniki, efekty i skutki. Działania i przedsięwzięcia służące realizacji celów operacyjnych oceniane są na podstawie czterech kryteriów: skuteczności, celowości, efektywności, wydajności. Cały proces dodatkowo oceniany jest z punktu widzenia praworządności i gospodarności (oszczędności). Oceny wymagają podejścia uporządkowanego, obiektywnych kryteriów oraz stosowania zróżnicowanych i wyrafinowanych metod. Ocena realizacji *Strategii* i programu operacyjnego jest procesem wymagającym udziału społecznego, a przede wszystkim współdziałania podmiotu i uczestników strategicznego planowania rozwoju turystyki w subregionie.

Aby spełnić powyższe wymagania, każdy program operacyjny wymaga monitorowania. Wymóg monitorowania wynika również z przepisów regulujących finansowanie przedsięwzięć z funduszy strukturalnych UE. Monitorowaniem programu operacyjnego na poziomie celów (używając wskaźników produktu i rezultatu przypisanych kierunkom działania wypełniającym te cele) winna zajmować się jednostka organizacyjna odpowiedzialna za jego wdrażanie, w tym wypadku – poszczególne samorządy realizujące poszczególne projekty w ramach zaprojektowanych programów operacyjnych. Z uwagi na liczbę gmin wchodzących w skład subregionu koordynatorem tego monitoringu winna być Lokalna Organizacja Turystyczna. Obowiązek monitorowania poszczególnych zadań spoczywa na jednostce realizującej dane zadanie.

Wizja, misja turystyczna Subregionu „Góry Wałbrzyskie” zawarta w *Strategii* sformułowana jest na tak ogólnym poziomie, że bezpośrednia ocena stopnia ich realizacji nie jest możliwa. Można jednak ocenić stopień realizacji kierunków działania. Mają na tyle konkretny charakter i są powiązane bezpośrednio z planowanymi programami, że można stosować bardziej wyspecjalizowane wskaźniki. W charakterystyce każdego z kierunków działania zawarto propozycje wskaźników produktów oraz rezultatów. Zestaw wskaźników dla celów monitorowania programu operacyjnego na poziomie zadań zawiera poniższa tab. 53. Ich coroczne obliczenie rozpoczynając od roku bazowego 2009 (stan 31 grudnia – dane będą dostępne wiosną 2010) umożliwi dokonanie w latach 2012 i 2015 ocen realizacji programu pod kątem: skuteczności, celowości, efektywności, wydajności. Odpowiednie jednostki organizacyjne lokalnych samorządów i instytucje zewnętrzne dokonywać będą bieżącej (raz w roku) i okresowej (w 2012 i 2015 r.) kontroli realizacji *Strategii*. Efektem kontroli może być konieczność zmodyfikowania *Strategii*.

Źródłami pozyskiwania danych do oceny realizacji *Strategii* mogą być:

1. Źródła pierwotne:

- badania ankietowe za pomocą kwestionariusza – np. z wykorzystaniem Internetu, w formie drukowanej – skrzynka na opinie w punktach obsługi poszczególnych urzędów miast i gmin itd.,
- otwarte dla wszystkich Forum Internetowe (na stronach LOT), pozwalające na swobodną wypowiedź,
- cykliczne, coroczne spotkania grup eksperckich oraz innych podmiotów działających w turystyce i otoczeniu turystyki,
- inne.

2. Źródła wtórne:

- raporty z badań ruchu turystycznego w Dolnośląskim,
- statystyki, w tym Urzędu Statystycznego oraz innych jednostek i instytucji, informacje medialne oraz raporty, biuletyny, sprawozdania z działalności i in. pochodzące od środowisk turystycznych, inne.

Wybór źródeł informacji do oceny realizacji *Strategii* będzie każdorazowo weryfikowany, zgodnie z przyjętymi wskaźnikami.

Tabela 53 Wskaźniki monitoringu Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszków - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mioszów, Walim, Głuszyca oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie”

Nr ker. dział.	Nazwa priorytetu/celu operacyjnego	Wskaźniki	
		produktu	rezultatu
Rok bazowy 2009 lata oceny: 20012 i 2015			
1.	NOWOCZESNA INFRASTRUKTURA TURYSTYCZNA I OKOŁOTURYSTYCZNA		
1.1.	Rozwój infrastruktury turystycznej		
	KIERUNKI DZIAŁANIA		
1.1.1.	Tworzenie projektów i przedsięwzięć umożliwiających rozwój sportów zimowych w oparciu o naturalne ukształtowanie terenu z uwzględnieniem zasobów przyrodniczych.	<ul style="list-style-type: none"> - ilość projektów realizowanych w obrębie subregionu „Góry Wałbrzyskie” zwiększających udział sportów zimowych w ofercie turystycznej subregionu, - powierzchnia (w m²) zmodernizowanej przestrzeni turystycznej przystosowanej do sportów zimowych 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość turystów krajowych i zagranicznych czynnie uprawiających sporty zimowe i korzystających w tym zakresie z oferty subregionu
1.1.2.	Budowa sieci parkingów z uwzględnieniem potrzeb ruchu turystycznego – także w ramach PPP.	<ul style="list-style-type: none"> - powierzchnia (w m²) obszarów subregionu „ Góry Wałbrzyskie” przystosowanych do parkowania pojazdów 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość miejsc parkingowych na terenie subregionu „Góry Wałbrzyskie”
1.1.3.	Rewitalizacja wydzielonych zespołów urbanistycznych zabytkowych fragmentów miast i miejscowości subregionu „ Góry Wałbrzyskie”.	<ul style="list-style-type: none"> - powierzchnia (w m²) zrewitalizowanej części miast i miejscowości subregionu „Góry Wałbrzyskie” 	<ul style="list-style-type: none"> - natężenie ruchu turystycznego w zrewitalizowanych obszarach miast i miasteczek subregionu
1.1.4.	Rewitalizacja zespołu Obszarów Zdrojowych.	<ul style="list-style-type: none"> - powierzchnia (w m²) zrewitalizowanych obszarów parkowych i Parków Zdrojowych 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z walorów zrewitalizowanych obszarów parkowych
1.1.5.	Tworzenie i realizacja projektów budowy i rozbudowy infrastruktury technicznej subregionu „ Góry Wałbrzyskie”.	<ul style="list-style-type: none"> - długość (w km) nowowybudowanych i zmodernizowanych ciągów komunikacyjnych - długość (w km) wybudowanej i zmodernizowanej sieci wodno – kanalizacyjnej - ilość punktów świetlnych 	<ul style="list-style-type: none"> - powierzchnia (w m²) obiektów oferujących usługi turystyczne w subregionie - wartość (w PLN) nakładów inwestycyjnych w subregionie

Nr ker. dział.	Nazwa priorytetu/celu operacyjnego	Wskaźniki	
		produktu	rezultatu
1.1.6.	Tworzenie Sieci Parków Kulturowych.	- powierzchnia (w m ²) Parków Kulturowych	- ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z oferty Parków Kulturowych
1.1.7.	Rewitalizacja i budowa nowych ciągów komunikacyjnych w kierunku zwiększenia dostępności usług turystycznych i zmiany funkcji turystycznych części obszaru subregionu „ Góry Wałbrzyskie”.	- długość (w km) zmodernizowanych i wybudowanych nowych dróg na terenie subregionu, - długość (w km) zamkniętych dla ruchu kołowego ciągów pieszych	- ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z zamkniętych ciągów pieszych, - średniodobowe natężenie ruchu pojazdów każdego roku na drogach dojazdowych do głównych obszarów turystycznych subregionu
1.1.8.	Działanie na rzecz powstania, wielofunkcyjnego, ogólnie dostępnego Centrum Rekreacyjnego opartego na zasobach uzdrowiskowych subregionu.	- powierzchnia (w m ²) ogólnie dostępnego Centrum Rekreacyjnego o wielu funkcjach opartych na walorach uzdrowiska	- ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z Centrum Rekreacyjnego
1.2.	Przygotowanie i promocja ofert inwestycyjnych „Subregionu „Góry Wałbrzyskie” w zakresie infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej.		
	KIERUNKI DZIAŁANIA		
1.2.1.	Opracowanie i przyjęcie dokumentów planistycznych na poziomie każdej z gmin Gór Wałbrzyskich dających podstawę do podejmowania decyzji lokalizacyjnych w nowych obszarach turystycznych subregionu ze szczególnym uwzględnieniem terenów turystycznie atrakcyjnych i obszarów do nich przyległych.	- powierzchnia (w m ²) obszarów turystycznych subregionu objętych Planami Zagospodarowania Przestrzennego, które umożliwiają podejmowanie decyzji lokalizacji nowych inwestycji turystycznych	- wartość nakładów inwestycyjnych (w PLN) liczona dla nowych inwestycji turystycznych w obszarach objętych nowymi Planami Zagospodarowania Przestrzennego
1.2.2.	Aktywny udział w tworzeniu i promocji projektów i zamierzeń inwestycyjnych opartych o partnerstwo publiczno - prywatne zwiększających ofertę turystyczną subregionu „ Góry Wałbrzyskie”.	- ilość projektów turystycznych realizowanych na terenie subregionu w ramach partnerstwa publiczno – prywatnego	- ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z ofert usług turystycznych powstałych w ramach PPP

Nr ker. dział.	Nazwa priorytetu/celu operacyjnego	Wskaźniki	
		produktu	rezultatu
2.	WZMOCNIENIE POZYCJI SUBREGIONU „GÓRY WAŁBRZYSKIE” NA RYNKU TURYSTYCZNYM		
2.1.	Podniesienie konkurencyjności wiodących produktów turystycznych subregionu „Góry Wałbrzyskie”.		
	KIERUNKI DZIAŁANIA		
2.1.1.	Organizacja kulturalnych imprez masowych o znaczeniu krajowym i międzynarodowym.	- ilość zorganizowanych w ciągu roku imprez masowych o charakterze krajowym i zagranicznym na terenie subregionu „Góry Wałbrzyskie”	- ilość turystów krajowych i zagranicznych uczestniczących w zorganizowanych imprezach o charakterze krajowym i międzynarodowym
2.1.2.	Wzbogacenie oferty subregionu „Góry Wałbrzyskie” w zakresie turystyki konferencyjnej.	- powierzchnia (w m ²) nowopowstałych sal i obiektów konferencyjnych	- ilość klientów korzystających w ciągu roku z oferty turystyki konferencyjnej na terenie subregionu „Góry Wałbrzyskie”
2.1.3.	Działanie na rzecz rozwoju turystyki rekreacyjnej w oparciu o dobrze rozwiniętą turystykę zdrowotną w kierunku alternatywnych całorocznych usług typu SPA & Weelnes opartych na bazie hotelowej o standardzie trzygwiazdkowym.	- ilość obiektów turystycznych oferujących usługi SPA & Weelnes, - powierzchnia (w m ²) obiektów typu SPA & Weelnes	- ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z oferty turystyki rekreacyjnej
2.1.4.	Działanie na rzecz budowy wykwalifikowanej kadry obsługi ruchu turystycznego.	- ilość projektów mających na celu szkolenie i podwyższenie kwalifikacji obsługi ruchu turystycznego	- ilość wysoko wykwalifikowanej kadry obsługi ruchu turystycznego
2.2	Wykreowanie nowych produktów turystycznych.		
	KIERUNKI DZIAŁANIA		
2.2.1.	Stworzenie warunków dla rozwoju produktu turystycznego „ Sudety Wałbrzyskie – Centrum turystyki aktywnej”.	- ilość projektów mających na celu zwiększenie oferty subregionu w usługach turystycznych z zakresu tzw. turystyki aktywnej	- ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z oferty tzw. turystyki aktywnej
2.2.2.	Budowa produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie” - po zdrowie i urodę” – jako uzupełnienie rozwoju usług uzdrowiskowych.	- ilość projektów promujących formę turystyki typu „po zdrowie i urodę” - powierzchnia (w m ²) usług turystycznych w kategorii „po zdrowie i urodę”	- ilość turystów krajowych i zagranicznych przyjeżdżających subregionu „Góry Wałbrzyskie” dla celów związanych z poprawą zdrowia i urody
2.2.3.	Utworzenie produktu turystycznego „ Sudety Wałbrzyskie – regionalny ośrodek sportów zimowych”.	- ilość projektów mających na celu zwiększenie oferty subregionu w usługach turystycznych związanych ze sportami zimowymi	- ilość turystów krajowych i zagranicznych przyjeżdżających subregionu „Góry Wałbrzyskie” dla uprawiania sportów zimowych

Nr ker. dział.	Nazwa priorytetu/celu operacyjnego	Wskaźniki	
		produktu	rezultatu
2.2.4.	Utworzenie produktów lojalnościowych w oparciu o pakiety usług turystycznych i preferencje w ich nabywaniu.	<ul style="list-style-type: none"> - ilość projektów tworzących pakiety usług turystycznych - ilość produktów turystycznych oferujących preferencyjne ceny ich nabycia w ramach pakietu usług 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z pakietów usług turystycznych
2.2.5.	Przygotowanie oferty turystycznej w oparciu o istniejące i nowowytbudowane obiekty hotelarskie wyznaczone dla turystyki konferencyjnej.	<ul style="list-style-type: none"> - ilość wyodrębnionych obiektów hotelarskich oferujących pakiety usług związanych z turystyką konferencyjną 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z oferty tzw. turystyki konferencyjnej
2.2.6.	Opracowanie propozycji tematycznych zwiedzania i aktywnego korzystania z zasobów przyrodniczych subregionu „Góry Wałbrzyskie” i okolic niezwykle bogatych w obszary przyrody chronionej.	<ul style="list-style-type: none"> - ilość projektów tworzących pakiety usług turystycznych w oparciu o walory przyrodnicze, zwłaszcza obszary przyrody chronionej 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z pakietów usług turystycznych opartych na walorach przyrodniczych
2.2.7.	Tworzenie atrakcji turystycznych w oparciu o historię czarnego złota, ceramikę i porcelanę.	<ul style="list-style-type: none"> - ilość projektów tworzących pakiety usług turystycznych polegających na tworzeniu muzeów, parków tematycznych, wystaw i konkursów opartych na historii związanej z kopalniami węgla kamiennego 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z pakietów usług turystycznych związanych z historią wydobywania węgla kamiennego w subregionie „Góry Wałbrzyskie”
2.3.	Promocja produktów oraz walorów turystycznych.		
	KIERUNKI DZIAŁANIA		
2.3.1.	Różnorodna, ukierunkowana działalność promocyjna na rynek zewnętrzny i wewnętrzny.	<ul style="list-style-type: none"> - ilość projektów promujących walory turystyczne Subregionu „Góry Wałbrzyskie” skierowanych na rynek zewnętrzny i wewnętrzny 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość turystów krajowych i zagranicznych przyjeżdżających do subregionu z tytułu prowadzonych akcji promocyjnych i reklamowych
2.3.2.	Nawiązanie bardziej efektywnej współpracy z miastami partnerskimi w celu wymiany doświadczeń, wspólnej promocji produktów i budowy wzajemnie uzupełniających się nowych rynków turystycznych.	<ul style="list-style-type: none"> - ilość projektów, których celem jest zwiększenie efektywności z miastami partnerskimi w zakresie zwiększenia promocji i ruchu turystycznego na terenie subregionu 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość turystów krajowych i zagranicznych przybywających na teren subregionu „Góry Wałbrzyskie” w wyniku zaktywizowania współpracy z miastami partnerskimi

Nr ker. dział.	Nazwa priorytetu/celu operacyjnego	Wskaźniki	
		produktu	rezultatu
2.3.3.	Współpraca z przedsiębiorstwami turystycznymi sektora MŚP w zakresie promocji ich ofert.	- ilość projektów promocyjnych organizowanych przez sektor publiczny wspólnie z przedsiębiorcami branży turystycznej	- ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z usług podmiotów turystycznych biorących czynny udział w promocji produktu turystycznego „Góry Wałbrzyskie” w ramach partnerstwa z samorządem
2.3.4.	Monitoring skuteczności działań promocyjnych podejmowanych przez subregion „Góry Wałbrzyskie”.	- ilość badań ankietowych (statystycznych) i badań opinii publicznej przeprowadzonych w ciągu roku mierzących efekty działań promocyjnych prowadzonych przez miasto (natężenie ruchu turystycznego, średnia długość pobytu w subregionie, ilość wykorzystanych miejsc noclegowych, itp.)	- ilość wprowadzonych zmian w system promocji subregionu będących wynikiem monitoringu działań promocyjnych
3.	PARTNERSTWO NA RZECZ ROZWOJU TURYSTYKI.		
3.1.	Wspieranie podmiotów życia społecznego i gospodarczego subregionu „Góry Wałbrzyskie w zakresie rozwoju turystyki.		
	KIERUNKI DZIAŁANIA		
3.1.1.	Powołanie Lokalnej Organizacji Turystycznej przy wydatnym udziale samorządów powiatu Wałbrzyskiego i Gminy Świebodzice.	- powołanie Lokalnej Organizacji Turystycznej - ilość podmiotów obsługi ruchu turystycznego włączonych w działania promocyjne organizowane przez LOT	- ilość turystów uczestniczących w przedsięwzięciach organizowanych przez LOT, - ilość klientów korzystających z usług podmiotów turystycznych biorących udział w projektach organizowanych przez LOT
3.1.2.	Utworzenie Sudeckiego Klastera Turystycznego w oparciu o potencjał i ofertę turystyczną subregionu „Góry Wałbrzyskie” z uwzględnieniem oferty turystycznej po stronie Republiki Czeskiej.	- ilość zintegrowanych działań i projektów turystycznych tworzonych w kooperacjach przez kilka lub kilkanaście podmiotów obsługi ruchu turystycznego - ilość podmiotów obsługi ruchu turystycznego oraz ilość wzajemnie przenikających się (uzupełniających się) ofert turystycznych z Republiką Czeską i sąsiednimi subregionami	- ilość turystów krajowych i zagranicznych korzystających z produktów i projektów obsługi ruchu turystycznego tworzonych przez grupy przedsiębiorców turystycznych powiązanych organizacyjnie i/lub gospodarczo - określenie przepływu strumienia ruchu turystycznego pomiędzy subregionem Republika Czeską sąsiednimi subregionami

Nr ker. dział.	Nazwa priorytetu/celu operacyjnego	Wskaźniki	
		produktu	rezultatu
3.2.	Zwiększenie konkurencyjności i potencjału przedsiębiorstw turystycznych subregionu. KIERUNKI DZIAŁANIA		
3.2.1.	Wsparcie działań mających na celu rozwój lokalnych zrzeszeń, stowarzyszeń działających w sektorze turystyki.	<ul style="list-style-type: none"> - ilość projektów i inicjatyw tworzonych na szczeblu samorządów wspierających organizacje pozarządowe działające sferze turystyki - wartość nakładów finansowych (w PLN) wydatkowanych z budżetów gmin na rzecz wsparcia przedsięwzięć organizowanych przez NGO 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość wymiernych projektów turystycznych podnoszących walory turystyczne subregionu „Góry Wałbrzyskie” i zwiększających ich ofertę turystyczną realizowanych przez NGO, a wspieranych przez samorządy lokalne
3.2.2.	Realizacja programu doradztwa dla MŚP działających w sektorze turystyki.	<ul style="list-style-type: none"> - ilość projektów doradczych organizowanych na szczeblu samorządów i NGO wspierających MŚP sektora turystycznego 	<ul style="list-style-type: none"> - ilość podmiotów MŚP sektora turystycznego korzystających z projektów doradczych tworzonych na szczeblu samorządu i NGO

PODSUMOWANIE

Strategia Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów – Gorce, Szczawno – Zdrój, Jedlina – Zdrój, Mieroszów, Walim oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu „Góry Wałbrzyskie” jest dokumentem, który powstawał z udziałem szerokiej reprezentacji środowisk sektora publicznego, organizacji pozarządowych o charakterze turystycznym i sektora prywatnego branży turystycznej. W ramach tych konsultacji odbyły się trzy debaty strategiczne w siedzibie Dolnośląskiej Agencji Rozwoju Regionalnego S.A., łącznie z udziałem około 170 osób. Pierwsza debata w miesiącu listopadzie 2008 roku dotyczyła prezentacji założeń do Strategii oraz oceny wstępnych projektów Systemu Identyfikacji Wizualnej dla „Gór Wałbrzyskich”. Druga debata w miesiącu grudniu tegoż samego roku dotyczyła wspólnego formułowania analizy SWOT dla całego Subregionu oraz wyboru ostatecznej formy logotypu. W miesiącu styczniu 2009 roku spotkanie konsultacyjne dotyczyło określenia celów operacyjnych i kierunków działania oraz omówienia Wniosków Przedsięwzięć Inwestycyjnych, składanych przez poszczególne osoby fizyczne i prawne z szeroko rozumianego sektora turystycznego powiatu wałbrzyskiego i gminy Świebodzice.

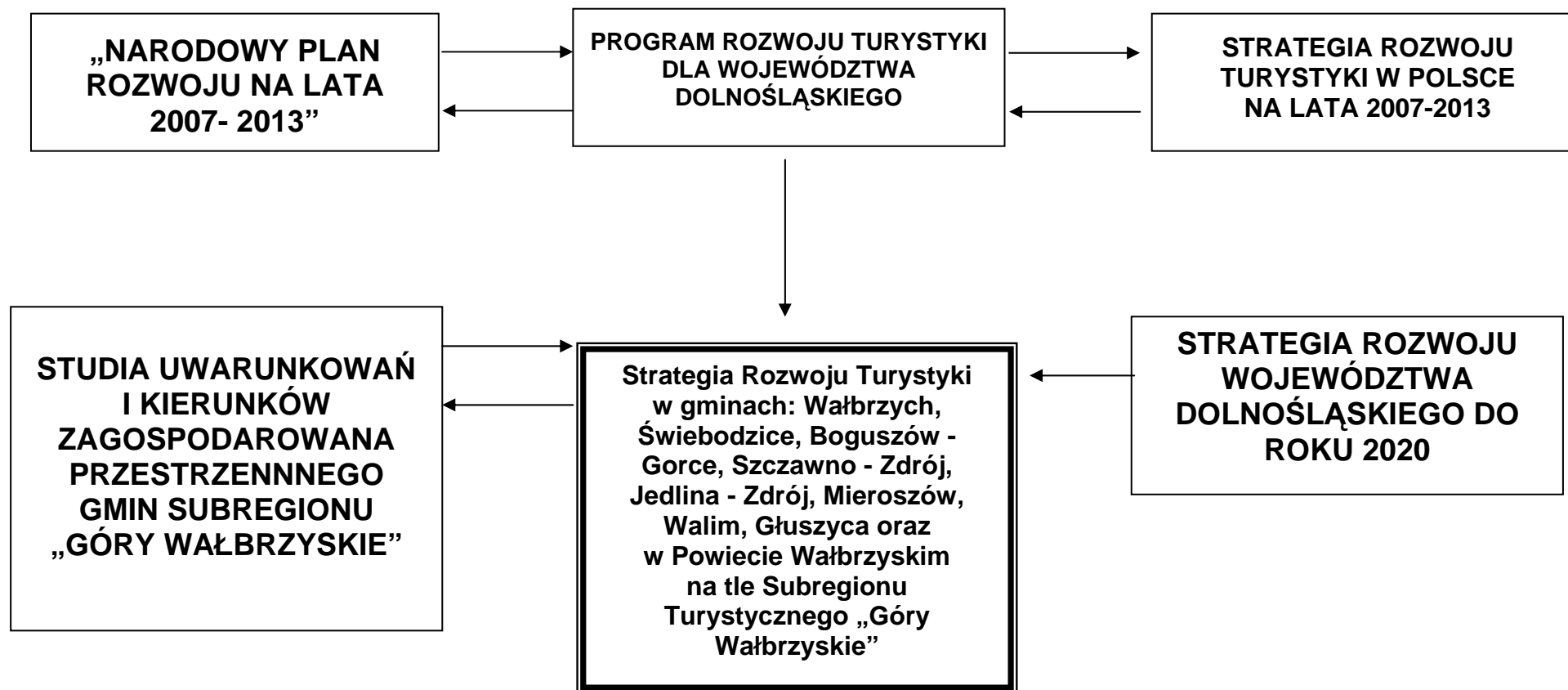
W trakcie realizacji Audytu Turystycznego przeprowadzono badania ankietowe turystów odwiedzających subregion turystyczny „Góry Wałbrzyskie” oraz przeprowadzono badania wśród potencjalnych odwiedzających subregion mieszkańców Dolnego Śląska. Zarówno jedna, jak i druga ankieta obejmowała 300 osób, a miejsca badań ankietowych zostały uzgodnione z zespołem koordynującym, w skład którego wchodził przedstawiciele wszystkich samorządów lokalnych. Wyniki badań ankietowych przedstawiono głównie w rozdziale 2.5. oraz w specjalnym załączniku do *Strategii* pn. „Badania Ankietowe”. Dodatkowym, bardzo istotnym elementem prac nad *Strategią Turystyki* były przeprowadzone wywiady pogłębione z 25 liderami opinii publicznej według listy uzgodnionej z zespołem koordynacyjnym, które dotyczyły określenia kierunków rozwoju turystyki w tym subregionie na bazie pierwszych wniosków pojawiających się w ramach prac nad Audytem Turystycznym i po spotkaniach konsultacyjnych z liderami trzech sektorów życia społeczno – gospodarczego, działających w ramach szeroko rozumianego obszaru turystycznego.

Audyty Turystyczny, badania ankietowe, konsultacje społeczne, wywiady pogłębione doprowadziły do sformułowania celów strategicznych, celów operacyjnych i kierunków działania Strategii Turystyki Subregionu „Góry Wałbrzyskie”.

Podsumowując zaprojektowane cele należałoby szczególnie zwrócić uwagę na fakt, że w większości dotyczą one organizacji działań w zakresie prowadzenia wspólnej polityki inwestycyjnej i organizacyjnej Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie”, która przed podjęciem działań mających na celu stworzenie tej *Strategii* była niespójna, niezorganizowana, pozbawiona koordynacji oraz zgody na utworzenie jednego wspólnego produktu turystycznego, który byłby spoiwem dla wszelkich działań turystycznych w tym regionie. Powstały produkt turystyczny „Sudety Wałbrzyskie” (choć jego nazwa dalej pozostaje otwarta) winien stać się głównym elementem promocji tego Subregionu w ramach Lokalnej Organizacji Turystycznej, którą winno się powołać, a bez której nie jest możliwa realizacja zintegrowanych przedsięwzięć turystycznych w ramach Subregionu „Góry Wałbrzyskie”. Ponadto Lokalna Organizacja Turystyczna pod nazwą np. „Sudety Wałbrzyskie” lub „Sudety Środkowe” współpracująca z sąsiednimi subregionami turystycznymi i organizacjami turystycznymi o podobnym charakterze po stronie czeskiej winna stać się podstawą powołania klastra turystycznego, który w perspektywie finansowej Unii Europejskiej obejmującej lata po roku 2013 byłby beneficjentem dotacji UE skierowanej na rozwój polityki klastrowej w sektorze turystycznym.

ANEKS

Rysunek 1. Powiązania Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszyca oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” z innymi dokumentami strategicznymi.

SPIS TABEL

WYKAZ TABEL:

Tabela 35 Cele Strategiczne, cele operacyjne i kierunki działania Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie”	147
Tabela 36 Produkt turystyczny Sudety Wałbrzyskie – „Centrum turystyki aktywnej”	156
Tabela 37 Produkt turystyczny Sudety Wałbrzyskie – „Regionalny ośrodek sportów zimowych”	156
Tabela 38 Produkt turystyczny Sudety Wałbrzyskie – „Po zdrowie i urodę”	157
Tabela 39 Produkt turystyczny Sudety Wałbrzyskie – „Centrum turystyki konferencyjnej”	158
Tabela 40 Tabela programów operacyjnych z przyporządkowanie do celu operacyjnego	160
Tabela 41 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowy i modernizacji infrastruktury technicznej podnoszącej jakość usług turystycznych” Program nr I	161
Tabela 42 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowania wizerunku Subregionu „Góry Wałbrzyskie”	162
Tabela 43 PROGRAM OPERACYJNY: „Program modernizacji istniejących i tworzenia nowych obszarów turystycznych”	163
Tabela 44 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowy infrastruktury sportowej i rekreacyjnej zwiększającej ofertę turystyczną Subregionu „Góry Wałbrzyskie” i przyczyniającą się do wzrostu ilości turystów”	165
Tabela 45 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowy nowych marek i produktów turystycznych”	167
Tabela 46 PROGRAM OPERACYJNY: „Program promocji Subregionu Góry Wałbrzyskie i produktu turystycznego „Sudety Wałbrzyskie”	168
Tabela 47 PROGRAM OPERACYJNY: „Program szkolenia wykwalifikowanych kadry obsługi turystycznego”	169
Tabela 48 PROGRAM OPERACYJNY: „Program podnoszenia jakości sudeckiej turystyki ”	170
Tabela 49 PROGRAM OPERACYJNY: „Program budowy i rozwoju nowoczesnej infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej”	171
Tabela 50 PROGRAM OPERACYJNY: „Program wzmocnienia pozycji Subregionu „Góry Wałbrzyskie” na rynku turystycznym”	174
Tabela 51 Szacunkowy kosztorys wdrożenia poszczególnych programów operacyjnych	176
Tabela 52 Schemat finansowania obszaru turystyki w latach 2007 – 2013 wg <i>Strategii Rozwoju Turystyki w Polsce</i>	187
Tabela 53 Wskaźniki monitoringu Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie”	195

WYKAZ RYSUNKÓW:

Rysunek 1 Powiązania Strategii Rozwoju Turystyki w gminach: Wałbrzych, Świebodzice, Boguszów - Gorce, Szczawno - Zdrój, Jedlina - Zdrój, Mieroszów, Walim, Głuszycza oraz w Powiecie Wałbrzyskim na tle Subregionu Turystycznego „Góry Wałbrzyskie” z innymi dokumentami strategicznymi.....201